

O'ZBEKSTAN RESPUBLİKASI JOQARI HA'M ORTA ARNAWLI BİLİMLENDİRİW MİNİSTRLİGİ

BERDAQ ATINDAG'I QARAQALPAQ MA'MLEKETLİK UNİVERSİTETİ

Qaraqalpaq a'debiyatı kafedrası

Ha'zirgi qaraqalpaq a'debiyatı pa'ninen

LEKTsiYa TEKSTLERİ

Duzgen`

**A.DOSIMBETOVA
J.QANIYazOVA**

Nokis

KIRISIW 20-JILLARDAG'I QARAQALPAQ A'DEBIYATI

1.20-jillar ma'deniy turmis.

2. Poeziya.

3.Dramanın' payda bolıwı. Teatr.

4. Prozanın' payda bolıwı.

Ullı Oktyabr awdarıspag'ınan keyin Qaraqalpaqstanda ja'miyetlik, siyasiy, ekonomikalıq o'zgerisler menen bir qatar ma'deniy qurılıs ken' en jaydı. 1923 jıldan baslap oblastta is ju'rgiziw jergilikli tilde alıp barıla basladı. Mekteplerde ana tili sabag'ı engizildi. Mug'allimlerdi tayarlaytug'm kurslar (1919-1921) sho'lkemlestirildi, jan'a mektepler ashıldı, internatlar du'zildi. Bul da'slepki oqıw orınları jan'a qaraqalpak intelligentsiyasın do'retken oraylardın' biri boldı. Bularda birinshi qaraqalpaq shayırları, dramaturgleri, qaraqalpaq a'debiyatın'ın tun'g'ısh wa'killerinin' ko'pshiligi ta'rbiyalanıp shıqtı.

X.Axmetov, A.Matyakubov, I.Fazilov, J.Aymurzaev sıyaqlı shayırlardı ta'rbiyalap jetistirdi. Jazıwshılar menen shayırlar h'u'kimet ta'repinen iske asırıl'gan barlıq ilajlardın' aktiv qatnasıwshıları boldı. 1925 jıldın' fevralında To'rtku'nde diyqan, batrak, h'a'm qızıl armiyashılar ken'eslerinin' 1-sho'lkemlestiriwshi sezdi bolıp o'tti.

1920 jılı To'rtku'nde birinshi tipografiya ashıldı. 1922- jıldın' aprel ayınan baslap Qaraqalpaqstanda "Amudarinskaya jizn" atlı gazeta shıg'a basladı. 1924 jıldın' aqırında tariyxta birinshi ret qaraqalpaq milliy baspa so'zi payda boldı: da'slep Xojelide, son'raq To'rtku'nde qaraqalpaq tilinde "Birinshi adım" (son'gı jılları bul gazeta "Iqtıyarlı qaraqalpaq", "Erkin qaraqalpaq", "Miyetkesh qaraqalpaq", "Qızıl Qaraqalpaqstan", "Sovet Qaraqalpaqstanı" bolıp atın o'zgeritti) gazetası shıg'a basladı. 30-jıllardın' basınan baslap "Sovetskaya Karakalpakiya", "Jas Leninshi", "Jetkinshek". "Sovet mug'allimi" gazetalrı, Qızıl Qaraqalpaqstan" atlı partiya jurnalı shıg'ıp turdı. Qaraqalpaq tilinde birinshi oqıw quralları basılıp shıqtı. Bul iste jazıwshı Seyfulg'a'bit Ma'jitovtın' isi ju'da ullı. Onın' "A'lipesi" (1925) h'a'm "Egedeler sawatı" (1925) xalıqtı bilimlendiriwde a'dewir xızmet etti. 1925 jılı pedtexnikum, awıl xojalıq texnikumi ashıldı. Moskva, Leningrad, Tashkent, Alma-ata qalalarına qaraqalpaq jigitleri menen qızları oqıw'ga jiberildi.

Qaraqalpaq a'debiyatın'ın tırnag'ın burınnan qalap kiyatır'gan shayırlar A.Muwsaev, S.Ma'jitovlar menen birge a'debiyat a'lemine jan'a qa'dem qoy'gan jas jazıwshı- shayırlar da sol da'wir a'debiyatın'ın rawajlanıwına salmaqlı u'les qostı. Qaraqalpaq jazıwshılarının ko'pshiligi Qaraqalpaqstanın' mektep h'a'm texnikumların, Awqamnın' oraylıq qalalarındag'ı oqıw orınların pitkeriwshiler boldı. Bul oqıw orınlarında olar jan'a da'wir a'debiyatın'ın tiykarın u'yrendi. A.Muwsaev, S. Ma'jitov, Q.A'wezov, A',O'tepov, X.Axmetov, I.Fazilov, A.Matyakubov, J.Aymurzaev, A.Begimov, Q.Ermanov, T.Seytmamutov h'a'm basqalar da'slepki qaraqalpaq jazıwshıları boldı.

1928 jıldın' 12-fevralınan baslap pedtexnikumnn' belsendileri A.Matyakubov, A.Koneev, Q.Ayımbetov, N. Asfandiyarov h'a'm basqalar "Qızıl mug'allim" atlı ilimiy-pedagogikalıq (h'aqıyqatında, ko'rkem-a'debiy) qoljazba jurnalın shıg'ara basladı. Bul jurnal qaraqalpaq a'debiyatın'ın da'slerki shıg'armaların ko'pshilikke taratıwda a'h'miyetli rol oynadı. "Erkin qaraqalpaq" gazetası oqıw orınların', internatlardın', detdomlardın' qaslarınan shıg'atug'ın diywalı gazetalar, "Qızıl mug'allim" jurnalı, oqıw quralları, dram krujoklar h'a'm h'a'tte oqıw orınların' o'zleri de qaraqalpaq a'debiyatın'ın rawajlanıwı ushin jan'a qolaylı jag'day du'zdi. Bularda jas jazıwshılar ta'rbiyalandı, jas qaraqalpaq a'debiyatı do'redi, ideyalıq jaqtan shınıg'ıp o'sti.

Qaraqalpaq a'debiyatında burınnan belgili poeziyadan basqa proza, drama. kritika janrları mine usı jılları payda boldı.

Qaraqalpaq poeziyası revolyutsiyag'a shekemgi qaraqalpaq poeziyasınan birinshi na'wbette o'zinin' jan'a mazmunı h'a'm ideyalıq-tematikalıq tiykari menen ajıraladı. Jan'a o'mir a'debiyatqa jan'a temalar alıp keldi. Eger revolyutsiyadan buring'ı qaraqalpaq a'debiyatın'ın tiykarg'ı tematikası xalıqtın' awır turmısın, xanlarg'a, baylarg'a, biylerge, mollalarg'a degen jek ko'riwshiligin h'a'm olarg'a qarsı gu'resin, sonday-aq baxıtlı turmıs h'aqqındag'ı arziw-a'rmanların jırlawdan ibarat bolsa, endi a'debiyatta Ullı Oktyabr revolyutsiyası, partiyanın' siyasatı, miynetkeshlerdin' turmısı, bay kulaklarg'a qarsı gu'res, h'ayal- qızlardı azat etiw. kolxoz qurılısı h'.t.b. temaları tiykarg'ı orındı iyeledi. Bulardın' barlıg'ı sol da'wir talabınan kelip shıqqan jag'daylar edi.

Qaraqalpaqstanda jan'a h'u'kimetti ornatiw, siyasiy-sotsiallıq h'a'm ekonomikalıq qayta qurılıwlar da'wirinde klasslıq gu'res a'debiyattag'ı baslı temalardın' biri boldı.

Bunday gu'res ruh'ı X.Axmetovtın' "Jamayım"(1928), "Sha'rtles" (1928), "Xabarshılar" (1929), "O'sher boldı" (1930), A.Muwsaevtın' "Berego'rmen", J.Aymurzaevtın' "Tayarman" degen qosıqlarında orın alg'an. Sonı da ayıp o'tiw kerek, elde sotsializm du'ziw ideyalrı gu'lla'n awqam xalıqlarının' a'debiyatların birlestirdi h'a'm olardın' o'z-ara ta'sir etiwine biraz qolaylı jag'daylar tuwg'ızdı. Sonlıqtan Mayakovskiydin', Bedniydın' shaqırıq qosıqlarının' usı da'wirdegi qaraqalpaq a'debiyatında eles alıwı tosattan bol'gan emes. Qaraqalpaq jazıwshıları ele tiyisli da'rejede rus jazıwshılarının' poetikalıq sheberligindey ko'rkem sheberlikti iyelemegen bolsa da, olardın' maqseti h'a'm ideyalıq bag'darı bir boldı. Mine sonlıqtan da Mayakovskiy:

Joldaslar,

Umıtpan'ız

Aramızda,

Ziyan keltirip ju'r

Klasslıq dushpan,--

dep jazg'an bolsa, X.Axmetov "Jolbermen" (1928) degen shaqırıq qosıg'ında:

Qallash, kulag'ın'a salar bir na'rse,

Elde bar jemxorlar h'a'm de aq sa'lle,

Bulardın' ba'rinin' dedigi birge,
Ken'es saylawında bug'an jol bermen',-
deydi.

Qaraqalpaq a'debiyatının' da'slepki da'wirdegi en' u'lken temalarınin' biri kolxoz qurılısı bolıp esaplanadı. Bul h'aqqında I.Fazilov ta 30- jılları "Artel", "Kolxoz gu'lleniwde". "Atızda" qosıqların jazdı.

J.Aymurzaev kollektiv bolıp miynet etiw waqtı kelgenligin aytağı:

Miynetkeshler, jAbdilesin',
İsti qosın', artellesin'
Toliq bolıp piter isin',
Artelleser wag'ın' keldi.

("Egis eger wag'ın' keldi" (1928)

Bul ideya X.Axmetovtın' "Jamayım", degen jaqsı qosıg'ında ayırıqsha ashıp berilgen.

S.Ma'jitovtın' "Oqıw'g'a kel", "Oqıwdandur", "Ag'asınan inisine xat", "Oqıw basqa", "Balalar", A.Begimovtın' "Bizin' su'ren usı bolsın- h'a'm tag'ı basqa shıg'armalarınin' tiykarg'ı ideyası-oqıw'g'a shaqırıw.Qaran'g'ılıqtan jaqtılıqqa shıg'ıwdın', eskiliktin' qaldıqlarınan qutılıwdın' jolın qaraqalpaq jazıwshıları oqıwda dep bildi.

Qaraqalpaq a'debiyatı jan'a janrlar h'am janrlıq formalar esabınan bayıdı. Bulardın' biri- jan'a da'wir h'asıqatlıg'ı, h'a'm rus a'debiyatının' tikkeley ta'siri astında bolg'an h'a'm rawajlana baslag'an jas qaraqalpaq dramaturgiyası boldı.

Bir ta'repten qaraqalpaqlarda burın qa'liplesken dramalıq janrdın' bolmawı, bul jan'a janrdın' rawajlanıwına qıyınshılıq tuwdırdı, ekinshi ta'repten, rus h'a'm basqa tuwısqan xalıqlardıń dramalarınin' en' jaqsı da'stu'rlerin h'a'm ta'jiriybelerin tez qabıllaw'g'a qolaylı jag'day du'zdi. Basqa xalıqlar dramasınıń en' jaqsıda'chstu'rlerin, qaraqalpaq folklorinin' dramalıq elementlerin (xalıq oyınların, turmıs salt jırlarınin' atqarılıwın, baqsı jırawlardın', qıssaxanlardın' o'nerlerin, aytıslardıń tu'rlerin, aytımardı h'a'm tag'ı basqalardı) qabıl alıp, qaraqalpaq a'debiyatının' o'zgeshe bir janrı retinde drama payda boldı h'a'm rawajlana basladı.

Teatr iskusstvosi tarawındag'ı da'slepki adım oblasttın' internatları, mektepleri h'a'm balalar u'yleri qasınan sho'lkemlestirilgen 1922-23 jıllardag'ı h'a'weskerler krujokları boldı. Bul jılları To'rtku'lge oraylıq qalalardan rus akterları keldi h'a'm olar qaraqalpaq tamashago'ylerine rus klassiklerinin' shıg'armaların ko'rsetti. Bular tek g'ana qaraqalpaq tamashago'ylerine emes, al qaraqalpaq dramaturgiyasının' tuwılıwına da u'lken ta'sir tiygizdi. Qaraqalpaqstanda birqansha waqt (1923-23) belgili o'zbek jazıwshısı Hamza Ha'kimzada jumıs isledi h'a'm ol qaraqalpaq dramaturgiyasının' h'a'm teatrınin' rawajlanıwına u'lken ta'sir jasadı.

Qaraqalpaqstanınin' ma'deniy turmısındag'ı en' u'lken h'a'diyselerdin' biri 1926 jılı To'rtku'l pedtexnikumında sho'lkemlestirilgen "Tan' nurı" h'a'weskerlerkrujogi boldı. Krujoktın' basshısı da'slep Zarif Qasimov, al keyninen A'.O'tepov boldı. Repertuarı ko'binese qaraqalpaq jazıwshılarının', krujok qatnasıwshılarının' o'zlerinin' shıg'armaları. folklorlıq shıg'armalardan ibarat edi: bular pesalar. xalıq qosıqları. instsenirovkalar, kishkene bir aktlı pesalar edi.

1928-jıldan baslap "Tan' nurı" truppası A'.O'tepovtın' basshılıg'ı astında miynetkeshlerge pulsız spektakller, kontsertler qoyıp berdi. 1929-30 jıllarda dramkrujoklardın' tarawı ken'eydi. Al 1930 jıldın' dekabrında "Tan' nurı" krujoginin' tiykarında birinshi qaraqalpaq ma'mleketlik teatri du'zildi. Dramaturgiyanın', dramkrujoklardın' h'a'm teatrınin' payda bolıwı u'lken ja'miyetlik a'h'miyetke iye boldı. Olar sol da'wir siyasatın turmısqa asırıw'g'a ja'rdem berdi, massanı tarbiyalawda a'h'miyetli rol oynadı, qaraqalpaq xalqının' ma'deniyatının' o'skeninen derek berdi.

Qaraqalpaq dramaturgiyasının' tiykarın salıwshılar S.Ma'jitov, Q. A'wezov, A'.O'tepovlar boldı. 20-jıllardıń ortalarında S.Ma'jitovtın' "Ernazar alako'z", "Atalıq", "Jigit boldıq", Q.A'wezovtın'"Tilek jolında" pesaları jazıldı. Sonday-aq A.Matyakubov, Q.Ermanov h.t.b.lar pesalar jazdı. S.Ma'jitovtın' eki seriyalı "Ernazar alako'z" (1855-56 jıllardag'ı Xiywa xanına qarsı ko'terilistın' basshısı h'aqında), Q.A'wezovtın' "Tilek jolında" (qaraqalpaq miynetkeshlerinin' 1916-17 jıllardag'ı patsha u'stemligine qarsı gu'resi h'aqqında) 20-jıllardıń ekinshı yarımında xalıqtın' qızıksınıp koretug'in pesalarınan edi.

Qaraqalpaq dramaturgiyasının' baslawshılarının' biri, belgili dramaturg. jazıwshı h'a'm akter A'.O'tepov edi. 1922 jıldan 1934 jıl'g'a shekem A'.O'tepov ta'repinen ko'plegen pesalar, instsenirovkalar jazıldı: qaraqalpaq qızlarınin' ta'g'diri tuwralı "Ten'in tapqan qız", revolyutsiya aldındag'ı qaraqalpaqlardıń turmısı tuwralı "Ashlıq zarı". kolxoz qurılısına kesent keltiriwshilerdi a'shkaralawshı "Tog'ız ju'z gramm", "Seytmurat jalkaw". ja'miyetlik wazıypanı atqarıwdan ishiwshilikti jaqsı ko'retug'in, jeke basınin' keypi- sapa isleri menen shug'ıllanatug'ınlardı so'z etetug'in "Odekolon", "Boyawshı wa'kil", "A'ne qalas". "Eki baslı suw qabaq", "Gu'man" pesaların do'retti.

Sol da'wirdegi en' jaqsı pesalardıń biri-A'.O'tepovtın' "Ten'in tapqan qız"(1926-27) pesası boldı. nadan, aqmaq bay Sha'leke ekinshi h'ayal almaqshı boladı. Ol jarlı balıqshı Sultamurattın' jas qızın ayttırıp jawshı jiberedi. Sultamurattın' h'ayalı Maryam bug'an karsı turadı, biraq keyninen olar g'arrı bayga qızın beriwege kelisim beredi. Qız bug'an qattı qıynaladı. Uzatar waqtında qız ushın azaplı bolg'an nekeden onın' su'yiklisi Sa'lmen qutqaradı. Pesanın' akırında bay jazalanıp, jaslar jen'iske erisedi. Pesanın' qurılısı izbe-izligi menen ajralıp turadı. avtordın remarkaları,onın' saxna menen tanısılıg'ınan derek beredi. onın' pesanı saxnalıq h'a'reketlerdin' o'zgesheligin esapqa alıp jazganlıg'ı seziledi. Pesa o'zi do'regen da'wirdin' jetiskenligi h'a'm 20-jıllardıń aqırı h'a'm 30-jıllardıń baslarındag'ı en' jaqsı realistlik shıg'arma u'lgilerinin' biri boldı. Bul pesa o'zinin' ko'p g'ana komikalıq elementleri menen a'debiyatımızda komediyanın' rawajlanıwına tiykar saldı. Avtordın konflikt qura biliwi. personajlar tilinde individuallastırıwı, tilinin' xalıqshılıg'ı, naqıl-maqallardan ko'plep paydalanıwı, turmıs bilıwi O'tepovtın' tek g'ana qaraqalpaq dramaturgiyasına emes, al barlıq Orta Aziya xalıqları dramaturgiyasına ta'sirin tiygizgen rus dramaturglerinen dramalıq shıg'arma do'retiw sheberligin

u'yrengenin ko'rsetedi. A'. O'tepovtın' "A'ne qalas" pesasının' aqırı N.V.Gogoldin' "Revizor"nın' finalın esletedi. Bul eliklew bolsa da, burın dramaturgiyası bolmag'an a'debiyatlar ushın xarakterli jag'day edi. Qaraqalpaq dramaturglerinin' da'slep joqarı dramaturgiyalıq sheberlikke erisken a'debiyatlardan u'yreniwi za'ru'r edi. Sonlıqtan da rus, tatar, o'zbek dramaturgiyası qaraqalpaqa'debiyatında bul janrdın' do'rewi h'a'm qa'liplesiwinde u'lken a'h'miyetke iye boldı. Folklorın' dramalıq traditsiyaları tiykarında, jan'a turmıstın' sheshiwshi ta'siri menen, basqa xalıqlardıń' dramaturgiyalıq jetiskenliginin' ja'rdemi menen milliy qaraqalpaq dramaturgiyası payda boldı h'a'm rawajlandı.

Proza. 20-jıllardıń' ekinshi yarımında qaraqalpaq a'debiyatında proza janrı tuwıldı. Jan'a da'wir turmısı qaraqalpaq prozasına negiz boldı. Da'slepki jurnalistler menen ko'rkem so'zge uqıplı talantlı jaslar baspa so'zdin ku'ndelikli talabına ılayıq feleton h'a'm ocherkler jazdı. Sol da'wirde teknikum studentlerinin' ku'shi menen shıg'arıl'g'an "Qızıl mug'allım"(1927-1930) qol jazba jurnalında, S.Ma'jitovtın' "Qaraqalpaq a'debiyatınım' jıyıntig'i"(1928-1930) toplamında, "Oqıw" (1925) kitabında da'slepki gu'rın'ler ja'riyalandı. 1929-jılı "Jan' mektep" jurnalının' sanında (qazaq tilinde) N.Da'wqaraevtın' "Ko'p ku'nlerdin' birewi" gu'rın'ni basıldı.

Da'slepki gu'rın'lerde milliy folklorlıq prozanın' ta'siri ku'shli boldı. Sebebi prozanı baslawshılar awızeki ko'rkem so'z ruwxında ta'rbiyalang'an edi.Sonlıqtan olardıń' shıg'armalarında folklorlıq prozadag'ı ırğ'aqlar, su'wretlewler ken' qollanıl'g'an. S.Ma'jitovtın' "Ata menen bala", "U'sh joldas", "Miyras", "Molla menen qız"gu'rın'lerinde rus, qazaq, qarakalpak folklorının' syujetleri paydalanıl'g'an. Keyinirek ol folklorlıq da'stanlar u'lgisinde qosık penen qara so'z aralas "Su'yin h'a'm Sara", "qulmurat", "Ontog'ız" romanların jazg'an. Bul da'stur Q.Ermanovtın' "Balıqshılar qıssası" povestinde de bar.

Biraq bul da'wirde qonsilas qazaq, o'zbek a'debiyatında realistlik proza ku'shli rawajlang'an edi. Bul jag'day qaraqalpaq prozasına da ta'sir etti. Jazıwshılar tuwısqan xalıqlar a'debiyatlarınım' ta'jiriyelerin u'yrenip, realistlik prozanın' jetilistiriwge umtıldı. Na'tiyjede S.Majitovtın' "Qaraqalpaq a'debiyatınım' jıyıntig'i" kitabına kirgen "Mektepte oyın", "Ha'keri", "Go'dek", "Eki pazna", "Quwanış" sıyaqlı realistlik gu'rın'leri do'retildi. Bul da'wirdegi en' jaqsı jazıl'g'an gu'rın'ler-N.Da'wqaraevtın' "Ko'p ku'nlerdin' biri" shıg'arması.

Qaraqalpaq a'debiyatında payda bolg'an da'slepki prozalıq shıg'armalarda janrdın' sınrın iyelewde, o'mirin shınlıg'ın realistlik su'wretlewde, shıg'arma syujetin jaratıwda, qah'arman obrazın ashıwda, shıg'arma tilinde kemshilikler orın aldı. Usıg'an qaramastan prozanın' qaraqalpaq a'debiyatında payda bolıwı milliy ko'rkem oydın' rawajlanıwın ko'rsetetug'ın qubılıs edi. Jazıwshılardıń' prozalıq shıg'armalar u'stinde shınlıg'ıwları keleshektegi jetiliske u'lken prozag'a qaray salıng'an da'slepki soqpaq edi.

A'debiyatın. 20-jıllardıń' ekinshi yarımında "Qızıl mug'allım" jurnalında h'am oblastlıq baspa so'zde birinshi a'debiyat kritikalıq maqalalar ko'rıne basladı. Qaraqalpaq a'debiyatı tariyxına arnal'g'an maqalalar ja'riyalandı. Kritika ko'rkem shıg'armalardı jan'a tariyxıy jag'dayg'a baylanıstırıp bah'alawg'a talpındı. Geypara shıg'arma h'aqqında bir ta'repleme pikir aytıw, geyde kemshilikler ushın keyiw ele a'debiyatınım' jetiliskegenin bildirsetug'ın edi. Sonlıqtan baspa so'zdegi bul tartıslar sol waqıttag'ı "Qızıl mug'allım " jurnalı ta'repinen toqtatılutug'ın edi.

* * *

Poeziya qaraqalpaq a'debiyatı ushın jan'a janr emes edi. 20-jıllardag'ı a'debiyatta jazba poeziya menen bir qatarda jas a'debiyatlarg'a xarakterli bolg'an awızsha h'a'wesker poeziya u'lken orın aldı. Qaraqalpaq poeziyası klassik a'debiyatınım', a'sirese xalıq awız eki do'retiwshiliginin' en jaqsı da'sturlerin o'zlestiriwi h'a'm jan'a forma mazmun iye bolıwı menen ajralıp turdı. Rus, qazaq, tatar, o'zbek h'a'm t.b. sonday-aq qaraqalpaq jazıwshıları aldında wazıypalar jaqınlıqtı payda etti, ko'rkem su'wretlew metodın anıqladı.

Qaraqalpaq a'debiyatında drama, proza janrlarının' qa'liplesiwinde rus a'debiyatınım' ta'siri ku'shli boldı.
A'BDİRAMAN O'TEPOV (1905-1934)

1. A'.O'tepovtın' a'debiyat do'retiwshilik jolı.

2.A'.O'tepov-tun'g'ish dramaturg, akter, rejissor.

3. Dramaturgtın' instsenirovka h'a'm intermediyaları.

4. "Ten'in tapqan qız" pesası.

A'.O'tepov qaraqalpaq dramaturgiyasının' tiykarın salıwshılardıń' biri. Ol talantlı, dramaturg, rejissor, akter, muzikant, kornekli teatr iskeri sıpatında xalqımızdın' tariyxında belgili iz qaldırdı. A'.O'tepov 1905 jılı Qon'ıratqa mayda sawdager semyasında tuwıldı. 1906 jılı a'kesi semyası menen Aral ten'izinin' qubla –shıg'ıs jag'asına jaqın Qosjap degen jerge koshıp keledi h'a'm balıq endirisi ka'sibi menen shug'ıllana baslaydı. Bul O'tepovtın' semyasının' ruslar menen jaqınlasıwına mu'mkinshilik tuwdırdı. 1910 jılı ol Nikolay Trofimov degen rus adamı menen birigip, balıq qabıllaytug'ın h'am duzlaytug'ın punkt sholkemlestiredi. Usı punkte islegen balıqtı qayta isleytug'ın qa'nige rus jigiti Nikolay Sorokin kishkene A'bdiramannın' en' jaqın dostı bolıp qaladı. Ol Sorokinnen kop na'rselerdi u'yrendi.Ruslar keleshek dramaturgtın' u'yine tez-tez kelip turatug'ın edi. A'.O'tepovtın' semyasının' Lutsenko menen tanısıwı onın' jeke omirinde u'lken a'h'miyetke iye boldı.Ol jas A'.O'tepovqa kop na'rselerdi u'yretti. Onı Evropa ma'deniyatı menen tanıstırdı. A'.O'tepov bala waqıtlarınan baslap-aq o'z xalqınım' turmısın da jaksı biletug'ın edi. Xalıqtın' milliy bayramlarına qatnasıp, qaraqalpaq xalqınım' u'rp-a'det da'stu'rlerin, baqsı-jıraw, qıssaxanların, juwabıy qız kelinshelerin korgen h'a'm olardıń' iskusstvosi menen jaqınnan tanıs bolg'an. Shıg'ıs klassikleri shıg'armaların qızıg'ıp u'yrengen. Qaraqalpaq xalqınım' muzika ma'deniyatı h'a'm onın' h'a'r qıylı janrların da baqsı-jırawlardan u'yrengen. Solay etip, A'.O'tepov eki ma'deniyatınım' rus h'a'm qaraqalpaq xalıqlarının' ma'deniyatlarınım' ta'sirinde ta'rbiyalandı. 1920 jıldan baslap ol Qon'ırat qalasında du'zilgen Chon otryadına ag'za boladı. Usı jerde mug'allım Qasım Yashimov ta'repinen sholkemlestirilgen tatar jaslarınım' h'a'weskerler krujoginin' jumısı menen tanısadı. Bul krujoktın' spektakllerine h'a'm repetitsiyalarına turaqlı tu'rde qatnasadı. 1920 jılı Qon'ıratqa quramında Tu'rkıstan frontı shtabının'

siyasiy-ag'artiw jumislari boyinsha wa'kili Hamza Ha'kimzada Niyaziy bolg'an bolg'an atli eskadron keledi. Sol jili Hamza eki pesani ("Tu'rkistan ta'wibi", "Shin uris") saxnalastiradi h'a'm olardi xaliqqa korsetedi. Bul waqiyalar A'.O'tepovtin' omirinde u'lken rol oynaydi. 1921 jili Hamza Qon'iratqa "Sayeri" atli Xorezm truppasi menen ekinshi ret keledi. Truppanin' h'a'm onin' baslig'i Hamzanin' ja'rdemi menen Qon'iratta 18 adamnan ibarat bolg'an teatr krujogi du'zildi.

A'.O'tepov qaraqalpaq dramaturgiyasinin' tiykarin saliwshılardin' biri. Ol talantlı, dramaturg, rejisser, akter, muzikant, kornekli teatr iskeri sipatında xalqımızdın' tariyxında belgili iz qaldırdı. A'.O'tepov 1905 jili Qon'iratta mayda sawdager semyasında tuwıldı. 1906 jili a'kesi semyası menen Aral ten'izinin' qubla –shig'ıs jag'asına jaqın Qosjap degen jerge koship keledi h'a'm balıq oñdirisi ka'sibi menen shug'ıllana baslaydı. Bul O'tepovtin' semyasınin' ruslar menen jaqınlasıwına mu'mkinshilik tuwdırdı. 1910 jili ol Nikolay Trofimov degen rus adamı menen birigip, balıq qabıllaytug'ın h'am duzlaytug'ın punkt sholkemlestiredi. Usı punkte islegen balıqtı qayta isleytug'ın qa'nige rus jigiti Nikolay Sorokin kishkene A'bdiramannın' en' jaqın dostı bolıp qaladı. Ol Sorokinnen kóp na'rselerdi u'yrendi. Ruslar keleshek dramaturgtin' u'yine tez-tez kelip turatug'ın edi. A'.O'tepovtin' semyasınin' Lutsenko menen tanısıwı onin' jeke omirinde u'lken a'h'miyetke iye boldı. Ol jas A'.O'tepovqa kóp na'rselerdi u'yretti. Onı Evropa ma'deniyatı menen tanıstırdı. A'.O'tepov bala waqıtlarınan baslap-aq öz xalqınin' turmısın da jaksı biletug'ın edi. Xalıqtın' milliy bayramlarına qatnasıp, qaraqalpaq xalqınin' u'rp-a'det da'stu'rlerin, baqsı-jıraw, qıssaxanların, juwabıy qız kelinsheklerin korgen h'a'm olardin' iskusstvosi menen jaqınnan tanıs bolg'an. Shig'ıs klassikleri shig'armaların qızgıp u'yrenge. Qaraqalpaq xalqınin' muzika ma'deniyatı h'a'm onin' h'a'r qıylı janların da baqsı-jırawlardan u'yrenge. Solay etip, A'.O'tepov eki ma'deniyattın' rus h'a'm qaraqalpaq xalıqlarınin' ma'deniyatlarınin' ta'sirinde ta'rbiyalandı. 1920 jıldan baslap ol Qon'irat qalasında du'zilgen Chon otryadına ag'za boladı. Usı jerde mug'allım Qasım Yashimov ta'repinen sholkemlestirilgen tatar jaslarınin' h'a'weskerler krujoginin' jumısı menen tanısadı. Bul krujoktın' spektakllrine h'a'm repetitsiyalarına turaqlı tu'rde qatnasadı. 1920 jili Qon'iratqa quramında Tu'rkistan frontı shtabınin' siyasiy-ag'artiw jumislari boyinsha wa'kili Hamza Ha'kimzada Niyaziy bolg'an bolg'an atli eskadron keledi. Sol jili Hamza eki pesani ("Tu'rkistan ta'wibi", "Shin uris") saxnalastiradi h'a'm olardi xaliqqa korsetedi. Bul waqiyalar A'.O'tepovtin' omirinde u'lken rol oynaydi. 1921 jili Hamza Qon'iratqa "Sayeri" atli Xorezm truppasi menen ekinshi ret keledi. Truppanin' h'a'm onin' baslig'i Hamzanin' ja'rdemi menen Qon'iratta 18 adamnan ibarat bolg'an teatr krujogi du'zildi, og'an S.Ma'jitov basshi bolıp belgilendi. A'.O'tepov 1922 jıllardan baslap da'slepki dramalıq shig'armaların jazıwg'a kirisedi, "Zindan", "Jezdejan" atlı instsenirovkalar doretedi. Bul eki instsenirovka forması boyınsha da'stanlardag'ı salt-da'stu'r qosıqlarındaag'ı ayıttı eske tu'siredi. 1923-24 jıllarda A'.O'tepov usınday stilde birqansha instsenirovkalar doretedi, "Altın gu'l", "Ketsen' nettim", "Tazaqonıs" t.b. Da'slepki instsenirovkalarınin' forması folklorlıq shig'armalarınin' formasına megzes bolg'anı menen mazmunına jan'a da'wir ruh'ı sin'dirilgen. 1925 jili A'.O'tepov A.Begimov penen birgelikte Qon'irat rayonınan teatr krujogin sholkemlestiredi. A'.O'tepov krujok ushın bir aktli "Sha'leke bay" atlı pesa jazadı. Avtor shig'armada qah'armanlar xarakterin ashıwda xalıq dertiwshiliginin' bay ta'jiriybesinen paydalanadı. A'.O'tepov 1925-26 jılları Ayapbergen Muwsaev penen tanısadı, onin' ta'siri menen ozinin' "Shah'izada" da'stanın jazadı. 1927 jili ol Törtku'ldedi awıllıq ken'es basqarıwshılarnı tayarlaytug'ın u'sh aylıq Kurske kirip oqıyadı. Kursta oqıp ju'rip rus, tatar, ozbek, qazak teatr krujoklarınin' jumislari menen jaqınnan tanısadı. Pedtexnikum janındaag'ı "Tan' nuri" truppasına qosılıp, onin' repertuarına ozinin' shig'armaların qayta islep kirgizedi. Usı jıldan A'.O'tepovqa milliy truppanı basqarıw wazıypası tapsırıladı.

Qaraqalpaqstanda milliy teatrınin' ashılıwı A'.O'tepovtin' atı menen baylanıslı, ol teatrınin' birinshi direktori boldı. 1932 jil 23- apreldegi Oraylıq Komitetin' "Kerkem a'debiyat sholkemlerin qayta du'ziw h'aqqındaag'ı" qararı A'.O'tepovtin' doretiwshilik iskerliginde sezilerlik alg'a ilgerilew payda etti. A'sirese, onin' rus teatrınin' ataqlı rejisseri V.E.Meyerxoldtın' sha'kirti İ.V.Korinman menen birge islesiwı doretiwshiligine u'lken ta'sirin tiygizdi. 1932 jıldan baslap onin' shig'armalarında turmıstı kerkem su'wretlewde agitatsiyalıq-illyustrativlik formasınan kem-kem quramalı formag'a otiwi seziledi. Ol turmıstan ken' xarakterli detallardı tabıwg'a talpınadı, qah'armanlarınin' h'a'reketlerin isenimli jaratadı. Rus dramaturglerinin' h'a'm sol jılları durıs jolg'a tu'sken tuwısqan milliy respublikalarınin' dramaturglerinin' ta'siri menen A'.O'tepov bah'alı kerkem shig'armalar doretiwge kirisedi. A'.O'tepovtı rus dramaturgiyasınin' en' jaqsı shig'armaları menen tanıstırg'an, og'an sheberligin arttırıwda g'amxorlıq etken V.İ.Korinmannın' xızmetin ayırıqsha atap otiw kerek. A'.O'tepov ozinin' doretiwshilik ku'shinin' tolısıp rawajlang'an da'wirinde 29 jasında qaytı boldı. A'.O'tepovtin' doretiwshiligi 1920-1934 jıllar arasındaag'ı 14 jıldı öz ishine aladı. Ol a'debiyatımız tariyxında u'lken a'debiy miyras qaldırdı: 16 iri shig'arma h'a'm 40 tan aslam instsenirovka jazdı. Kólemli shig'armalarınin' qatarına "Tenin tapqan qız", "Ashlıq zarı", "Eki baslı suwqabaq", "Odekolon". "900 gramm", "Jalqaw diyxan", "Kolxoz turmısı", "A'ne qalas", "Gu'man", "Gu'lzada" h'.t.b. shig'armaları jatadı.

A'.O'tepovtin' doretiwshiliginin' ozgesheligi, onin' barlıq shig'armalarınin' derlik zamanagoy temag'a arnalıp jazılıwınan ibarat edi ("Ashlıq zarı" pesasınan tisqari). Onin' shig'armaları agitatsiyalıq xarakterge iye boldı, olardin' tiykarında sol da'wirdin' a'h'miyetli ma'seleleri turdı.

A'. O'tepovtin' shig'armalarinin' tag'i bir özgesheligi, onun' folklordın' en' jaqsı traditsiyaların sheber paydalanıwında korinedi. Ol özinin' shig'armalarına folklordın' aytıs formasın orınlı kirgizedi, xalıqtın' su'yip tın'laytug'ın "Bozataw", "Eshbay" atlı qosıqların ken' paydalanadı. A'.O'tepovtin' doretıwshilik jolı qısqa instsenirovkalardan baslanadı. Ol turmıslıq faktlerdi h'a'm waqıyalardı saxnada h'a'reket arqalı kersetiwde onun' tamashagöylerdi ta'rbiyalawshılıq, u'wretiwshilik roline u'lken a'h'miyet berdi. Bunın' ushın ol turmıslıq elementlerdi saxnanın' sharaytları menen, sonday-aq qah'armanlıq, lirikalıq elementlerdi ku'lkili, satiralıq elementler menen birlestire aldı.

A'.O'tepovtin' doretiwshiliginde iri kölemlı h'a'm en' xarakterli shig'armalarınan onun' köp aktlı "Ten'in tapqan qız", "Boyawshı wa'kil", "Gu'man" pesaları bolıp tabıladı. "Ten'in tapqan qız" shig'armasının' birinshi variantı 1925-1927 jılları "Sha'leke bay" degen at penen jazılğ'an edi. Son'g'ı jılları dramturg onı birneshe reet qayta islep shıg'ıp, h'a'r saparı jan'alıqlar kirgizdi. Shig'arma ja'miyetshilik ta'repinen joqarı bah'alandı. Dramaturg bul shig'armasında öz da'wirinin' en' a'h'miyetli ma'selesı-h'ayal-qızlar ten'ligin su'wretleydi.

"Boyawshı wa'kil" pesası da qaraqalpaq a'debiyatında drama janrının' qaliplesiwinde belgili orın iyeleydi. Pesanın' waqıyası respublikanın' rayonlarındag'ı bir awılada boladı. Bul jerge rayonnan Palımbet degen wa'kil miynet protsesin shölkemlestiriwge ja'rdem beriw ushın jiberilgen. Biraq ol miynet ta'rtibin bosan'lastırıp, Juntss waqtında qız-jigitlerdi jıynap otırıpalar quradı. Awılga komissiya kelip, awıl adamlarının' ja'rdemi menen köz boyawshı wa'kil a'shkaralanadı. Pesanın' qısqasha mzmunı usınnan ibarat. "Boyawshı wa'kil" pesasında ayırım adamlardıń jeke ma'plerinin' ja'miyetlik ma'pke qarama-qarsı keliwi tiykarg'ı konfliktti du'zedi. Bul pesanı "Ten'in tapqan qız" pesası menen salıstırğ'anda dramaturgtın' doretiwshiligindegi ösiwshilikti seziwge boladı. Palımbettin' obrazi turmıstan alınan. Onın' h'a'reketleri pesanın' orayında turadı. Pesag'a qatnasıwshı qah'armanlardı tan'lap alıwda avtor turmıstın' tariyxıy rawajlanıw barısı menen sanasa otırıp, olardıń psixologiyasın isenimli jaratqan.

A'.O'tepovtin' sotsiallıq turmıs ma'selelerine arnalg'an "Gu'man" pesası 1932 jılı jazıldı. Pesada jan'a qaraqalpaq semyasının' mashqalaları ortag'a qoyılğ'an. "Gu'man" pesası kompozitsiyalıq, syujetlik, fabulalıq qurılısı, obrazlar sisteması jag'ınan onun' burıng'ı shig'armalarınan artıqmashılıqqa iye. shig'arma qah'armanı Murat rayonlıq atkarıw komitetinin' bəlim baslıg'ı bolıp isleytug'ın ömirlik joldası Ajarg'a gu'man menen qaraydı. Ajar jumısları köp bolğ'anlıqtan u'yge waqtında kele almaydı, bug'an ku'yewi h'esh isenbeydi. U'y xızmetkeri Ma'rziya olardıń arasına ot taslaydı, ja'njeldi öz ma'pine paydalang'ısı keledi. ösek sözler aytadı. Pesanın' son'ında Murat gu'man h'a'm qızğ'anış sebepli öz h'ayalın atıp öltiredi. Dramaturg pesag'a qatnasıwshılardı su'wretlewde olardıń h'a'r birinin' konkret xarakterin beriwge, adamnıń ishki du'nyasındag'ı özgerislerdi ashıwğ'a h'a'reket etedi.

A'.O'tepovtin' shig'armaları qaraqalpaq a'debiyatında drama janrının' tun'g'ısh doretpleri esaplanadı.

XOJAMET AXMETOV (1908-1932)

X.Axmetov jan'a da'wir qaraqalpaq a'debiyatının' baslawshıları boldı. Ol 1908 jılı Qon'ırat rayonının' Sorköl degen jerde jarlı diyxan semyasında tuwılğ'an. 1923 jıldan Qon'ıratag'ı qalalıq mektepke qatnap oqıydı. 1924 jıldan Qon'ıratag'ı internatqa kirip sonda ta'rbiyalanadı. 1925 jılı Törtku'ldedi awılxojalıq texnikumına ötip oqıydı. Son' öz qa'lewi menen pedtexnikumg'a ötedi. 1929 jılı pedtexnikumdı pitkerip, Taxtaköpir rayonlıq komsomol komiteti, son' Kegeyli rayonlıq komsomol komitetinin' sekretarı bolıp isleydi. Shayırdın' da'slepki qosıqları 1927-28 jıllardan texnikumnın' diywalı gazetalarında, "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetası, "Qızıl mug'allım" jurnallarında ja'riyalana basladı. Onın' jalınlı shaqırıq, agitatsiyalıq mazmundag'ı qosıqları miynetkesh adamlar sanasın jan'a zaman talabına say tayarlawda ayrıqsha a'h'miyetke iye boldı. Shayır "Jol bermen" degen qosıg'ında bılay deydi:

Qallash qulag'ın'a salar bir na'rse,
Elde bar jemxorlar h'a'm de aq sa'lle
Bulardıń ba'rinin' dedigi birge,
Ken'es saylawında bug'an jol bermen'

Qallash batraq, senin' ken'es saylawın'
Jas u'lkenge kimdi qoysan' qa'lewin'
Sag'an dushpan baylar tabı zor jawın',
Ken'es saylawında bug'an jol bermen'.

Bul qosıqta jalınlı shaqırıq mazmunı özine ta'n intonatsiya h'a'm ırg'aqtı payda etedi. Ku'shli ideyanın' ta'sirli bolıp shıqqanı qosıqtın' formasının' kerkemliliginde, yag'nıy mazmun menen formanın' birliğinde. Bunın'day gu'res ruh'ı onın' "Jamayım" (1928), "Sha'rtles", "Xabarshılar" (1929), "O'sher boldı" (1930), "Bul minnetin'" (1928), "Jaslar wazıypası" degen qosıqlarında da orın alg'an. Ayawsız satıra, jalınlı shaqırıq, jawıngerlik, ruh'- X.Axmetov poeziyasının' tiykarg'ı özgesheliklerinen esaplanadı. Shayır qaraqalpaqlardıń burıng'ı h'a'm revolyutsiyadan keyingi turmısın su'wretlep birqansha qosıqlar jazdı. "Kolxozshılar keledi", "Batraklar" qosıqlarında usı temanı alg'a qoyadı. X.Axmetovtin' doretiwshiliginde u'lken orın tutatug'ın

temalardan' biri-miynet teması. Bul tema kolhoz qurılısı, paxta egis h't.b. köriniste sa'wlelengen. "Menin' su'ygen miynetim" (1931) qosıg'ı miynetke bolg'an su'yiwsılıktı jırlaydı.

Miynetkeshpen, miynet ushin tuwg'anman,

Miynet ushin beldi bekkem buwg'anman

Ag'am, anam, tuwısqanıw miynetkesh.

Shın dedigim men de sonı quwg'anman.

Shayır miynetni bilimnin' de. Önerdin' de tiykari dep tu'sinedi h'a'm bunı qosıq qatarlarında sheber sa'wlelendiredi. Qosıq qatarların' ishindegi seslik qaytalawlar qosıqqa sulıwlıq berip tur. "Qozg'al erte egisin'e tayarlan" qosıg'ı shayırdın' ku'ndelikli aktual temaga arnalgan operativ shıg'armaların' biri. Bul qatar (Qozg'al erte egisine tayarlan) shıg'armanın' atı h'a'm h'a'r strofanın' ba'nti bolıp kelip, qosıqtın' tiykarg'ı ideyasın juwmaqlastırıp berip tur. Shayır qosıqta jan'a miynetni jırladı, adamlardı miynet etiwge shaqıradı. "Duris bölın" degen qosıg'ında shayıır adamlarg'a miynetine jarasa h'aqı beriw, yag'nıy qim islemese tislemeydi degen ideyanı sa'wlelendiredi. Qosıqtın' mazmunlı qısqa qatarları, tez intonatsiyası, shaqırıq ruh'ı, tasıyıqlawshı sıpatı tiykarg'ı ideyanı bildiriwde a'h'miyetke iye. "Jamayım" degen qosıg'ında bilim, ag'artıw islerin söz etedi. "Kel qurdaslar" qosıg'ı da (1928) shayırdın' ag'artıw temasına arnalgan jaqsı qosıqların' biri. Shayır qaraqalpaq xalqının' ma'deniy turmısındag'ı jan'alıqlardı qollap quwatlawshı agitatsiyalıq-propagandalawshılıq mazmundag'ı qosıqlar dorette. "Latnlas", "Shıqsın onın' ta'ripi" qosıqlarında arab alfavitinin' ornına aling'an latin alfavitin propagandalaw mazmunına qurılğ'an. "Bu'gin" qosıg'ı sol da'wir poeziyasının' a'h'miyetli temaların' biri –h'ayal qızlar ten'ligi temasına arnalg'an. "A'miwda'rya" (1931) degen qosıg'ında A'miwda'ryanın' xalıq xojalıg'ındag'ı a'h'miyetin bayan etedi. "Xabarshılar" qosıg'ı X.Axmetovtın' siyasiy lirikasınıw' ötkir shıg'armaların' biri. Qosıqta xabarshılardıw' ja'miyetlik turmısta tutqan ornı kerkem sa'wlelendirilgen. Shayır doretiwshiliginde "Bilim menen jansın sham" qosıg'ı ayırıqsha ornı iyeleydi. Bul qosıqta jasardı oqıwg'a shaqırıw ideyası alg'a qoyılğ'an.

Bilim-tamaq, bilim-nan,

Bilimsizdin' isi qam,

U'yren öner bilimdi,

Bilim menen jansın sham.

X.Axmetov-gu'resshen' jalınlı shayıır. Onın' barlıq doretiwshiliginin' bastan aqırına shekem gu'res ideyası su'wretlengen. Siyasiy lirika-shayırdın' tiykargı janrı boldı. Publitsistikalıq, agitatsiyalıq shaqırıq, qosıqlardıw' tastıyıqlawshı xarakteri, jedelli ritm, oratorlıq intonatsiya, qısqa qatarı onın' shıgarmaların' baslı belgisi boldı.

SEYFULG'A'BIT MA'JITOV

(1865-1938)

1. Shayırdın' o'mir jolı

2. S.Ma'jitovtın' pedagogikalık xızmeti.

3. S.Majitov-awdarmashı.

4. Shayır poeziyasının' tematikalıq, janrlıq qa'siyetleri.

Seyfulg'a'bit Ma'jitov ko'p jıllıq do'retiwshilik xızmeti menen qaraqalpaq a'debiyatında u'lken shayıır, da'slepki dramaturg, prozanı baslawshılardıw' biri sıpatında tanıla aldı. Sonın' menen birge ol jurnalist, pedagog, awdarmashı retinde de belgili. Sonlıqtan onın' do'retiwshiligi h'a'r ta'repleme ken' h'a'm bay. Da'slepki qaraqalpaq mekteplerinin' bir qatar oqıw quralların, birinshi qaraqalpaq a'lipbesin du'ziwshisi S.Ma'jitov bolıp esaplanadı. Ol a'sirler dawamında xalıq o'miri menen ajıralmas baylanısta jasap kiyatırğ'an qaraqalpaq a'debiyatın, tatar, rus a'debiyatların su'yip u'yrendi. Olardag'ı realistlik itraditsiyanı qaraqalpaq jag'daylarında dawam etti.

S.Ma'jitov 1865 jılı Qazan guberniyasınıw' Arsha rayonu O'rtem awılında jarlı diyxan semyasında tuwılğ'an. Seyfulg'abittin' a'kesi Ma'jit A'bdulra'kip ulı o'z semyasın asharsılıqtan aman saqlaw ushın ushın tuwılğ'an awılın taslap, Rossianın' shıg'ısına qaray ko'shedi. Aqto'bege kelip qonıs basadı. O'zi ushın qolaylı ka'sip izlegen Ma'jit Orenburg-Aqto'be-besqala arasında ka'rwan qatnatiwshı sawdagerlerdin' birine jallanıp isleydi. Solay etip ka'rwan menen birge Ustırt arqalı birinshi ret Besqalanın' biri Qon'iratqa keledi. Qon'iratta Tallıq boyındag'ı Ku'len awılına 1880 jılı qonıs basadı. Onın baslawshı bilimge iye sawatlı 15 jasar balası Seyfulg'a'bit Ku'lennin' u'y xızmetine qabil etiledi. Ol esapshı, ja'rdemshi ba'shir xızmetlerinde isleydi. 1912 jılı Qon'irat qalasına ko'ship keledi. Bul jerde ol jan'a tiptegi mug'allimler menen tanıladı. Rossiyada tatar tilinde shıg'atug'ın gazeta- jurnallardı aldırıp oqıp turadı. S.Ma'jitov u'zliksiz oqıp, u'yrenip barıwı na'tiyjesinde dunyadag'ı h'a'r qıylı tariyxıy waqıyalardan. Rossiya turmısınan, birinshi du'nya ju'zilik urıstın' barısınan, el ishindegi h'a'reketlerden xabardar bolıp turadı.

S.Ma'jitovtın' qaraqalpaq folklorın, klassikalıq a'debiyatın rus, tatar, o'zbek basqa da tuwısqan xalıqlar a'debiyatın, miynetkesh xalıq turmısın bir qansha jaqsı biliwi, poeziyaga olgan kızıg'ıwshılıq onı XX a'sirdin' da'slepki jıllarında-aq shayıır bolıp jetilisiwine alıp keldi.

S.Ma'jitovtın' da'slepki poeziyalıq shıg'armaların tiykarınan ja'miyetlik-siyasiy lirika, filosofiyalıq lirika h'a'm tımsallar dep u'shke bo'lip qaraw mu'mkin. onın' da'slepki qosıqlarına "Gu'zde sharwa", "Jalqaw diyxang'a", "İniyat bolısqa", "Ne jaman", "Doslıq paydası", "G'amın' bar", "Ba'h'a'r paslı", "Qıs", "Jerdi bejer", "Da'rkar", "Jigit" tag'ı basqa qosıqları kiredi.

"Jalqaw diyh'ang'a" qosıg'ında :

Sharbag'ın' tap- taqır jatkanın' kalay.

Uran'da g'a'llen' joq qabın' da solay
Qarızın' atın'dı aldı jayg'a qaramay,
Abıray barda uykın'dı ashın' bolmay ma

Uyin' tur qıysayıp tek jıg'ılmag'a,
Sandıg'ın qaqpasız otın bolmag'a
Endi waqt keldi bir oylanbag'a
Abıray barda uykın'dı ashın' bolmay ma

Shayır bunda jarlı diyxan ta'repinde turıp, og'an gamxorlıq etiwshi, onı turmısqa. miynet etiwge qozg'awshı. Bul arqalı miynetkesh xalıq turmısın, onın' arızıw- a'rmanların, keleshekke isenimin, abadan turmıs ushın umtılwshılıg'ın sa'wlelendiredi.onın' "Ma'h'a'l degen ne", "ma'rt jaqsı", "İnan makkam". "Kesh bolmasın", "İlingen bar", "tiri Korqaq" "O'ner" usag'an filosofiyalıq mazmundag'ı qosıqlarında Abdulla Toqay. sonday-aq Shıg'ıs klassikleri A'jiniyaz, Berdaq, Maqtumqulı, Nawayı, Fizulı, Omar Hayyam shıg'armaların' progressivlik traditsiyasını' unamlı ta'siri, qaraqalpaq folklorı, xalıq danalığ'ın o'zine teren' o'zlestirgenligi seziledi. S.Ma'jitovtın' "Ma'rt jaqsı" qosıg'ı menen Berdaqın' "Jaqsıraq" qosıg'ın salıstıra okıw berdaq poeziyasın dawam ettiriwdin' novator u'lgisin ashıwg'a konkret misal bola aladı.

Buringı qaraqalpaq a'debiyatı, satıra h'a'm yumorg'a qansha bay bolsa da onın' janrlıq formaların' biri tımsallar onsheli ko'p emes. A'debiyatımızda tımsalshılıqtın' payda bolıw h'a'm qal'iplesiw protsesin bir jag'ınan bir jag'ınan karaqalpaq folklorına. klassikalıq a'debiyatına. ekinshi jag'ınan rus h'a'm baska tuwıskan xalıqlar a'debiyatın' ta'sirine baylanıslı dep esaplawg'a boladı.

Bunda S.Ma'jitovtın' "u'sh balıq", "Altın jegen bo'ri", "Tu'lki menen Qaplan", "Birlik paydası", "Nadan molla" usag'an bir kansha tımsallardı do'retiwi bul janrdın' a'debiyatımızda belgili forma retinde 20-jıllarda qal'ipleskenin ko'rsetedi. Shayırdın' tımsalları ta'sirli turmıslık epizodlar tiykarında nadanlıqtı. ala awızlıqtı, maqtanshaqlıq h'a'm go'deklik usag'an adamgershilikke zıyanlı ko'rinislerdi a'shkaralaydı, ko'pshilikti o'ner u'yreniw, sanalı bolıw, birlik penen is etiw. kishi peyillik h'a'm ma'rtlik usag'an gumanistik qa'siyetlerdi iyelewge shaqıradı.

S.Ma'jitovtın' a'debiyat xızmeti tiykarınan xalıqtın' ku'ndeliklik o'mirin, arızıw-a'rmanların. baxıtlı turmıs ushın umtılwshılıg'ın su'wretleytug'ın siyasiy- ja'miyetlik, filosofiyalıq lirikadan, ta'rip. aytıs, satiralıq qosıqlardan ibarat boldı. Folklor S.Ma'jitovtın' tiykarı okıw, u'wreniw mektebi boldı. Sonlıqtan onın' da'slepki ko'pshilik qosıqları xalıq poeziyası u'lgisinde jazılğan.

XX a'sirdin' 20-jıllarına shekem qaraqalpaq miynetkeshleri derlik sawatsız, jan'a mug'allım kadrları jetispeytug'ın bolg'anlıqtan buringı kadrlar arasınan uqıplı progressiv toparın mug'allım etip tayarlaw ma'qsetinde ko'pshilik jaslar 1920 jılı Xiywada ashılğan mug'allımlar tayarlaw kursına oqıwg'a jiberildi. Bul kurstı tamamlag'an S.Ma'jitov Qon'rat okruglik bilimlendiriw bo'liminin' baslıg'ı bolıp isledi. S.Ma'jitov 1924 jılı Orta Aziya xalıqların' ana-tilinde oqıw kitapların du'ziwge qatnasıw Tashkentke shaqırılıp. og'an karaqalpaq tilinde oqıw kitapların du'ziw wazıypası tapsırıldı. o'l tashkentte 1925-26 jılları usı kitaplardı jazıw menen shug'ıllanadı h'a'm karaqalpaq tilinde da'slepki "A'lippe" (1925) ja'ne "Egedeler sawatı" (1925) sabaqlıqların du'zedi. Bul kitaplap bilim h'a'm ta'rbiya beriwde da'slepki oqıw quralı retinde u'lken a'h'miyetke iye boldı. S.Ma'jitov bunnan keyin Qaraqalpaqstanın sol waqıttağı orayı To'rtku'lge jumısqa shaqırıladı, ol "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetasında juwaplı sekretar bolıp xızmet etedi. son' Qıpshak rayonında sui xojalıg'ı boliminde isleydi. 1935-37 jıllar onın' o'mirinde bir qansha awır jıllar boldı. Ol 1938 jılı 73 jasında qaytı boldı.

S.Ma'jitovtın' poeziyası o'zinin' jazg'an oqıw kitaplarında, yag'nıy "A'lipbe" "Egedeler sawatı" kitaplarında. 1930 jılı shıqkan "Qaraqalpaq a'debiyatı jıyıntığı" toplamında, "Erkin Qaraqalpaqstan", gazetasında. "Qızıl mug'allım" jurnalında basılıp shıqtı.S.Ma'jitovtın biraz qosıqları "Qopalı" degen a'debiyat laqap penen dag'azalandı.Onın' "Erkinlik tan'ı", "Erkinlikti ku'sew", "Shıraylı zaman", "Harıp edik" usag'an qosıqları 20-jıllardag'ı poeziyag'a qosqan u'lesi boldı. bul shıgarmalardag'ı jan'alıq olardıń revolyutsiyalıq motivinde emes, al shayırdın sheberlik penen jan'a zamandı jan'asha jırlay biliwinde, mazmundı ko'rkem detallar arkalı ashıp alıwında boldı.

Sallanıp aldında qızıl tuw turg'an,
Tan' menen jaltırar, altın puw urg'an,
Ha'mme ashıq atqan tan'g'a umılğan,
Umtıldı, ba'rshe xalıq, bizge ne boldı.

Ta'biyat qubılısı bolg'an "Tan'" ken' tu'rdegi ja'miyetlik qubılıstın' metaforası sıpatında qosıqtın' ko'rkemiligin ta'miynlewge qatnastırılğan.

Lirikalıq qah'arman ju'regindegi qaraqalpaq miynetkeshlerinin' o'tkendegi turmısına ayanısh.jan'a zaman h'aqqındag'ı oy-sezimler, h'ayal-qızlar erkinligi, ilim- bilim iyelew, h'adal miynet islew h'a'm t.b. ja'miyetlik-siyasiy qubılıslar shayır poeziyası tematikasınan orın aldı. S.Ma'jitovtın' 20-jıllardag'ı do'retiwshiliginde didaktikalıq qosıqlar belgili orındı iyeleydi. Didaktikalıq qosıqlarında shayır qaraqalpaq folklorınin', klassik poeziyasınin' en' jaqsı da'stu'rlerin dawam ettirdi.. xalıq danalığ'ınan sheber paydalandı. Shayırdın' ulken jan'alıg'ı qaraqalpaq poeziyasında filosofiyalıq qosıqlar jazıwdı baslap berdi. Bul da'wirdegi poeziyadan shayır do'retiwshiliginin' tag'ı bir xarakterli o'zgesheligi xalıqlıq motivinde, muzikalılıg'ınin' ku'shiliginde, ba'ntlerdin' aqırğ'ı qatarlarınin' belgili bir uyqasqa ja'mlenip sulıw formanı payda etiwinde dewge boladı. Lirikada dramalıq elementlerdin' ken' qollanıwı qubılısı S.Ma'jitov do'retiwshiliginde de azlap gezlesedi. Dramalıq elementler ritorikalıq soraw tu'rinde "Erkinlik tan'ı", "Diyxang'a is battı ma" qosıqlarında sonday-aq tımsallarında. balalarga arnalğan qosıqlarında gezlesedi.

Balalar ushın bah'alı shıg'armalar do'retiwde qaraqalpaq a'debiyatında 1920-30-jıllarda S.Ma'jitov u'lken ornı tuttı. S.Ma'jitovtın balalarg'a aarnap "Oqıw basqa. oyın basqa", "jaslarga", "Oqıwga kel", "Paydasın bilıw", "Atalar ay", "O'ner bilim", "Hal soraw", "Balalarg'a", "Taza jıl", "To'rt ma'wsım", "Tuwrılıq h'a'm qalpallıq", "Quslar keldi", "Oqıwdandur" h'a'm t.b. qosıqların jazdı. Ol balalar qosıqlarında jaslardı oqıwga, bilim alıwga, xalıqqa h'adal xızmet etiwge u'yretedi. O'tken a'sirdin 20- jılları qaraqalpaq tariyxında balalardıń jan'asha tıyanaqlı bilim alıwı menen baylanıslı bolganlıgı h'a'mmemizge ma'lim. Bul ja'miyetlik-siyasiy, tariyxıy a'h'miyetke iye bolg'an qubılıs S.Ma'jitov do'retiwshiliginde de o'z ko'rinisin taptı.

Aldın'da tuwg'an turg'anda,
Bilim bazarın qurg'anda,
Dalbay bıl'g'ap shaqırg'anda
Aq sun'qarday iliwge kel.

Qosıq qatarları ku'nın a'h'miyetli ma'selesin so'z etiwı menen g'ana emes, al ideyalıq mazmundı ko'rkemliktin sha'rtlerinin biri bolg'an ko'rkemlew quralların (" bilim bazarı", "dalbay bıl'g'aw", "aq sun'qarday iliwge kel") ja'rdeminde sa'wlelendiriwı menen de itibarg'a ılayıqlı. S. Ma'jitovtın lirikalıq qosıqlarında ta'biyattı su'wretlew ko'rkem jazıldı. Balalar ushın jazgan qosıqlarında da ta'biyat ko'rinisi, tuwıl'g'an eldin ta'biyatına teren su'yiwshilik ta'sirli ashıp berildi. S.Ma'jitov do'retiwshiligi qaraqalpaq balalar a'debiyatının payda bolıwı h'a'm qa'liplesiwinde a'h'miyetli ornı tuttı.

S.Ma'jitov ulla tımsalshı İ.A.Krılóvtın bir qatar shıg'armaların qaraqalpaq tiline awdarıp bastırıp shıg'ardı. Avtordın "Aqqıw, shayan h'a'm shortan", "Maymıl menen ayna", "Diyxan menen maymıl" t.b. tımsalların qaraqalpaq kitap oqıwshılarının arasında ken'nen ma'lim bolıwında S.Ma'jitovtın xızmeti u'lken.

S.Ma'jitov xalıq shayırlarının tariyxıy shıg'armalar do'retiw jolı menen qaraqalpaq lardıń o'tken o'mirinen "Harip edin", "Bolıp o'tti" degen tariyxıy jırların jazdı. Bul shıg'armaların tiykarg'ı mazmunın jan'a o'mirge jan'asha ko'zqaras, bilim ma'deniyattı iyelewge shaqırıq, h'ayal-qızlardın baxıtlı o'miri quradı.

S.Ma'jitovtın a'debiy xızmetinin joqarı ideyalıq, ko'rkem sheberlik, tematikalıq, janrlıq jaqtan en bir rawajlang'an da'wiri XX a'sirdin 20- 30- jılları boldı. Tatarsha pesalardıń du'zilisi menen burınnan tanısqa, tatar tilinde qoyıl'g'an spektakllerdi ko'rgen h'a'm jazıwshılıq uqıbına iye S.Ma'jitov jergilikli tamashago'ylerge o'z turmısınan aling'an pesalardı ko'rsetiw za'ru'rliginen kelip shıg'ıp qaraqalpaqsha pesalar jazıwga qol urdı. Onın ko'plegen kishi ko'lemdegi pesaları 1920-24 jıllarda Qon'ırat xa'weskerlerinin dramtruppalarında qoyılıp turdı. Bul pesaların bir qatarların tu'p nusqası saqlanıp qalmadı, ayırımları son'gı jılları do'retilgen ko'pshilikke ma'lim pesalarına tiykarg'ı material boldı. S.Ma'jitovtın 20-jıllardıń ekinshi yarımında jazıl'g'an "Ernazar alako'z" (1926), "Sabaq", "Jigit boldıq", "Son'gı selten" (1928) pesaları a'debiyatımızda'gı da'slepki en' iri dramalıq shıg'armalar qatarına kiredi. "Ernazar alako'z" pesasında 1856 jılı Xiywa xanına qarsı qaraqalpaq xalqın qah'armanı Ernazar alako'z basshılıg'ında'gı gu'res sa'wlelendirilgen. "Bag'dagu'l" (1934) pesası tamashago'yler ta'repinen ku'ta' qızıg'ıwshılıq penen ku'tıp alındı. Bul pesa saxnag'a 40 tan aslamırak qoyıldı. Pesada jigit qızlardın o'z muh'abbatına erisiw jolında'gı gu'resiwleri, o'mirdegi ushırıaw mu'mkin bolg'an keskin qarama-qarsılıqlar qah'arman obrazları arqalı sheber ashıp berilgen. Pesanın kompozitsiyasında avtordın sheberligi kartinalardıń, aktlerdin qoyılıw orınlarında, dekoratsiyalardıń ji'yi o'zgerip turıwın talap ete bermeytug'm da'rejede kurılıwında. h'a'r bir kartinanın bay h'a'reket, tartıslı waqıyalar menen ta'miyn etiliwinde seziledi. Ko'rkem dialog, monologlardın ko'pligi, qosıq testlerinin xalıq namalarına ılayıq jazılıwı na'tiyjesinde pesa qaraqalpaq tamashago'ylerin o'zine ko'p tartadı. Bul 20-30-jıllarda'gı jan'a janr bolgan qaraqalpaq xalıq do'retpesinin xalıqlıq iskusstvo da'stu'rinin ılayıqlı ta'sirinin aykın misalı boladı. Qaraqalpaq muzikalı draması o'zinin payda bolıw h'a'm qa'liplesiw basqışında muzikalıq derekti usılay xalıq do'retpesinen, qaraqalpaq klassik shayırlarınan aldı. Pesada sada h'a'qıyqatlıq, gumanistik oy, jokarı adamgershilik ta'repdarları Qojan, Bag'dagu'l, Sa'meke, Na'zigu'l, Aymereke, Ma'tızalar biri-birinen xarakterleri, psixologiyaları jag'ınan ajralıp turadı. Sonday-aq jeke ma'pi ushın gu'resiwshi, o'mirde jasawdın ma'nisi baylıq h'a'm h'a'zlikte dep biliwshi Sha'mshet bolıs, Ma'teke, oyaz obrazları sheber, ko'rkem shınlıq tiykarında do'retilgen.

S.Ma'jitovtın "Son'gı selten" pesası Qaraqalpaqstanda'gı puxaralar urısına arnalıp jazıl'g'an edi. Ol qaraqalpaqlardıń o'tken o'mirine baylanıstırıp "Tazagu'l" ("Qara ju'rekler") degen pesa jazıp edi, biraq bul ta'sirli pesa jeke adamg'a sıyınıwshılıqtın aqıbetinde saxnadan alıp taslandı.

S.Ma'jitov qaraqalpaq dramaturgiyasın payda bolıwı h'a'm qa'liplesiwine u'lken u'les qostı. A'.O'tepovtın dramaturg bolıp jetilisiwine ko'p ja'rdem etti. Ol qaraqalpaq xalıq melodiyasın jaqsı bilgen, o'zinin h'a'm A'. O'tepovtın pesalarına namalar jazg'an.

S.Ma'jitov o'zinin shayırlıq o'nerin qaraqalpaq xalıq shayırlarının u'lgisin u'yreniw, olardıń qosıq u'lgisinde shıg'armalar jazıwdan basladı. O'zinin a'debiy xızmeti menen daslep qaraqalpaq xalıq shayırlarının biri sıpatında tanılıp, jazba a'debiyattın iri wa'kili da'rejesine ko'terildi. Degen menen S.Ma'jitovtın do'retiwshilik o'siw jolında biraz qarama-karsılıqlar, ta'sirsiz jazıl'g'an shag'armalar ushırasadı. Biraq bunday sanawlı shıgarmaları onın a'debiyatımızda tutkan u'lken ornın biykarlay almaydı.

QASIM A'WEZOV (1897-1938).

Qaraqalpakstannın ma'deniyatın, a'debiyatın, iskusstvosın rawajlandırıwda belgili ja'miyetlik isker, jazıwshi, da'slepki jurna list sıpatında u'lken u'les qostı. Ol qaraqalpaq a'debiyatın, a'sirese dramaturgiyasın qa'liplestiriwshilerdin biri. Bul iste tek sho'lkemlestiriwshi emes, al da'slepki qaraqalpaq dramasının do'retiwshisi.

Kasım A'wezov 1897-jılı Shımbay rayonında'gı h'a'zirgi "Kenes sovхозının" Kirov atında'gı bo'liminde tuwıl'g'an. 20-30-jılları Qaraqalpaqstanda, Qazaqstanda, Moskvada basshı orınlarda ko'p jıllar islewine baylanışlı Q.A'wezov bir qansha rus jazıwshıları menen Qazaqstan h'a'm Orta Aziya jazıwshıları menen tanısıp, pikir alısıp, o'zinin tvorchestvolıq isine ta'jiriye toplaydı.

Qasım Awezov 1925-jılı 16-jılǵı Shımbay waqıyası h'aqqında "Qaraqalpaqstan k 10-letiyu Kazaxstana" (Alma-ata, 1930) "Qaraqalpaqstan ma'deniyatı gu'llenip rawajlanıw jolında" (1934) tag'ı basqa miynetler jazadı. 1928-1932-jılları Qaraqalpaqstan jazıwshılar birlespesinin' jumısına aktiv qatansadı. Onın' dramalıq setsiyasına basshılıq etedi. 1932-jılı 19-iyun qararı menen Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya komiteti QarAPP tı tarqatıp, Qaraqalpaqstan jazıwshılarının' sho'lkemlestiriw komitetin' du'zip, og'an Qasım A'wezov baslıq. A.Begimov juwaplı sekretarı etip saylanadı.

Q.A'wezov A.S.Pushkinnin' "Evgeniy Onegin" romanın awdarıwdı baslap, onnan ayırım u'zindiler ja'riyalaydı. A.Nawayının' "Farh'ad h'a'm Shiyrin" da'stanın awdarıwg'a qatnasadı. Hamza Ha'kimzada Niyazyidin qosıqlarınan awdarmalar dag'azalap baradı. Molerdin "Skapennin' h'iylesi" komediyasın basqa da bir qatar ko'rkem a'debiyat shıǵarmaların' balar ushın seriyalarınan kop shıǵarmalardı rus tilinen qaraqalpaq tiline awdardı. Aymurzaevtin' qosıqlar toplamı, S.Ma'jitovtin' "Bag'dagu'l" pesası, qaraqalpaq a'debiyatı h'a'm iskusstvosi h'aqqında gazeta-jurnal betlerinde dag'azalang'an a'debiy kritikalıq maqalaları qaraqalpaq a'debiy sinına qosqan u'lesi boldı.

30-jıllardıń bas gezinde Q.A'wezov "Sapar qaraqalpaq" kinostsenariyin jazadı. Bunda 1916-jıllardag'ı Shımbay waqıyası menen Qaraqalpaqstandag'ı awdarıspaq jıllarındag'ı turmıs su'wretlenedi.

"Tilek jolında" shıǵarması Q.A'wezovtin' da, qaraqalpaq dramaturgiyasının' da baslaması boldı. Dramanın' qısqasha mazmunı to'mendegishe:

Shıǵarmada miynetkesh xalıqtın awır turmısı real beriledi. Eism bolısınin' puxaraları Sayeke, Aynazar, Qabil, Ayxan xa'm basqalar h'a'r ta'repleme eziwden, azaplanıwdan a'bden tarıǵadı.

Suwsızlıqtan eginleri quwrap, ashlıqtan boldırǵan olardı Esim japtın' ılaylı qazıwı h'aldañ taydıradı. Olar o'zlerinin' kem-kem qıyınlap baratırǵan ku'n korisi tuwralı zamannın', el basqarıwshılardıń a'dilsizligi tuwralı ayta baslaydı. Bunın' u'stine olardıń arasına birinen son' biri aqsakaldın jasawılı salıq o'ndiriyege, Qalmurat baydın' jalpıdag'ı Ma'demin diyxanlardın' baydan alg'an qarızın o'simi menen qaytarıp alıwǵa, Quaxmet iyshannın' suwpsı Turım qayır-sadaqa ushın pul jıynawǵa keledi h'a'm barı-jog'ın tın'lamay olardı urıp-so'gip azaplaydı. Bul sıyaqlı h'a'dden tıs jo'nsizlikler qazıwshılardıń ashıqtan-ashıq narazılıǵın keltirip shıǵaradı. Ko'p uzamay-aq bul narazılıq aktiv gu'res xa'reketi menen almasadı. Olar qarız pul h'a'm salıqlardı to'lewden bas tartıp, kelegn jasawıllardı quwıp saladı.Usınday waqıya shiyelenisken waqıtta qazıyashılardıń arasına ma'rdikarg'a h'a'r jeti u'yden bir adam alıw h'aqqında Shımbay uezdi nachalniginin' pa'rmanı kelip jetedi. Bul xabar olar arasında jana baslap tutanıp kiyatırǵan gu'res otının' birden layalap alısıwına sebepshi boladı. Sa'yeke baskarg'an qazıwshılar toparı Arzımbet bolıstın' u'yine topıl barıp, onın' o'zin janındag'ı bay, iyshan h'a'm h'a'meldarlardı menen qosa urıp jıǵadı, tutqınǵa aladı. G'a'zebi qaynag'an xalıq Shımbayǵa basıp keledi, ken'eslerdi qıyratadı. Uezd nachalnigi pristavtı o'ltiredi. Biraq ko'tenilis oraydan shaqırtılǵan patsha soldatları ta'repinen qan to'gispe menen bastırıladı, onın' basshıları tutqınǵa alınıp, To'rtku'ldin' tyurmasına qamaladı. Pesa o'lim jazasına h'u'kim etilgen ko'terilis basshılarının' Qızıl a'skerler ta'repinen azat etiliyain ko'rsetiw menen tamamlanadı. Onda qarapayım xalıq tilinen sheber paydalang'anı bayqaladı. Aysha, Qabil, Qudiyar personajları daralang'an h'alında ko'rinbeydi. Geybir personajlardın' so'zleri uzaq sozılıp ketedi. Stilistikalıq kemshilikler, tu'siniksiz so'zler ushırasadı.

Pesa ayırım kemshiliklerine qaramastan, da'slepki qaraqalpaq draması sıpatında joqarı bah'alanıp kelmekte.

Shayırdın' qosıqları siyasiy mazmunga iye, su'ren-shaqırıqlarǵa qurılǵan. "Ulyanov-Lenin" (1924), "Qayta saylawda" (1927), "Miynet" (1930), "A'bdika'dir" , "Bayramgul Ayımbetovaa'h'a'r" (1932), "Quyash" (1936) qosıqları usınday mazmunga iye. "Aydın", "Erkin ko'l" degen at penen shayıır shıǵarmaları 20-jıllardıń aqırı, 30-jıllardıń basında qaraqalpaq h'a'm rus tillerinde basıldı.

Onın' ko'lemli poeziyalıq shıǵarması "Qazıw"-lirikalıq poema. Poema 1935-jılı Qızketken kanalının' ashılıw saltanatına arnalıp jazılǵan. Onda abadan turmıstın' girewi bolǵan suw ushın xalqımızdın' mashaqatlı miyneti su'wretlengen. Poema shaqırık, su'ren, publitsistikalıq ruwxta jazılǵan.

Qasım A'wezovtin' a'debiy miyrasları, a'sirese, poeziyası, "Tilek jolında" draması menen a'debiyatımızdın' rawajlanıwına u'lken u'les qostı.

30-JILLARDAG'I QARAQALPAQ A'DEBİYATI

1.Da'wirdin' siyasiy, ma'deniy jag'dayı.

2. Poeziya

3. Dramaturgiya.

4.Proza.

5.A'debiy kritika.

Qaraqalpaq a'debiyatının' rawajlanıw prtsessinin' ekinshi da'wiri Ullı Watandarlıq urısqa shekemgi tariyxıy besjıllıqlar da'wirin o'z ishine aladı. Da'wirdin' jan'alıqları menen ullı o'zgerisleri qaraqalpaq a'debiyatına mazmun h'a'm tema boldı. Bul da'wir xalqımızdın' aldında turg'an minnetlemeler menen islenetug'in jumislardıń a'h'miyetliligi h'a'm teren'ligi jag'ınan en' bir juwapkerli da'wir boldı. Qaraqalpaq xalqının' siyasiy-ekonomikalıq h'a'm ma'deniy o'mirinde u'lken o'zgerisler ju'z berdi.1932-jılı 20-martta qaraqalpaq avtoomiyalı oblastı avtonomiyalı respublika bolıp qayta du'zildi. Ullı Watandarlıq urıstın aldında Qaraqalpaqstanda jan' a texnika menen u'skenelengen bir neshe iri paxta zavodları, moynaqta et-balıq konserva kombinatı h'a'm baska iri ka'rxanalar iske tu'sti. Ma'deniy ag'artıw orınları ashıldı. mekteplerdin' sanı ko'beydi, orta h'a'm joqarı oqıw orınları payda boldı. 1934-jılı mug'allimler institutı ashıldı. 1930 jılı ma'mleketlik teatr du'zildi. Qaraqalpaq h'a'm rus tillerinde kitaplar shıǵarıldı, poligrafıyalıq h'a'm baspa orınları en jaydı.1931 jılı Qaraqalpaq xalqının' ma'deniy miyrasların izertlewshi birden-bir orın-til, a'debiyat, tariyx kompleksli ilim izertlew institutı ashıldı. 1932 Qaraqalpaqstan Jazıwshılar Awqamı du'zildi. 1931-jıldan baslap qaraqalpaq jazıwshılarının' organı

bolg'an "Miyet a'debiyatı" (son' "Awdarısqa jalını", "Jen'is h'awazı", "Qaraqalpaqstan a'debiyatı h'a'm iskusstvostı", "A'miwda'rya") jurnalı shıg'a baslawı u'lken tariyxıy a'h'miyetke iye boldı. Qaraqalpaq h'a'm tuwısqan xalıqlar jazıwshılarının' shıg'armaların qaraqalpaq oqıwshılarına jetkeriwde, ulıwma a'debiy-teoriyalıq pikiridin' o'siwinde bul jurnal ayrıqsha rol oynadı. Bul jag'daylardın' barlıg'ı urısqa shekemgi qaraqalpaq a'debiyatının' rawajlanıyana ken' mu'mkinshilik berdi, jazıwshılarımız ideyalıq h'a'm ko'rkemlik jaqtan qaraqalpaq a'debiyatının' milliy o'zinsheligin ko'rsetetug'in bir qatar jaqsı shıg'armalar berdi. A'debiyatımız 1930-jılları qa'niygeler jag'ınan jetilisti, sho'lkemleskenlik penen ko'zge tu'sti. Shayırlar Q.A'wezov, S.Ma'jitov, İ.Fazilov, Abegimov, T.Seytmamutov, J.Aymurzaevlar da'wir talabın sa'wlelendiriwshi shıg'armalar do'retti. Jas jazıwshılar D.Nazbergenov, M.Da'ribaev, N.Japaqovlar aktivlik penen isledi. Karaqalpaq adebiyatı bul da'wirde janrlıq jaqtan rawajlana basladı. Lirikalıq tu'rler, poemalar, ballada, gu'rrin', novella, povestler, dramalıq shıg'armalar do'rey basladı. 1934 jılı To'rtku'lde Qaraqalpaqstan jazıwshılarının' birinshi sezdi bolıp o'tti.Bunda a'debiyatımızdın qısqa waqıt ishindegi tabısları, bunnan bılayg'ı rawajlanıw jag'dayları h'a'm t.b. a'h'miyetli ma'seleler ortag'a taslandı. Qaraqalpaq jazıwshılarının' sezdi a'debiyattın' teren' ideyalılıg'ı tuwralı ma'selege u'lken a'h'miyet berdi, proza, dramaturgiya, kritika sıyaqlı janrlardı rayaaılandırıw za'ru'rligin ko'rsetti. Usı jılı jazıwshılardıń Pu'tkilawqamlıq birinshi sezdi bolıp o'tti. karaqalpaq a'debiyatının' wa'killerinin' atınan sezde A.Begimov shıg'ıp so'yledi. Birinshi sezden keyin-aq elimizdegi ullı o'zgerislerdin tiykarında jan'a qah'arman obrazi jaratıldı. Miyet adamının' jan'a obrazın jasaw 1930-jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiyatının en xarakterli belgisi boldı. Urısqa shekemgi besjıllıqlar da'wirinde elewli qubılıslardıń biri do'retiwshilik saparlar da'stu'rinin' ken en jayıwı boldı. Rus jazıwshısı M.Gorkiy ta'repinen qolg'a aling'an bul ilaj qaraqalpaq a'debiyatının' rus h'a'm basqa tuwısqan xalıqlar a'debiyatları menen baylanısın boldırıw h'a'm bekkemlewde ayrıqsha a'h'miyetke iye boldı. Tuwısqan respublikalardı aralaw jazıwshılardıń tema jag'ınan ken'likke iye bolıwına, biri-birinin turmısı menen jaqınnan tanısıwına h'a'm olardıń ko'rkemlik sheberliginin' o'siwine o'z ta'sirin tiygizdi. Bir topar qaraqalpaq jazıwshıları Moskva, Kiev, Minsk, Baku, Tbilisi h.t.b. qalalarda boldı. Usıg'an baylanışlı poeziyada, prozada bir qatar shıg'armalar jarıqqa shıqqanlig'ı belgili. A.Dabilovtın' "Körıp keldim", "Mavzoley", M.Da'ribaevtın' "Kök köl", D.Nazbergenovtın'"Almas qarındasqa" sıyaqlı shıg'armaları usı tiykarda jazılğ'an edi.

Qaraqalpaq a'debiyatının' ideyalıq-tematikalıq h'a'm janrlıq jaqtan ösiwinde rus a'debiyatının', ayrıqsha Gorkiy menen Mayakovskiydin' shıg'armaların' ta'siri ku'shli boldı. Qaraqalpaq a'debiyatının' ayırım wakilleri ullı ustaz benen ju'zbe-ju'z kórisiw arqalı ken'esler alsa, ayırımları onın' wa'siyatların tikkeley u'yreniw arqalı onın' traditsiyasın dawam ettirdi. Qaraqalpaq shayır-jazıwshıları Gorkiy h'a'm Mayakovskiylerdin' dóretiwsilik iskerligin u'yreniwge u'lken a'h'miyet berdi. 30-jıllardıń ishinde Gorkiydin' "Dawılpaz h'aqında jır", "Sun'qar tuwralı jır", "9-yanvar". "Chelkash", Mayakovskiydin' "Jaqsı degen ne, jaman degen ne?". "Solg'a marsh", "Bizler isenbeymiz", "Kim bolsam eken", Pushkinnin' "Dubrovskiy", "Kapitan qızı", Lermontovtın' "Bizin' zamanımızdın' qah'armanı", Saltıkov-Shedrinnin' ertekleri, Chexovtın' gu'rrin'leri, L.Tolstoydin' shıg'armaların' qaraqalpaq tiline awdarılıwı u'lken jan'alıq bolıp esaplandı. Bulardan basqa tuwısqan ózbek, qazaq, ukrain xalıqlarının' a'debiyatlarınan shıg'armalar awdarıldı.30-jıllardıń ishinde awdarma jumısına da u'lken itibar berildi. Sapalı awdarmalar a'debiyatımızdın' ideyalıq-kórkemlik jaqtan osiwine kóp ta'sirin tiygizdi.Bul awdarmalardıń sapası, a'lbette. Bir tegis h'a'm ideal emes edi, sog'an qaramastan bular a'debiyatımızdı bayıtıwda h'a'm onın' da'rejesin kóteriwde tiyisli orın iyeledi.

Qaraqalpaq a'debiyatının' aldag'ı rawajlanıwı ma'seleleri barlıq waqıtta ku'n ta'rtibinde turdı, qaraqalpaq a'debiyatının rawajlanıw ma'selelerin qarastratug'in seinarlar, jıynalıslar ótkerilip turıldı. 1939 jılı Tórtku'lde jazıwshi-shayırlardıń seminar jıynalıstı ótkerildi. Sol jılı oraydan uzaqta turg'an xalıq shayırları A.Dabilov penen S.Nurimbetovlar Tórtku'lge shaqırıldı.Sol jılı Moskva qalasında jas jazıwshılardıń u'sh h'a'ptelik seminarı ótkerilip, og'an qaraqalpaq a'debiyatınan D.Nazbergenov qatnastı.

1939 jılı 20-aprelde Qaraqalpaqstan jazıwshılarının' ekinshi sezdi shaqırıldı. Ekinshi sezdin' xarakterli belgisi sonnan ibarat, onda qaraqalpaq a'debiyatının' sın kotererlik h'a'm salmaqlı a'debiyat bolıp jetiskenligi, sonday-aq burın ku'ta' az rawajlang'an a'debiyat janrlarının' tolısqanlig'ı belgilep ótildi. Qaraqalpaq jazıwshıları san ja'ınan da, sapa jag'ınan da ósti, a'debiyattın' teoriyalıq ma'seleleri tuwralı baspa sozde pikirler ken' orın ala basladı. M.Gorkiy ta'repinen qolg'a aling'an ótken da'wirdin' a'debiy miyrasların jıynaw ma'selesini 30-jıllarda qaraqalpaq a'debiyatında da itibarlı jumislardıń birine aylandı. Qaraqalpaq klassik shayırlarının dóretiwsilik menen folklordın' u'lgileri jıynalıp ta'rtipke tu'se basladı. 30-jıllardıń ishinde bir neshe ma'rtebe ilimiy ekspeditsiyalar sholkemlestirilip, a'sirese arqa rayonlardan a'debiyatımızga tiyisli ko'plegen materiallar tabıldı. Solay etip, 30-jıllarda qaraqalpaq a'debiyatında kórkem a'debiyattın' barlıq tu'ri ózinin' rawajlanıwın taptı.

POEZİYA. 1930-jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiyatında kópsilik a'debiy janrlar rawajlandı, biraq solardıń ishinde en' kóp tanılğ'anı h'a'm xalqımızdın turmıs shınlig'in ken'irek sa'wlelendirgeni poeziya boldı.Poeziyanın' ken'nen rawajlanıwında a'sirler boyı xalqımızdın' ruh'ıy azıg'ı bolıp kelgen kórkemlik dóretiwsilik, klassik shayırlardıń shıg'armaları a'h'miyetli orın tuttı. Bular obraz jaratıwda. Kórkemlew quralların paydalanıwda qaraqalpaq shayırları ushın tiykarg'ı u'yreniw deregi xızmetin atqardı. Kórkemlik sheberlik ma'selede rus shayırlarının' da'stu'rin iyelew bul da'wirde qaraqalpaq a'debiyatının' aldında turg'an minnetlerdin' biri boldı. Xarakterli na'rse-bul jılları rus h'a'm basqa tuwısqan xalıqlar a'debiyatınan awdarma tez tepm penen rawajlandı.

V.V. Mayakovskiy, Pushkin, T.Shevchenko, i.Franko, Nizamiy, Nawayı, Jambıl t.b. shayırlardıń bir qatar shıǵarmaları qaraqalpaq poeziyasınıń g'a'ziynesin bayıttı.

Qaraqalpaq a'debiyatında burın sa'wlelene almag'an al 30-jıllarda az da bolsa bir qatar shayırlardıń dóretiwshiliginde kóringen temalardıń biri eldi industrializatsiyalaw teması boldı. Ja'miyetlik du'zımnıń ózgeriwi negizinde qaraqalpaq awıllarınıń buring'ı kelbeti tanılmastay da'rejede ózgerdi, awılǵa jan'a texnika, jan'a qural-saymanlar, mashinalar keldi, iri qurılıs, óndiris orınları salına basladı.Bulardıń barlıǵı qaraqalpaq a'debiyatı ushın jan'a tema boldı. A'debiyatımız bul temag'a arnap iri shıǵarmalar bere alg'an joq., biraq kishi kólemli lirikalıq qosıqlar kóp jazıldı. Qaraqalpaq poeziyasında bul temag'a da'slep qol urǵanlardıń biri- A.Matyakubov, X.Axmetovlar boldı. X.Axmetovtıń "Biz de birge ku'leyik" (1931). "Gudok" qosıqlarında miynet adamlarınıń h'a'reketi su'wretlenedi. Shayır qaraqalpaqlar turmısında quwanışlı h'a'diyse bolǵan zavodtıń kórinisin su'wretlep, onıń tulǵasın jasawǵa umtıladı. A.Matyakubovtıń "Traktordıń tulǵası", "Toq-toq xodlı zavod" qosıqlarınıń teması da texnikanıń jetiskenligine baǵıshlang'an. A.muwsaevtıń "Moynaq", J.Aymurzaevtıń "Saldıq zavod", "Bizin' pa't", A.Begimovtıń "Moynak" qosıqlarında da ma'mleketti qu'diretli etiwshi ku'shtin biri-industriya jırlanadı.

Kolhoz qurılısı, erkin miynet, Qaraqalpaq awılınıń kelbetinin ózgeriwine arналған shıǵarmalar poeziya tarawında basım orındı iyeledi. Lirikalıq qosıqlardan tısqarı, J.Aymurzaevtıń " Gu'res", "Gu'reste jen'dik", "Jumagu'l", "Xabarshınıń g'ayratı", M.da'ribaevtıń "Qaljan", "Ayımjamal" poemalarında jan'a ja'miyet adamlarınıń obrazı jasaldı, ósiw jolı, xarakterinin' qaliplesiwi kórsetilidi.

Bul da'wir a'debiy protsesinde A.Muwsaevtıń poeziyası u'lken orın iyeledi. Shayır óz shıǵarmalarında xalıqlar doslıǵın, baxıtlı keleshekti, jan'a du'zim jan'alıqların su'wretledi. Onıń bunnan buring'ı jıllarda jazǵan qosıqlarına ta'n bolǵan a'piwayılıq, kórkemlilik bul jılları bir qanshateren'lesip bardı.A.Muwsaev pikirdi ku'ta' erkin, ta'irli bere aladı, kórkemlew quralların xalıqtın kudelikli turmısınan aladı, h'a'r bir sózge kóp mag'ana sıyǵızıwǵa h'a'reket etedi. Ol ózinin' joqarı ideyalı, kórkemliliǵı ku'shli shıǵarmaları menen qaraqalpaq a'debiyatı tariyxında belgili orın iyeleydi.

A.Begimovtıń dóretiwshiliginde qaraqalpaq klassik a'debiyatı, belgili qaraqalpaq shayıırı A.Muwsaev poeziyası, rus a'debiyatı, ayrıqsha M.Gorkiydin' shıǵarmaları ku'ta' ku'shli ta'sirin tiygizgen. Ol rus a'debiyatınıń en' jaqsı shıǵarmaların qaraqalpaq tiline awdarıwshılardıń biri boldı. Begimov en' da'slep dóretiwshiligin poeziyadan basladı. Shayırdıń bir qatar shıǵarmaları "Jen'isten-jen'iske" degen birinshi toplamında basılıp shıqtı. A.Begimov poeziyasında forma jag'ınan kemshilikler de bolǵanlıǵı belgili. Rus shayıırı Mayakovskiy da'stu'rine eliklep, qosıq qatarların shashıratıp jazıw usılın birinshi bolıp qollang'an A.Begimov edi. Shayır bul arqalı qosıqtın forma salasında izlenislerdi a'melge asırmaqshı bolǵanlıǵı tu'sinikli, lekin sózde salmaqlılıq, ma'nilik ug'ım bolmasa intonatsiyalıq xarakter shıqpaytug'ınlıǵı sebepli bul a'debiyatımızda unamly qubılıs sıpatında bah'alana almadı. A.Begimovtıń " Qızdır gu'res", "Raport", qosıqlarında u'lken orın iyeledi .Mayakovskiydin' qosıq texnikasın formal tu'siniwshilik bayqaldı.

AYAPBERGEN MUSAEV (1880-1936)

Ayapbergennin' ayırım shıǵarmaları erterekte-aq basıp shıǵarıldı. Onıń "Ko'lge qash" qosıǵı 1930 jılı qol jazba "Qızıl mug'allım" jurnalınıń №1(10) sanınan orın aldı. Usı waqıtlardan baslap Ayapbergennin' qosıqları baspa so'zde qaraqalpaq, rus tillerinde ja'riyalana basladı. Al onnan burın h'a'm son' awızsha, jazba tu'rinde taralıp ju'rıdi. Ayapbergennin' shıǵarmaların jıynaw h'a'm basıp shıǵarıw isleri watandarlıq urıstın' aldın'g'ı jıllarında, yag'nıy 30-jıllardıń ekinshi yarımında qolǵa alına basladı. Sonın' na'tiyjesinde shayırdıń qosıqları gazeta, jurnallarda h'a'qaraqalpaq toplamlarda jiyyi-jıyyi basılıp turdı, al 1941 h'a'm 1956 jılları o'z aldına toplan bolıp basılıp shıqtı. Son'g'ı 1954-55,56, :0-jılları Ayapbergennin' ko'pg'ana qosıqları, o'miri h'a'm do'retiwshiligi jo'ninde biraz mag'lıwmatlar jazıp alındı. Usı materiallar tiykarında 1960-jılı Qaraqalpaq ma'mlekettik baspasında Ayapbergennin' tolıqtırılǵan h'a'm bir qansha tekstologiyalıq jumıs ju'rgizilgen qosıqlarınıń toplanı shıǵarıldı.

Ayapbergennin' qosıqları jıynalıw h'a'm basıp shıǵarılıw menen birge onıń do'retiwshiligi tuwralı ayırım pikirler aytila basladı. Shayırdıń a'debiy xızmeti jo'ninde sabaqlıqlarda, ulıwma qaraqalpaqa'debiyatınıń belgili bir ma'selelerine baylanıslı maqalalarda, sonday-aq Ayapbergennin' do'retiwshiligin ayrıqsha so'z etetug'ın maqalalarda h'a'm kiris so'zlerde azlı-ko'pli so'z boldı. Al keyin ala Ayapbergennin' do'retiwshiligine arналған ayırım liimiy-a'debiy izertlewler de payda bola basladı.

Ayapbergen Muwsaevtıń o'zi xalıq ma'deniyatınıń nusqaların bizge jetkergenbelgili informator da bolǵan. Ko'p izertlewshiler (Sokolov A.A., Melkov A.L., Baskakov N.A., Ayımbetov Q., Ubaydullaev K., Bekimbetov T. h'a'm t.b.) onnan tariyx, tilXAm xalıq poeziyası boyınsha ko'p g'ana bah'alı mag'lıwmatlardı jazıp alg'an.

Ayapbergen Muwsa ulı 1880-jılı h'a'zirgi Moynaq rayonınıń territoriyasında "Molla Pirim", "Bozataw" degen jerlerde tuwılıp, 1936 jılı 3-martta qaytıstı boldı. A'kesi azlap xat jaza h'a'm oqıy alatug'ın bolǵanlıqtan xalıq onı " Molla Muwsa" dep atag'an. Ol ku'ldirgi so'zli, ilme so'zge sheber de adam bolǵan. Ayapbergen Shıǵıs klassiklerinen, a'sirese, Nawayı, Maqtımqulı qusag'an ataqlı shayırlardıń shıǵarmaların ko'birek oqıydı. Sonın' menen birge qaraqalpaq awız a'debiyatınıń bay nusqaların, o'tken da'wirdegi qaraqalpaq shayırlarınıń a'sirese, A'jiniyaz h'a'm berdaqıń shıǵarmaların su'yip oqıydı. Ol 15-16 jaslarınan baslap o'zi de qosıq jaza basladı. "G'a'rip", geyde "Molla" degen laqap penen qosıqlar, ta'ripler jazadı. "G'a'rip" degen laqaptı shayıır o'zinin' jaqsı ko'rip oqıytug'ın "G'a'rip ashıq" da'stanınıń bas qah'armanınıń atına baylanıstırıp alg'an

bolıwı mu'mkin. Onın' bir qansha lirikalıq qosıqlarınan' mazmunı (misalı, muh'abbat. qızlardı maqtaw), qurılısı h'a'm tili da'stannın' ("G'a'rip-ashıq") mazmunı h'a'm formasına jaqın bolıp keledi.

Ayapbergennin' qosıqlarında h'ayal-qızlar teması burıng'ı sotsiallıq ten'sizlikti ko'rsetetug'ın bir ayqın tema bolıp ko'zge tu'sedi. "Yaranlar", "Ishqipaz" qusag'an qosıqlarında turmısqa jen'il ko'zqaras penen qaraytug'ın adamlar a'shkaralansa, "Taymasbek" degen qosıqta o'z muh'abbatı ushın gu'resip jen'iske erisken qah'armandı su'wretlese, "Seremuratqa" degen qosıg'ında balalı h'ayalın taslap ketken jigitte shayır aqıl aytadı. Hayal-qızlar teması Ayapbergen do'retiwshiliginde eki tu'rli ko'riniste orın alg'an: birinshisi: sotsiallıq bag'dar o'z muh'abbatı jolında gu'resiwshilerdi, h'ayal-qızlar ta'g'dirin jaqlaw, olarg'a kesent keltiriwshi, dushpanlıq etiwshilerdi a'shkaralaw ("Yaranlar", "Taymasbek", "Seremuratqa", "Maqsım iyshanım") ; ekinshisi: lirikalıq motiv-qız-kelinsheklerdi, olardıń sulıwlıg'ın ta'riplew ("Kelın", "Maqsımjan qız", "Shul qızdın" , "Miyirxan", "Mazlum janan", "Mastana", "Keldi", "Orazgu'l" h'a'm t.b.)

Bir jag'ınan h'ayal-qızlardın' ten'sizligine sebepker bolg'anlardı ku'lkige alıw, ekinshi jag'ınan, h'ayal-qızlarğa koterin'ki, saltanatlı ruxta aytilg'an ta'rip-maqtaw.

Ayapbergen o'z xalqınan' turmısın jaqsı bilgen, o'zinin' o'mir ta'jiriyesin toplaı, filosofiyalıq pikirge, teren' sotsiallıq mazmunga iye shıg'armalar do'retken shayır boldı. Onın' "Qayda" qosıg'ı ortag'a u'lkent oy taslap, "Man'laydan ter ag'ıp. janın' qıynamay, miynet shekpey tabılğ'anday nan qayda" degen juwmaqlastırılğan pikir menen tamamlanadı. Shayır gu'llan iygilikli islerdin' deregi miynetten g'a'rezli dep bileı, miynetke shınıg'ıwdı na'siyatlaydı. "ta'rip" degen patriotlik qosıg'ında shayırdın tuwılğ'an eli u'lkent su'yiwsilik penen jırlanadı. Aydıń ko'ller, dala-sho'ller, batır jigittik. go'zgal qızlar. belli shabandozlar, ataqlı shayırlar h'a'm t.b.ılar ko'rkem sa'wlelenedi. Ayapbergennin' bul qosıg'ında tuyalğ'an jer ko'rkem til, jıllı sezim. ko'terin'ki maqtanısh penen jırlanadı. Bul shıg'arma xalıq qosıg'ına aylanıp ketken.

Ayapbergennin' burıng'ı shıg'armalarında turmıstag'ı ko'p a'dilsizlikler a'shkaralang'an. "Sawdagerdin' sıylıg'ı", "Suwshı bala" qosıqlarında miynetin' ayırım bay adamlar durıs bah'alanbay atırğ'anlıg'ı so'z etilse. "Ka'tquda" degen qosıg'ında o'z ma'pi ushın puqaranın' jerin satıp ju'rgen ka'tqudalar satıralıq usıl menen su'wretlenedi. "Bekan", "Niyaz" degen qosıqlarında xalıqqa, ja'miyetlik rawajlanıwğ'a kerı ta'sirin tiygiziwshi ayırım adamlardıń is-h'a'reketleri a'shkaralanadı. "Sa'lem" degen yumorlıq qosıg'ında ash-a'ptada bala-shag'asınan uzaqta jallanba miynet islep atırğ'an qazıwshılardıń turmısı su'wretlenedi.

Ayapbergennin' ko'pshilik qosıqlarınan' epizodlıq xarakterge iye bolıwı onın' improvizator (aqpa suwırıp salmay) shayır bolğ'anlıg'ınan derek beredi. Misalı: "Reyim", "Nurjang'a", "Ma'direyimge" h'a'm t.b.) biraq shayırdın' improvizatorlıg'ı turmıstag'ı ko'ringen waqıyalarg'a . mayda-shu'yde h'a'diyselerge arnala bermegen. Shayırğ'a onın' improvizatorlıq talantı turmıstag'ı xarakterli qubılıslardı sol turg'an jerinde saylap, belgilep alıwğ'a ko'p ja'rdem etti. Sol sebepli Ayapbergennin' ko'plegen qosıqları xalıq ishine ken' taralıp ketken.

Shayır o'zinin' burıng'ı qosıqlarında yumor h'a'm satıranı (a'sirese yumordı) ken' paydalanadı. Adamlardıń jaramsız qılıqların. ja'miyettegi nadurılıqlardı xalıq aldında a'shkara etiw onın' en' jaqsı usıllarınan' biri edi. "Molla Amanqul", "Amanqul" degen qosıqlarında ataqqumar, du'nyaparaz adamlar su'wretlenedi. Al "Dosbergen aqung'a" degen obrazlı qosıg'ında qartaysa da qıdırıspag'a berilgen. h'ayalı qant ornına toraq tu'yip bergen sebepli otırıspada ku'lkige qalğ'an adam (basjuwğ'ı toraqtan qant ko'pir salg'an) su'wretlenedi.

Ayapbergennin' qosıqlarınan' mazmunı tikkeley turmıstan alıng'an. Sonın' menen birge onın' do'retiwshiliginin' rawajlanıwına awız-eki xalıq a'debiyatınan', qaraqalpaq klassik a'debiyatınan' h'a'm Shıg'ıs shayırlarınan' ta'siri tiydi. Onın' qosıq qurılısı ("O'giz", "Qayda", "Yan'lıdı" degen qosıqları), Berdaq , O'tesh, A'jiniyaz h'a'm t.b. ların' shıg'armaları menen u'nles bolıp keletug'ınlıg'ı, naqıl ertek, da'standardı ko'p oqıp, tın'lap, o'zi de solardı aytatug'ınlıg'ı, onın' burıng'ı qaraqalpaq shayırlarınan' h'a'm xalıq do'retiwshiliginin' jaqsı da'stu'rlerin' dawam etkenliginen derek beredi.

Oktyabr revolyutsiyasınan keyin ja'miyetlik o'zgerisler menen birge Ayapbergennin' jan'a u'lkent etap baslandı. Birinshiden: shayırdın' tvorchestvosında sotsiallıq ja'miyetlik temalar ken' orın aldı. Ekinshiden: onın' do'retiwshiliginde jan'a progressivlik ideyalar ku'sheydi. Bul ideyalar h'a'm temalar Ayapbergennin' do'retiwshiliginin' jan'a mazmunın du'zdi. Shayırdın' keyingi da'wirdegi do'retiwshiligi jana ideyalıq mazmunı h'a'm ja'miyetlik temalardıń ken' su'wretleniwi menen o'zgeshelenedi. Bul qa'siyetler shayır do'retiwshiliginen onın' du'nyag'a ko'zqarasınan' o'siwi h'a'm jan'a h'aqıyqatlıqtın' rawajlanıwı menen ken' orın taptı. Ayapbergennin' " Esqaliy", " Qazaqbay" qosıqlarında shayırdın' alg'a qoyğ'an ideyaları burıng'ı do'retpelerine qaraganda bir qansha anıq ko'rinedi. Ayapbergen do'retiwshiliginin' a'h'miyetli ta'repi sonda, ol qaraqalpaq a'debiyatında birinshilerden bolıp sol da'wirde ju'z bergen jan'alıqlar, ja'miyetlik-siyasiy,tariyxıy jag'daylar h'aqqında ideyalıq- ko'rkemlik jag'ınan ku'shli qosıqlar do'retti.

20-jıllardıń aqırı, 30-jıllardıń baslarındağ'ı ja'miyetlik turmıstag'ı iri- iri o'zgerisler na'tiyesinde Ayapbergen do'retiwshiliginin' tematikası ken'eydi. 1931-33 jıllarda jazılğ'an 2birinshi may", "Orazbay", "Tasqın", "Sho'lkem" h't.b. qosıqları sol waqıttag'ı waqıyalarg'a arnalğ'an. Shayır o'zinin' shıg'armalarında revolyutsiya na'tiyesinde bolğ'an o'zgerislerdi su'wretledi, xalıq dushpanları menen gu'resiw ideyaların sa'wlelendirdi, Shayır o'zinin' burınnan so'z etip kiyatırğ'an h'ayal-qızlar temasınan' sotsiallıq bag'darın bunnan bılay ele de teren'lestirdi. "Ma'ten shayır" degen qosıg'ı diqqatımızdı tartadı. Bul jerde shayır progressiv adam sıpatında bir fakt arqalı h'a'm h'ayal-qızlardın' ten'ligin jırlaydı h'am ruwlıq tartıslarg'a qarsı shıg'adı h'a'm zaman jan'alıqlarınan' tastıyıqlawshısı bolıp ko'zge tu'sedi. Ayapbergennin' usınday ayırım faktlerdi tiplik. juwmaqlang'an qubılıska aylandıra biliwi onın do'retiwshiliginin' ayrıqsha bir o'zgesheligi esaplanadı. Onın' ko'p qosıqları belgili bir faktke. bolğ'an iske tiykarlang'an, biraq bul h'a'diyseler ulıwma qaraqalpaq turmısına ta'n bolıp kelgenlikten Ayapbergennin' qosıqları ken' mazmunga iye.

Ayapbergen do'retiwshiliginin' a'h'miyetli ta'replerinin' biri- onın shıg'armalarınan' ko'rkem forma jag'ınan jetikligi, tili jen'il, xalıqqa tu'sinikli ekenligi. Onın' revolyutsiyadan burın do'retilgen shıg'armalarında arab-parsı sozleri ko'p qollanılg'an. Bunın' sebebi onın' qıssaxanlıq penen shugıllanıp, Shıg'ıs klassikleri

shıg'armaların h'a'm xalıq da'stanların ko'p oqıg'anlıg'ınan bolsa kerek. Shayır shıg'armaları tili ma'selesinde mina narselerdi ayıtıw mu'mkin: shayır xalıqtın tilinen ken' paydalanıp o'z poeziyasının ko'rkem tilin do'retti, bul onın qosıqlarında g'eren ma'nili. o'tkir so'zlerden, ten'ewlerden. epitetlerden ko'rinedi. Shayır o'z poetikasında folklorlıq h'a'm burıng'ı qaraqalpaq shayırlarının jaqsı traditsiyaların rawajlandırıdı.

İZBASAR FAZİLOV (1909-1961). İ.Fazilov xalıqqa belgili shayır sıpatında 30 jıllarda tanıldı. Ol a'debiyatımızg'a "Qara qoy" qosıg'ı menen kirip keldi. Qosıq shayırdın' öz basındag'ı turmıstan alıng'an, anıq bir waqıyanı sa'wlelendiren kerkem shıg'arma bolıp qaldı. İ.Fazilov 30-jılları Törtku'l awıl xojalıq texnikumın pitkerip. "Jas leninshi", "Qızıl Qaraqalpaqstan" gazetalarında isleydi. Onın' birinshi qosıqlar toplamı 1934- jılı "Jen'is jolında" degen at penen törtku'ldi basılıp shıqtı. Ekinshi qosıqlar toplamı 1936 jılı "Qosıqlar" degen atamada moskvada basılıp shıqtı. İ.Fazilovtın' shıg'armaları xalıq arasına ken'nen taradı, öz qosıqları menen xalıq massasın jan'a turmıstı tu'siniwge shaqırdı. Bul na'rse sol da'wir talabınan kelip shıqqan unamlı qubılıs edi. Ol kerkem shıg'armalar doretıw menen birge qaraqalpaq a'debiyatı ma'selerin söz etiwge arnalg'an a'debiy-sın maqalalar da jazdı. "Jeke adamg'a sıyınıwshılıq" degen at penen tariyxta eshpes iz qaldırğ'an 30-jıllardag'ı repressiyalıq h'a'reketler, g'alaba quwdalawlar İ.Fazilov ömiri h'a'm doretıwshılıgine de öz sayasın saldı. 1937 jılı ol milletshiler sıpatında qaralanadı. Sonnan qayıp ol a'debiyatqa eliwinshi jıllardın' ekinshi yarımında aralastı. "A'miwdaya" jurnalının poeziya belimin basqardı. jurnalistlik jumısın shayırlıq penen baylanıstırıp alıp bardı. 1959 jılı "Qosıqlar" degen at penen u'shinshi qosıqlar toplamın jırıqqa shıg'aradı.

İ.Fazilovtın' a'debiyat maydanındag'ı tabısı onın 30-jıllardag'ı doretıwshılıgine salmag'ı menen belgilenedi. Onın' "Sa'nem qarında" (1928) qosıg'ı qaraqalpaq poeziyasında h'ayal-qızlardın' ten'ligin jırlawg'a arnalg'an en' jaqsı shıg'armaların' biri boldı. Bunda qaraqalpaq kızların' eki ömiri qatar qoyılıp salıstırılıp su'wretlenedi. "İnim", "Qızım" qosıqlarında jasardı ilim-bilim iyelewge shaqırıp ideyası sa'wlelendiriledi. Qaraqalpaq jasların' el qorg'awg'a shın ju'rekten tayarlıq sezimlerin bildiriwshi "Tayarman" qosıg'ı da dıqqatqa ılayıq. Kolxoz qurılısı teması İ.Fazilov doretıwshılıgı tematikasında oraylıq orınlardıń birin iyeledi. "Diyxan" (1929), "Atızda" (1930), "Kolxoz ösedi" (1930), "Awıl", "Egiske h'a'zirilen" shıg'armaları sol da'wirdin' talabınan kelip shıqqan h'alda kolxoz ömirin sa'wlelendiriwge arnalg'an. Shayırdın' "Kolxoz ba'h'a'ri" atlı poeması awıl turmısın' tutas bir kórinisin sa'wlelendiriw menen özgeshelenedi.

M. Da'ribaev 1930-jıllarda lirikalıq h'a'm epikalıq poeziya tarawında kózge tu'sken shayırlardıń biri esaplanadı. Mayakovskiyshe poeziyag'a janlı shaqırıp xarakterin beriw, rus poeziyasın u'lgı retinde su'wretlewshilik M.Da'ribaevtın' shıg'armaların' xarakterli belgilerin' biri boldı. Onın' "Qa'lbıyke", "Bolshevik ba'h'a'ri" qosıqları ózinin' lirizmi, ideyalıq mazmunı menen bul jıllardag'ı poeziyada belgili orın iyeleydi. M.Da'ribaevtın' 1937 jılı baspadan shıqqan "Qosıqlar" toplamı menen 1940 jılı jırıq kergen "Jen'iwshiler" atlı ekinshi toplamına onın' poema tarawındag'ı shıg'armaları da kirgen edi. Shayırdın' "Aypara", "Ayımjamal", "Qaljan" poemaların' negizgi teması qaraqalpaq qızın' burıng'ı ta'g'diri h'a'm keyingi da'wirdegi turmısın sa'wlelendiriwge qaratılğ'an.

D.NAZBERGENOV. 1930 jıllardag'ı qaraqalpaq poeziyasında belgili orın iyelegen shayırlardıń biri. Ol da'slep agronom, keyin "Qızıl Qaraqalpaqstan" gazetasının awıl xojalıq bólimi baslıg'ı h'a'm juwaplı sekretar bolıp isleydi. O'mirinin son'g'ı jılları Qaraqalpaqstan jazıwshılar awqamının sekretarı bolıp isleydi. 1942 jılı mezigilsiz qaytıp boladı. Shayırdın' qosıqları sol waqıtta g'ı bolıp atırğ'an u'ken ózgerisler tiykarında jazıldı, onda jan'a zamannın' jan'alıqların, jetiskenliklerin ken' xalıq arasına na'siyatlaw, shaqırıp su'ren mazmunı sa'wlelendirildi. Solay etip, da'slepki waqıtları ulıwma qaraqalpaq poeziyasındag'ı sıyaqlı D.Nazbergenov doretıwshılıginde de shaqırıp, u'git-na'siyat, mapazlıq qosıqlar kóplep jazıldı. Bul jag'dayg'a sol da'wirdegi tariyxiy sharayat sebepti bolğ'anlıg'ı öz-özinen ma'lim. Bul da'wirdegi qaraqalpaq shayırları rus shayırı Demyan Bedniydın' "Men shayırlar aramında siyasatshıman, siyasatshılar arasında shayıрман" degenindey h'a'm shayır h'a'm siyasatshılıq wazıypasın atqardı. 1931 jılı birinshi ret baspa sözde qosıg'ı menen shıqqan shayır D.Nazbergenov ta usı joldı traditsiyanı dawam ettirdi. Ol 30-jıllardıń baslarında kóp g'ana mapazlıq, u'git-na'siyat, shaqırıp qosıqların jazdı. "Bilimleneyik", "G'alaba is maydanına", "Jumis keyin qalmasın" "Wazıypamız", "Paxta ushın", "Egiske erte h'a'zirilen", "Qarındaqlar" qosıqları sol da'wirdin' aldında turg'an konkret wazıypalardı sa'wlelendirdi. Ol 30 jıllardıń ekinshi yarımınan baslap miynet adamın' sana-sezimnin' ösiw belgilerin kósetiwshi, ulıwma miynetin a'h'miyetin ta'ripleytug'ın shıg'armalar dorete basladı. Shayırdın' "Biybizada", "Dilim kolxozshı", "bayraqlı qız", "Ayım", "Sa'wle", "Jana adamlar". "Kolxozshı qız" qosıqlarında adamlardıń turmısqa jan'asha kózqarası su'wretlengen. D.Nazbergenovtın' qosıqları kem-kemnen tematikalıq jaqtan ken'eydi, kerkemligi östi. Shayırdın' "A'miwda'rya boyında", "Joldas", "A.S.Pushkin", "Qosıg'ım", "Jen'dik", "Tasadı kewil" qosıqları ideyalıq salmaqlılıg'ı, kerkemligi, mazmunın' masshtablılıg'ı menen qaraqalpaq a'debiyatında belgili orın aldı. O'z Watanın maqtanısh etiw, xalıqtı doslıqqa, miynetke shaqırıp D.Nazbergenovtın' 30 jıllardag'ı qosıqların' tiykarg'ı bag'darlawshı ku'shi boldı.

D.Nazbergenov bir neshe poemalar da jazdı. Bul poemalarg'a avtor öz waqtın' aktual ma'selelerin syujet etti. "Kolxoz qızı" poemasında Bag'danın' miynet su'ygishligi, "Sag'a" poemasında Qızketken kanalın' qol menen qazılıwı, qazıwshılardıń qah'armanlıq miyneti, "Jetimler" poemasında jetim balalardıń ayanıshlı turmısı,

"Baxıtlı ana" poemasında ananın jan'a ömiri su'wretlengen. O'z da'wiri ushın aktual waqıyalardı kerkem su'wretlewde shayır poemalarında bir qatar kemshiliklerge de jol qoyılǵ'an. Poemalarda uyqas quwıw, waqıyanı ulıwma bayanlawǵ'a kóp orın beriliw na'tiyjesinde konkret adam obrazı jeterli da'rejede tolıq ashılmaq kalg'an. Biraq bunnan Nazbergenovtın poemalarınan h'esh qanday a'h'miyeti joq degen juwmaq kelip shıqpaydı. Sebebi bul poemalar öz waqtında u'lken ta'rbiyalıq a'h'miyetke iye boldı.

Waqt ötiwi menen doretıwshilik jolında ta'jiriybe toplaǵ'an shayır Watandarlıq urıs jıllarında qaraqalpaq poeziyasına salmaqlı u'les qostı. Urıstın baslanıwı menen jazǵ'an birinshi qosıǵı-"Ananın xatı" ında xalqımızǵ'a ta'n bolǵ'an talapshanlıq, gu'resshenlik, qaysarlıq, ma'rtlik belgilerdi sheber su'wretleydi. D.Nazbergenov urıs da'wirinde jazǵ'an kópshilik qosıqlarında qosıqtın xat formasın paydalandı. Bularda ulın urısqa jibergen ananın, urısta ju'rgen jawıngerdin, su'ygenin sag'ing'an qız kelinsheklerdin sezim h'a'm keshirmeleri berilgen. D.Nazbergenovtın urıs waqtında jazǵ'an en' a'h'miyetli shıǵ'arması-"Eki batır" poeması. Shayır shıǵ'arma qah'armanları Ja'diger h'a'm Paraxat obrazların jasawda xalıq da'stanlarındag'ı su'wretlew usıllarınan sheber paydalang'an. D.Nazbergenovtın "Biz jen'emiz", "Sırlı köylek" poemalarında Ullı watandarlıq urıs teması kerkem sa'wlelendirilgen.

D.Nazbergenov proza janrında da öz waqtında belgili bolǵ'an jazıwshı. Onın birqansha ocherk h'a'm feletonları dıqqatqa ılayıqlı. Onın feletonları h'a'r tu'rli mazmunda jazıldı. Ol ocherk h'a'm gu'rın'lerinde awıl adamlarınan miynetin, awıldag'ı özgeristi su'wretledi.

D.Nazbergenov 30-jıllarda h'a'm 40 jıllardıń basında a'debiyatımızdı kerkem shıǵ'armalar menen bayıtqan shayır, jazıwshı boldı.

Poeziyamızdın 1930 jıllardag'ı rawajlanıw protsessinde J.Aymurzaev, A'.Shamuratov, N.Japaqovlardın da xızmeti ayrıqsha u'lken boldı. J.Aymurzaev ózinin "Gu'res" poeması arqalı oqıwshılarg'a ken'nen tanıldı. N. Japaqovtın bul da'wirde "Ku'n", "Miywalı bag", "Alma" sıyaqlı qosıqları belgili boldı.

S.Nurimbetov ta bul da'wir poeziyasına u'lken u'les qostı. Onın qosıqlarında xalıq poeziyasına xarakterli obrazlılıq, poetikalıq ten'ew, metaforalar sheber isletildi. Shayırdın yumor-satiralıq su'wretlew usılında jazılǵ'an "Porqanlar", "Jalqawlarg'a" qosıqları ulıwma poeziyamız tariyxında belgili orın iyeleydi.

1930 jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiyatının rawajlang'anlıǵın kósetetug'ın faktlerdin ja'ne biri poeziyada poetikalıq formaların jetilisiwi, iri kólemdegi poemalardıń payda bolıwı boldı. Poemanın payda bolıwında rus h'a'm basqa tuwısqan xalıqlar a'debiyatlarınan ta'siri sezilerli da'rejede boldı. Da'slepki poemalardıń avtorları-J.Aymurzaev, A.Begimov, T.Seytmamutov, M.Da'ribaevlar boldı. Xalqımızdın revolyutsiyadan buringi h'a'm keyingi turmısın sa'wlelendiriwde lirikalıq shıǵ'armalarǵ'a salıstırǵanda poemalardıń anag'urım mu'mkinshiligi ken' edi. J.Aymurzaevtın "Gu'reste jen'dik", "Gu'res", "Jumagu'l", "Xabarshının g'ayratı", A.Begimovtın "Gu'res balası", M.Da'ribaevtın "Qaljan", "Ayımjamal" h'am basqa da poemalar poeziyamızda bul janrdın qalıplesiwinde belgili orın tuttı.

1930-jıllardag'ı qaraqalpaq poeziyasına ta'n özgesheliklerdin biri-xat janrının payda bolıwı h'a'm rawajlanıwı boldı. Bul xat formasındag'ı qosıqlar xalqımızdın turmısındag'ı belgili waqıyalarg'a, jan'alıqlarg'a baylanıslı jazıldı. Qaraqalpaq xalqının tariyxında u'lken orın iyelegen waqıyalardıń biri-Su'wenli-Lenin jap kanalının qazılıwı boldı. Bir neshe qaraqalpaq shayırları ta'repinen usı kanalın qazıwına baǵ'ıshlanıp xat-qosıq jazıldı.

DRAMA. 1930 jıllardıń ishinde qaraqalpaq a'debiyatı jan'a rawajlanıw basqıshına kóterildi. Bul, a'sirese, dramalıq shıǵ'armalar tarawında ayqın kórinde. Qaraqalpaq dramaturgiyasının jan'a baskıshqa kóteriliwinde sol da'wirdegi Oraylıq Komitet kararları. Jazıwshılardıń Pu'tkilawqamlıq sezdleri ayrıqsha rol oynadı. J.Aymurzaevtın, M. Da'ribaev, A.Begimov, R.Ma'jitovlardın jan'a pesaları qaraqalpaq milliy teatrınan repertuarında orın ala basladı. Qaraqalpaq dramaturgları ózlerinin da'slepki adımların bir aktli pesalar jazıwdan basladı. Bir aktli pesalar ta'jiriybe toplaıwda h'am bir qansha u'yreniw mu'mkinshiligine iye bolıwda belgili orın tutı. 1930 jıllarda qaraqalpaq dramaturgiyasında kóbirek jazılǵ'an tariyxıy-folklorlıq h'a'm ótken zaman teması dep qarawǵ'a boladı. J.Aymurzaevtın "O'z tayag'ı ózine", M.Da'ribaevtın "Köklen", "A'rman", "G'a'rip-ashıq", N.Da'wqaraevtın "Alpamıs", R.Ma'jitovtın "Tazagu'l" shıǵ'armaları mine usınday temag'a arnalǵ'an edi. Zamanagóy temag'a arналған J.Aymurzaevtın "Ha'kisililer", M.Da'ribaevtın "Jan'a adamlar" sıyaqlı pesaları da boldı. "Alpamıs" pesası tek jazıwshının g'ana emes, pu'tkil qaraqalpaq dramaturgiyasının en' belgili jetiskenliklerinin birinen esaplanadı. Bul drama 1940 jılı jazıp pitkerildi h'a'm sol jılı "Vozrojdenniy narod" degen almanaxta rus tilinde basılıp shıqtı. "Alpamıs" urıs jıllarında u'lken tabısqa iye boldı. J.Aymurzaevtın "Ha'kisililer" pesasında byurokratlarg'a qarsı gu'res ideyasın alg'a qoyadı. Biraq pesada tamamlang'an obraz jasalmag'an, bul pesada biz jazıwshının ele u'yreniw da'wirinde ekenligin kóremiz. Avtordın "O'z tayag'ı ózine" shıǵarması ótken zaman temasına arnalǵ'an bolıp, ol birqansha dramaturgiyalıq sheberlikti iyelew jolındag'ı jazıwshının erisken tabıslarınan derek beredi.

R.Majitovtın "Tazagu'l" pesası kewil awdararlıq shıǵ'armalardıń qatarına kiredi. Avtor öz erkinlikleri ushın gu'resken Tawmurat h'a'm Tazagu'llerdin obrazın biraz isenimli jaratqan.

Qaraqalpaq dramaturgiyasının rawajlanıwına rus a'debiyatının, birinshi gezekte, M.Gorkiydin, V.Vishnevskiydin, N.Pogodin sıyaqlı jazıwshılarının, sonday-aq rus klassikalıq adebiyatının wa'kili A.Ostrovskiydin ku'shli ta'siri tiydi. Jazıwshılardıń Pu'tkilawqamlıq sezdlerinde joqarıdag'ı jazıwshılardıń

ilimiy-teoriyalıq bayanatları jasalıp, bunda dramaturgiyanın teoriyalıq h'a'm praktikalıq ma'seleleri qaraldı. M.Gorkiydin' "Vassa Jeleznova" , A.Ostrovskiydin' "Jarılıq ayıp emes" , V.Vishnevskiydin' "Birinci atlı" pesaların' jergilikli teatrdı qoyılıwı qaraqalpaq dramaturglerinin' sheberlik da'rejesinin' artıwına da ta'sir etti. Dramaturgiyada ushırasqan tiykarǵı kemshilik minadan ibarat edi: ǵtken zaman, tariyxıy temalar menen kǵbirek shug'ıllanıp, qah'armanlar obrazın jaratıwda folklorlıq su'wretlewlerden kǵbirek paydalanıldı. Bul kemshiliklerine qaramastan, 1930 jıllardag'ı dramalıq shıg'armalar a'debiyatımızda drama janrının' rawajlanıwında belgili orın iyeleydi.

Qaraqalpaq a'debiyatında 1930-jıllarda poeziya tag'ı da tolısıp rawajlandı. Proza, dramaturgiya, a'debiy sını sıyaqlı janrlar qa'liplesti h'a'm rawajlanıw jolına tu'stı.

PROZA. Qaraqalpaq a'debiyatı ushın jan'a janr bolǵan proza 1930 jılarda a'dewir jetiskenliklerge iye boldı. Gazeta h'a'm a'debiy jurnal betlerinde ǵcherk, feleton, qısqa gu'rın'ler shıg'a basladı. Bular prozanın' qaraqalpaq a'debiyatındag'ı da'slepki u'lgileri esaplanadı. Bul da'wirdegi qaraqalpaq prozasındag'ı kewil awdararlıq shıgarmaların' qatarına A'.Shamuratovtın' «Eski mektepte», M.Da'ribaevtın' «Mın'lardıń birin», N.Da'wqaraevtın' «Agronom», «Partizanlar», J.Aymurzaevtın' «Quwat», A.Begimovtın' «Tolqında» , Q. Ermanovtın' «Balıqshılar» sıyaqlı shıg'armaları kiredi bul prozalıq shıg'armaların' teması qaraqalpaq miynetkeshlerinin' Oktyabrden buring'ı turmısı, mardikarg'a alıw, puqaralar urısı, eki jastın' biri-birine jetisiw jolındag'ı gu'resleri, janasha turmıs jan'alıqları h'. b. lardan ibarat boldı. Qaraqalpaq prozası tariyxında a'h'miyetli orın iyeleytug'ın jazıwshılardıń birin-N.Da'wqaraev bolıp tabıladı. Ol 1930 jıllarda qaraqalpaq a'debiyatının' en' artta qalǵan tarawı prozada tanıldı h'a'm sol waqıtlardıń ishinde-aq dıqqatqa ılayıq bir neshe gu'rın'ler jazdı. Jazıwshının' prozalıq shıg'armaları son'g'ı jılları izertlew jumlarında unamlı bah'ag'a iye boldı. Jazıwshının' bir qatar gu'rın'leri o'zinin' a'h'miyetin bu'gingi ku'nge shekem jog'altqan emes. «Partizanlar» gu'rın'inde Palman degen jarlının' basınan keshirgenlerin realistlik usılda su'wretleydi. Bunda qah'armanın' o'siw jolı bar: turmısın' awırmanlıg'ın ko'p ko'rgen qah'arman rus xalqı wa'kilinin' ta'sirinde ja'miyetlik turmısqa sanalı qatnası qa'liplesip baradı h'a'm o'z o'mir jolın tabıw'g'a umtılwshılıg'ı o'sedi. N.Da'wqaraevtın' gu'rın'lerinin' ishinde sapalı jazılǵan shıg'arma sıpatında «Internatta» gu'rın'in ko'rsetiw mu'mkin. Gu'rın' h'aqıyqat realistlik shıg'arma, bul avtordın' sheber gu'rın' jazıwshı ekenligin tanıta aldı. Shıg'armada teren' psixologiyalıq momentler, Adam xarakterleri, realistlik detallar ku'ta' sheber ashıp berilgen. Bul gu'rın' To'resh h'a'm onın' anası Ulbosın ekewinin' basınan o'tkergen turmıs qıyınshılıqların su'wretleydi.

Qaraqalpaq prozasının' rawajlanıwında talantlı jazıwshı A'.Shamuratovtın' (1912-53) do'retiwshiligi belgili orın tutadı. Onın' «Eski mektepte» shıg'arması 1940 jılı «A'debiy almanaxtıń» u'shinshi kitabında tolıq basılıp shıqtı. Povestte jarlı balası Esimnin' basınan keshirgenleri bayan etilgen. Esimnin' o'siw jolı bar, ol kem-kemnen eski h'a'm jan'a oqıwdın' sırtına tu'sine baslaydı. Shıg'armada Esim obrazı qah'arman xarakterinin' sheber jaratılıwı menen o'zgeshelenedi.

QARQAQPAQ A'DEBİYATTANIW İLİMİ HA'M A'DEBİY SINI. Qaraqalpaq a'debiyatının' 1930 jıllardag'ı rawajlanıw protsessinde ko'zge tu'setug'ın u'lken bir ayırıqshalıq-a'debiyattanıw ilimi menen a'debiy sinnin' kem- kemnen o'z ornın ala baslawı edi. Bir jag'ınan ku'ndelikli a'debiy protsesske bag'ıt siltep, ko'rkem shıg'armaların' jetiskenlik, kemshiligin tu'sindiriw, qaraqalpaq a'debiyatının' tariyxın izertlew sıyaqlı za'ru'rlikten kelip shıqqan a'debiyattanıw ilimi menen debiy sını 20 jıllardıń aqırlarında-aq ko'ringen edi. Biraq ol ko'rkem shıg'armag'a konkret bah'a beriw jumısın usı da'wirge kelip (30-jıllar) ko'rsete basladı. O'zinin' bir qansha kemshiligine qaramastan a'debiy sını qaraqalpaq a'debiyatının' rawajlanıwında belgili orın iyeledi. A'debiy sını menen shug'ıllanıwshılar, tiykarınan alg'anda, jazıwshı-shayırlardıń o'zleri boldı. Bular: A.Begimov, A.Matyakubov, M.Da'ribaev, N.Da'wqaraev, Q.Ayimbetov, O.Kojurov, İ.Sag'ıytovlar edi. Qaraqalpaq a'debiyattanıw ilimi menen a'debiy sinnin' payda bolıwı rus ilimpazların' miynetine, olardıń jetekshiligine baylanışlı. Ja'miyetlik turmıs ta'repinen a'debiyattın' aldına qoyılıp otırg'an talaplar a'debiy sinnin' da maqsetin belgilep beredi. Da'slepki waqıtları a'debiy sinnin' ko'tergen ma'seleleri a'debiyattag'ı klasslıq gu'restin' barısın sa'wleleniwın ko'rsetiw, jas jazıwshılardıń o'siwine ja'rdem tiygiziwden ibarat boldı. Gazeta jurnal betlerinde bular tuwralı jazılǵan h'a'm diskussiyalıq sıpatqa iye bolǵan maqalalar ko'plep keltiriwge boladı. A.Begimovtın' «Tag'ı da qaraqalpaq a'debiyatı h'aqqında», «A'debiyattag'ı teris ag'ımlarg'a bolshevikshe tepki bereyik», «Ha'r Kim o'zinshe oyladı», İ.Sag'ıytovtın' «Qaraqalpaq a'debiyatı h'a'm onın' jas jazıwshıları h'aqqında», «Qaraqalpaq a'debiyatında sını ma'seleleri» maqalaların ko'rsetiwge boladı. Bulardan tisqari M.Da'ribaev, Q.Ayimbetov, O.Kojurovların' qaraqalpaq a'debiyatının' problemalıq ma'selerine qurılǵan sını maqalaları jarıqqa shıqtı.

Qaraqalpaq a'debiyattanıw iliminde izertlew xarakterindegi jumısar ko'birek xalıq do'retiwshiligin jıynaw h'a'm sistemalasırıw, klassik a'debiyattın' u'lgilerin jıynaw sıyaqlı ma'seleler a'tırıpında boldı. O.Kojurov penen Q.Ayimbetovların' «Qaraqalpaq a'debiyatının' tu'rleri» degen maqalası ulıwma qaraqalpaq a'debiyatına arnalǵan birinshi obzorlıq miynet boldı. M.Da'ribaevtın' «Berdaqın' qosıqları» degen maqalasında shayırdın' qosıqlarına ko'rkemlik ta'repten dıqqat qaratılǵan. Bul jıllar ishinde qaraqalpaq a'debiyattanıw iliminde ko'lemli izertlew jumısar bolmag'anı menen de onın' tariyxında belgili rol oynaytug'ın qısqa izertlew maqalaları jazıldı.

1930 jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiyattanıw ilimi menen a'debiy sını h'aqqında so'z etkende ondag'ı bir qatar qa'te kemshiliklerdi ko'rsetpey ketiw mu'mkin emes. Jarıqqa shıqqan bir qatar maqalaların' so'z etiw obekti bbir-birewge o'kpe, jala jabıwshılıqtan, tallap otırg'an shıg'armag'a naduris bah'a beriwshilikten ibarat

boldi. Bunday kemshiliklerdin' bolıwına, birinshiden, a'debiy sin menen a'debiyattanıw iliminin' burın joqlıg'ı, avtorlardın' teoriyalıq tayarlıqlarınin' to'menliginen dep qarawg'a boladı.

1930 jılandag'ı qaraqalpaq a'debiyatınin' rawajlanıwı h'aqqında mınaday juwmaq shıg'arıw mu'mkin:

bul da'wirge kelip A.Muwsaev, A.Dabilov, S.Nurimbetov, A.Begimov, İ.Fazılov, N.Da'wqaraev, S.Ma'jitov, Q.A'wezov, J.Aymurzaev, M.Da'ribaev, D.Nazbergenovlardın' poeziyalıq shıg'armalarında ja'miyetlik o'mirdin' ku'shli ag'ımı, baxıtlı turmıs, jana adam xarakterinin' qaliplesiwi ko'rsetildi,

N.Da'wqaraevtin' gu'rın'leri, M.Da'ribaevtin' «Mın'lardın' biri», A'.Shamuratovtin' «Eski mektepte» povestleri qaraqalpaq prozasının' bir qansha alg'a ilgerilegenliginin' da'liyli sıpatında jarıqqa shıqtı.

Qaraqalpaq a'debiyatı 30 jıllarda tag'ı da rawajlandı. Poeziya tolısıp nıg'aysa, proza, drama sıyaqlı a'debiyattın' jan'a janrları qaliplesti. A'debiyat janrlarınin' rawajlanıwına, sin ko'terilik shıg'armalardın' payda bolıwına Jazıwshılardıń Pu'tkilawqamlıq Birinshi h'a'm Ekinshi sezderinin' o'tkeriliwi ku'shli ta'sir jasadı.

NA'JİM DA'WQARAEV

(1905-1953)

Na'jim Da'wqaraev qaraqalpaq milliy ma'deniyatınin' tariyxına iz salıwshı, jazıwshı, ilimpaz, ja'miyetlik isker. Ol talantlı pedagog. Qaraqalpaqstandag'ı tun'g'ısh joqarı bilim oraylarınin' sho'lkemlestiriyashisi. Ko'p jıllar dawamında qaraqalpak tili xa'm a'debiyatı ka'fedrasın basqaradı, studentlerge qaraqalpak tili, a'debiyatınan sabaq beredi.

Da'slepki mektep oqıwlıqlarınin' avtorı. o'nın qal'emine qırqqa jaqın h'a'r qıylı atamadag'ı orta mekteplerge arnalg'an sabaqlıqlar h'a'm oqıw quralları, metodikalık qollanbalar h'a'm oqıw-ta'rbiya ma'selelerin so'z etetug'in maqalalar tiyisli. Olar: baslawish klasslar ushın "Oqıw kitabı"(1937), "A'lipbe" (1938), "Qaraqalpak tilinin' grammatikası h'a'm orfografiyası" (1938), 3-4-klasslar ushın "Qaraqalpak tili sabaqlıg'ı" (1940), joqarı klasslar ushın "A'debiyat xrestomatiyası" (1940), "Qaraqalpak tilinin' sintaksisi" (1939-1946), bir qatar oqıw bag'darlamaları, qaraqalpaq tilin, a'debiyatın oqıtıwdın jag'dayı tuwralı maqalalar.

Ko'rkem a'debiyat tarawında 20-jıllardıń akırı, 30-jıllardıń basında "Keshegi bir ku'nlerde" qosıg'ı (1929), "Ko'p ku'nlerdin' biri" gu'rın'ı(1929) menen tanıldı. Keyingi da'wirde onın' "Kim bilmeydi Ayshanı" (1933), "O'tkellerden o'tkende" (1933), "Jana kanal" (1940) qosıqları, "Toyg'a barg'anda" (1939), "Baxıtlı miynet" (1940), "Umtilmaytug'in miynetler" (1948) ocherkleri, "Partizanları" (1934), "Internatta" (1933), "Biybixan" (1939), "O'limdi pisent etpewshiler" (1943), "Batırılıq" (1940) gu'rın'leri, "Alpamıs", "Rabochiy ju'regi" dramaları do'retildi. Bul jılları onın' awdarmasında İ.A.Krılovın', A.S.Pushkinnin', N.A.Nekrasovın', A.P.Chexovın', L.N.Tolstoydın', A.P.Gaydardın', A.Nawaymın', rus h'a'm du'nya a'debiyatlarınin' basqa da ko'plegen iri wa'killerinin' bir qatar qunlı shıg'armaları qaraqalpaq tilinde jarıq ko'rđi. N.Da'wqaraevtin' basshılıg'ında V.Vishnevskiydin' "Birinshi atlı armiya", Hamzanın' "Maysaranın' h'iylesi", K.Simonovtin' "Rus adamları" shıg'armaların saxnalastırıldı.

N.Da'wqaraev-qaraqalpaq a'debiyatınin' tun'g'ısh ilimpazı. Og'an 1951-jılı ko'p jıllıq izertlew jumısınin' juwmag'ı bolg'an "Qaraqalpaq a'debiyatı tariyxının' ocherkleri" atlı miyneti ushın filologiya ilimlerinin' doktori ilimiy da'rejesin aldı.

Qaraqalpaq a'debiyattanıw ilimi menen kritikasınıń tariyxı 20-jıllardan baslanadı. 30-jılları bul taraw o'zinin' qaliplesiw baskishında edi. Onın' qaliplesiwinde N.Da'wqaraev, Q.Ayimbetov, İ.Sag'ıytov, O.Kojurov, Q.A'wezov, A.Begimov, M.Da'ribaev, A.Shamuratovlardın' xızmeti u'ken boldi.

N.Da'wqaraevlardın da'slepki kritikalıq maqalaları menen retsenziyaları ayırım jazıwshılardıń tvorchestvosın, geypara shıg'armalardı bah'alawg'a, olardı ken' ja'miyetshilikke tanıtıwıwıw'a bag'darlang'an. Onın ilimiy kritikalıq jumislari izertlew masshtabınin' ken'ligi, pikir h'a'm juwmaklardın konkretligi, ilimiy jaqtan da'liyillengenligi menen ajıralıp turadı. Da'slepki ko'lemli miyneti 1946-jılı jazıp pitkerilgen "XIX a'sirdegi qaraqalpak a'debiyatı" dep ataladı. Onda Ku'nxoja, A'jiniyaz, Berdaq shayırlardıń do'retiwshiligi 1-ret ilimiy talıqıw'a lnadı. Son'ın ala bul miynet qayta islenip, 1951-jılǵı "Qaraqalpaq a'debiyatı tariyxının' ocherkleri " atlı ko'p tomliq jumısına engiziledi. Jumıs , tiykarınan u'sh bo'limmen ibarat bolıp, qaraqalpaq folklorınin', klassik a'debiyat miyrasların u'yreniw, jan'a da'wir qaraqalpaq a'debiyatınin' payda bolıw, qaliplesiw, rawajlanıw tariyxı ma'selelerine arnalg'an.

Jumistın birinshi tomında folklorlıq shıg'armalardıń mazmunı, tematikası, ideyalıq bag'darlari xalıqtın' turmısı menen baylanıslı u'yreniledi, folklor u'lgilerinin' klassifikatsiyasın beredi.Ha'r bir janrg' ao'z aldına toqtap, olarg'a tolıq sıpatlama berip o'tedi. Avtor qah'armanlıq da'stanlardı qon'sılas xalıqlardıń materialları menen salıtırıp u'yrendi. XVIII-XIX a'sirlerdegi qaraqalpak klassikalın' a'debiyatın izertlewge arnalg'an jumistın' ekinshi tomında avtor qaraqalpaq klassikalıq poeziyasının' da'wirdin' tariyxıy jag'dayı menen baylanıslı qarastıradı. Jiyen jıraw, Ku'nxoja, A'jiniyaz, Berdaq, O'tesh, Omar, Sarıbay, Qulmurat shayırlardıń shıg'armalarınin' ideyalık, tematikalıq h'a'm ko'rkemlik o'zgesheliklerin izertlew jumistın' tiykarǵı wazıypası etip belgilengen.

Jumıs jan'a da'wir qaraqalpaq a'debiyatınin' payda bolıw, qaliplesiw h'a'm rawajlanıw tariyxın, bul a'debiyattın' wa'killeri Ayapbergen Musaev, Abbas Dabilov, Sadıq Nurimbetov, Jolmurza Aymurzaev h't.basqalardıń do'retiwshiligin ilimiy-kritikalıq ko'z qarastan izertleytug'in u'shinishi bo'lim menen juwmaqılanadı.

A'lbette N.Da'wqaraevtin' izertlew jumısında bir qatar kemshilikler de ushırasadı. Olar, atap aytqanda geypara teoriyalıq ma'seleler boyınsha pikir ju'ritiwdegi u'stirtinlik, folklorlıq do'retpelerinin' janrlıq belgisin anıqlawdag'ı ayırım aljasıwlar, milliy folklorın h'a'm klassikalıq poeziyanın' geypara qubılısların bah'alawdag'ı bir ta'replemelik h'a'm basqa usı sıyaqlı momentlerden ibarat. Bul kemshilikler birinshi na'wbette ilimpazdın' jeke mu'mkinshiliklerine baylanıslı bolıw menen birge belgili da'rejede N.Da'wqaraev jumıs islegen waqıttın' ruwxınan, a'debiyat teoriyasınan' sol da'wirdegi rawajlanıw da'rejesinen, folklorlıq h'a'm tariyxıy materiallardın'

jıynalıw h'a'm izertleniw jag'dayınan da g'a'rezli edi. Sonlıqtan onnı ilimiy miynetlerin bah'alag'anda ilimpaz jasag'an h'a'm miynet etken da'wirdin' mu'mkinshiliklerinde esapqa alıw kerek.

MIRZAG'ALİY DA'RİBAEV (1909-1942)

M.Da'ribaev 1909 jılı Qon'ırat rayonının' aymag'ında diyxan semyasında tuwıldı. Ol mektepte, "Qızıl Qaraqalpakstan" gazetasında, Jazıwshılar Awqamında jumıs isleydi.

M.Da'ribaev a'debiyat maydanına poeziyalıq shıg'armaları menen keldi. Shayırdın' turmıstan alğan jeke lirikalıq sezimin beriwshi "Qızıl a'sker", "Paxta ek", "Kolxozshılar iske shıq", "Hosh bol, joldas Xojamet" da'slepki qosıqları ele tıyanaqlı h'a'm kerkem formalarda tolıq qa'liplespe de qaraqalpaq a'debiyatına ja'ne bir shayırdın' kelgenligin da'lilledi. M.Da'ribaevtıń doretiwshiligindegi baslı tema-xalqımızdın' turmısında, sanasında, sonday-aq ta'biyatındag'ı özgerisleri menen janalıqları boldı. Sonın' biri-miynet teması. Miynet qaraqalpaq xalqının' emirdi jan'adan qurıwdag'ı h'a'm gu'llendiriwdegi tiykarg'ı quralı sıpatında jırlandı. M.da'ribaevtıń lirikalıq qah'armanının' emir mazmunı, ar-namısı, adamgershiligi retinde miynettın' qabıllanıwı sol da'wir talabınan kelip shıqtı. Shayırdın' "Ayımjamal" poeması onnı lıro-epikalıq janrdag'ı da'slepki adımı boldı. Poema tolıq tu'rında 1937 jılı "Qosıqlar" toplamında basıldı. "Ayımjamal" poemasında Adam h'a'm ja'miyet arasındag'ı qarım-qatnas ma'selesı problema etip qoyıldı. Usı problemanın' negizinde jan'a adam psixologiyasın, minez-qulqın ashıp kersetedi. Shıg'armanın' qah'armanı Ayımjamal A'wezmuratqa qalın' malsız öz ıqtıyırı menen qosıladı. Jan'a tu'sinikte, isenim h'a'm biri-birin sıylaw printsipinde kúrilgan semya shadlı turmısta jasaydı. Bir ku'ni Ayımjamal kolxoz malın talan-taraj etip ju'rgen dushpan bar ekenligin sezedi. Ol kolxoz ag'zası Qalnazar ekenligin da'lillep, a'shkara etedi. Kolxozdan quwılğan Qalnazar bay kek tutıp, Ayımjamalg'a pıshaq uradı. A'wezmurat Qalnazar baydı tutıp, h'u'kimetke tapsıradı. Poema ayırım kemshiliklerine (kompozıyiyalıq pıtırán'kılıq) qaramastan sol waqıttag'ı qaraqalpaq poeziyasının' sapalı ösip baratırǵ'anlıǵ'ın kósetiwshi shıg'armalardıńn' biri boldı. Xayal-qızlardın' oyınıwı, jan'a du'zımnın' h'a'r ta'repleme bekkemleniwine olardıńn' sanalı qatnası poema syujetinin' orayında turdı. Biraq usı temanı ashıwda shayırtıy tarixiy kózqarasta keledi. Tariyxıy bag'dar beredi. Onnı' elesinde ba'rh'ama eki zamannın' su'yareti sa'wlelenedi. Eki emir qatar su'wretlenip, jan'a turmıstın' ayırıqshalıǵı kerkem obrazlar, konfliktler, ta'biyat kórinisleri menen belgilenedi.

"Qashqın" (1936) poeması eski turmıstın' real kartinasını ashıp beriwshi shıg'arma. Onnı' orayında xan qolınan jazıqsız qaza tapkan qaraqalpaq kızının' tragediyalıq ta'g'diri turadı. Poemadag'ı jan'alıq avtırdın' estetikalıq kózqarasının' sa'wleleniwinde, yag'niy onnı qız eliminde gózallıqtı kóre biliwinde anıqlanadı. Sonın' menen birge tragediyalıq xarakterge iye bolğan Sa'nem ta'g'dirinde shayırtıy jeke adamnıńn' ten'lik, azatlıq alıwına mu'mkinshilik bolmag'an feodallıq ja'miyette jasag'an pukara xalıqtın' ulıwma narıyızalıǵ'ın su'wretleydi. M.Da'ribaevtıń kerkem shıg'armalarında jan'a mazmun turmıstag'ı bolıp ótken jan'a waqıyalar menen özgerislerden dóreydi, sonın negizinde ózinińn' h'aqıyqat formasın tabadı. Shayırdın' "Aypara" poeması h'ayal-qızlar ten'ligi temasına arnalg'an. Onnı' orayında qaraqalpaq xalqının' turmısında bolıp ótken tariyiy-ja'miyyetlik h'a'diyseler. Adamnıńn' jeke basındag'ı waqıyalar, konfliktler turadı. Shıg'armanın' syujeti tómendegishe: tu'rkmen baspashıları qaraqalpaq awılın talaydı. Bes-altı qız tu'rkmen feodallarının' qolına tu'sedi. Aypara- solardıńn' biri. Biraq ózinińn' tuwılǵan jerine su'yiwsheilik sezimi sheksiz bolğan qız bendelikke kónbeydi. Da'slepki ku'nlerden-aq ta'g'dirlesi Qarabaydı qashıwǵa u'gitleydi. Ekewi Qon'ıratqa kelip semya quradı, biraq Qarabaydıńn' ma'rdikarg'a alınıwı sebepli semyası tez arada buzıladı. Aypara Bekman degen g'arrı baydıńn' toqalına aynaladı. Aypara bunday qorlıqlı turmıstan jan'a du'zim ornawı menen azat etiledi. Poemada biraz kemshilikler ushırasadı. Ma'selen. Qarabaydıńn' obrazı jeterli ashılmay qalg'an. Degen menen M.Da'ribaevtıń "Aypara" poeması qaraqalpaq h'ayal-qızlarınıńn' öz erkinligi menen baxtı ushın gu'resin ashıp beriwı menen qunlı shıg'arma esaplanadı. Shayırdın' "Kim jen'di", "Qaljan", "Qon'ıratı qorg'aw" poemalarında öz da'wirinińn' tariyxıy waqıyaları sa'wlelendirildi. Bul poemalarda qah'arman obrazın jasawda, onnı' ishki du'nyasını, xarakterin h'a'm janlı h'a'reketlerin ashıwda avtırdın' biraz dórtiwshilik ösiw jolı kózge taslanadı. Ma'selen, "Kim jen'di" poemasınıńn' qah'armanı Nurman Qarabayǵa salıstırǵanda janlı h'a'rekette kóbirek su'wretlenedi. Minez-qulqı, emirge kózqarası, estetikalıq idealı qıyın sınaqlarda qa'liplesedi.

1930-jıllardıńn' ekinshi yarımınan baslap xalıq aralıq jag'day keskin shiyelenise baslag'anlıǵı tariyxtan ma'lim. Germaniyada ma'mleket apparatının' gitlershiler qolına ótiwi, İspaniyada puqaralıq urıstın' baslanıwı, Yapon samuraylarınıńn' Qıtayǵa topılısı h'a'm t.b. konfliktler-ekinshi jer ju'zilik urıstın' payda bolıw qarsanındag'ı qa'wıplı jag'daylar edi. Usınday xalıq aralıq jag'daylarg'a baylanıslı usı da'wir a'debiyatında paraxatshılıqtı jırlaw temasına baylanıslı shıg'armalar dórtiw tiykarg'ı wazıypalardıńn' biri boldı. M.Da'ribaevtıń "Shegarada" poeması usı wazıypanın' tiykarında dóregen lıro-epikalıq shıg'arma bolıp tabıladı. onnı' teması-eshlimiz shegarashılarının' Xasan kólindegi yapon samuraylarına karsı urısı boldı. Poemada janlı h'a'reket etiwshi tiykarg'ı obraz-Bigus. Ol-batır shegarashı. O'zinińn' emirinińn' kópsheilik jılların jawıngerlikke, Watan qorg'aw isine bag'ıshlaydı. Adamnıńn' ruh'ıy du'nyasınıńn' baylıǵı, dos h'a'm dushpang'a qatnasıǵı, Watandı

su'yiwwshilik sezimi, ar-namısı awır sınaqta anıg'ıraq bilinedi. Bul sıpatlar Bigus obrazında kerkem sa'wlelendirilgen.

Peyzaj M.Da'ribaevtin' poeziyasında ayrıqsha orın tutadı. Onın' peyzajlıq qosıqlarının orayında gozzallıqtı teren'nen sezinetug'ın, sanalı, intellekt adam turadı. Tuwılg'an jer ta'biyatının gozzal kartinaların su'wretleytug'ın "Egis ayları", "Ba'h'a'r", "Kök köl" h.t.b. lirikalıq qosıqları bar. M.Da'ribaev lirikalıq h'a'm epikalıq qah'armanlardın' obrazın ta'sirli h'a'm janlı etip kersetiwde kerkemlew quralların sheber qollanadı. Shayır h'a'r bir sözdin' ma'nisin jan'alawg'a tırsadı. mısalı, paraxatshılık temasına arnalg'an "Bekkem blok" (1938) qosıg'ında "blok" sözün gu'l menen, Dnepr menen, polat penen salıstırıp su'wretleydi h'a'm bul arqalı xalıq turmısın gu'llenip ösiwinin', miynettegi doretiwshilik ruh'tın', xalıqlar doslıg'ının' simvolların jaratadı:

O'ytkeni, ol qızıl gu'ldey.
Jaynatadı eldin' ishin
O'ytkeni, ol Dneprdey,
Tastıradı köptin' isin,
O'ytkeni ol polat kibi,
Bekkemleydi köptin' ku'shin.

Avtor ten'ewlerdi qollana otırıp, sözlerge usınday jan'a obrazlar engizedi.

Kerkem obraz jasawda avtor epitets, tenewler menen sheklenbeydi. Ol traditsiyalıq su'wretlew usıllarının' biri-allegoriyadan da sheber paydalanadı. Onın' "Egis ayları" qosıg'ında tómenдеgi qatarlar dıqkatqa ılayıq:

Quwarg'an shöp,
O'leyin dep,
Untalıp tur g'awdırap,
Jan'a putaq,
Jipekke usap,

Bunda shayır antitezalıq su'wretlew arqalı eki ómirdi sa'wlelendiredi.

M.Da'ribaev A.S.Pushkinnin', M.Yu.Lermontovtin', N.A.Nekrasovtin', Shevshenkonin', A.Nawayı, Kemine, Jambıl h.t.b. shayırlardıń shıg'armaların qaraqalpaq tiline awdardı. M.Da'ribaev a'debiyatın sin maqalaları menen a'debiyatımızda a'debiyatın sin qalıplesiwine u'lken u'les qostı.

M.Da'ribaev prozalıq shıg'armaları menen de a'debiyatımız tariyxında belgili orın tutadı. Ol jan'a ómir xabarların, feleton, publitsistikalıq maqalaların, ocherk, gu'rın'lerin

M.Da'ribaevtin' prozalıq shıg'armaları.

M.Da'ribaev jan'a ómir xabarların, feleton, publitsistikalıq maqalaların, ocherk, gu'rın'lerin da'slepki qosıqları menen qatar baspasóz betlerinde 1930 jıllardıń birinshi yarımınan baslap ja'riyalay bbasladı. Onın' «O'mirdin' sawlatı bilim» (1932), «G'ayratlı qah'arman» (1932) atlı publitsistikalıq ocherk, maqalaları, «Allannın' sırı» (1934) atlı satiralıq gu'rın'ı, (16 jıldın' oyranı), «Azerbayjan awılında» (1935) degen gu'rın'lerinde de gazeta ocherklerine ta'n publitsistikalıq xarakter basım. Ol «Qarındasımın' xatı» (1940), «Altın ju'zik» (1939) usag'an legendarlıq xarakterдеgi gu'rın'lerdi de do'retti. Da'ribaevtin' «Bizin' batır» («16-jıldın' oyranı»), «Tariyxıy tamg'a» gu'rın'leri tariyxıy temadag'ı shıg'armalar qatarına kiredi. «U'sh batırdın' anası», «Atızdag'ı a'n'gime», «İs u'stinde», «Traktorshı» ocherkleri qaraqalpaq miynetkeshlerinin' Ullı Watandarlıq urıs jıllarındaq'ı qah'armanlıq miynetlerin sıpatlap beriwge qaratıl'g'an. Bul ocherklerde sol da'wirdin' talabına say jawıngerlik u'n, jıynaqlılıq, qısqa operativlik bar.

M.Da'ribaevtin' do'retiwshiliginde h'a'm 1930 jıllardaq'ı qaraqalpaq a'debiyatı tariyxında onın' «Mın'lardıń biri» (1940) proza janrının' u'lken tabısı sıpatında belgili orın iyeleydi. Povesttin' teması qaraqalpaq xalıqının' Oktyabr revolyutsiyasınan buring'ı turmısı, miynet adamlarına jergilikli baylar menen patsha chinovniklerinin' ko'rsetken zulımlıg'ı, qaraqalpaq h'ayal-kızların' ten'sizlik jag'dayı, jan'a turmıs dushpanlarına qarsı gu'res su'wretlengen. Shıg'armanın' bas qah'armanı Erpolat, Erpolattın' obrazında klaslıq ja'miyettin' qarama-qarsılıg'ı bayan etilgen. Erpolat obrazı tabıslı shıqqan, ol o'zinde sol da'wirdin' h'a'diyselerin ko'rsete aladı. Poveste İvan jergilikli xalıqtın' revolyutsiyalıq sanasın oyanıwına ta'sirin tiygizgen revolyutsioner sıpatında ko'rinedi, (bul sol da'wirdin' idelogiyasına baylanıslı a'debiyattın' aldında turg'an wazıypalardan kelip shıqqan jag'day ekenligi o'z-o'zinen ma'lim.). İvan Erpolattın' a'dilsizlikke qarsılıg'ının' stixiyalıq xarakterge iye ekenligin, onın' u'stine jeke ma'pten kelip shıqqanlıg'ın ko're otırıp, onın' revolyutsiyalıq sanasın oyatıwg'a, ondag'ı g'a'zepti jol'g'a salıwg'a tırsadı. Miyrigu'l –povesttin' bas qah'armanların' birewi, ol tiykarınan o'zinin' muh'abbatı ushın azapqa tu'sken biyshara qız sıpatında ko'zge tu'sedi. Onın' obrazı povesttin' kompozitsiyası ushın ku'ta' a'xmiyetli. Erpolat penen Erjan sıypan' arasındag'ı qarama-qarsılıqlar Miyrigu'ldin' a'tırıpında rawajlanadı. Eger de Miyrigu'l h'a'reketshen' etip ko'rsetilgende onın' obrazı tabıslı shıqqan bolar edi. Hu'rziya tek «Sırlı mazar» degen bo'liminde g'ana ushırasadı, sog'an qaramastan povesttin' tiykarıg'ı qah'armanların' biri. Jazıwshı Hu'rziya obrazı arqalı qaraqalpaq h'ayal-kızların' revolyutsiyalıq sanasın oyanıwın ko'rsete alg'an. Poveste M.Gorkiydin' «Ana», qazaq jazıwshısı B.Maylının'

«Shug'anın' belgisi» shıg'armasının' ta'siri ku'shli boldı. Avtordın' jetiskenligi o'tkir h'a'm qıyın konfliktler konfliktler jasay alıwında ko'rinedi. Jazıwshı o'z qah'armanlarının' xarakterin ashıwda ishki keshirmelerin, sezimlerin h'am oyların su'wretlewge jiyi-jiyi kewil bo'ledi, (mısalı, «Mun'lı Miyrigu'l» degen bapta Erpolat penen miyrigu'ldin' Erjannın' miyrimisizligi tuwralı oyları) jazıwshı oqıwshının' sezimin bayanlawda peyzajlıq su'wretlewlerden paydalanadı. Povesttin' «Ko'rgen bilgenin'di ayta ber», «Aqsulıwdın' ashıwı», «Mun'lı Miyrigu'l» «Sheshen'nin' may degeni toraq shıqtı», «Tyurmadag'ı doslar», «Jazıqsız gu'nakar», «Aymerekenin' aqılı», «Tyurmadan turmısqa», «Sırlı mazar» t.b. baplardan ibarat. Povestte ayırım ko'rکمlik jaqtan sheber ashılmay qalg'an orınları, kereksiz materiallardı bayanlaw sıyaqlı kemshilikleri de bar.

M.Da'ribaevtin' tamamlanbag'an «Mın'lardın' biri» povesti iri janrdag'ı da'slepki prozalıq do'retpelerdin' biri sıpatında qaraqalpaq a'debiyatında a'h'miyetli ornı tutadı.

M.Da'ribaevtin' d4amal□q sh□g'a4mala4□. 1930 jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiyatında M.Da'ribaevtin' dramalıq shıg'armaları da belgili ornı iyeleydi. Onın' «Ko'klen», «A'rman», «Jana adamlar» (1938-41) , «G'a'rip-ashıq», «Da'wletiyar», «Edige», «Biz jen'emiz», «Eki toy», «bozataw», «Front», «Altın ju'zik» t.b. ko'p aktlı h'a'm bir aktlı pesalardı jazdı, biraq bul pesalar qoljazba tu'rinde saxnag'a qoyılmay qaldı. «Ko'qlen» pesasında 1905-07 jıllardag'ı rus revolyutsionerlerinin' ta'siri menen payda bolg'an Orta Aziyada, sonın' ishinde Qaraqalpaqstanda feodallıq u'stemlikke qarsı miynetkesh xalıqtın' qurallı ko'terilisın su'wretleydi. Pesa qaraqalpaq sannasında jasap turg'an u'sh-to'rt jıl ishinde u'sh ma'rtebe qayta islendi. Son'g'ı variantı 1941 jılı jazıp shıg'ıldı, ideyalıq ko'rکمlik da'rejesine bir qansha o'zgeris kirdi., syujetlik mazmunı biraz iqshamlandı. Shıg'arma Ko'klennin' su'yiklisi Ayparag'a ashıqlıg'ınan baslanadı. bunda Ko'klennin' diyxanlardın' ko'terilisın basqarıw da'rejesine shekemgi o'siw jolı anıg'ıraq ko'rsetilgen. Ko'klen Shaniyaz baydan o'z h'aqısın h'a'm joldaslarınin' h'aqısın alıp beriw h'a'reketleri obrazdın' evolyutsiyalıq o'siw jolında belgili ornı iyeleydi. Shaniyaz bay Ko'klennin' su'yiklisi Ayparag'ı h'ayal u'stine almaqshı boladı. Ko'klen baydın' zulımlıg'ına qarsı shıg'ıp Ayparag'a u'ylenedi h'a'm Qaratawdın' etegindegi shopanlar arasına jaylasıp ko'teriliske tayarlanadı. Ko'terilishiler patsha soldatları menen de qarsılasıp jen'ip shıg'adı. Solay etip pesanın' ideyası tikkkeley Ko'klennin' batırlıg'ı, azatlıq ushın gu'res jolına arnalg'an. «Qaraqalpaq a'debiyatı h'a'm iskusstvosı» jurnalının' 1939 zjıl 4- sanında M.Da'ribaevtin' «A'rman» pesası shıqtı. Bul Ernazar alako'z h'aqqındag'ı ekinshi pesa. M.Da'ribaevtin' «Ernazar alako'z» pesası 20 jıllarda jazılğ'an edi. «A'rman» pesası sa'tsiz jazılğ'an shıg'arma boldı. Pesanın' kemshilikleri xalıqtın' rolinin' ko'rinbewinde h'a'm Ernazar alako'zdın' bo'linip is alıp barıwında, Ernazar alako'zdın' Xiywa xanına qarsı emes, al qaraqalpaq xalqının' jergilikli baylarınan o'sh alıwshı, salıqtan xalıqtı qutqarıwshı sıpatında beriliwında edi. M.Da'ribaevtin' «G'a'rip-ashıq» da'stanı tiykarında do'retilgen usı atamadag'ı pesası 1939 jılı Xalıq Komissarlar Ken'esi qaptalındag'ı ko'rکم o'ner isi boyınsha ja'riyalang'an konkursta ekinshi oring'a miyasar boldı. Pesa da'standı tikkeley qaytalamaydı, og'an jan'a dramalıq konflikt, a'debiy personajlar qosılğ'an. Shıg'arma G'a'riptin' o'z su'yiklisi Shaxsanemnen ayırılıp qosıq ayıp otırıwınan baslanadı. Pesadag'ı waqıyalardı shiyelenistiriwshilerdin' biri Shah'abbazdın' kishi h'ayalı Juwh'agu'l . Ol G'a'ripke ashıqlıg'ı, maqsetine erisiwge umtılwı arqalı onın' psixologiyası ashıladı. Pesa ele biraz qayta islewdi, tolıqtırıwdı talap etetug'ın edi.

«Jan'a adamlar» pesası 1930 jıllardag'ı kolxoz turmısınan alıp jazılğ'an. Pesada 30 jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiyatında ko'p ushırasatug'ın syujet, kolxozg'a kirip alg'an, so'ytıp kolxoz egisin suwg'a aldırıw, o'rtew, belsendilerin' o'tiriwge umtılwı waqıyaları so'z etiledi. Bul waqıya pesada belgili bir rawajlanıp, shiyelenisip barıwshı dramalıq konflikt tiykarında berilmey qalg'an. Pesanın' bah'alılıg'ı ko'binese zamanago'y, personajlardın' ko'rکم, individual tiline iye bolıwında .

Solay etip M.Da'ribaev qısqa do'retiwshilik o'miri ishinde qaraqalpaq a'debiyatında ko'rکمli shayı, prozaik h'a'm dramaturg retinde tanıladı.

ЕКІНШІ ЖЕР JU'ZILIK URIS DA'WIRINDEGI QARAQALPAQ A'DEBIYATI

Jobası:

1.Ekinshi jer ju'zilik uris da'wirindegi qaraqalpaq poeziyası

2. Ekinshi jer ju'zilik uris da'w irindegi qaraqalpaq prozası

3. Ekinshi jer ju'zilik uris da'wirindegi qaraqalpaq a'debiyatında drama janrı

4. Ekinshi jer ju'zilik uris da'wirindegi qaraqalpaq a'debiyattarıw ilimi h'a'm a'debiy sin

XX a'sirdin' 41-45 jıllarında bolıp o'tken ekinshi jer ju'zilik uris elimiz rawajlanıwının' barlıq sferalarında o'zinin unamsız ta'siri menen o'shpes iz qaldırdı. Uris xalqımızdın' fizikalıq h'a'm ruwh'iy ku'shinin', ja'miyetlik h'a'm ma'mleketlik du'ziminin' qatan' sınawshısı boldı. Dushpandı jen'iw ushın h'a'mme na'rseni front ma'pine bpag'darlap qayta qurıw talap etildi. Xalqımız o'zinin' neshe on mın'lag'an ma'rt perzentlerin urısqa, onnan keyin frontqa tikkeley qural-jaraq shıg'arıp atırg'an a'skeriy sanaat oraylarında islewge atlandırdı. Fronttag'ı jawıngerlerdi azıq-awqat, kiyim menen ta'miyn etiwdey ilajlarg'a belsene qatnasıp, respublikamız miynetkeshleri paxtadan. g'a'lleden, mal sharwashılıg'ınan, balıq sanaatınan h'a'm xalıq xojalıg'ının' basqa da tarawlarınan ko'p o'nim jetistiriwge minnetlenip, frontqa ketken ullarınin' ornına da ko'p normalı pida'kerlik miynet isledi. Qaraqalpaq xalqının' jen'iske degen u'mit h'a'm tilekleslik sezimi, Watang'a sadıqlıg'ı a'debiyatımızdın' tematikalıq bag'darınin' tiykarın quradı. Uris a'debiyatımız aldına jan'a jawıngerlik wazıypalar qoydı. Bul wazıypa xalıqtı dushpang'a qarsı gu'reske shaqırıw, jen'is ushın gu'reske ko'rکم so'z quralı menen qatnasıw, xalıqtın' ruh'ın ko'teriw, front h'a'm tıldag'ı xalıq qah'armanlıg'ın su'wretlew, dushpang'a bolg'an g'a'zep, jek

ko'riwshilik sezimin sa'wlelendiriwden ibarat boldi. A'debiyatımızdın' diqqat orayında tutas xalıq ta'g'diri turdı da, da'wirdin' en' baslı qah'armanı jawınger h'a'm miynetkesh azamat boldi.

Urıs da'wirindegi da'slepki qosıqlarda, gazeta ocherkleri menen feletonlarında-aq xalıqtın' jalınla patriotlıq seziminin' h'am xalıq qah'armanlıg'ının' ayqın ko'rınısı sa'wlelenip, ol a'debiyatımızdın' aldına da'wir qoyg'an jan'a talapqa muwapıq endigi jag'ında shıg'armalardıń' baslı ideyalıq bag'ıtı jawıngerlik emotsiyalıq ruxta baratug'ınlıg'ın belgiledi.

POEZIYA. A'debiyatımızda urısqa en' da'slep emotsional pikir bildiriwler operativ janr bolg'an qosıqlarda ko'rindi.N.Japaqov "Fashistler tart qolın'dı", J. Aymurzaev «Jawdı jeksen etemiz», A'.Shamuratov «Jaq etemiz», A'.Turımbetov «Jigit», J.Seytnazarov «Bizler jen'emiz» qosıqları urısqa jawıngerlik shaqırıp, xalıq g'a'zebinin' da'slepki h'awazı boldi. Urısqa baylanıslı xalıqtın' g'a'zepleniw sezimi qosıqlarda ayqın korine basladı. A'sirese, soldat shayırdın' qosıq h'a'm poemaları urıs shınlıg'ın tikkeley h'a'm konkret su'wretlewı menen, emotsionallıq ta'sirshen'ligi menen ajralıp turdı. J.Aymurzaev. A'.Turımbetovlardın' qosıqları ayırıqsha diqqatqa ılayıq shıg'armalardan esaplanadı. J.Aymurzaev urıstın' da'slepki h'a'm orta gezlerinde a'skeriy xızmette boldi. Onın' urıs da'wirindegi jazılğ'an «Waqıt keldi slavyan», «Fronttan h'at», «Ulım tın'la», «Jen'is penen ku't janan», «Babalardıń' atı menen», «U'stine» qosıqlarında Watandı su'yiw, xalıqlar doslıg'ı, jawg'a o'shpenlilik sezimleri sa'wlelengen. Shayırdın' urıs temasına jazılğ'an qosıqlarının' ayırıqsha emotsionallıq ku'shi onın' xalıqlıq qah'armanlıqtı teren' seziniw su'wretlewinde edi. Qosıqtın' kewildi ko'terip, jiger beriwshi qah'armanlıq pafosı J.Aymurzaevtın' urıs da'wirinde do'retilgen qosıqlarının' a'h'miyetli belgilerinen esaplanadı..

Tınıshlıqtı su'ygen bolsan', azatlıqtın da'mın tatıp,

Uwız emgen bala sestı shırqıradı,tın'lanızlar!

Awır ku'nler keldi mine, qorg'a eldi qa'h'a'rlenip,

Jerde, suwda, tawda qanlar burqıradı, tınlan'ızlar!

Bag'ı-bostan h'asıl jerdi ko'p batırıp qoyman qanga,

Qan ushın qan, jan ushın jan jawdan alıp, tın'lanızlar!

Jegi qurttı, birotala kurtıw ushın, tuwısqanlar,

Ana-Watan buyırıqların shiyrin jannan tın'lan'ızlar!

«Tın'lan'ızlar» qosıg'ınan aling'an bul qatarlar teren' lirizm menen suwg'arılğ'an su'renshil agitatsiya mazmunına qurılğ'an. «Ulım tın'la» qosıg'ında el basına tuwg'an mu'siybetli ku'nlerge baylanıslı a'kenin' jawg'a qatan' jekko'riwshilik, tuwılğ'an jerdi sag'ınıw, jen'iske isenim sezimleri sa'wlelengen.

J..Aymurzaevtın' urıs da'wirindegi poeziyasında xalıqlar doslıg'ı, tuwısqanlıq,doslıq sezimlerin su'wretlewshi shıg'armaları a'dewir orın aldı. «Menin' joldaslarım» tsikline kiretug'ın «Tuwısqan polk», «Ot ishinde», «Tu'rkmen qızı Narjan», «Ukraina ot ishinde», «Qarındastın' qanjarı», «Leytenant Grashenko»qosıqları h'a'm poemaları usı temag'a rnalğ'an. Shayırdın' usı jıllarda do'retilgen «Perzent», «Qoshqar batır» poemaları ko'rkemlik jaqtan sayız shıg'armalar boldi.

Belgili shayırlar M.Da'ribaev h'a'm D.Nazbergenov urıstın' da'slepki jıllarında g'ana boldi. (Olar ekewi 1942 jılı minnetli xızmetin atqarıp ju'rgende qazalanadı.) biraq az waqtıttın' ishindegi poeziyasınan-aq bul shayırlardıń' dushpang'a qarsı gu'reske «qa'lemin nayza etip» belsene qatnasqanın ko'riwimizge boladı.

D.Nazbergenov do'retiwshiliginde patriotizm h'a'm dushpang'a g'a'zepli jekko'riwshilik ko'binese jawıngerlik agitatsiya formasındag'ı qosıqlarda su'wretlendi. Shayırdın' «Ananın' xatı», «Keshirmeymiz kek alamız» qosıqlarına maqset anıqlıg'ı, ta'sirli agitatsiya xarakterli. «Kirovtın' qılıshı»,«Ant etemen», «Qoshqar Turdievqa», «Sen ushın» qosıqlarında, «Eki batır» poemasında Watandı jalınlı su'yiwshilik, qah'armanlıq gu'res so'z etiledi. D.Nazbergenovtın' urıs jıllarında jazğ'an qosıqları 1942 jılı «Biz jen'emiz» degen at penen toplam bolıp shıqtı.

Urıs da'wirindegi qaraqalpaq a'debiyatında M.Da'ribaevtın' poeziyası belgili orın iyeleydi. Shayırdın' bul da'wirdegi shıg'armaların' ishinde «Partizan» balladası menen pitpey qalg'an «Bes batır» poeması xalqımızdın' jawınger ullaının' joqarı sanalı ma'rtligin ko'terin'ki ruh'ta sheber su'wretleniwi menen xarakterlenedi. «Gu'reske» atlı poemasında ayır tutqındag'ı atı belgisiz qız obrazı arqalı awır jag'day, qa'wip astındag'ı azatlıq, azatlıq ushın gu'restin' jen'iske erisetug'ınına isenim romantikalıq ruh' penen su'wretlenedi. M.Da'ribaevtın' «Kewildin' ku'ni», «Zoyajan», «Leningradqa sa'lem» t.b. qosıqları ideyalıq mazmunı, poetikalıq ta'sirliligi menen o'z waqtında diqqatqa ılayıq shıg'armalardan boldi.

Ekınshi jer ju'zilik urıs da'wirindegi poeziyada A'.Turımbetovtın' qosıqları da diqqatqa ılayıqlı. Onın' qosıqlarının' xarakterli o'zgesheligi sonnan ibarat, bul qosıqlarda urısta ju'rgen jawıngerdin' kewil keshirmeleri ko'p jerde individual, ta'sirli su'wretlenedi. Shayırdın' «Batista», «Ele gu'res pitken joq», «Beruttege», «Jawınger so'zi»,«Sag'ınıw», «Qaytar gezde» qosıqları urıs temasında do'retilgen. Bul qosıqlarda lirikalıq qah'armannın' ruh'ıy keshirmelerinin',sag'ınısh h'a'm muh'abbat, g'a'zep h'a'm qayg'ıların' janlı su'wretlemesi berilgen. Miynet adamının' paraxat turmis penen tınıshlıq miynetli su'yiw ta'biyatı A'.Turımbetovtın' urıs da'wirinde jazılğ'an qosıqlarında isenimli ko'rsetilgen. Onın' urıs temasına arnalğ'an qosıqlarının' ko'bisi urıstan son'g'ı waqta basıldı, olarda avtor o'zinin' fronttag'ı qoyın da'pterine tu'rtılgen qatarları, shala qalğan qosıqları, eske tu'siriwleri tiykarında urıstan son'g'ı jılları jazıp shıqqan. shayırdın' qosıqlarının' arasında ele estetikalıq qunlılıg'ı jag'ınan jetilispegenleri de, ulıwmalıq xarakterde ta'sirsiz, deklarativ xarakterde jazılğ'anları da bar.

Ullı Watandarlıq urıs jıllarındag'ı poeziyada Abbas Dabilov penen Sadıq Nurımbetovlardın' do'retiwshiligi ayırıqsha orın tutadı. Bul shayırlardıń joqarı ideyalıq h'a'm xalıq poeziyasının' ruh'ı menen suwg'arılǵ'an, a'piwayı forma ja'ne sheber poetikalıq til menen qosıqları ko'rkem so'zdin' u'lken ideologiyalıq-tarbiyalıq ta'sir etiw ku'shin ko'rsete aldı. A. Dabilov penen S. Nurımbetovlarg'a «Qaraqalpaqstan xalıq shayı» degen h'u'rmetli ataq berildi. Urıs da'wirindegi xalqımızdın' a'diwlı maqset birligin h'a'm jen'iske isenimdi jırlaw, jen'isti tezletiw jolında Jan ayamay xızmet qılıwǵ'a shaqırıw xalıq shayırlarınan' qosıqlarınan' baslı motivi boldı. Tılda h'a'r biri eki-u'sh miynet norması islep, pıda'kerlik xızmet etip atırǵ'an h'ayal-qızlardın', frontqa ketken perzentlerinin' isin dawam etip atırǵ'an ata-analardıń ma'rtlik isin su'wretledi. Urıs jıllarında A. Dabilovtın' «Na'ma'rt jigiti nege da'rkar», S. Nurımbetovtın' «Perzentim» sıyaqlı qosıqları el ishine ken' taralıp ketti. xalıq shkıyırarınan' urıs jıllarındag'ı poeziyasına ta'n bolǵ'an qa'siyetler mınalardan ibarat boldı:

-bul da'wirdegi qosıqlarınan' ko'bisi ayqın ideyalı, xalıq turmısı, zaman ag'ımı menen tıǵ'ız baylanıslı shıǵarmalar boldı, olar turmıs, da h'ir h'a'diyselerinen, ku'ndelikli turmıstın' tikkeley talaplarınan tuwıldı, -olardıń tematikalıq diopazonı ken', xalqımızdın' gu'resinin' a'dilligin jırlaw, adamlarda ullı jen'iske isenimdi tarbiyalaw, Watan ushın gu'reste ma'rtlikti jırlaw t.b.

S. Nurımbetovtın' «Batır jigitsen» qosıǵında fronttag'ı jawıngerdin' qa'h'armanlıq isi, «Atlandı qızlar» qosıǵında ondiris sanaatında islewge baratırǵ'an qızlardın' tilek baslaması, «Qutlı ba'h'a'r» qosıǵında Farh'ad GESinin' qurılısı, «Qutlı bolsın» qosıǵında ja'miyetimizde ju'z berip atırǵ'an jan'alıqlar so'z etilgen.

Urıs da'wirindegi qaraqalpaq poeziyasında N. Japaqovtın' «Fashistler tart qolın'dı», «Ku'n nurına urınba», «Budenniy atlandı», A. Shamuratovtın' «Jaq etemiz», A. Begimovtın' «Jaq etemiz», A. Begimovtın' «G'ajja-g'aj» qosıqları xalıq arasında ken' taraldı h'a'm estradalıq, deklamatsiyalıq (taqmaq) tu's aldı. shayırlarımızdan T. Seytmamutov, B. Qayıpnazarov, X. Seytov, S. xojaniyazov, J. Seytnazarovlardın' qosıqları ku'ndelikli baspa so'z betlerinde, ayırım toplamlarda jiyyi-jıy basılıp turdı. Olardan B. Qayıpnazarovtın' qosıqları front maydanında, urıs h'a'diyselerinin' ta'sirinen do'reliwi menen xarakterlenedi. X. Seytovtın' «Jawızlıq» atlı qosıǵı da basqınshı dushpannıń jawızlıǵın ta'sirli ko'rsetiwı menen dıqqatqa ılayıq.

Urıs jıllarında Qaraqalpaqstanlı rus jazıwshıları Mixail Bıkadırov, Aleksandr Volkovlar ta'sirli qosıqları, qaraqalpaq shayırlarınan' awdarmaları menen tanılıp turdı. M. Bıkadırovtın' poeziyasında elimiz adamlarınan' erlik xarakteri, joqarı adamgershilik sezimi poetikalıq obrazlarda su'wretlenedi. Onın' qosıqları obraz ıqshamlılıǵı, qısqalıǵı menen xarakterli.

Ekinshi jer ju'zilik urıs da'wirinde xalıqtın' awız eki doretiwshiligine aynalıp ketken h'a'weskerlik poeziya da ken' rawajlandı. Bular ko'binese to'rtlik formasında shıǵarılǵ'an qızlar qosıǵınan ibarat boldı. Bular qaraqalpaq kızlarınan' shayırlıq qa'biletine ta'n bolǵ'an da'stu'r-jol boyınsha, tikkeley miynet protsesinde awızsha shıǵarılǵ'an bir-birinen g'a'rezsiz bir qansha sada ma'nili qosıqlar bolıp, olardıń arasında qızlar ju'regindegi ayralıq qayǵ'ısın. muh'abat sag'ınshıların, a'rman tileklerin su'wretlewshi a'jayıp ko'rkem qatarlar og'ada ko'p.

Temir tulparına suwlıq shaynatıp,
Dushpanlardın' ishin g'ij-g'ij qaynatıp,
Jaw u'stine a'jel otın oynatıp,
Jen'is penen yarın' keler degeysen'.

Bizlerdi sag'ınıp bidar bolmasın,
Ko'zlerine qanlı jası tolmasın,
Miynet etsin h'arımın, talmasın
Sonda yarın' jawdı jen'er degeysen'

Urıs jıllarında do'regen bunday h'a'weskerlik poeziyanın' bir qansha u'lgileri 1966 jılı «Qaraqalpaqstan» baspasınan jarıq ko'rđi.

PROZA. Ekinshi jer ju'zilik urıs da'wirindegi qaraqalpaq prozası ocherklerden, gu'rın'lerden, su'wretlemelerden, publitsistikalıq maqalalardan, ayırım feletonlardan ibarat boldı, ko'lemli proza (roman, povestler) bolmadı. Prozadan kem ta'jiriyebege iye bolǵ'an a'debiyatımız ushın bul qubılıs tiykarınan da'wirdin' jag'dayına baylanıslı boldı. Waqıttın' qıstawlıǵı ko'lemli shıǵarmalar do'retiwge, ulıwma jazıwshılarg'a o'z u'stinde ko'birek islewine mu'mkinshilik bermedi. Da'wir talabı prozadan operativ, qısqa o'tkir formanı talap etti.

M. Da'ribaev 1941-45 jıllarda bir qansha ocherk h'a'm su'wretlemeler jazdı. Onın' «Atızdag'ı a'n'gime», «U'sh batırdın' anası» sıyaqlı ocherk h'a'm su'wretlemeleri agitatsiyalıq xarakterge iye bolıp, ko'birek gazeta maqalalarına uqsaytug'ın edi. M. Da'ribaevtın' urıs jıllarında jazılǵ'an prozalıq shıǵarmaları miynet adamlarınan' joqarı sanalı is u'lgisin su'wretlewge qaratıldı.

R. Ma'jitov o'zinin' bir qansha ocherk h'a'm gu'rın'leri menen bul da'wir prozasına u'lken u'les qostı. Onın' shıǵarmaları bir qansha ko'rkemligi, shınlıq turmıs h'adiyesin isenimli su'wretlewı menen dıqqatqa ılayıq. «Ko'z ashıp jumǵ'an sha» degen gu'rın'inde eki razvedchik: rus jigiti Boris penen qaraqalpaq jigiti Dosımlardıń urıstag'ı turmısınan bir epizod su'wretlenedi. «Dan'q iyesi», «Jigittin' arıslanı» atlı ocherklerin qah'arman Orazbay Jumaniyazovtın' ma'rtlik h'a'reketin su'wretlewge arnadı. «Gu'l jaynatqan ku'shler» degen ocherkinde jazıwshı tıldag'ı adamlardıń sanasında urıs qanday o'zgerisler jasag'anlıǵın, adamlardıń qanday jollar menen awırılıqtı jen'iwge h'a'reket kılǵ'anlıǵın psixologiyalıq su'wretlew arqalı ashıp beriwge umılǵan. R. Ma'jitovtın' prozalıq shıǵarmalarında publitsistikalıq su'wretlew basım boldı. Bul arqalı avtor ıqshamlılıq, kompozitsiyalıq jıynaqlılıq sıyaqlı jetiskenliklerge erisken. Degen menen ko'rkemlikliktin' to'menligi, deklarativlik bayanlawshılıq Ma'jitovtın' ocherk h'a'm gu'rın'lerin gazeta materialı da'rejesinen alıp shıǵa

almadi. R.Ma'jitovtin' prozalik shig'armalari zaman talabidan kelip shiqkan h'alda uris da'wirindegi qaraqalpaq prozasinin' kewil awdararlıq ko'rinishlerinen derek beredi.

Ekinshi jer ju'zilik uris da'wirindegi qaraqalpaq prozasında N.Da'wqaraevtin' shig'armalari ko'rkem prozanın' belgileri basım bolıwı menen o'zgeshelenedi.Onın' «O'limdi pisent etpewshiler» gu'rrin'i podpolkovniktin' eske tu'siriwi tiykarında, «Batırlıq» gu'rrin'i uristan tuwılǵ'an tjerge qayıp kelgen jawınger jigittin' a'n'gimesi tiykarında jazılǵ'an bolıp, bularda xalqımız perzentlerinen' urista ko'rsetken jawıngerligi su'wretlenedi.

A'.Turımbetovtin' bir qatar ocherk h'am gu'rin'leri front baspa so'zi betlerinde shıǵıp turdı. bul shıǵ'armalardıń xarakterli belgisi sonnan ibarat, olar tikkeley uris basında jazılıp, su'wretlenip atırǵ'an h'a'diysenin' suwıq h'aqıyqatlıǵı menen oqıwshını o'zine tartadı. A'.Turımbetov 1943 jılı Birinshi Pribaltika frontının' gazetası_«Dushmanga qarshi olg'a» atlı o'zbek tilinde shıǵ'atug'ın gazetada jumıs isleydi h'a'm onda o'zinin' ocherk h'a'm gu'rrin'lerin ja'riyalap turadı. «A'muden baltikag'a shekem» degen ocherkinde Shımbaylı jigit Allambergennin' sawashtag'ı qah'armanlıǵı su'wretlengen. «To'rt jıl jat jurtta» degen ocherkinde kishkene waqtında fashist basqınshılarının' qolına tu'sken rus qızının' shekken azapları bayan etiledi. «Amanat» atlı gu'rrin'inde xalıqlar doslıǵının' sawash maydanındaǵı ko'rinishin o'zbek jigiti Saydaxmat, rus jigiti Solovev, ukrainalı Yatsenko, belorus g'arrı Ivan Grigorevich h'a'm onın' kızı obrazları arqalı su'wretlep ko'rsetedi.

Uris jıllarında gu'resshen'likti, joqarı sanalılıqtı ta'rbiyalawda sınalǵ'an o'tkir formalardıń biri bolǵ'an publitsistika a'dewir rawajlandı. J.Aymurzaevtin' «Jen'is h'a'wazı», «Tag'ı da alg'a» maqalaları, «Germaniyanın' gu'rjileri», M.Da'ribaevtin' «Rus nayzası» atlı publitsistikalıq feletonları siyasiy ta'sirshen'lik ku'shke iye qaraqalpaq publitsistikasınıń da'slepki shıǵ'armalarından ibarat boldı. Bul shıǵ'armalarda ma'nilik ko'rkemlik da'rejesi h'a'lsiz orınlar da ushırasadı.Ashıwǵ'a buwlıqqan adamnıń ku'yinishinen tuwǵ'an ko'rkem a'debiyatqa u'ylesimsiz sozler de bar.Bul tuwralı prozanı amawlı izertlewshi ilimpaz M.Nurmuxamedov bılay jazadı: «Biraq en' baslısı mınada edi: ko'rkem publitsistika dushpang'a qarşı gu'reske aktiv xızmet qıldı, onın' u'stine rus ko'rkem publitsistikasınıń ta'siri astında qaraqalpaq a'debiyatın bayıtıwshı jan'a janr ju'zege keldi».

Solay etip uris da'wirinde joqarı da atı atalg'an jazıwshılardan basqa da bir qatar avtorlar ocherk, gu'rrin', su'wretlemeler jazıp, olarda jawıngerlerdin' erlik obrazın, miynet maydanındaǵı ma'rtlıktı su'wretlewge arnadı.

DRAMA. Ekinshi jer ju'zilik uris da'wirinde qaraqalpaq dramaturgiyasında bir qansha iri h'a'm mayda pesalar ju'zege keldi. Dramadag'ı uris teması en' da'slep 1941 jılı J.Aymurzaevtin' «Perzent» pesasında su'wretlendi. Pesada jawıngerdin' qah'armanlıq xarakterı Murat obrazında jaratılǵ'an. Jazıwshının' «Kolya» degen pesası usı jılı saxnag'a qoyıldı. Bunda balalardıń jawıngerlik- patriotlıq isleri ko'rsetiledi. J.Aymurzaevtin' «Leytenant Elmuratov» (1943) atlı pesası uris da'wirindegi drama janrında belgili orın iyeleydi. Pesada qaraqalpaq jigiti Elmuratov Batırbektin' fronttag'ı erligi, uris ko'rinishleri su'wretlengen. Batırbektin' erlik penen o'liwi arqalı uristın' tragediyalıq shınlıǵı ko'rsetiledi.

Dramaturg S.Xojaniyazovtin' «Bizin' bah'adır» (1944) atlı pesası front h'am tıldag'ı erlik gu'reslerin ko'rsetiwge qaratılǵ'an.

Uris da'wirindegi a'debiyatta, sonın' ishinde, drama qah'armanlıq teması su'wretlew tiykarg'ı da'wir talabı boldı. Ata-babalardıń batırlıq da'stu'rlerin ko'rsetiwge, xalıqlar doslıǵın su'wretlewge arnalǵ'an xalıq qah'armanlıq da'stanı motivinde do'retilgen N.Da'wqaraevtin' «Alpamıs» pesasınıń saxnag'a qoyılıwı tariyxıy a'h'miyetke iye h'a'diye boldı.

Watandarlıq uris da'wirinde rus h'a'm basqa tuwısqan xalıqlar a'debiyatlarının' dramalıq shıǵ'armalarının' qaraqalpaq tiline awdarılıp, olardıń birazının' milliy saxnamızda qoyılıwı u'lken ja'miyetlik siyasiy a'h'miyetke iye boldı. Olardan K.Simonovtin' «Rus adamları», K.Yashennin' «Basqınshılarg'a o'lim», S.Abdulla menen Chustiynin' «Qurban Omarov» usag'an pesaları tikkeley uris kartınaların ko'rsetiwshi pesalar edi. Uris h'a'diyselerin su'wretlewshi bulardan basqa da bir qansha kishigirim pesalar jazıldı h'a'm awdarılıp mektep saxnalarında ko'rsetildi.

A'YDARMA HA'M A'DEBİY SIN. Uris jıllarındaǵı a'debiy awdarmalar da da'wirdin' talabına muwapıq ju'reklerde jalnı jiger sezimin ku'sheyetug'ın poetikalıq u'gitshil xarakterge iye boldı, operativ formadan-publitsistikalıq ocherklerden h'a'm maqalalardan, pesalardan, qosıqlardan ibarat boldı. Qaraqalpaq jazıwshıları A.Tolstoydın', M.Sholoxovtin', N.Tixonovtin', Lebedov-Kumachtın', K.Simonovtin', P.Pavlenkonın' shıǵ'armaların awdarıp, gazeta toplamlarda berip turdı. Lebedov-Kumachtın' «Ko'teril xalqım» atlı belgili jawıngerlik qosıǵı xalqımız arasında ken' taraldı. Ataqlı rus jazıwshısı A.Tolstoydın' ta'sirshen' ku'shke iye publitsistikalıq ocherkleri h'a'm jıynalıslarda so'ylegen so'zleri respublikamız gazetalarında jiyi basılıp turdı. «Dushpan Moskvag'a qa'wip tuwdırıp otır» atlı maqalasında ana-Watang'a bolǵ'an teren' patriotlıq muh'abbatı menen jawız basqınshılarg'a otlı g'a'zebi sa'wlelengen. Xalıqtın' qah'armanlıq gu'resin usınday qu'diretli til menen su'wretlewshi shıǵ'armalardan M.Sholoxovtin' «Dushpandı o'shpenli jek ko'riw ilimi» atlı dan'qlı publitsistikalıq ocherki de qaraqalpaq tiline awdarıldı. A.tolstoydın' «Xalıqtın' qanı» atlı publitsistikalıq maqalası, N.Tixonovtin' «Kirov biz benen» atlı poeması, h.t.b. ocherkler, maqalalar, qosıqlar awdarıldı. Ayırım rus jazıwshıları menen jurnalistleri O'zbekstan h'a'm Qaraqalpaqstan jigitlerinen' sawashtag'ı erliklerin

ko'rsetiwshi ocherklari de awdarildi: (N.Virta »Jawinger Yusupov yamasa batirlıq degen ne» E.Kaplanskiy «Qaraqalpaq xalqının' batır uları ag'ayınli Ha'bibullaevlar»)

Qon'sılas respublikalar jazıwshılarının' bir qansha shıg'armaları awdarıldı. Olardan o'zbek shayırları G'afur G'ulam, Hamid A'limjan h'b. lar ta'repinen jazıl'gan «Ullı Watandarlıq urıstın' jawingerlerine O'zbekstan xalqının' xatı» u'lken a'h'miyetke iye boldı. Xatı bir gruppa belgili shayırlar awdarıp shıqtı h'a'm o'z aldına kitapsha etip shıg'arıldı. Bul shayırlıq sa'lemnamada O'zbekstan xalqının' jen'iske bol'gan tilek sezimleri, dushpang'a qarsı g'a'zebi jırlanadı.

Uris da'wirindegi qaraqalpaq a'debiy sını da o'z aldına qoyıl'gan maqset h'a'm wazıypalarg'a bir qansha juwap berdi . A'debiy sin shıg'armalardag'ı jawingerlik motivti, qah'armanlıq da'tu'rđi, patriotizm, xalıqlar doslıg'ı temaların qollap qu'watlap, jawingerlik mazmung'a muwapiq poetikalıq formaları propagandaladı. A'debiy sınınn' tiykarg'ı obekti jawingerlik patriotlıq qosıqlardıń h'a'm ocherk, gu'rın'lerdin' jıynaqları boldı. Jariq ko'rgen toplamlar, teatr spektaklleri tuwralı retsenziyalar gazeta betlerinde ja'riyalanıp turıldı. Ma'selen M.Da'ribaevtin' «Watan ushın» degen toplamg'a, «Jawdı jeksen etemiz» atlı toplamg'a «qaraqalpaq shayırlarının' dawısı» atlı Sadıq shayırdın' «Jen'impaz xalıq» atlı toplamina retsenziyaları jariq ko'rđi. İ.Sag'ıytovtın' «Qaraqalpaq jazıwshıları Watandarlıq urıs ku'nlerinde» maqalası, «Leytenant Elmuratov» «Rus adamları», «Alpamıs» pesalarına jazg'an retsenziyaları dıqqatqa ılayıq. A'debiyatı izertlew boyınsha Berdaqtn' o'miri h'a'm do'retiwshiligi boyınsha İ.Sag'ıytov h'a'm S.Bassinlerdin' maqala h'a'm kitapshaları basıldı.

Uris da'wirindegi a'debiy sında shıg'armalarg'a yamasa a'ng'ebiy turmıs h'a'diyselerine ilimiy analiz bolmag'anı menen, ol o'z aldına qoyıl'gan aktual wazıypanı atqarıw'g'a h'a'reket etti, ol ko'rکم janrlar sıyaqlı ko'binese propagandalıq xarakterge iye boldı.

Ullı watandarlıq urıs da'wirindegi qaraqalpaq a'debiyatı boyınsha to'mendegishe juwmaq jasaw mu'mkin:

-bul da'wirde qaraqalpaq jazıwshılarının' ko'bisi qolına qural alıp jawingerlik sapqa turdı, ko'plegen a'denbiyat wa'killeri qolına qural alıp urısqa atlandı, bir qanshaları urısta qah'armanlarsha qazalandı,

-bul da'wirdegi qaraqalpaq a'debiyatında patriotizm, qah'armanlıq, dushpandı jek ko'riw sezimi, xalıqlar doslıg'ı, joqarı gumanistik ideyalar sa'wlelendirildi,-

- bul da'wir a'debiyatında jetekshi janr poeziya boldı, jawingerlik-qah'armanlıq lirika, shaqırıq agitatsiyalıq mazmundag'ı qosıqlar, satiralıq qosıqlar, kishkene ko'lemli poemalar do'retildi.Poeziyada J.Aymurzaev, M.Da'ribaev, S.Nurımbetov, A.Dabilov, A.Begimov, D.Nazbergenov, A'.Shamuratov, A'.Turımbetov, N.Japaqov t.b. lar qa'lem terbetti.

-proza tarawı ocherk, gu'rın'. publitsistikalıq maqalalar tiykarında rawajlandı,

-dramada en' ko'zge tu'sken shıg'armalar «Leytenant Elmuratov, «Alpamıs» h'b. bir neshe kishi ko'lemli pesalar jazıldı.

EK□Nsh□ JER JYZ□L□K URISTAN KEY□NG□ DƏŶ□RDEG□ KARAQALPAQ ƏDEB□YATI.

1.Ek8nsh8 j34 jvz8l8k 74□s5an k368ng8 dəŷ84d3g8 қа4ақалпақ po3z86as□

2. 3k8nsh8 j34 jvz8l8k 74□s5an k368ng8 dəŷ84d3g8 қа4ақалпақ p4ozas□.

3. Ek8nsh8 j34 jvz8l8k 74□s5an k368ng8 dəŷ84d3g8 қа4ақалпақ d4ama574g86as□.

7ll□ Ŷa5anda4l□қ 74□s5an k368ng8 xal□қ x9jal□f□n қа65a 58kl3ŷ xәм 9n□ 5aф□ da 4aŷajland□4□ŷ dəŷ848nd3 jәм8635l8k sanan□H aj□4almas bөл3g8 b9lřan әd3b86a5□m□z da өз 4aŷajlan□ŷ□n□H jaңa basқ□sh□na a6aқ bas5□. Öz zamanlasla4□n□H m86n35 574m□s□n kө4s358ŷ қа4ақалпақ jaz□ŷsh□la4□n□H da basl□ 53mas□na a6land□. Әd3b86a5□m□zda 43al8s5l8k m359d5□H 5343Hl3s8ŷ8 қ7nl□ xa4ak534d8H dө43l8ŷ8nd3, 53ma58kal□қ xәм jan4l□қ көp 5ŷ4l8l8k53,8d36al□қ xәм кө4k3ml8k58H b84l8g8nd3, jaz□ŷsh□la4d□H өз s58ll8k өзg3sh3l8kl348n3 863 b9la baslaŷ□nda кө48nd8.Әd3b86a5□m□zd□H k3ks3 b7ŷ□nla4□ 3saplana57f□n A.Dab□l9v, S.N74□mb359v, J. A6m74za3v,S.X9jan86az9v,A. Sham74a59v, N, Dəŷқа4a3vla4 b7l j□lla4□ da 5ab□sl□ қәл3m 534b3558. Әd3b86a5□m□zd□H 4aŷajlan□ŷ□nda 9řan қ9s□lřan jas қŷshl34d8H 94□n□ a64□қsha b9ld□. □. 67s7p9v, 5.J7mam74a59v, B.□sma6l9v, Ø. X9jan86az9v, 5.S365jan9v, M.N74m7xam3d9v, S.Axm3d9v, X.574□mb359v. 5.Қа6□pb34g3n9v, G,3s3m74a59v, M.S365n86az9v, A. Əl83v, J.D8lm74a59v,

Ө .5әj8m74a59v x.5.b.la4 әd3b86a55□H 5ŷ4l8 jan4la4□nda қәл3m 534b353 baslad□. 74□s5an k368ng8 9n j□ll□қ dəŷ848nd3 әd3b86a5□m□zda A. Dab□l9v5□H «Baxad□4», S.N74□mb359v5□H «Bax586a4», J. A6m74za3v5□H «A6gyl Aba5» S. X9jan86az9v5□H Sŷ6m3g3ng3 sŷ6k3nb3», A, Sham74a59v5□H «Aқsh9lpan- Palman» □, 67s7p9v5□H «J9ldas m7řall8m» 5.Қа6□pb34g3n9v5□H «S3k435a4» 7saran қ7nl□ sh□řa4mala4□ xәм көpl3g3n l848kal□қ, sa584al□қ қ9s□қla4 dө43d8.

POEZ□Ya. P93z86a ba4l□қ ŷaқ□55a өз8n8H 574m□s xәd86s3l348n3 53z j7ŷap B343 al□ŷ□, xal□қ5□ 59lқ□5қан 96-s3z8ml34d8 өз ŷaқ5□nda səŷl3l3nd843 al□ŷ□ m3n3n aj□4alad□.

74□s5□H ba4l□K mashaka5la4□n bas□nan k3sh84g3n l848kal□K qa4amann□H j3H8s53n k368ng8 jv43g8n 59lK□5kan K7yan□sh s3z8m8 b848nsh8 naby3553 l848kada oz sayl3l3n8y8n3 863 b9ld□. S. N74□mb359v5□H «DaHkl□ kyn», «Jaz□ysh□la4 b9l 5a6a4» K9s□kla4□nda j3H8s 863l348n K75l□klaY, pa4axa5 574m□ska K7yan□sh s3z8ml348 j□4lanad□. J. A6m74za3v5□H «K3ld8 ky5k3n kyn8m8z» K9s□F□nda «5□HlaH□zla4» sөz8 asa K7yan□sh5□H l365m958v8n3 a6nalfan. K9s□K5af□ p7bl85s8s58kal□K paf9s, «5□HlaH□zla4» sөz8n8H xә4 b84 qa5a4da qa65alan□y□ 9n□H 3m95s89nall□K 5әs84 kysh8n a455□4ad□. Xalk□m□zd□H j3H8s p3n3n maK5an□sh 358y8 Ә. sham74a59v5□H «Shad xaba4» K9s□F□nda da syY435l3ng3n.

B. Ka6□pnaza49v5□H «Kөk 3m3n» 5a486x□6 j3H8sk3 ba6lan□sl□ 96-s3z8ml34d8 sayl3l3nd848y8sh8 K7nl□ sh□fa4mala4d□H b848 b9ld□. B7nda көk 3m3n 9b4az□ a4kal□ xalk□m□zd□H mө45l8k, sh□daml□l□K. d7shpanfa qa4s□ oshp3nl8l8k Kәs8635l348 sayl3l3ng3n. 47s j348n3 5343H 5am□4 74fan көk 3m3nn8H xә4 b84 shaKas□ b84 jaY□ng34 b9l□p кө48n3d8. On□H a6□4□m shaKala4□n 9K sha4p□sa da Kәdd8n 5өm3n 86m3y8 xalk□m□zdaF□ 868lm3s 34k58H gyYas□nda6 b9l□p кө48n3d8.

OI 3l3 574. Ash□y□l□.

JaY ald□nda 868lg3n 3m3s,

On□ z94lap, kysh p3n3n xә4g8z,

□68ld848y x3sh mymk8n 3m3s.

L848kada j3H8s58 j□4laY pa4axa5sh□l□K5□ xөm 9l 7sh□n gy43s8y8g3 xalk□m□zd□H 96 s3z8ml348n 5343H syY435l3y m3n3n b3kk3m b848g8p k3558. S9nl□K5an da xal□K5□H 96 s3z8m8 m3n3n jasaYsh□ xә4 b84 sha6□4d□H dө4358y8sh8l8g8nd3 b7l 53man□H oz sayl3l3n8y8n 5ab□y□ 5әb8686 nө4s3. □. 67s7p9v5□H «X3sh qashan» K9s□F□ xalk□m□zd□H 574m□s5□ sy68y8sh8l8g8n8H pa548958zm8 m3n3n b848g8p k358y8 a4kal□ aj□4al□p 574ad□. A. Dab□l9v «5□n□shl□K5□ sy63m3n», «5□n□shl□K xaqK□nda» d3g3n K9s□kla4□nda 54ad85s86al□K syY435l3y K74alla4□nan sh3b34l8k p3n3n pa6dalan□ld□. Sha6□4 aspan m3n3n j7ld□zd□, 53H8z b3n3n K7nd□zd□ da 5□n□shl□K5□H ash□kla4□ 4358nd3 janland□4□p syY435l36d8.

J. A6m74za3v5□H «Bәxә4 sy6g3n 6a4» K9s□F□nda bәxә4d8K 53k s□45K□ s7l□y□l□F□ fana 3m3s, al jaHasha m86n35 bәxә48n8H özg3sh3l8kl348 a6K□n syY435l3ng3n. Bәxә4 pasl□n□H s7l□y□l□F□ m3n3n pa4axa5 574m□s5□H K7yan□sh□ xөm j3H8mpaz xal□K5□H кө5348Hk8 k3y8l 69sh□ b7l K9s□K5a b848g8p k35k3n. M86n35 bәxә48n8H janl□ 9b4az□ A. Dab□l9v5□H «Bәxә4» K9s□F□nda da sh3b34 b348lg3n.

Өksh3Hd8 кө534 d3p K□sq□ 59Ksanfa

«3nd8 nөyb35 B34» d3p 34k8n b9s5anfa,

«N74 shashaman» d3g3n jәxөn aspanfa»

K7laKqa k3l8p 574 y8n bәxә4d8H.

Adamla4d□H m86n35 34l8g8 Ka4aK7md□ a6□4□p sal□nfan 53m84 j9l K74□l□s□nda, 59lK□nl□ A4alda bal□K aYlaYda, m9l aK al5□n 7sh□n gy43s53 d3 an□K кө48nd8. M86n35 adamla4□n□H 9b4az□ A. Dab□l9v5□H «A4al K□z□ AkSy648k», S.N74□mb359v5□H «Pax5ak3sh K□z□» K9s□kla4□nda b84 qansha 5343H ash□ld□.

74□s5an s9H□ j□lla4 p93z86as□ 53ma58kal□K jaK5an ba6 b9l□y□ m3n3n aj□4alad□. Anna Ya5an□m□z, M9skva Kalas□, abadanlaskan 574m□s, xal□kla4 d9sl□F□ xaqK□nda көpl3p K9s□kla4 dө4358ld8. A.Dab□l9v5□H «53m84 j9l xaqK□nda» K9s□kla4□nda f9lk194l□K 54ad85s86an□ 4aYajland□4□p, sha6□4 9b4az dө4358y8d3 k9n54as5l□ syY435l3y8d3n pa6dalanad□. «Xәs53s8 s□nfan sham», «dәs53s8 s□nfan d7y5a4» 9b4azla4□ xalk□m□zd□H ө5m8sh 574m□s□n 43al B343 alfan.Xal□kla4 d9sl□F□ 53mas□ S. N74□mb359v5□H «D9sl□K K7yan□sh5a», «Jamb□lfa», «P7shk8ng3», A. Dab□l9v5□H «Az34ba6janl□ d9sla4fa», J. A6m74za3v5□H «Өzb3k K□z□», «K□4□F□» □.67s7p9v5□H «Kavkaz» «L34m9n59v 574fan y6d3», B. □sma6l9v5□H «D9sl□K s3z8m8» K9s□kla4□nda sayl3l3nd8.

74□s5an k368ng8 dөy84 p93z86as□nda 67m94-sa584al□K K9s□kla4 da b3lg8l8 94□n 863l36d8. Әd3b86a5□m□zda sa584a xөm 67m94 5.J7mam74a59v, S.N74□mb359v, A.B3g8m9v, B.□sma6l9v x.5.b.la9d□H dө4358y8sh8l8g8nd3 4aYajland□. 5.J7mam74a59v5□H «59n m3n3n

5əb3l3s» sa584al□k sh□fa4mas□nda .jəm8635l8k m86n3553n öz8n sh3553 575□yşh□ nəsh3b3n5 adamn□h 9b4az□ də4358lg3n. «Məspanb3558h 5ys8»sa584al□k k9s□f□nda məskyn3ml8kk3 b348lg3n l848kal□k qaxa4man 9b4az□ sh3b34 də4358lg3n.

74□s5an k368ng8 dəy84d3 balala4 əd3b86a5□n 4ayajland□4yfa da j3534l8 k3y8l bəl8nd8.J.A6m74za3v5□h «Jas əyladla4fa», M.s365n86az9v5□h «Ka48m ma549s» 59plaml4□ xəm S.N74□mb359v5□h «Fa4xad» p93mas□ balala4 əd3b86a5□na salmaq□l□ yls b9l□p k9s□ld□.

74□s5an s9hf□ j□lla4da də43g3n zamanag6 53mada jaz□lfan sh□fa4mala4d□h a4as□nda□.67s7p9v5□h «Aka5s86a gyll3g3n j34d3» p93mas□ əd3b86a5□m□zda b3lg8l8 94□n 863l36d8. B7l sh□fa4mada shh18s5and□ əzl3s5848yşh8 m86n35 adaml4□n□h 9b4az□ də4358lg3n.

74□s5an k368ng8 xal□k x9jal□f□n ka65a 58kl3y dəy848 yaq□6ala4□n syy435l3yg3 a4nalfan p93mala4da «k9nfl8k5s8zl8k 539486as□»n□h 5əs848 əd3y84 s3z8l34l8 b9ld□. B7l 3h dəs13p sha6□4la4d□h dəy84 7sh□n xa4ak534l8 b9lfan Adam xa4ak5348nd3g8 basl□ bar4ad□ ash□p b34357f□n 574m□sl□k k9nfl8k5l34d8 5aba almaran□nda kə48n3d8.J.A6m74za3v5□h «A6d□n j9l» xəm □.67s7p9v5□h «Aka5s86a gyll3g3n j34d3» p93mala4□nan kə48ng3n8nd36 sha6□4la4 kəb843k 5əb86a55□ b96s□nd□4yda□ 7sh□4askan k□6□nsh□l□kla4d□ fana k9nfl8k5k3 n3g8z 358p al□y m3n3n sh3kl3nd8. Al jəm8635l8k 574m□s5□h basqa 5a4ayla4□nda 59l□p a5□4fan ylk3n qa4ama-qa4s□l□kla4 sh3553 qal□p k3ld8. Məs3l3n, N.japak9v xəm X.S3659v5□h «Gyll3ng3n ay□l» p93mas□n□h bas qaxa4man□ d34l8k x3sh qanda6 574m□s k□6□nsh□l□f□na 7sh□4ama6d□., Qaxa4manla4 9b4az□n□h 5343h ash□l□y□n 5əm86nl36 alma657f□n, ma6da-shy6d3 574m□sl□k qa4ama-qa4s□l□kla4d□ b348y m3n3n sh3kl3n3d8. B7nda6 574m□s k□6□nsh□l□kla4□n□h 5343h kə4s358lm36, nə586j3d3 9b4azla4d□h 8s3n8ms8z ja4a5□l□y k3msh8l8g8 B.ka6□pnaza49v5□h «Palyanb3k», J.A6m74za3v5□h «34ba6 ba5□4», X.S3659v5□h «Ja4□sқан jasla4» p93mala4□nda da 94□n alfan. X.S3659v5□h «Ja4□sқан jasla4» p93mas□ndaf□

54ak594sh□ 54ak594□n a6dad□,

K9lx9z a5□zla4□ gyl36 ja6nad□.

d3g3n qa5a4la4dan kə48n8p 574fan□nda6, 54ak594d□ a6daydan a5□zla4d□h gyl36 ja6nay□ 43al8s5l8k syy435l3y b9la alma6d□.

74□s5an k368ng8 p93z86ada əxm8635l8 53mala4d□h b848 7ll□ ya5anda4l□k 74□s dəy848nd3 3l8m8z adaml4□n□h kə4s35k3n qaxa4manl□f□n syy435l3y b9l□p 5ab□ld□. 74□s dəy848nd3g8 f49n55af□ xəm 5□ldaf□ 34l8k Ə.Sham74a59v5□h «Aqsh9lpan-Palyan» p93mas□nda səyl3l3nd8. Ya5anfa m7xabba5, mə45l8k xəm 34jy43kl8k Aqsh9lpan xəm Palman 9b4azla4□n□h basl□ əzg3sh3l8g8n kə4s353d8.

S.B3knaza49v5□h «5an6a» p93mas□nda 74□s dəy848nd3g8 ja□yng34 jasla4d□h pa548958zm 47yx□ səyl3l3ng3n. Jas k□zd□h d7shpanfa b9lfan j3k kə48yşh8l8k s3z8m8 9k□yşh□da ylk3n k□z□f□yşh□l□k 96a5ad□. B7l sh□fa4ma 53k balala4 əd3b86a5□nda fana 3m3s, al 7l□yma ka4aqalpaq əd3b86a5□nda öz 94n□na 863 p93ma b9l□p 5ab□lad□.

74□s 53mas□n söz 358yg3 a4nalfan J.S365naza49v5□h «3l8m8zd8h 34l348», Ə.X9jan86az9v5□h «34l8k»,B.ka6□pnaza49v5□h «Palyanb3k». J.A6m74za3v5□h «34ba6 ba5□4» p93mala4□n□h 74□s ka458nala4□n kə4s358yg3 a4nalfan bəl8ml348nd3 574m□s xaq□6ka5l□f□ y58458n ba6an 358lg3n.

□.67s7p9v5□h «J9ldas m7fall8m» p93mas□nda dəy84d8h j353ksh8 53nd3n5s86as□ səyl3l3ng3n. Jaña dyz8m 94nay□ m3n3n jyz b34g3n 574m□s5af□ xəm adaml4da ps8x9l9g86as□ndaf□ əzg348sl34 O4az, Gyljan, K74ban 9b4azla4□ a4qal□ sh3b34 ash□p b348lg3n. P93ma d4ama58zmg3 59l□,xa4ak534l34d8h ash□l□y□n 5əm86l3657f□n 574m□sl□k m9m3n5l34 sh3b34l8k p3n3n syy435l3n3d8.

A.Dab□l9v5□h «Baxad□4» dəs5an□nda 574m□sl□k qa4ama-qa4s□l□kla4d□ kə4k3m syy435l3y3d3 f9lkl94l□k 54ad85s86a j353ksh8l8k 353d8. Sh□fa4man□h b848nsh8 bəl8m8nd3 xalk□m□zd□h K3h3s xyk8m358 94namas5an b74□nf□ 574m□s□, 3k8nsh8 bəl8m8nd3 K3h3s xyk8m358 94nafannan k368ng8 dəs13pk8 dəy848 söz 358lg3n. Dəs5anda A4□slan, Aza5, K□4m□z□, Sh□na4gyl 5.b. qaxa4manla4d□h 9b4az□ də4358lg3n. Sha6□4 qaxa4manla4 9b4az□n

də4358y3d3 f9lk194l□□ syŷ435l3y134d3n sh3b34 pa6dalan□p. qaxa4man ps8x9l9g86as□n ash□p b348y3sh8 j353ksh8 7s□lla4d□□ b848- p94543558h əja6□p ylg8l348n ja4a5ad□.

74□s5an k368ng8 qa4aqa1paq 3p8kal□□ p93z86as□nda 586ka4□nan zamanagə6 53ma d□□ka5 94a6□nda 574d□ xəmə sha6□4la4 xal□□5□□ 574m□s□n kə4k3m səyl3l3nd848y3g3 xə43k35 3558. D3g3n m3n3n sha6□4la4 k7nl□ 9b4azla4 də4358y3g3 b84d3n 348s3 alfan j9□.K9nfl8k5s8zl8k 539486as□n□□. j3k3 adamfa s□6□n□y3d□□ nə586j3s8nd3 qaxa4man 9b4az□n də4358y3d3 sx3ma58zmg3 j9l□ k96□y 87saran k3msh8l8kl34 94□n ald□. 7s□ j□lla4□ də4358lg3n S.N74□mb359v5□□ «Bax586a4» dəs5an□n□□ 5ab□ss□z b9l□y□n□□ da s3b3b8 7s□nda b9l□p 5ab□lad□.

74□s5an k368ng8 pa4axa5 574m□s5a j353ksh8 53nd3n5s86ala4d□ 5343h xəmə kə4k3m səyl3l3nd848y3d3, əd3b86 sh□fa4ma k9nfl8k58 7sh□n 574m□s5an əxm8635l8 qa4ama-qa4s□l□kla4d□ 5anlap al□y3da sha6□4la4□m□zd□□ 5əj8486b3s8n8h b84 qansha əsk3nl8g8 közg3 5aslanad□.

PROZA. UII□ Y5anda4l□□ 74□s5an k368ng8 dəy84d3g8 p49za qa4aqa1paq əd3b86a5□n□□ j353ksh8 jan4la4□n□□ b848 4358nd3 4ayajlana baslad□.Əd3b86a5□m□zda p49zan□□ 4ayajlan□y□ k74amal□ b84 p495s3ss58 öz 8sh8n3 al□p, p49za8kl348m8zd8h b7l dəy84d3 də435k3n 9ch34kl348, gy448h1348. p9v3s5l348 586ka4□nan 7s□ jan4la4d□□ əzl348n3 5ən əzg3sh3l8kl348n əzl3s5848y3d3g8 dəs13pk8 ad□mla4□ s□pa5□nda kə48nd8.

Jaz□y3sh□la4□m□z 9ch34kk3 əxm8635l8 fak5l34d8 586ka4 358p al□y3d□ xəmə b7l fak5l34d8 kə4k3m 9b4azla4 a4kal□ ash□y 5s8nd3 5□nba6 8zl3nd8. 4. Məj8659v5□□ «K75l□ bəxə4», 5.S365mam759v5□□ «k3sh3g8 ja4l□-byg8ng8 dañkl□» 9ch34kl348nd3 m86n35 qaxa4manla4□n□□ ylk3n 8sl348 syŷ435l3ng3n.

Jaz□y3sh□la4d□□ 9ch34k də4358y3d3 sh3b34l8g8 a45a baslad□. 574m□s5a□ əxm8635l8 fak5l34d8 söz 358y m3n3n b84g3 kə4k3m syŷ435l3y3g3 a64□ksha 858ba4 b348l3 baslad□. □.67s7p9v5□□ «Ə4n3ksh8l34» 9ch34k8nd3 xə4 qanda6 jafda6da 5əb86a55□□ qa4s□l□f□na qa4amas5an m9l ən8m j358s5848y3g3 b3l ba6laran ay□l x9jal□f□ m86n35k3shl348n8h m86n35 49man58kas□ sh3b34 syŷ435l3n3d8. Av594 qaxa4manla4d□□ jy3g3 k3l584357f□n 34l8kl348n3 9la4d□□ sanas□ndaf□ 96-s3z8ml34 586ka4 3k3nl8g8n dəl86l36 alfan.

74□s5an k368ng8 dəy84d3 də4358lg3n 9ch34kl34d8h bə48n8h 8d36al□□ kə4k3ml8k də43j3s8 b84d36 3m3s 3d8, jan4 5alapla4□na da 53hd36 j7yap B343 alma657f□n 3d8.Kəp fana 9ch34kl34d3 əxm8635l8 fak5l34d8 kə4k3m syŷ435l3y 94n□na 8nf94ma5s86a s□pa5□nda xaba4lay kəp 94□n ald□. 4.Məj8659v5□□ «J3h34 m86n35» 9ch34k8, 5.Nəj8m9v5□□ «J3h8s j9l□nda» 59plam□na k84g3n 9ch34kl348 7s□nda6 8nf94ma5s86al□□ xa4ak534g3 863 b9ld□.3g34 9ch34k53 əxm8635l8 fak5 basl□ 94□nda 574sa, gy448hd3 adam,xa4ak5348, jan dyn6as□ d□□ka5 94a6□nda b9lad□. Jaz□y3sh□la4 öz gy448h1348nd3 574m□s5□□ əxm8635l8 məs3l3l348n söz 353 baslad□. B7l j□lla4□ N.Dəyqa4a3v5□□ «Ba5□4l□□», 4.Məj8659v5□□ «Saf□n□p ky5k3nd3», □.67s7p9v5□□ «3s53n sh□kpas 3k8 kyn», 5.Ka6□pb34g3n9v5□□ «Ana ash□y□», «Aljas□□5□□ aq□4□» 5.b. gy448h1348 də4358ld8. Byg8ng8 kyn 53mas□na a4nal□y□, dəy84d8h əxm8635l8 məs3l3s8n kə5348p sh□f□y□, kyshl8 574m□sl□□ qa4ama-qa4s□l□□ka 586ka4lanfan k9nfl8k558h b9l□y□ jaf□nan J. A6m74za3v5□□ «K3l8n» gy448h8 aj□4al□p 574ad□.

Kəpl3g3n jaz□y3sh□la4 balala4 7sh□n gy448h134 xəmə başqa da kəl3ml8 sh□fa4mala4 də43558.S. Sal83v58h «Ə48s53n qa65qanda», «Ən34l8n8h q9l□ al5□n». «J□l□mann□□ balas□», 5.Ka6□pb34g3n9v5□□ «A4za», «□s8h söz8hd36 3m3s», «K8m a6□pl□», Ə.X9jan86az9v5□□ , J.S365naza49v5□□ gy448h1348nd3 balala4 574m□s□ kə4k3m səyl3l3ng3n. Ə.Sham74a59v5□□ «M3n8h j9lba4□sla4 m3n3n j9l□f□s□yla4□m» sh□fa4mas□ 53k balala4 əd3b86a5□nda 3m3s,al 74□s5an s9hf□ p49zada a64□ksha 94nd□ 863l36d8.

74□s5an k368ng8 dəy84d3g8 p49za kəl3ml8 sh□fa4mala4d□□ də436 baslay□ m3n3n xa4ak534l3n3d8. A.O4az9v5□□ «Ay□4 kynl34d3». J.5ash3n9v5□□ «Jayng34 d9sla4» p9v3s5l348 Y5anda4l□□ 74□s dəy848 yaq□6ala4□na a4nalfan. B7l yaq□55a qa4aqa1paq p49zas□nda b848nsh8 435 zamanagə6 53mafa a4nalfan p9v3s5l34 də4358ld8.J.A6m74za3v5□□ «Abadan»,X.S3659v5□□ «Ag49n9m-p43ds3da53l», S.X9jan86az9v5□□ «Aq al5□nl□ a5□zd□□ azama5la4□» p9v3s5l348

xalk□m□zd□H 74□s5an k368ng8 dəy84d3 xal□k x9jal□f□n қа65a 58kl3y хәм 4aыajland□4□y j9l□ndaf□ m86n35l348 syы435l3nd8.

Zamanag6 53mada jaz□lran sh□fa4mala4da jaz□ysh□la4d□H sh3b34l8g8n8H 3l3 j358sp36 a5□4fanl□f□ a6k□n k648n3d8. Zamanag6 53mada k6l3ml8 sh□fa4mala4 d64358y3d3 43al8s5l8k m359d5□ 5343H 863l3y3d8H k□6□nsh□l□kla4□ d6sl3pk8 p9v3s5l34d3 6z s6yl3s8n 5ap5□.

74□s5an k368ng8 қа4aқалпақ 6d3b86a5□нда p49zan□H 9ch34k хәм gy448H jan4la4□ b84 қанша 53z 4aыajland□ .B7l jan4la4daf□ 6s8ysh8l8k jaz□ysh□la4d□H 574m□s5□ 43al8s5l8k syы435l3y sh3b34l8g8n8H a45qan□n,gy448H хәм 9ch34k jan4la4□n□H 6zg3sh3l8kl348n 6zl3s5843 baslaran□nk64s353d8.B7l d6y84 p49zas□ b84 қанша p9v3s5l34d8H d643y8 m3n3n d3 xa4ak534l3n3d8. 74□s5an k368ng8 d6y84d3 d64358lg3n b7l sh□fa4mala4 6d3b86a55a b7nnan k368n p9v3s5 хәм 49man jan4la4□n□H 53z p65 p3n3n 4aыajlan□y□na 586ka4 b9l□p x□zm35 353d8.

DRAMATURG□Ya. 74□s5an k368ng8 d6y84d3 қа4aқалпақ d4ama574g86as□нда b84 қанша алфа 8lg348l3ysh8l8k k6zg3 5aslanad□. D4ama574gl348m8z d6y84d8H ak57al m6s3l3l348n 6z sh□fa4mala4□нда k64k3m s6yl3l3nd848y3g3 ylk3n 858ba4 b34d8. D4ama574g86am□zd□H 4aыajlan□y□na 47s хәм 57y□sқан xal□kla4 d4ama574gl348n8H sh□fa4mala4□n□H 43sp7bl8kam□z 53a54 saxnas□нда q96□l□y□ da a64□ksha 6xm8635k3 863 b9ld□.

J.A6m74za3v5□H «6m8y3d64a b96□нда» p3sas□нда f49n55an j3H8s p3n3n jaыng34d8H 5□n□sh d64358ysh8l8k m86n3553g8 94n□ syы435l3ng3n. J.A6m74za3v хәм A.Sham74a59vla4d□H «A4al q□z□» p3sas□ A4al bal□ksh□la4□n□H m86n35 49man58kas□n k64s358y3g3 a4nalran. P.58l3g3n9v5□H «b848nsh8 g7d9k» p3sas□нда Cha4jaы-K9H□4a5 53m84 j9l□ q74□l□s□ndaf□ m86n35k3shl34d8H қаxa4manl□f□ syы435l3ng3n. S.X9jan86az9v5□H «Z□6ada» p3sas□ 74□s d6y848nd3g8 5□ldaf□ m86n35k3shl34d8H p8d6k34l8k 8s8n syы435l36d8. Av594d□H «Jas jy43kl34» bas қаxa4man Z34xann□H m86n35 sy6g8shl8g8 хәм m7xaba5қа sad□kl□f□ s6yl3l3ng3n .

D4ama574g86an□H 4aыajlan□y□нда 5a486x□6 53mafa- K3H3s xyk8m358 94nafanfa sh3k3mg8 xal□k 574m□s□n k64s358y3g3 a4nalran p3sala4 ylk3n 94□n 863l36d8. J. A6m74za3v5□H «A6gyl-Aba5», A.B3g8m9v p3n3n 5.Allanaza49v5□H «F648p- ash□k m7z□kal□ d4amala4□. S. X9jan86az9v5□H «Sy6m3g3ng3 sy6k3nb3» k9m3d86as□ 7s□нда6 sh□fa4mala4 қа5a4□na ja5ad□. B7l p3sala4 d6y84d8 xa4ak534l3p k64s358ysh8 kyshl8 k9nfl8k5l34g3 586ka4lan□y□ m3n3n aj□4alad□. Ola4da adamn□H 6z 34k8n saқлаy 7sh□n gy43s8 7safan 6lm3657f□n 8d36an□H k64k3m 9b4azla4da sh3b34 b348l8y8 b9l□p 5ab□lad□. Қаxa4manla4d□H 6z 34k8 7sh□n gy43s8 k6b843k m7xabba5қа b9lran қа5nas□нда, k6z қа4as□нда k648n3d8. «F648p-Ash□k» p3sas□нда s95s8all□k 53H8zl8k ys53ml8k 358p 574fan d6y84d3 sap m7xabba5, adamg34sh8l8k58 j9қа4□ q96□y 8d36as□ алфа q96□lran. M7xabba5 m7qadd3s 576f□ d3p қа4aыsh□la4 хәм 9n□ jaklaysh□la4 m3n3n 9nnan хәм3l,ba6l□k 7sh□n pa6dalan□ysh□la4 a4as□ndaf□ қа4ama-қа4s□l□kla4 k9nfl8k5k3 586ka4 358p al□nfan. «A6gyl- Aba5» , «F648p-ash□k» d4amala4□ k9nfl8k5l34d8H b84 қанша kyshl8 b9l□y□ m3n3n, қаxa4manla4 9b4az□n□H 6d3y84 59l□k ash□l□y□ m3n3n d4ama574g86am□zd□H 4aыajlan□y□нда b3lg8l8 94n□ ba4 sh□fa4mala4 қа5a4□na k843d8. S.X9jan86az9v5□H «Sy6m3g3ng3 sy6k3nb3» m7z□kal□ k9m3d86as□ da d4ama574g86am□zd□H 5ab□sla4□nan b9ld□. P3san□H 47s. 6zb3k, q□4f□z 58l348n3 aыda4□l□y□ da 9nda k6p fana 7naml□ s□pa5la4d□H ba4 3k3nl8g8n d6l86l36d8. Sh□fa4mada bas қаxa4manla4 A6s6n3m m3n3n 6y3zd8H 6z m7xabba5□na 348s8y j9l□ndaf□ gy43s8 syы435l3ng3n. P3san□H s67j358 қаxa4manla4d□H b7nnan b□la6 da sanas□n□H 6s8y8n n6z34d3 575□p 3m3s, al 53k f9dalak5□ maska4a 358y aldaы 586ka4□нда 4aыajlanad□. M6s3l3n, D9sh□mn□H q□z b9l□p, 6y3zd8H 5348 jam□l□p»6yl863» b9l□p k3l8yl348 53k kylk8 57y3d□4y3d□ n6z34d3 575ad□. B7l k9m3d86a 7sh□n S.X9jan86az9v B34daқ a5□ndaf□ 43sp7bl8kal□k s□6l□q5□ al□yfa m86asa4 b9ld□.

74□s5an k368ng8 j□lla4da balala4 7sh□n a4naыl□ p3sala4 jaz□ld□. B7la4da balala4d□H j6m8635l8k 574m□sқа қа5nas□n syы435l3y bas□ 53ma b9ld□. P.58l3g3n9v5□H «A6p k8md3», Apas□n□H balas□», J.A6m74za3v5□H «7l q□z□m» x. 5.b. p3sala4□ balala4fa a4nald□.

74s5an k368ng8 jlla4da J.A6m74za3v5H «Əm8yda46a b96nda», J.A6m74za3v xəmə Şam74a59v5H «A4al qz» P.58l3g3n9v5H «b848nsh8 g7d9k» S.X9jan86az9v5H «Z6ada», «Jas jy43kl34» shfa4mala4nH də43y8 d4ama574g86ada zamanagə6 53manH səyl3l3n8y özg3sh3l8g8n kə4s353d8. 74s5an k368ng8 qa4akalapk d4ama574g86as 5a486x6 53man kə4k3m səyl3l3nd848y jafnan salmaql j358sk3nl8kl34g3 348s58. J.A6m74za3v5H «A6gyl-Aba5», A.B3g8m9v xəmə 5.Allanaza49v5H «Fa48p-Ashk», S.X9jan86az9v5H «Sy6m3g3ng3 sy6k3nb3» p3sala4nda xa4ak534l34d8H 5343H ashly m3n3n 574m4slk qa4ama-ka4sllqla4fa 586ka4lanly m3n3n qa4akalapk d4ama574g86asnda öz 94nna 863 b9ld.

A'DEBİYATTANIY İLİMİ HA'M A'DEBİY KRİTİKA. Ullı watan urısı jıllarındağ'ı h'a'm 50-jıllardın' ishinde qaraqalpaq a'debiyatının' wazıypaları, ko'rekm tvorchestvonın' h'a'r qıylı ma'seleleri boyınsha jazılğ'na kritikalıq makalalardan N.Da'wqaraevtin' "Uris ku'nlerinde qaraqalapk iskusstvosi", M.Da'ribaevtin' "Sapalı a'debiyat ushın", "Shayırlar watandarlıq uris ku'nlerinde", A'.Shamuratovtin' "Jigirma jılǵa Qaraqalpaq sovet a'debiyatı", I.Sag'ıytovtin' "Patriot shayı" h't.bsaqa da miynetlerdi ko'rsetiyage boladı. Bular tiykrainan qaraqalpaq a'debiyatının' Ullı watandarlıq uris temasın sa'wlelendiriwge, patriotizm ideyası menen suwg'anılğ'an poeziyamızdın' xarakterin ashıp beriwge bag'darlang'an edi.

Urıstan son'g'ı da'wirde qaraqalpaq a'debiyatı kritikası, a'debiyattarıw ilimi jan abasqıshqa ko'terildi. Qaraqalpaq jazıwshılarının' u'shinshi sezdi (1954), ma'wsimli shıg'ıp turg'an a'debiyat almanaxlar Qaraqalpaq a'debiyatı h'a'm iskusstvosi' jurnalının' qaytadan shıg'arılwı (1955), a'debiyat boyınsha o'tkerilegn plenımlar a'debiyat kritikanın' bag'darın belgilewge ku'shli ja'rdem etti.

Urıstan son'g'ı a'debiyatta a'dewir ta'jiriyesi bar I.Sag'ıytov "XXV jılǵa qaraqalpaq sovet a'debiyatı", X.Seytov "Jolmurzanın' shıg'armaları h'aqqında"("Ullı jolda", 1950) atlı qritika tarawında ko'plegen maqalalar ja'riyaladı.

A'debiyat kritikaǵa 50-jılları teoriyalıq tayarlıqqa iye bir qatar jas a'debiyatshı kritikler B.İsmaylov, I.Yusupov, M. Nurmuxammedovlar o'z maqalaları menen ko'rıne basladı. Bul da'wirde M.Nurmuxammedovtin' rus a'debiyatının' da'stu'rlerin' iyelewge baylanıslı bayqawları, awdarma tuwralı pikirleri ("Rus a'debiyatının' traditsiyaların' u'yreniw h'aqqında", "M.Yu.Lermontov h'a'm qaraqalpaq sovet a'debiyatı", "Gorkiy h'a'm qaraqalpaq a'debiyatı" t.b) qaraqalpaq a'debiyatının' en' aktual ma'selelerine arnalğ'an.

Shayı I.Yusupovtin' "Lirika h'aqqında so'ylesiw", "Watandarlıq urıstan keyingi qaraqalpak sovet poeziyası h'aqqında", "Xalıq shayı Abbaz Dabılov" maqalaları (1956, 1959) poeziyadağ'ı ko'rkem sheberlik ma'selelerin tallaw arqalı a'debiyat sing'a jan'alıq alıp keledi. B.İsmayılovtin' "Jazıwshı tvorchestvolıq jaqtan barg'an sayın o'se barıwı kerek" (1954) maqalası shayırlardıń shıg'armaların teren' tallaw arqalı poeziyadağ'ı formalizmge qarsı qaratılğ'an.

50-jıllarda qaraqalpaq a'debiyattarıw iliminde a'debiyatımızdı tariyxıy izertlewge bag'darlang'an jumıslar jırıqqa shıqtı. Mektepler ushın a'debiyat bag'darlamaları du'zildi, xrestomatiya h'a'm sabaqlıqlar payda boldı. Qaraqalpak a'debiyatının' tariyxına arnalğ'an monografiyalardıń aasında M.Nurmuxammedovtin' "Qaraqalpak sovet a'debiyatının' rawajlanıwına rus a'debiyatının' ta'siri", Q.Ayımbetovtin' "Qaraqalpaq sovet dramaturgiyasının' tariyxınan ocherkler" sıyaqlı ko'lemli izertlew jumısları ayrıqsha orın tutadı.

Qaraqalpaq a'debiyatshıları folklorı jıynawda klassik shayırlardıń shıg'armaların sistemalastırıp basıp shıg'arıw, ulıwma 20-jıllarǵa deyingi a'debiyat tariyxın izertlew isleri alıp barıldı. Ullı watan urısınan son'g'ı jılları a'debiyat miraslarǵa bolğ'an nigilistik qaraslardı a'shkaralaytug'ın M.Nurmuxammedov, I.Sag'ıytov, N.Kamalov, G.Esemuratovlardın' maqalaları sın maqalaları ja'riyalandı. Folklorlıq miraslardın' problemaları, klassik a'debiyat wa'killerinin' do'retiwshiligi, a'debiyat janlar boyınsha izertlew jumısları jazıldı.

T3ma: 1960- JILLARDI'G'I QIRIQLI'Q A'DEBİYATI

1. 1960- jılǵa qaraqalpak p49zası.

2. B7l dəy84 qa4akalapk p93z86asınıń 4a'ajlanıy özg3sh3l8g8

3. Qa4akalapk d4ama574g86ası !şy0-x0 jılǵa da.

1950-jılǵa dıH 3k8nsh8 6a4ımnın baslap 3l8m8zd3 kə4k3m əd3b86a5 shıfa4mala4ın basıp shıfa4ıp, kəp sanlı 9kışshıla4fa 5anı5ı4a57fın baspa söz 94ınla4ınan kəb3g3nl8g8n3 ba6lanıslı kə4k3m də435p3l34d8H d3 ja4ıqqa shıfıy də43j3s8 a45a basladı. B34dağ a5ındağı sı6lık 5as5ı6ıqlanıp 3H b3lg8l8 əd3b86a5 yək8l348 b7l sı6lıkqa m86asa4 b9la basladı. B74ınfı əd3b86 kışhl34 öz qa5a4ın jən3 d3 59lık5ı4dı. Dyn6a klass8kalık əd3b86a5ınıH p49g43ss8v 5aj8486b3l34 əzl3s5848y a4qalı əm84 shınlıfın syğ435l3y4d8H, qa4a4man 9b4azın jasaıdın ja4a 5aj8486b3l34 pa6da b9ldı. Əd3b86 jan4la4 j358l8s58 xəmə jan4lık f94mala4 pa6da b9ldı. Jazıyshıla4dan J.l6m74za3v5H, I.Y7s7p9v5H, T.J7mam74a59v5H, T.Qa6ıpb34g3n9v5H, K.S7l5an9v5H, Sh.S3659v5H x.5. basqala4dıH shıfa4mala4ı 47s xəmə basqada 57yısқан 58l34g3 aıyda4ıldı. Kə4k3m p49zanıH xəmm3 f94mala4ı b96ınsha, məs3l3n: 9ch34k, gy448H, p9v3s5, 49man x.5.b. b96ınsha kə4k3m də435p3l34 ja4ıqqa shıq5ı. B7l dəy84d3 b74ınfı 5aj8486b3l8 jazıyshıla4 b9lın J.l6m74za3v,

S.X9jan86az9v, Q.E4man9v, X.S3659v x.5.b. p49zada 5abıslı 8sl3d8. Ola4dıñ qa5a4ına K.S715an9v, T.Qa6ıpb34g3n9v, !.B3k8mb359v, Y7.L3n58ch3v x.5.b. p49zamızdıñ yek8ll348 b9lıp qaldı. Ö.16jan9v b84d3n ja4ıq 358p p49zağa "14al q7shafında" 49manı m3n3n k848p k3ld8. Usında6-aq b7l dëy84d3 k04k3m p49zağa jas ad3b86 kyshl34 b9lfan S.Sal83v, !.Q74banba3v, !.183v, Sh.S3659v, G.Es3m74a59va, S.Baxadı49va, Ö.15ajan9v x.5.b. k3l8p q9sıldı. P49zanıñ 53ma58kası k3ñ36d8. Xalqımızdıñ 05k3n as84d3g8 p49g43ss8v gy43sl348 586ka4ında 5a486x5an d343k b348y8sh8 T.Qa6ıpb34g3n9v5ıñ "Qa4aqalpaq däs5anı" 548l9g86ası, K.S715an9v5ıñ "Öj8n86az" 49manı, O.B3kbaöl83v5ıñ "B347n86" a5lı 49manla4ı ja4ıqqa shıq5ı. S9nda6-aq Ok56ab4 ayda4ıspaı xam k9lx9zlasıy dëy848n3 ba6lanıslı T.Qa6ıpb34g3n9v5ıñ "Qa4aqalpaq kızı", Sh.S3659v5ıñ "Xay84l8 samal", S.Baxadı49vanıñ "Terd84" 49manla4ı oz8n8ñ 9kıyshıla4ına j358p ba4dı. B7l dëy84d3 p9v3s5 jan4ıda b84 qansha oz8n8ñ 4ayajlanıyına 863 b9ldı. Mısalı, Ö.X9jan86az9v5ıñ "Mang8l8k q76ash", !.183v5ıñ "Ky5k3n kyn", F.S365naza49v5ıñ "Dayılla4 a4asınan", Sh.S3659v5ıñ "Kop 3d8 k35k3n 5ı4nala4", U.P84jan9v5ıñ "Syı435", T.Qa6ıpb34g3n9v5ıñ "Y6kısız 5ynl34", "S7yık 5amshı" x.5.b. da shıfa4mala4 9kıyshıla4dıñ ad3b86 3s5358kalık 5alfamın ba6ı5ıyfa xız35 3558. Ölb3553 k04k3m p49zanıñ b7l dëy84d3 53z p05 p3n3n 4ayajlanıyınıñ b84 qansha s3b3pl348 b9ldı. Jazıyshıla4ımız 50-jılla4fa salıs5ı4fanda k04k3m sh3b34l8k mas3l3s8n jaksı m3ng348p alfan 3d8. Jazıyshıla4ımızdıñ sanınıñ sapafa s06k3s b9lıyı kop n04s3n8 sh3shk3n 3d8. B7nıñ ys58n3 a4naıylı 5a6a4lıq p3n3n k3lg3n xam ad3b86a5ımızdı 4ayajlandı4ıyfa yl3s q9sқан jasla4dıñ qa5a4ı b74ınfısından da k0b36d8.

Söz 358p 95ı4fan dëy84 p49zasında shıfa4mala4dıñ 586ka4ınan ma5348al 5añlaıyda d9k7m3n5al8zmg3 b35 b74ıy p495s3ss8 kysh36g3nl8g8 s3z8l3d8. B7l oz g3z3g8nd3 qad8mg8 shıfa4manıñ 574mıs shınlıfı m3n3n jakınlasqanın k04s353d8. Öm84d3g8 xaqı6kı6 b9lfan yaki6ala4 m3n3n 43al adamla4 574mısınan T.Qa6ıpb34g3n9v5ıñ «Qa4aqalpaq däs5anı» 548l9g86ası, K.S715an9v5ıñ "Öj8n86az" 49manı, O.B3kbaöl83v5ıñ "B347n86", "Ta4as !alda" shıfa4mala4ı pa6da b9ldı. Ola4dan J.16m74za3v5ıñ "J358mn8ñ jy43g8" xam Ö.Taj8m74a59v5ıñ "Sa4k9plı ba5ı4" p9v3s58 5a486xı6 shıfa4mala4fa 7safanı m3n3n d3, n3g8z8n3n 9la4 basqa jan4dıñ 5alabına j7yap b343d8. D3m3k, k368ng8 3k8 shıfa4manıda m3m7a4lıq sıpa5la4 basım. 1960-80-jılla4darı qa4aqalpaq p49zasınıñ jan4lıq xam s58ll8k k0z qa4as5an j358l8s8y8 xam 4ayajlanıyı b7nnan k368n d3 p49zamızdıñ 4ayajlanıyı barda4la4ın b3lg8l3p b34d8.

K368ng8 dëy84d3 49man jan4ında kop planlılıq s3z8l3d8. B7nı b8z T.Qa6ıpb34g3n9v5ıñ "Qa4aqalpaq däs5anı" 548l9g86asına k84g3n 49manla4dan anıq k048y8m8zg3 b9ladı. B7l 49mannıñ s67j358 586ka4ınan b84 n3shsh3 baslı qaqa4manla4dıñ x043k358 m3n3n xalıq massasınıñ x043k358n b848k5848p syı435l3yg3 q74ılfan. B7l jan4dıñ 5a486xı6-b89g4af86alıq d3p a5alıyınıñ s3b3b8, b7nda d04358y8sh8 shaxs5ıñ 9b4azı ba4ınsha x04 5043pl3m3 syı435l3n3d8 xam 5a486xı6 marlıy5a5la4, añız-ang8m3l34, l3g3ndala4 baslı axm8635k3 863. Ölb3553, b7l dëy84 p49zasında qaqa4man 9b4azın l848k9-ps8x9l9g86alıq planda syı435l3y 53nd3n5s86ası 50y84-aq kysh36d8. B7nda T.Qa6ıpb34g3n9v, S.Sal83v, !.183v, S.Baxadı49va p9v3s5l348nd3 jasla4dıñ om848n3, 9la4dıñ 8s x043k35l348n3 ba6lanıslı b9lfan yaki6ala4 l849-3p8kalık planda 43al8s5l8k p3n3n syı435l3nb3k53. Mas3l3n, «B84 s7yık 5amshı" p9v3s58nd3g8 Gylza4, S.Sal83v5ıñ "K0yan m0nz8ld8 gozl34" p9v3s58nd3g8 K3yl8mja6, s9nda6- aq S.Baxadı49vanıñ "Xa6alla4" p9v3s58nd3g8 Z86ya4 9b4azla4ı l848k9-ps8x9l9g86alıq planda jazılfan. Xaz84g8 p49zağa a4alaskan, s9l dëy84d3 3l3 d04358y8sh8l8g8 jas av594la4 b9lfan Sh.S3659v p3n3n S.Baxadı49vala4 60-80-jılla4da jyda on8ml8 5y4d3 8sl3d8. Ola4 b84 n3shsh3 p9v3s5l34 d04358y m3n3n b84g3 "Terd84", "Xalkabad" a5lı k3ñ plandaı shıfa4mala4dı jazıp p85k348p 9kıyshıla4fa 7sındı.

Xaz84g8 p49zamızdı 35n9g4af8zmn3n bas 5a45ıy xam om84 shınlıfın qaqa4man 5erd848 m3n3n 5ıfız ba6lanıslı syı435l3y 7sılla4ı da 3n ja6maq5a. B7l n04s3 ad3b86 shıfa4mada om84 shınlıfın syı435l3yd8ñ jaña basqıshqa k05348lg3nl8g8n añla5adı. D3m3k, 1960-80-jılla4darı qa4aqalpaq p49zası oz8n8ñ 4ayajlanıyında ylk3n basqısh5ı bas5an k3sh84g3nl8g8n k048yg3 b9ladı.

KIRIM!TDİN SULT!NOV DO'RETIWSHİLİĞİ

Ullı Ÿa5anda4lık 74ıs5an s9ıfı jılla4ı R3sp7b18kamızdaı baspa söz 94ınla4ında j7mıs 8sl3p, köp fana 9ch34k, gı448ı de435k3n av594la4dıı b848 Ka4ama5d8n S7l5an9v b9ldı. Onıı "ıkd46a", "Ÿj8n86az" 49manla4ı 9kıışıla4 j8m8635sh8l8g38nı syı8p 9kı657fın shıfa4mala4ı b9ldı. "ıkd46a" 49manı 1967-jılı 8zb3k 58l8nd3 basılıp shık5ı.

K.S7l5an9v5ıı d8sl3pk8 9ch34k x8m gı448ı1348 "M3n8ı aıılım" (1956-j), "ıııllasla4ım" (1960-j) 59plamla4ı ja4ık k84d8.

"ıııllasla4ım" 59plamındaı "ı4al aıılınıı adamlar4ı, "M3n8ı aııllasım", "Sı4lı 94amal" a5lı gı448ı x8m 9ch348k1348nd3 kynd3l8k18 8m84d8 av594dıı 5343ı ba6kaııla4ı, kaıa4manla4dıı 8shk8 96 dıyn6asın sh3b34 ashıp b348ı1348 b8z8ı dıkka5ımızdı 8zn3 5a45adı.

"ı4al aıılınıı adamlar4ı" 9ch34k8nd3 bas kaıa4man ıkan5a6dıı 43v9l675s86adan b74ınıı x8m x8z84g8 8m848 salıs5ı4ıp syı435l3n3d8. S9nıı m3n3n b84g3 b7l 9ch34k53 K8d84 kashkıı 9b4azı da ba4. Jazıışlı de4358ısh8l8g8nd3 "ıkd46a" 49manı d8sl3pk8 ılk3n adıı b9ldı. B7l 49man ja4ıkka shıfııdan-aı, 8d3b86a5shıla4dıı dıkka5 94a6ına a6landı x8m 9kıışıla4 j8m8635sh8l8g8 5843p8n3n d3 kızfın ky58p alındı.

8d3b86a5shıla4dıı l.Sarı659v, M.N74m7xamm3d9v, K.Maks359v x.5.baskala4 b7l 49man xakkıında baspa söz b358nd3 a4naıılı maıalala4 jazdı. B7l 49man 8zn8ı 53ma58kası x8m 8d36ası b96ınsha, mazm7nı b96ınsha da 853g3n ı65jan9v5ıı "ı4al kı7sharında" 49manı m3n3n 58kk3l36 ba6lanıslı. Ek8 av594 da k85apla4ında 53k k84k3m söz sh3b348 b9lıp kalmas5an, al 8zl348 söz 35k3n ıakı6ala4dıı ak58v ka5nasıışısı, kan8g3 balıkshı sıpa5ında s3z8l3d8. B7nısız shıfa4ma 58s84l8 shıkpas 5a 3d8. R9man 74ıs d8ı848nd3g8 ı4al 53ı8zn8ı 5ısl8k jarasındaı jasaışlı b84 ı6d8ı 58fd848n3 kı74alfan. R9manda 586ka4ı 9b4azla4 b9lfan Nazlı k3mp84, Sapa4, Jam86la, J7maba6 9b4azla4ı av594 p9z85s86asın k85ap 9kıışıla4fa j35k348ıd3 ılk3n 8xm8635k3 863 b9lıp 3saplanadı. Unamsız 9b4azla4dıı (K8d84, Sal8ma) 49man akı4ında xalıı ka5a4ına kı9sılıp m86n35 358ı8 dıkka5ımızdı 8zn3 5a45adı. R9manda 3ı sh3b34 de4358lg3n 3k8 9b4az ba4. B7la4 Nazlı k3mp84 x8m Jam86la 9b4azla4ı. Eı 586ka4ı s9nnan 8ba4a5, b8z 49mandı 9kıp 95ı4ap k9nıfl8k558ı s67j358n8ı xakı6ka5 574mıs ıakı6ala4ına kı74ılfanlıfınıı g7ıası b9lamız. Baska 49manla4daıda6 asa s86asa5las5ı4ıı, x84 5ı4l8 klassla4 a4asındaı gı43sk3 asa 858ba4 b348ısh8l8k b7l 49manda 7shı4aspa6dı.

Jazıışlı Jam86la x8m Nazlı k3mp84 9b4azla4ın sh3b34 de4353 alfan. 8s843s3, Jam86la j8g34l8 x8m 8s8n3 sadık, 3n3s8n3 ba4ınsha m864man xa6al. J8g85l34 f49n5ka k35k3nd3 k9l9zda 8sl3p, 7lııma xalıklıı 8sk3 j84d3m b343d8. Kı6ınshılıkla4fa albl4ama6dı. J7maba6 9b4azı da av594dıı ılk3n 5abısla4ınıı b848. Ol xadal k3ı8ll8, m86n35k3sh j8g85. Jan-58n8 m3n3n m86n35 8sl3p 8zn8ı f49n55afı d9sla4ına j84d3m 353d8. Sapa4 m3n3n b9lfan d9slıfı x8mm3 n84s3d3n d3 j9ka4ı 574adı.

K.S7l5an9v5ıı "Ÿj8n86az" a5lı 5a486xı6 shıfa4ması XIX 8s84d3g8 ka4akalpak shabı4ı Ÿj8n86az Kı9sıba6 7lınıı 8m848n3n alıp jazılfan.

Shıfa4manıı mazm7nı Ÿj8n86azdıı jaslıı g3z8nd3g8 xalıı 8m848n8ı s95s8allıı ka4ama-ka4sılıfına kı74ılfan. R9manda bala j8g85 Ÿj8n86azdıı 58fd848n3 ba6lanıslı köp x843k35l34d8 syı435l3g3n. Ol Kı7lmb35 ba6, Xalm74a5 ba6, Mash848pl34d8ı xalıı5ı j8ns8z azaplanııına na4azı b9lıp, 9la4fa ka4ası gı43s apa4adı, 8z 8k3s8 Kı9sıba6, 853m74a5, E43j3p, Ka6ıpla4dıı 8s8n3 sy6s8n8p ka4a6dı.

B7l 49man k368ng8 d8ı84d3 b84 kansha av594la4dıı dıkka5 94a6ında b9ldı. M8s3l3n, M.N74m7xamm3d9v, Kamal X7da6b34g3n9v, J.Na4ımb359v, Ÿ.K9jıkba3v, Z96a Nas74ılla3va x.5.b. 8l8mpazla4 b7l 49man 57ı4alı b84 kansha p8k84l34d8 945afa 5asladı. B7l 49man jan4ı b96ınsha 5a486xı6-av59b89g4af86alıı 49man b9lıp 3saplanadı.

X8z84g8 d8ı84d3g8 ka4akalpak 8d3b86a5ına 59kı5afanımızda s8zd8 p49zadan baslafanımız d74ıs, 865k3n8 p49za 1950-jılla4dan baslap-aı 53zl8k p3n3n 4aıajlandı. 70-80-jılla4da b3lg8l8 p9v3s5, 49manla4 de43d8, ka4akalpak 8d3b86a5ınıı 5anılıı da k84k3m p49zamızfa ba6lanıslı b9ldı. P49zanıı 4aıajlanııında K.S7l5an9v5ıı da 94nı salmaklı b9ldı. Ol x8z84g8 kynd3 k3ı j8m8635sh8l8kk3 b3lg8l8, x8553 9kıışıla4 ka65a- ka65a sy68p 9kı657fın "ıkd46a" x8m "Ÿj8n86az" 49manla4ınıı av594ı.

K.S715an9v5iH "lkdə46a" 49manı Ullı Ğa5anda4lık 74ıs dəy841348nd3g8 !4al 53H8z8n8H 5ysl8k jafasında K849v k9lx9zında jasaşşı b84 y6d8H 5əfd848n3 q74ılfan.

R9mandafı baslı 9b4az Nazlı k3mp84d8H balası Sapa4 74ısqa k353d8. %49n5qa k35k3n j8g85134d8H 94nına k9lx9z j7mısına jas balalı xa6alla4 şıfadı. Sapa4dıH k3l8nsh3g8 Jam86la da k3y63y8n8H 94nına balıq aylaşfa ba4adı. Nazlı k3mp84 y6d3g8 aqlıfına qa4ap qaladı. Jəm86la k3y8n8H d9s5ı, öz8n8H q74dası J7maba6 m3n3n 53H8zd3n balıq ayla6dı. Kəp sanlı kı6ınshılıqla4fa, bəl8n8p ıfıp k35k3n m7zdıH ys58nd3 b84n3sh3 kün qalıp q96ıyla4fa da d7yşhak34l3s3d8.

%49n55afı Sapa4dan əld8-d3g3n xaba4 k3l3d8. B7l Nazlı k3mp84g3 d3, Jəm86lafa da jydə aşı4 qa6fı b9ldı. Jəm86lanıH ək3s8 Tə43ba6 m3n3n anası Sa4ıgyl kızın y68n3 ək3l8y8d8 xəmə Də48ba6 d3g3n aqsak k8s8g3 b34g8s8 k3l3d8. B7l xə43k35 Nazlı k3mp84 m3n3n Jəm86lanıH qa6fısıH ys58n3 qa6fı q9sadı. Jam86la 3n3s8n8H y68n3n k35p36 balasın 5ə4b86alaıfısı k3l3d8.

Nazlı k3mp84 balasınan kə4g3n aqlıfı Əsk34ba6dan a6ı4ılıp qalıydan q94kıp, k3l8n8 Jəm86lanı öz aşıllınıH j8g858, Sapa4dıH j94ası aldınıH balıqşşı J7maba6fa 574mısqa şıfıyına 58l3k13sl8k b8ld843d8. Ondaı 96ı aqlıfı kəz aldında jy48y8 3d8. J7maba6 b9lsa 9l 58l3k53n bas 5a45ıp, Sapa4 əld8 d3p k3lg3n "qa4a qafaz" b86ka4 b9lıp şıfadı. Sapa4 y68n3 aman q7yısadı.

R9man da b74ın dykansşı, f49n55an qashqan Qəd84d8H xə43k35l348 d3 jydə 8s3n8ml8 5y4d3 syş435l3ng3n.

S9la6 358p, 49manda Ullı Ğa5anda4lık 74ıs5iH kı6ın dəy848nd3g8 b8z8H 3l8m8zd8H adamla4ınıH aşızb84sh8l8g8, xaqılıfı, xadal k3y8l8g8 sh3b34 syş435l3ng3n.

Şıfa4madafı Nazlı k3mp84, J7maba6, Jəm86la 9b4azla4ı jydə sə5l8 şıqqan. Nazlı k3mp84 jası ylk3n, k3H p368l, kəp58 kə4g3n ana. Ol jən-5ən8 m3n3n 74ısqa nəl35 a65adı. K3l8n8 Jəm86lanıH k9lx9zda 8sl3p f49n5qa jə4d3m b348y8n3 kəm3g8n 586g8z3d8.

Şıfa4madafı NazlıH balası Sapa4dıH əld8 d3g3n xaba4ınıH ə5848k b9lıp şıfıyı k3mp84d8 ylk3n baxı5qa bəl36d8.

Jazıyşşı Jəm86la 9b4azın 5abıslı də435k3n. Ol j8g34l8 xəmə 8s8n3 sadıq, 3n3s8n3 ba4ınsha m8684man xa6al. Kı6ınshılıq5iH aldında bas 86m36d8. Ky63y8n3n əld8 d3g3n xaba4 k3ls3 d3 balasınan a64ılma6, 5ə4b86ala657fının a65adı. Xə4 qanda6 kı6ınshılıq5ı ba5ı4lıq xəmə 574aqlılıq p3n3n j3H8p şıfadı.

R9mandafı J7maba6 9b4azı da av594dıH ylk3n 5abısla4ınıH b848 d3s3k qə53l3sp36m8z. Ol xadal k3y8l8, m86n35k3sh j8g85. Jan-5ən8 m3n3n m86n35 8sl3p öz8n8H f49n55afı d9sla4ına jə4d3m 353d8. D9s5ı Sapa4dıH əld8 d3g3n xaba4ına da 8s3nb36d8. Jəm86lafa y6l3n3 f96 d3g3nd3 d3 9nıH Sapa4fa d3g3n xy4m358n j9qa4ı 575adı.

R9mandafı b7l ysh 9b4azda sə5l8 9b4azla4. S3b3b8, Ullı Ğa5anda4lık 74ıs dəy848nd3g8 Nazlı k3mp84, Jəm86la, J7maba6 q7sağan b8z8H k3y18 xaq, 5343H 96lı, q9l 5aza, xadal m86n358 m3n3n f49n5qa jə4d3m b34g3n d9sla4ımız jydə kəp b9ldı. M8n3, b7la4 s9l 59pa4dıH yək8l1348.

Şıfa4madafı Qəd84 qashqın 9b4azı a4qalı jazıyşşı dəy84 şınlıfınıH b84 kə48n8s8n b34g3n. S3b3b8, 74ıs dəy848nd3 b8zld3 Qəd84 q7sağan f49n55an qashqan adamla4 b9lfan. R9mandafı Qəd84d8H kün-kə48s8 əd3y84 7namlı şıqqan.

Ulıyma, b7l 49man 1960-jılla4dafı qa4aqalpaq p49zasınıH 5abısla4ınıH b848 b9ldı.

K.S715an9v5iH "Əj8n86az" 49manı b9lsa, XIX əs84d3g8 qa4aqalpaq sha6ı4ı Əj8n86az Q9sıba6 7lınıH əm848n3n alıp syş435l3ng3n. B7l 5a486xı6 şıfa4ma.

Şıfa4manıH s67j358 Əj8n86azdıH jaslıq g3z8nd3g8 xalıq əm848n8H qa4ama-qa4sılıqlı yaqı6ala4ına q74ılfan. R9manda b9lsa j8g85 Əj8n86azdıH 5əfd848n3 ba6lanıslı, kəp xə43k35l348 syş435l3n3d8. Ol jasla6ınan-aq b8l8mg3 q7ma4 b9ladı. Balala4dı jənl8 9kı5a alma657fın aşıll m9llasınıH ys58n3n ys58n3n kyl8p q9sıq şıfa4adı. Ol ys53m klass yək8l1348 Q7l1mb35 ba6, Xalm74a5 ba6, Masha48pl34d8H xalıq5ı jənsız azapla4ına na4azı b9lıp 9la4fa qa4sı gy43s apa4ıyşşı öz ək3s8 Q9sıba6, Ə53m74a5, E43j3p, Qa6ıpla4 8sl348n3 sy6s8n8p qa4a6dı.

R9manda Əj8n86azdıH əm848n3 ba6lanıslı !sanba6dan, !mang3ld8 ba5ı4dıH, E4naza4dıH, Es3ng3ld8n8H, Tə43m74a5 s7yıp m3n3n M7xamm3d PananıH, Maxm7d Rash8d xannıH 5əfd848 xaqkında 5a486xı6 yaqı6ala4 syş435l3n3d8. Şıfa4mada Əj8n86azdıH 96-ə48s8n8H əs8y8n8 kə4s358y məqs358nd3 Məqs7m7lınıH q9sıqla4ınan jaksı pa6dalanılfan.

S9la6 358p, 49man XIX əs84d3g8 qa4aqałpaqla4dın a5aqlı sha6ı4ı Əj8n86azdın jaslıq dəy848n sh3b34 syŷ435l3g3n shıfa4ma b9lıp 3saplanadı.

K.S7l5an9v b7nnan başqa da kəp sanlı q9sıqla4dın, 9ch34k, gy448n134d8n, "fala4dın əng8m3s8" a5lı p9v3s58n8n av594ı.

K.S7l5an9v5ı də4358ŷsh8l8g8nd3 "lkdə46a" 49manı dəsł3pk8 ȳlk3n afım b9ldı. B7l 49man ja4ıqqa shıfıȳdan-aq əd3b86a5shıla4ımızdın dıqqa5 94a6ına a6landı xəmə 9kıŷshıla4 jəm8635sh8l8g8 5ə43p8n3n d3 kızfın ky58p alındı. Əd3b86a5shıla4dan l.Sar859v, M.N74m7xamm3d9v, Q.Maqs359v xəmə 5afı başkala4 b7l 49man xaqkında baspa söz b358nd3 a4naȳlı maqalala4 jazdı.

! K.S7l5an9v5ı "Əj8n86az" 49manı b9lsa k368ng8 dəy84d3 b84 qansha av594la4dın dıqqa5 94a6ında b9ldı. Məs3l3n, M.N74m7xamm3d9v, K.X7da6b34g3n9v, J.Na4ımb359v, Ə.Q9jıqba3v, Z96a Nas74ılla3va x.5.b 8l8mpazla4 b7l 49man 57ȳ4alı b84 qansha p8k84l34d8 945afa 5asladı. B7l 49man jan4ı b96ımsha 5a486xı6-av59b89g4af86alıq 49man.

POEZ Ya. P93z86a qa4aqałpaq əd3b86a5n n 586ka4f jan4la4n b848. On safas qa4aqałpaq xalqn aȳz-3k8 5v94ch3s5v9snan, qa4aqałpaq jazba əd3b86a5n də4358l8ȳ8n3n baslanadı. ! byg8ng8 qa4aqałpaq p93z86as- dȳn6a p49g43ss8v p93z86asn dəsȳȳ4l348n 34k8n daȳam 358ŷsh8, xalqm mzd m8l86 47x6 s3z8m8n 7lȳma 8nsan6lq 8d36ala4 m3n3n s7ȳfa4fan p93z86a b9ld. S9nlq5an qa4aqałpaq p93z86asn 8d36alq paf9sna dəy848m8zd8n 5alan5l sha64la4n b848 .Y7s7p9v5n:

M3n g8b48d, sadıq nəld3n kəg34g3n,
P7shk8n m3n3n Naȳa6ının shanınan,
M3n-5aza qan, sap jy43k53n 8sl3ng3n,
M3n-B34daq5ın jalfız 5amshı qanıman.-
d3g3n qa5a4la4ı b3lg8l36 aladı.

1960-80-jılla4ı qa4aqałpaq p93z86asında J.l6m74za3v, T.J7mam74a59v, l.Y7s7p9v, X.S3659v, B.Qa6ıpnaza49v, T.S365jan9v, Q.D9san9v, F.S365naza49v, M.S365n86az9v, X.Sapa49v, D.l65m74a59v, U.X9janaza49v, K.Raxman9v, T.Qab7l9v xəmə 5.b. əzl348n8n j9qa4ı sh3b34l8k53g8 də435p3l348n ja4ıqqa shıfa4dı.

Xəz84g8 qa4aqałpaq p93z86asının 53ma58kası s9nsh3l8 k3n36d8. Byg8ng8 4aȳajlanfan jəm863553 jasap a5ı4fan xalqımızdın 5a486xı6 jəm8635l8k əm848n8n p93z86ada syŷ435l3nb3g3n b3lg8l8 bəl3g8 j9q d3s3k b9ladı. Xalıqla4 d9slıfı, pa4axa5shılıq, 74ıs 95ın 575andı4ȳshıla4dı əshka4alaȳ, 8l8m86-53xn8kalıq p49g43ss k9sm9s5ı əzl3s5848ȳ, byg8ng8 4ab9ch86 xəmə aȳıl adamlanın 574mısı, 3l3 adamladın jy43g8n3 5ȳs84g3n ja4ası jazılmafan k3sh3g8 7llı ȳa5anda4lıq 74ısının qaqa4manlıfı m3n3n qa6fı-m7nı, byg8ng8 adamladın k3l3sh3k xaqkındafı 9p58m8s5l8k 96la4ı m3n3n m7xabba5 s3z8ml348, jasla4dın alıp 7shıp 574fan jaslıq s3z8ml348, byg8ng8 adamladın 9p58m8zm8, g7man8zm8 xəmə f8l9s9f86alıq 96la4ı 5.b. ba4lıfı byg8ng8 p93z86amızdın 53ma58kası.

Xəz84g8 qa4aqałpaq p93z86ası kəp s58l8 p93z86ala4dın b848. !.Dabıl9v xəmə S.N74ımb359v əz8n8n b74ınfı əd3b86 dəsȳȳ48n daȳam 358p, əm848m8zg3 5ən 574mıs shınlıfın f9lkl94lıq s58ld3 shıfıs klass8kalıq p93z86asının dəsȳȳ48nd3 49man58kalıq-43al8s5l8k s58ld3 syŷ435l3ȳd8 daȳam 35584d8. Ola4 g36pa4a q9sıqla4da əm84 dak5l348 m3n3n xə43k358n 43al syŷ435l3s3, g36pa4a q9sıqla4ında xəmə dəs5anla4ının ba4lıfında d34l8k 49man58kalıq xəmə 43al8s5l8k syŷ435l3ȳ 7sılın a4alas5ı4ıp q9llanadı. Dəs5anla4ındafı baslı qaqa4manla4 xə43k358nd3 g8p34b9la xəmə l8595anı jyde ak58v q9llanadı.

Byg8ng8 qa4aqałpaq p93z86asında əm84 shınlıfın 43al8s5l8k syŷ435l3ȳ 53nd3n5s86ası kysh36m3k53 əm84 q7blısla4ın xəmə adam xə43k358n syŷ435l3ȳd8n jaña f94mala4ı j358l8sp3k53. L848kada b74ınfı q9llanıp jy4g3n f94mala4fa f8l9s9f86alıq l848ka, 47ba6, 96la4 (d7mı), p7bl85s8s58kalıq l848ka, 5ə45l8k, 49mans, ak59va, s67j35l8 l848ka xəmə fazz3l 7safan b74ın p93z86amızfa s8643k q9llanılfan 6amasa dım q9llanılmafan f94mala4 pa6da b9ldı. B848nsh8 p93z86ada kyshl8 43al8s5l8k 5ımsal də43d8.

P93z86a jan4ı b74ın p93z86amızda kə48lm3g3n də43j3d3 əs58. Ep8kalıq, d4amalıq, 49man58kalıq, 5a486xı6-m8f9l9g86alıq, l848kalıq 5.b. p93mala4 də43d8.

Talan5lı sha6ı4 İ.Y7s7p9v p93z86aşa byg8ng8 köp m8l135l8 p93z86anıñ j9қа4ı 5alabınan қа5nas jasa6dı. Ol dún6a p93z86asınıñ 4aýajlanıy 5a486xın xəmm3 ýaqı5 köz aldına 3l3sl353 aladı xəm s9nıñ p49g43ss8v dəs5y4l348n öz 5v94ch3s5v9sında j358ls5848yg3 7m5ıladı... S9nıq5an 9nıñ p93z86ası öz8n8ñ zamanlas j34l3sl348 a4asında өзg3sh3 b84 b868k s7lly 5əb3 b9lıp ajı4alıp 574adı. Ol byg8ng8 қа4aқалпақ p93z86asınıñ f94masın b74ın kə48lm3g3n də43j3d3 ba6ı55ı. Onda өm84 shınlıfın syý435l3ýd3 s86as86-jəm8635l8k köz қа4as5ıñ ө5k848g8, p8k84d8ñ f8l9s9f86alıq 5343ñl8g8 xəm p7bl85s8s58kalıq k3ñl8k xəm kyshl8 l848zm anıq közg3 5ys8p 574adı.

D.165m74a59v b84n3sh3 5ımsalla4 jazıp, əd3b86a5ıımızdıñ b74ınfı 5ımsal jazıydıñ f9lkl94lıq f94masınıñ 94nına 47s xəm Ev49pa xalıqla4ınıñ 43al8s5l8k əd3b86a5la4ında 5ımsaldıñ f94masın alıp k3l8p, 9nı m8l186 kə4k3m 96laýımızfa 5343ñ s8ñ8s5848p j8b34d8. B3lg8l8 sha6ı4la4ımızdan B.Қа6ıpnaza49v, X.S3659v, X.T74ımb359v, B.İsma6l9v, F.S365naza49v kynd3l8kl8 өm848m8zd8ñ 43al ýaqı6ala4ınan jaña қ9sıqla4 də4358p jaña өm84 ýaqı6ası a4қalı jaña f94mala4dı də43558.

Talan5lı sha6ı4 X.T74ımb359v xəz84g8 dəý84d3g8 p93z86amızfa b3lg8l8 də43j3d3 yl3s қ9sқаn 3d8. Ol 57ýısқаn xalıqla4 p93z86asında k3ñ843k 4aýajlanfan s67j35l8 қ9sıqla4 də4358ý dəs5y48n əd3b86a5ımızfa alıp k3ld8.

Əd3b86a5ımızfa b84 қа5a4 қ9sıqla4ı m3n3n b3lg8l8 b9lfan sha6ı4 Xalm74a5 Sapa49v s9ñfı jılla4 balala4 əd3b86a5ına қ7n5 p3n3n k848s58. Ol balala4 7shın b84 қанша қ9sıqla4ı də43558. Onıñ "Sa4ı 5a6" 59plamı 47s 58l8nd3 basılıp shıfıp jəm8635sh8l8k58ñ 7namlı dıққа5ına saziýa4 b9ldı.

Xəz84g8 p93z86ada sa584alıq қ9sıqla4 jaqsı də43l8p a5ı4. Byg8ng8 өm848m8zd8ñ k3m8s қ75ıqla4ı b7l 5a4aýda қəl3m 534b3p jy4g3n S.N74ımb359v5ıñ, T.J7mam74a59v5ıñ, B.İsma6l9v5ıñ 5.b. sa584alıq қ9sıqla4ında sınalmaқ5a.

Xəz84g8 p93z86ada l848kanıñ s8mv9l8kalıq f94ması 5abıslı 4aýajlanıp k86a5ı4. S8mv9l8kalıq l848ka xalıq қ9sıqla4ında ("!қb9z a5"), Kyñx9janıñ ("!қ қамıs"), Gylm74a55ıñ ("Қа64aýdaфı jalfız faz") 5.b. 5v94ch3s5v9la4ında jaqsı 4aýajlanfan 3d8. Usı dəs5y4 İ.Y7s7p9v "Қyd8435l8 shına4 хаққında қ9sıq", "Қа4a 5al"... "S3ks3ý8l", "G3s8485k3n8ñ көzl348", B.Қа6ıpnaza49v5ıñ "Kөk 3m3n", J.D8lm74a59v "Қа4aman" 5.b. sha6ı4la4 5ə43p8n3n jaqsı 4aýajlandı4ılfan.

Əd3b86a5ımızfa dəsl3pk8 shıfa4mala4ınıñ b848 «Өm8ýdə46a“ қ9sıfındaфı:

M3n 57ýıldım-ja5ı4sañ aфıp,

M3n 3s36d8m- ja5ı4sañ aфıp,

M3n қа45a6dım-ja5ı4sañ aфıp,

Өm8ýdə46a, Өm8ýdə46a-d3g3n.

қа5a4la4ı a4қalı өз8n f8l9s9f86alıq l848kaфа b368m sha6ı4 sıpa5ında 5anı5ıp k3lg3n Mə53n S365n86az9v l848kanıñ 7sı 5a4aýında 5abıslı 8sl3p a5ı4. Onıñ "Nap9l39nnıñ 358g8", "lsh8ml8k f8l9s9f86ası" x.5.b. қ9sıqla4ı xəz84g8 dəý84d3 қа4aқалпақ l848kasında өshp3s 8z8n3 863 shıfa4mala4 b9lıp қaldı.

1960-70-jılla4daфı p93z86aфа T.Mə5m74a59v, U.X9jan86az9v, K.Raxman9v, T.Қab7l9v, M.Қa4aba3v, Sh.S3659v, J.lzbaskan9v, l.16ımb359v 5.b. köp sanlı jasla4 59pa4ı k3l8p қ9sıldı. B7la4dıñ xə4b848 өз daýısına өз s58l8n3 863. U.X9janaza49v көb843k әp8ýa6ı d35aldan b84 f8l9s9f86alıq 96 j7ýmaфın jasaýfa 7m5ılsa, T.Mə5m74a59v көb843k l848kalıq 96dı d8dak58ka m3n3n ba6lanısı4ıyfa 5ı4ısadı. K.Raxman9v p3n3n M.Қa4aba3v қ9sıqқа көb843k jaña f94mala4 xəm jaña 96la4 8zl36d8. Sh.S3659v қ9sıq5ı b3lg8l8 b84 d35alfa қ74ıyfa қ7ma45adı.

Xəz84g8 қа4aқалпақ p93z86asınıñ ylk3n b84 5a4aýı 3p8kalıq p93z86a. P93z86amızdıñ b7l 5a4aýında T.J7mam74a59v, İ.Y7s7p9v, T.S365jan9v, F.S365naza49v, U.X9janaza49v xəm 5.b. sha6ı4la4ımız 5abıslı 8sl3m3k53.

B3lg8l8 xalıq sha6ı4la4ınan !bbaz Dabıl9v 345343k53 baslaфan "Baхadı4" dəs5anın 59lıq 5amamladı. Sadıq N74ımb359v "Қанalasla4" dəs5anın xəm b84 қа5a4 p93mala4ın jazdı. T.J7mam74a59v b84 n3sh3 p93mala4 xəm "Məкə46a s7lly" dəs5anın də43558. Ep8kalıq p93z86ada !.Dabıl9v xalıq p93z86asınıñ dəs5y48n3 sadıq b9lıp қaldı. Onıñ "Baхadı4" dəs5anında өm84 shınlıfın syý435l3ýd3, қаха4man 9b4azın jasaýda, p93z86alıq f94mala4dı kə4k3ml3ý қ74alla4ın қ9llanıyda xalıq dəs5anla4ınıñ m8l186 dəs5y48n daýam 3558. S.N74ımb359v5ıñ "Қанalasla4",

T. J7mam74a59v5iñ "Məkə46a s7l1y" dəs5anla4ında da xalıq p93z86asınıñ dəs5anlıq dəs5y48 daşam 355848ld8. B84aқ, b7l sha6i4la4dıñ "%a4xad", "Қама4ı", "Іnanıñ k3y18 balada" 5.b. p93mala4ı byg8ng8 jazba 43al8s5l8k 3p8kalıq p93z86anıñ хақıқı6 dəs5y48 səy13l3nd8. B7l jarda6 b7l 3k8 sha6i4dıñ халıқ p93z86asınıñ dəs5y48nd3, byg8ng8 43al8s5l8k p93z86anıñ dəs5y48nd3 5abıslı 0z13s5848lg3n8n k04s353d8.

Хəz84g8 dəy84d3g8 қа4ақалпақ әд3b86a5ında p93manıñ 4aяajlanıyında İ.Y7s7p9v5iñ 94nı 0z aldına. Ol "Іk548sanıñ ıfbalı", "G8l3msh8 хa6al хaққında хaқı6қа5lıқ", "Dala ә4manla4ı" p93mala4ın d04358p m8l186 3p8kalıq p93z86anıñ 4aяajlanıyınıñ jaña басқışına k0534d8.

İ.Y7s7p9v5iñ p93mala4ı jan4ı jaфınan хə4 қı6lı. Ol4 l849-3p8kalıq хəм 5a486xı6. İ.Y7s7p9v j9қа4ı 3s5358kalıq məd3n86a5қа 863 sha6ı4. Ol хə4 b84 jan4dıñ 0z8n3 5ən sı4ın, 0m84 shınlıfın syy435l3y mymk8nsh8g8n jaқsı b8l3d8. Onıñ sh3b34l8g8n8ñ d3 sı4ı 7sında. Ol p93mafa s67j35 хə k9mp9z85s86a қ74ıy, p9358kalıq mymk8nsh8l8kl34d3n pa6dalanıy, қаха4man 9b4azın jasay, қ9sıқ5ıñ қ7bılısın j358l8s5848y jaфınan қа4ақалпақ әд3b86a5ında p93manı j9қа4ı shıfа k0534d8.

İ.Y7s7p9v dəs13pk8 p93mala4ın ("J9ldas m7fall8m" хəм "Іka5s86a gyl13g3n j34d3" p93mala4ın baslap) 3p8kalıq k3ñ yақı6alı s67j35k3 қ74a57fın 3d8. Іl 9nıñ "Dala ә4manla4ı" p93masınan baslap s9ñfı p93mala4ında k3m-k3m 3p8kalıq k3ñ yақı6alı s67j35 baslı қаха4mannıñ l848kalıq s3z8m8 aymasıp p93mala4ında l848zm k3ñ368p ba4a5ı4. B7l İ.Y7s7p9v p93mala4ınıñ 3v9l675s86asın b3lg8l3657fın jarda6la4dıñ b848.

Хəz84g8 dəy84d3g8 қа4ақалпақ әд3b86a5ında p93manıñ 53ma58kası k3ñ368y8nd3. B7l məs3l3g3 X.T74ımb359v5iñ "Məhg8g3 5848", F.S365naza49v5iñ "Razl8v53g8 қ9s", T.Mə5m74a59v5iñ "Fa44ınıñ əhg8m3s8" p93mala4ı b3lg8l8 d043j3d3 y13s қ9s5ı.

R3sp7bl8kamızdıñ mə45 pax5ak3shl348 5ıñ pa45ay j34l34d8 0z13s58y8sh8l34, byg8ng8 ayılda s95s8allıq 0zg348sl34d8 3hg8z8y8sh8 fa64a5k34l34 574mısınan F.S365naza49v "Sax4a sazla4ı", !.l83v "B8z8ñ ayıldıñ j8g858", T.S365jan9v "Sh3g8ng3n sax4a", B.Қa6ıpnaza49v "Қ9s қа4lıfash" p93mala4ın d043558.

P93z86amızfa s9ñfı 9nlafan jılda a4alaskan M.Қa4aba3v, T.Қab7l9v, K.Raxman9v, U.X9janaza49v, T.Sə4s3nba3v, J.lzbaskan9v 5.b. sha6i4la4da jaña p93mala4ın b348p a5ı4.

S9la6 358p, 3p8kalıq p93z86a хəz84g8 қа4ақалпақ p93z86asınıñ b84 ylk3n 5a4ayı sıpa5ında 5abıslı 4aяajlanbaқ5a.

DRAMATURGIYA. Dramaturgiya janrı XX a'sirdin' o'zinde qaraqalpaq a'debiyatınin' rawajlanıwı na'tiyjesinde payda boldı. A'sirese bul janr 1960-jıllardan keyin o'zinin' joqarı temp penen rawajlanıwına iye boldı. Dramaturglerimiz du'nya ju'zi dramaturglerinin', sonday-aq buring'i awqamg'a kiretug'in xalıqlarınin' ko'rkem so'z sheberlerinin' bul bag'dardag'ı do'retiwshiligin puxtalıq penen u'yrenip joqarı sapadag'ı dramalıq shıg'armalardı jariqqa shıg'arıwda paydalandı. Bunda burınnan qal'em terbetip kiyatır'gan ta'jiriybeli dramaturgler J.Aymurzaev h'a'm S.Xojaniyazov, 1960-jıllarg'a kelip T.Seytjanov, İ.Yusupov, keyin ala P.Jumamuratov, P.Tilegenov, D.Aytmuratov, K.Raxmanov h't.b. qosıldı. Dramaturgiyada o'mir shınlıg'ın su'wretlewidin' shen'beri ken'eydi. Mısalı, xalqımızdın' o'tkendeги tariyxıy o'mirinin' dramalıq waqıyaların T.Seytjanovtın' "A'bw Rayxan Beruniy" dramasınıan ko'remiz. Bunnan basqa tariyxıy- revolyutsiyalıq gu'res da'wirinin' waqıyalarına arnalg'an "Tiklengen tuw", "Begjan tragediyası" pesaların, sonday-aq İ.Yusupov h'a'm A'.Shamuratov ta'repinen jazıl'gan "Qırıq qız" pesasın atap o'tiwge boladı. İ.Yusupov qon'sı Respublikalardag'ı Nasratdin, Aldar ko'se qusag'an xalıqlıq tiplerdi saxnada ko'rsetiw ta'jiriybesin paydalanıp xalqımız arasında ju'da' ken' taralg'an O'mirbek laqqı h'aqqındag'ı xalıqlıq yumorlardı sheber paydalanıp o'zinin' usı atamadag'ı yag'niy "O'mirbek laqqı" shıg'armasın do'retedi. Bunnan basqa bu'gingi ku'n temasına arnalg'an J.Aymurzaevtın' "Baxıt ba'h'a'ri", "Ra'wshan", "Doslar ju'regi", "Sheberxannın' shırmawıg'ı", S.Xojaniyazovtın' "Ariwlar", "Talwas", "Ayqulaqe, P.Jumamuratovtın' "Qızlar h'a'zili", T.Seytjanov "Qırlı soqpaqlar", "Tınımsız tolqınlar", P.Tilegenov "Hu'jdan", "Jeti million o'mir", "Jınayatshı kim", D.Aytmuratov "Ter qaқан" ("Aqmaqlıq du'nyasında"). Keyin ala K.Raxmanov o'zinin' "Kelin", "O du'nyag'a mira't", "Eglengen ba'h'a'r" h't.b. ko'p sanlı dramalıq shıg'armaların do'retti.

Ha'zirgi da'wirde belgili shıg'armaların' syujetlik motivi tiykarında saxnalıq shıg'armalar do'retiw ta'jiriybesi payda bolmaqta. Mısalı, Berdaqtn' "Aqmaq patsha" da'stanı, T.Qayıpbergenovtın' "Qaraqalpaq qızı", "Qaraqalpaq da'stanı" h't.b. shıg'armalar tiykarında saxnalıq shıg'armalar do'redi. Bul na'rse milliy dramanın' saxnalıq sheberlikтин' jetilisiwine a'dewir ta'sirin tiygizdi.

Dramaturgiyanın' jan'a bag'darlarınin' biri kino-dramaturgiyalıq h'a'm televidenie h'a'm radiolarda qoyılıp atır'gan saxnalıq shıg'armalar do'rele basladı. Mısalı, N.Japaqovtın' "Aral balıqshıları" atlı stenariy tiykarında usı attag'ı film kinog'a tu'sirilip, elimizdin' milliy o'zgesheligin ja'ne de ken'irek tanıtıwg'a u'lken ta'sirin tiygizdi. Bunnan basqa İ.Yusupov "A'jiniyaz" atlı operanın' librettosın do'retti. Bug'an qosımsha keyingi da'wirde dramalıq shıg'armaların' h'a'r qıylı janrlıq formaları payda boldı. Mısalı, muzikalı drama, tragediya, komediya,

tragiko-komediya h't.b. T.Seytjanovtin' "A'biw Rayxan Beruniy" dramasi tematikasi jag'inan g'ana emes qah'arman obrazin jasawda da dramanın' u'lken tabisi boldi.

Avtor shig'arma syujetinin' tiykarına ullı ilimpazdın' o'mirindegi en' qıyın da'wirin tan'lap aladı. Xorezmli M.G'aznaviydin' jawlap alıw jolındag'ı astırtın h'a'reketleri A'biw Rayxan Beruniy h'a'm onın' a'tırapındag'ılardıń eldi qorg'awg'a degen patriotlıq umtısları drama da A'biw Rayxan Beruniydin' jarqın obrazın do'retiwge xızmet islegen.

Bunnan basqa İbn Sino, Sadıq, A'bunasır qusag'an tariyxıy adamlardıń obrazları ju'da' sa'tli shıqqan dewge boladı.

S.Xojaniyazovtin' "Baxıt" pesasınıń orayında 1916-jılǵı ma'dikarg'a baylanıslı waqıyalar baslı orındı tutadı.

Bas qah'arman Baxıttın' obrazı u'sh-to'rt jıllıq waqıyanı ko'rsetiw arqalı h'a'r ta'repleme ashıp bergenin ko'remiz. T.Jumamuratovtin' "Tiklengen tuw" pesası da usı temag'a qurılǵan.

İ.Yusupovtin' xalıq qah'armanlarının' obrazın jasawdag'ı sheberligi "O'mirbek laqqı" komediyasında ashıq ko'rinedi.

Legendalıq qah'armanlar O'mirbek laqqı menen Erejep tenteklerdin' xalıq awızındag'ı isleri menen so'zlerin belgili bir realist syujetke biriktirip, jag'imlı yumordın' iyesi bolǵan O'mirbek laqqı menen Erejep tenteklerdin' h'aqıyqiy obrazların do'retedi.

Dramaturg J.Aymurzaev "Berdaq", "Aygu'l-Abat" pesaların qayta isledi. "Berdaq" pesasında Berdaq o'z da'wirindegi u'lken tariyxıy-sotsiallıq waqıyalardıń orayında turadı. Pesada Berdaq, Ernazar alako'z, Qumar ana, Qutım suwıp usag'an tariyxıy adamlardıń h'a'r ta'repleme jetilisen obrazları jasaladı. Bul da'wirde dramaturgiyada sol ku'nın' waqıyalarına ayrıqsha a'h'miyet beriledi. Ma'selen, J.Aymurzaevtin' vrachlardın' turmısınan jazılǵan "Qa'dirdan doktor" sonday-aq miynetsiz baylıq izinen quwıwshılarg'a qarsı gu'res ma'selesin qozg'ag'an "Sheberxannın' shırmawıǵı", S.Xojaniyazovtin' sharwalar turmısınan jazılǵan "Ayqulaq", "Talwas", T.Jumamuratovtin' "Qızlar h'a'zili" pesaları do'redi.

S.Xojaniyazovtin' "Talwas" pesası sol da'wir temasında do'regen muzikalı komediya. Pesanın' tiykarǵı materialı etip awıl da jasap atırǵan bir shan'araq turmısı alıǵan. Shan'araq basshısı Tawbay g'arrının' h'ayalı Aybiyke ku'tpegende ayazlap, to'sek tartıp jatadı. Onı Tawbay tanısı İzbasqan degen molla ta'wipke emletpekshi. Sawatlı qızı Talwas bul iske pu'ttkilley qarsı, al anasın vrachqa emletiwdin', eski diniy rımlarg'a qarsı gu'resiwshilerdin' ta'repdarı. Mine semyada konflikt da'slep usılardan baslanadı.

Pesada bas qah'arman Talwas. Pesanın' pu'tkil syujeti Talwas h'a'm onın' ta'repdarları a'tırbına ja'mlengen. Talwas turaqlılıq penen o'z gu'resin dawam etedi. Anası Aybiykenin' h'adal kewli, qatnası meh'riybanlıq g'amxorlıǵı o'z joldaslarının' jigerli ja'rdemi menen qıyınshılıqlardı jen'ip shıǵadı, maqsetine erisedi.

T.Jumamuratovtin' "Qızlar h'a'zili" (1966) komediyasında semyanın' ja'miyet tiykarı, onın' qa'liplesiwi an'sat emesligin tu'sine bermeytug'ın Erkebay so'z etiledi, "Qızlar h'a'zili" komediyasında tamashago'ylerdin' ko'z-aldına semya ta'g'diri, og'an tu'rleshe qatnas jasawshı, tu'rleshe xarakterdegi obrazlar turadı.

Komediya rawajlandırıwshı, ta'sirli konflikt ku'lkili, qanatlı so'zler ko'p. Qah'armanlardın' h'a'r biri o'z xarakterine ılayıq til menen so'ylesiwine avtor ko'p itibar bergен.

P.Seytjanovtin' dramalıq shıǵarmaları ishinde "Ku'yelek ko'zli yar" komediyası belgili orındı tutadı.

Komediyada tiykarǵı qah'armanlar Dilara menen İsak nadurıs ta'rbiya, nadurıs h'a'reketten jaramsız qılwalardı o'zlestirip alg'an jaslar. Bular o'mirden la'zzet alıwdı, sulıwlıqtı ishki mazmunına emes tek sırtqı ko'rinenen qabıl qıladı. Olar h'asıl kiyimlerde qushtarlanıp kiyinedi, mazalı tag'amlardı kereginshе jeydi, biraq olardı o'ndiriwshilerdi unatpaydı, o'zleri de onı islep tabıwdın' ta'repdarı bolǵısı kelmeydi.

P.Tilegenovtin' "Begjap tragediyası" shıǵarması u'lken dramatizmge tolı. Avtor oqıwǵa baratug'ın jaslardın' baspashılardıń ta'repinen uslanıwı h'a'm olardıń ayanıshlı awqalları ju'da' isenimli su'wretlegen. Pesa qah'armanları Quwat, Elmurat, Qurbangu'l, A'lewettin molla, Jaralı kempir, Biyman obrazları arqalı berilgen.

Sonın' ala D.Aytmuratovtin' "Yalg'anshın' isi" (1974), İ.Yusupovtin' "O'mirbek laqqı" (1971), J.Seytnazarov penen O.Xojaniyazovtin' "Ku'nshiller" (1974) komediyası, T.Seytjanovtin' "Arpa ishinde bir biyday" (1970), P.Tilegenovtin' "Kim ayıplı?" (1974), J.Seytnazarovtin' "Ushqın" (1973), K.Raxmanovtin' "Kelin", "O du'nyag'a mira't" (1975) atlı komediyaları jariqqa shıqtı.

K.Raxmanovtin' "Kelin" h'a'm "O du'nyag'a mira't" komediyaları bu'gingi jaslardın', jas semyanın' payda bolıwı, qa'liplesiwi turmısınan alınıp jazılǵan ta'sirli do'retpe, teatr saxnasının' turaqlı qızıqlı repertuari boldı.

K.Raxmanovtin' "O du'nyag'a mira't", "O'kinish" shıǵarmaları tematikasi jag'inan P.Tilegenovtin' "Hu'jdan", belgili o'zbek jazıwshısı A.Qah'h'ardın' "Tabıttan shıqqan dawıs" dramalarına jaqın.

Shıǵarma syujetinin' orayında Taspolatın' nadurıs jolǵa tu'sken semyasının' ta'g'diri turadı. Misalı, Taspolat adamlardı aldap pul tabadı. Hayalı menen balası Nurpolat h'a'r tu'rli biyta'rtıp h'a'reketlerde isleydi. Taspolat balasın qılmslı isten qutqaraman dep militsiya xızmetkerleri ta'repinen a'shkara boladı. Usılay etip, avtor mut pul an'sap ku'n ko'riw jolına tu'sken semyanın' tragediyasın ko'rsetedi. Avtor miynetsiz du'nya tabıwı menen shug'ıllanıwshılar bul du'nyada jasawǵa ılayıq emes degen juwmaqtı alg'a su'redi. Shıǵarmanın tematikasınının' aktuallıǵı da usında.

Solay etip, 1960-80-jıllardag'ı qaraqalpaq dramaturgiyası tematikalıq jaqtan bayıp, h'a'r ta'repleme tolısqan h'alında a'debiyattın' rawajlanıwına u'lken u'les qosqan.

P. TILEGENOV TIN' DO'RETİŶSHİLİGİ

Ha'zirgi dramaturgiyamızdın' belgili wa'killerinin' biri P.Tilegenov.

1918-jılı Shimbay qalasında tuwılǵan. Ol Watandarlıq urısqa shekemgi da'wirde-aq T.Allanazarov, S.Xojaniyazov, J.Aymurzaev h't.b. menen birge Moskvadag'ı Lunacharskiy atındag'ı ma'mleketlik ko'rkem-o'ner

instituti janındag'ı qaraqalpaq studiyasını pitkerge. Ol usılay etip bul tarawda arnawlı bilimge iye bolg'an ko'rkem so'z sheberi. 1960-jıllardıń ekinshi yarımında ol "A'miw qah'armanları" atlı dramasını jazadı. Na'tiyjede onın ismi birden-aq ken' oqırshılar ja'miyetshiligine belgili bolıp qaldı. Pesa Tashkentte, No'kiste, O'zbekstan menen Qazaqstannın' bizler menen qon'sılas teatrlardın' saxnalarında qoyıldı. Bunnan keyin onın' qa'leminen "Dawılpazlar", "Ko'len'ke", "İnsan ta'g'diri" h.t.b. dramaları teatr saxnalarından orın aldı. Bu'gingi dramaturgiyanın' rawajlanıwında onın' pesaları S.Xojaniyazovtın', J.Aymurzaevtın', T.Seytjanovtın' pesaları menen bir qatarda en' ta'wir shıg'armaların' qatarında bah'alandı. A'l'bette, bunda onın' "A'miw qah'armanları" pesasının' ornı o'z aldına. P.Tilegenov A.Begimov ta'repinen jazılğan "Begjan tragediyası" atlı gu'rın'nın' syujetine o'zinshe qatnas jasadı. Pesanın' syujeti oqıw'g'a umtıwshı jaslar menen baspashılırdın' arasındag'ı gu'res do'geresinde rawajlanadı. Pesanın' qah'armanları Quwat Awdanbaev, Tursıngul, Jarlı kempir h.t.b. Usı obrazlardın' do'geresinde pesanın' waqıyaları rawajlanadı. Bul shıg'armada bir qansha qah'armanlardın' obrazları sa'tlı shıqqan. Ma'selen: Quwat obrazı ko'birek gu'resshen'ligi menen S.Begjanov h'a'm Awdanbaev gu'reste jaqsı sho'lkemlestiriwshilik iskerligi menen yadta qaladı. Bunnan basqa Azat obrazı oqırshılardıń yadında qalatug'ın da'rejede isenimli tu'rde jasalg'an.

P.Tilegenovtın' ekinshi "Dawılpazlar" pesası Oktyabr awdarıspag'ı waqıyalarına arnalg'an. Shıg'armanın' qah'armanları da'slepki Oktyabr awdarıspag'ının' en' qıyın da'wirlerinde gu'res maydanına shıqqan jaslardın' wa'killeri. Olar Gu'lyziya h'a'm Juman obrazlarında o'zinin' realistlik sa'wleleniwın tapqan. Sonda-aq dramada Niyazdın' sıyqırılı h'a'reketleri, Qurbanbay obrazının' jawızlıq sıpatları isenimli tu'rde avtor ta'repinen su'wretlep beriledi.

P.Tilegenovtın' ja'ne bir draması "Gilt qulıptan ku'shli" dep ataladı. Ol bu'gingi awıl turmısınan alıp jazıladı. Bul pesada o'ndirislik h'a'm semyalıq konflikt sheber tu'rde biriktirilgen. Bul pesanın' qah'armanları Murat, Sa'nem, Ospan, Na'ziya, Gu'lján, İsmayıl h.t.b. o'zlerinin' xarakteri boyınsha avtordın' alg'a qoyg'an ideyasın ashıw'g'a xızmet etedi.

Dramaturgtın' "Ko'len'ke", "İnsan ta'g'diri" atlı pesaları da qaraqalpaq dramaturgiyası tariyxında belgili orındı iyeleydi. Bul pessalar bu'gingi ku'nnin' en' a'h'miyetli mashqalarına qurılğan. "Ko'len'ke" pesası jaslardın' bekkem semya bolıwı ma'selesine, h'adal jasaw ma'selelerine arnalg'an. "Ko'len'ke" pesasının' mazmun tiykarına bir balanın' anası bolg'an student kelinshek Ja'miylanın' ta'g'diri alıng'an.

Ja'miylanın' kewli de, ju'regi de taza. Ol ku'yewi Adilbekti su'yedi. Onın' niyeti turmıs keshiriw h'a'm u'y bolıw. Biraq onın' niyetin Adilbek buzadı. Ol sawda xızmetkeri jen'il minezli Za'wreni alıp, Ja'miylanı emiziwli balası menen taslap ketedi. Ja'miyla o'z xojalıg'ın buzg'ısı, balasın tiri jetim etkisi kelmey, Adilbektin' izinen Za'wrenin' u'yine de baradı. Og'an jalınada da, jalbaranadı da. Biraq jen'il minezlikke berilgen Adilbek onın' so'zine qulaq aspaydı. Ja'miyla turmıs qıyınshılıg'ı aldında beldi bekkem buwadı. Og'an Adilbektin' anasının' sin'lisi pensioner h'ayal Ayjan, Ja'miyla menen bir mektepte oqıg'an, dissertatsiya jaqlap ju'rgen texnikumnın' mug'allımı Sabırlar ruwxıy ja'rdem beredi. Na'tiyjede Ja'miyla institutı tamamladı. Avtor Ja'miyla ta'g'dirindegi bul momentler arqalı adamlardıń doslıq h'a'm gumanistik qa'siyetlerinin' geypara belgilerin ashadı. Shınında da bizin' elimizde ta'g'dirdin' mashaqatına jolıqqan adamlar'g'a doslıq qolın sozıwshılar ko'p g'oy. Demek, moral teması pesanın' syujetinin' tiykarın quraydı. Bul shıg'armanın' en' son'ında Adilbektin' o'mirden o'z ornın taba almay jinayat jolına tu'sip ketiwi en' aqır son'ında Ja'miylanın' aldına bas iyip keliwine u'lken ma'ni ju'klengen. Demek, avtordın' durısılıqtı, h'aqıyqatlıqtı ulıg'lawı h'a'zirgi ku'nnin' talabınada juwap beretug'ın pazyletlerdin' biri.

"İnsan ta'g'diri" pesası da avtordın' do'retiwshiliginde belgili orın iyeleydi. Dramada tiykarınan bizin' o'mirimizdi qorg'awshı militsiya xızmetkerlerinin' jinayatshılıqqa qarsı gu'resi su'wretlenedi. Dramada militsiya leytenantı Sadıq Orazov, militsiya kapitani Axmed Abdullaev h'a'm militsiya mayorı Batır Saburovlarđın' h'a'reketleri syujettin' tiykarın quraydı. Dramada ju'da kishi syujetke tiykar bolg'an waqıyadan "Oktyabr ko'shesindegi 23-sanlı jaydan adam o'ligi tabılıwdan..., militsiya mayorı Saburovtın' isti izertlew ushın operativ gruppı du'ziwinen baslanadı". Pesanın' qah'armanları usı dramalıq situatsiyanı sheshiwge qatnasına qaray shıg'armada h'a'reket etedi.

Bul mashaqatlı isti sheshiwge qatnasına qaray militsiya xızmetkerlerinin' jeke xarakterleri ashıladı. Sadıq Orazov jas h'a'm kishi ofitser bolıwına qaramastan saldamanlı, h'a'r bir kishkene faktke na'zer taslap qılmıslı isti real sheshiwge talpinatug'ın militsioner. Al kapitan Axmet Abdullaev bolsa iske asıg'ıslaw qatnas jasaytug'ın, real faktlerge onshama tallaw jasay almaytug'ın qarawındag'ı xızmetkerlerine orınsız qatal, tez peyil jigiti. Mayor Batır Saburov bolsa teren' oyshıl, jedel faktlerdi ja'n-jaqlı talap u'yrenetug'ın, istin' durıs sheshiliwine janı qumar kisi.

Pesadag'ı Sa'rsen h'aq, biraq qıyınshılıqqa qarsı gu'rese almaytug'ın adam. Og'an kapitan Abdullaev zorlaw jolı menen islemegen qılmısın isledi dep moyınlatıw'g'a urınadı. Ol bunday qıyınshılıq aldında a'zzilik etedi. Eger leytenant Orazovtın' ku'shli h'a'reketi bolmag'anda shın ma'nisindegi ayıpkerler tabılmay, qılmıslı is ashılmay qalar edi. Avtor Sa'rsen obrazın jasaw arqalı bizin' o'mirimizde usınday printsipsiz adamlar bolmawı kerek, adam ba'rqla h'aqıyqatlıq ushın gu'resiw kerek. Sonda g'ana o'mirimizdin' qubılısları anıqlanadı dep aytpaqshı boladı. Avtordın' bul obrazı quwatlaw'g'a turarlıq. Pesadag'ı Na'zıgu'l, Ma'diriym shın ma'nisindegi jaqsı adamlar emes. Bular ekewine aqsha, altın, o'li du'nya h'a'mme na'rseden: ar-namıstan da, adamshılıqtan da, h'u'jdannan da artıq. Bular ekewi du'nya ushın to'seklerin' h'aramlaydı. Pesanın' aqırında bul ekewi de a'shkara boladı. Avtor bul eki jaman adamnın' a'shkara bolıwın ko'rsetiw arqalı bizin' o'mirimizdin' shınlıg'ın ko'rsetken.

P.Tilegenov da'slepki qosıqları menen bir aktli pesaların 50-jılları jazdı. Biraq, onın' do'retiwshiligi da'slepki gezleri ja'miyetshilik ta'repinen onsha moyınlanadı. Ha'tteki, radioda artistler atqarıp, ko'pshilik jaslar yadlap ju'rgen "Ten'izde" atlı qosıg'ı da "naturalizm" dep kritikalanıp ju'rđi.

P.Tilegenov bolsa Watandarlıq urısqa shekemgi da'wirde-aq T.Allanazarov, S.Xojaniyazov, J.Aymurzaev h'a'm tag'ı basqalar menen birge Moskvada Lunacharskiy atındag'ı ma'mleketlik teatr, ko'rkem-o'neri institutının' (GİTİS) Qaraqalpaq studiyasını pitkerge. Usılay etip, ol ko'rkem-o'ner ma'selesı menen tanıs bolg'an.

Ol 60-jıllardıń ekinshi yarımında 20-jıllardag'ı Qaraqalpaqstan tariyxında belgili orın alg'an tragediyalıq waqıya-elimizdin' oraylıq qalalarına oqıwg'a baratırǵan jaslardın' Begıaptın' sag'asında baspashılar ta'repinen o'ltiriliwı tiykarında "A'miw qah'armanları" ("Begıap tragediyası") dramasını jazdı. Drama birden P.Tilegenovtın' dan'qın ko'terip jiberdi. Pesa Tashkentte, No'kiste h'a'm O'zbekstan menen Qazaqstannın' bizler menen qon'sılas oblastları teatrларının' saxnalarında qoyıldı. Ja'miyetshilik daramnı h'a'm onın' avtorının' bul janrdag'ı uqıplılıǵın moyınlawg'a ma'jbu'r boladı. Keyin P.Tilegenov "Dawılpaızlar", "Ko'len'ke", "İnsan ta'g'diyri" t.b. dramaları teatr saxnasınan orın aldı. Bu'gingi dramaturgiyamızdın' rawajlanıwında onın' pesaları menen bir qatarda en' ta'wir shıǵarmalardıń qatarında bah'alana basladı ja'ne P.Tilegenov bul janrg'a sadıq bolıp qaldı.

Onın' "A'miw qah'armanları" pesasınıń syujeti erterekte A.Begimov ta'repinen "Begıap tragediyası" degen at penen gu'rın' etip jazılǵan edi. Biraq A.Begimov oqıwg'a baratırǵan jaslardı qayıqtag'ı gu'rın'lesiwı baspashılardıń olardıń jolın an'lıwı, jaslardıń qolǵa tu'siriliwı h'a'm o'ltiriliwı epizodların a'dewir natural su'wretlegen edi.

Al, P.Tilegenov bul tariyxıy syujetke o'zinshe qatnas jasaydı. Pesanın' syujeti oqıwg'a atlang'an jaslar menen baspashılar bo'liminin' gu'resi a'tırapında rawajlanadı. Dramada konflikt janrdın' o'zgesheligine ta'n ju'da' keskin etip alıng'an. Pesanın' birinshi aktinde-aq jaslar menen baspashılardıń arasındag'ı keskin gu'res berildi. Da'slep jaslar Quwat, Awdanbaev, Tursıngul, Qurbangul jarlı kempir, biytaplar ko'rsetiledi. Olarg'a erkinliktin' a'h'miyetin tu'sinip jetisken jigit Azat, baspashılardıń jaslar arasına jiberip qoyǵan jansızı, baydın' qızı Periyzat aralasadı. Baspashılardıń topılınan qashıp kiyatırǵan Quwattı, Azat penen Periyzat uslap bermekshi boladı. Baspashılar topılısqa o'tedi. Solay etip pesanın' birinshi aktinde-aq ku'shli dramalıq konflikt baslanadı.

Shıǵarmanın ekinshi aktinde da'ryanın' boyında jaslardıń jasırın jumıs ju'rgiziwi ko'rsetiledi. Diwana formasında baspashılarg'a pulǵa jallanıp jaslardı qansha an'lısa da tutıp bere almag'an A'lewatdiyn jazalanadı. Al usı akttegi u'shinshi kartinada Qon'ıratın' biyi Qutlımurat o'zinin' a'tırapına jan'a zaman bag'darına qarsı elementlerdi jıynap, Ja'newit xannın' adamı Cheyxunsu'ylin menen baylanısıwı komsomollardıń Xojeli okrujkom komsomolının' sho'lkemlestiriw baslıǵı Awdanbaevtın', Oraydan partiyanın' jibergen wa'kili Sapar Begjanovtın' basshılıǵında baspashılarg'a qarsı gu'reske sho'lkemlesiwı ko'rsetiledi. U'shinshi aktin' birinshi yarımında Ja'newit xan jibergen Cheyxunsu'ylinin' baspashıları ja'ne bir toparının' basshısı Toshmaqı o'ltiriwı, al, ekinshi yarımında baspashılardıń ma'kanına jaslardıń toplısı su'wretlenedi.

Bunnan keyingi u'shinshi aktin' besinshi kartinasında, tiykarınan, Periyzattın' jaslar arasına jasırınıp kirip alıp, olardıń sıрын baspashılarg'a satıwı, altınshi kartinada jaslardıń oqıwg'a tayarlanıwı h'a'm baspashılardıń jat h'a'reketlerine (mektepti o'rtewı, Galyanı jasırıwı t.b.) qarsı h'a'reketleri h'aqqında so'z boladı.

To'rtinshi akttegi jetinshi kartinada shıǵarmanın' finalı. Baspashılar menen jaslar arasındag'ı keskin sotsiallıq gu'res oraylıq qalalarg'a oqıwg'a baratırǵan jaslardın' baspashılar qolına tu'siwı ayırımlarının' nabıt bolıwı su'wretlenedi. Pesanın' ondag'ı optimistlik penen Qızıl armiya otryadının' kelip tiri qalǵan jaslardı qutqarıwı menen tamamlanadı.

Pesada birqatar qah'armanlardın' obrazları birna'wiye sa'tlı shıqqan. Quwat ko'birek gu'resshen'ligi menen, Sapar Begjanov penen Awdanbaev gu'resti jaqsı sho'lkemlestiriwı menen yadta qaladı. Periyzattın' sıyırılıǵın, Azattın' jan'a o'mir qubılısına tu'siniginin' ashılıwın ko'rsetiw ushın avtor olardıń ishki oy-sezimnı jaqsı ko'rsete alg'an. Baspashılardıń wa'killerinen Qutlımurat bay jan'a ja'miyet siyasatına jantalasqan dushpanlıǵı menen, Turdıqılısh o'zimshiligi menen, Cheyxunsu'ylin jawızlıǵı menen dramalıq qah'arman da'rejesine ko'terilgen.

Dramalıq shıǵarma ken' masshtablı syujetine iye bolıwına qah'arman obrazın tiyisli biografıyalıq elementlerdi ken' su'wretlep bere almaydı. Sebebi dramanın' syujeti konfliktten baslanadı. Dramanın' syujetine qah'arman o'mirinin' tek keskin gu'reslerge aralasqan payıtı g'ana alınadı. Sonın' ushın dramalıq shıǵarmada ko'birek qah'armanın' qısqa h'a'reketi h'a'm teren' jan-sezimi beriledi. Dramada syujettin' dinamikası ku'shli boladı da al ko'lemi qısqa boladı. Al usı qısqa syujette qah'armanlardın' jeke xarakterleri ashıladı.

Bul jag'ınan alıp qarag'anda P.Tilegenovtın' "A'miw qah'armanları" pesasında syujet sozılın'qırıp ketken. Usınm' sebebinen keskin dramalıq konfliktte dinamizm jetispey qaladı. Shıǵarmanın' basında jaslardıń h'a'reketine qarsı baspashılardıń gu'reslerin biriktiretug'ın situtsiya bos. Da'slep jaslar su'wretlenedi. Onnan keyin baspashılardan qashıp kiyatırǵan Quwat u'y iyesi Biyan kempir, Periyzat penen Azat ortag'a shıǵadı. Quwattı quwıp ju'rgen baspashılar ko'rsetiledi.

Bizin'she syujettegi dinamizm oqıwg'a ketip baratırǵan jaslardı baspashılardıń an'lıwınan tariyxıy waqıyanın' o'zinen baslanıp tur. Avtor waqıyanın' tariyxıy tiykarınan bas tartıp qa'te islep alg'an.

Qutlımurat biy baslag'an Qon'ırat baspashılarının' da oqıwg'a baratırǵan jaslarg'a qarsı gu'res alıp barmaydı, al ulıwma jaslarg'a qarsı gu'res alıp baradı. Durıs baspashılar jaslarg'a qarsı bolg'an. Biraq bul dramanın' tiykarı jaslardıń tek elimizdin' oraylıq qalalarına oqıwg'a baratırǵan toparına qurılǵang'oy. Al, Qon'ırat baspashıları tek jaslarg'a qarsı gu'resip qoyǵan joq, ja'ne de Qon'ırat baspashılarna qarsı tek bir topar jaslar g'ana gu'resip qoyǵan joq, bul gu'res ulıwma jan'a o'mirdi ornatiw ushın gu'restin' bir bo'limi bolg'an. A'lbette bul avtordın' o'mirdin' realistlik tariyxıy shınlıǵın sa'wlelendiriwdegi a'zziligi.

Onın' u'stine Qurbangul, Galya Emelyanova, Biyan qusag'an qah'armanlardın' shıǵarma syujetin tolıqtırıwǵa, konfliktti sheshiwge h'esh qatnası joq. Olarsıq-aq dramanın' tiykarıǵı ideyası beriledi.

Pesanın' tekstinde geyde naqıl-maqallardı buzıp qollanıwlar ushırasadı. "Qara na'rseni sabınlap juwsan' ag'armas bolar" (82-bet). Durısı "Qara qoydın' terisi, sabınlap juwsa ag'armas" t.b.

P.Tilegenovtın' ekinshi "Dawılpaızlar" pesası da jaslardıń erkin zamandı ornatiw ushın gu'resleri waqıyalarınan alıp jazılǵan. Birinshi kartinada-aq analı-qızlı Biybigul menen Gu'liyanın' qasına Juman keledi

de, olardın' qasındag'ı Axmet mollanı da elestirmesten Gu'lyziyrag'a: "Da'rriw, tez shtabqa atlan. Bul Arsennin' buyırg'ı, o'zi jaralanıp qolg'a tu'sti... Tapsırma orınlanadı. Arsen qutıldı deydi". Usı qısqa dialog qah'armanlardı syujet jolının' orayına ja'mleytug'ın konfliktin' dinamizmnin' sag'ası xızmetin atqaradı. Endi syujetin' orayına ba'rqulla revolyutsioner jigit Jumannın' h'a'reketi tuwralı da, basqa qah'armanlardın' h'a'reketi Juman h'a'reketinin' a'tırapına ja'mlenedi.

Avtor bul dramasına syujet qurıwda a'dewir tabısqa erisken. Drama syujetinde ziyat epizod h'a'm wazıypasına iye emes qah'arman sezilmeydi.

Shıg'armanın' qah'armanları shınında da jan'a da'wir dawılpazları. Olar Patsha armiyasının' polkovnigi Qurbanbay biy basshılıg'ındag'ı baspashılardıń qolına tu'sedi. Tyurmada jatadı. Biri-birinin' sırın saqlaydı. A'sirese Gu'lyziyra menen Jumandı baspashılar qansha azaplasada jan'a h'u'kimettin' ma'pin satpaydı. Olar ma'rtlıktin', gu'resshen'likin', h'adallıqtın' jaqsı u'lgilerin ko'rsetedi. Pesada Juman h'a'm Gu'lyziyra xarakterleri ku'shli shıqqan.

Dramada Niyazdın' sıyırılıg'ında, Qurbanbaydın' jawızılıg'ı da inanımly beriledi. Biraq shıg'armanın' basındag'ı molla Axmettin' birden pesanın' aqırında: "Mag'an ba'ri bir, tek sizler menen bolsam boladı", dep aytıwı, onın' "Juman baslag'an qosıqqa qosılıp qaqshıyıp turıwı" inanımsızlaw. Ol sonshellı dinshil bolıwına qaramastan baspashılardan onsha ko'p azap ko'rmey-aq jan'a zaman ta'repdarlarına qosılıwı tın'lawshını isendirmeydi.

Pesadag'ı dialoglar qısqa h'a'm ku'shli. Gu'lyziyra o'zin tergep atırg'an Nurlıbayg'a qarap: "tabıt sog'ıwdı umıtpan'ız o'zin'izge kerek boladı" deydi.

Avtordın' "Gilt qulıptan ku'shli" draması bu'gingi awıl turmısınan alıp jazıl'g'an. Dramanın' syujeti tiykarında biri-biri menen ajıralmas baylanısqa tu'sken eki tu'rli konflikt bar. Eki konfliktte sovxozdın' direktori Murat Jamalovtın' a'tırapına ja'mlegen. Ol taza basshı bolıwdan xojalıqtın' ekonomikasın h'a'm ma'deniyatı jag'dayın keskin ko'teriwge kirisedi. Onın' bul isi oblastlıq awıl xojalıg'ı basqarmasının' "Tası basım" adamı Ma'mbet Sadıqovichke jaqpaydı. Ekewinin' arasındag'ı gu'res pessa konfliktinin' tiykarın du'zedi. Ja'ne de Murattın' kelinshegi Na'ziyra ku'yewinin' ma'mleketlik xojalıqtı omsıraytıp jemegenine o'zinin' o'neshinen pal atıp mawıtıg'a bo'lenbegenine narazı boladı. Onın' bul narazılıg'ın anası Gu'ljanda quwatlaydı. Na'tiyjede Na'ziyra qız waqtında qa'lemese de h'a'zir qaltası pulg'a tolı bolg'anı ushın sawda ma'kemesinin' xızmetkeri İsmayıl menen ketip qaladı. Usı eki o'ndirislik h'a'm semyalıq konflikt dramada sheber biriktirilgen.

Dramanın' qah'armanları Murat, Sa'nem, Ospan, Na'ziyra, Gu'ljan, İsmayıl, Ma'mbet h'a'm Sergey Mixaylovlar h'a'mmesi de xarakterleri ku'shli adamlar.

Murat Jamalov sovxozdın' jas direktori. Onın' h'u'jdanı taza, h'adal iship jewdi maqul ko'redi. U'yinde kelinsheginin' tuwıl'g'an ku'nin' qutlıqlawg'a dosları kelgende Ferma baslıg'ı Ospan: "Tawıq fermag'a barıp qaytayın ba" degen de ruxsat bermeydi. Jaslardı awılda turaqlı etiw isin qolg'a aladı. Xojalıqtın' perspektivalıq planın du'zedi h'a'm onı tastıyıqlaw ushın joqarı ma'kemelerge usınadı.

Respublika awıl xojalıg'ı basqarmasının' basshılarının' biri, Ma'mbet Sadıqovtın' xarakterleri og'an qarama-qarsılıqlı. Onın' ju'da kishipeyilligi de bar. Na'ziyranın' tuwıl'g'an ku'nin' belgilep atırg'anda Murattın' u'yine keledi. Fermada xızmetkerler menen de shu'yirkelesip so'ylese beredi. Biraq o'zimshil Murattı o'zinin' pikirinen shıqqag'anı ushın jek ko'redi h'a'm og'an qarsı gu'resip onı jumıstan bosatadı. Murattın' gazetaga jazg'an maqalasında dag'azalatpaydı. Ol usı belgileri menen bu'gingi turmısımızdan orın alıp ju'rgen o'zimshil, konservator adamlardıń kelbetin ko'rsetedi.

Na'ziyra, onın' anası Gu'ljan h'a'm İsmayıl arı jen'il minezli adamlar. Bular u'shewine jese mazalı awqat kiyse qımbat kiyim qayg'ı. Hadal miynet islew ja'miyetke qanday da bolsa payda keltiriw h'aqqında oylanbaydı da. Biraq bizge bu'gingi ku'ni sovxozg'a direktor bolg'an jigittin' kelinsheginin' Na'ziyraday bola qoyıwı inanımsızday ko'rinedi. Al Gu'ljang'a uqsag'an perzentinin' baxtı mal du'nyanın' orayında ko'retug'ın analar İsmayıl'g'a uqsap h'aram pul tawıp, du'nyanı jalpaga'na sur'sem dep ju'rgen jigitter bar. Bul eki obraz so'zsiz avtordın' usınday tipleri narazılıg'ı, olardı a'shkaralawı.

Murattın' anası Sa'nem aqıllı analardıń tipik wa'kili. Ol o'mirdin' uzaq h'a'm h'adal gu'resleri jolların o'tken. O'z balası Murattı h'adal sezimli h'a'm ma'rt gu'resshin' etip ta'rbiyalag'an. Dramadag'ı ferma baslıg'ı Sa'nem kempirdin' zamanlası Ospannıń obrazı da jaqsı shıqqan. Ol gu'reslerge aktiv aralaspaydı. Ko'birek waqıyalardı baqlawshı adam sıpatında ju'redi. Bizin' turmısımızda uzaq jasaytug'ın h'a'mme menen kelisip kete беретug'ın, h'a'reketi boyınsha iqpalaq adamlarda ushırasadı. Ospan mine usınday adamlardıń wa'kili.

Rus adamı Sergey Mixaylov dramanın' aqırında qatnasadı. Biraq onın' oyı, sezimi, pikiri anıq, kishipeyil. Ol gu'resshin'ligi ushın Murattın' quwatlaydı h'a'm onı Ma'mbet Sadıqovtın' nadurıs topılısınan qutqaradı.

Omar, Sonaxan, Atajan, Sa'lmenler dramada geypara epizodlarda qatnasadı. Sonda da bulardıń h'a'r birinin' o'zine ta'n minezinin' belgileri jaqsı ashıl'g'an.

Bul drama so'zsiz P.Tilegenovtın' h'a'm qaraqalpaq dramaturgiyasının' tabısı. Pesada dialoglar ku'ta' ku'shli "Min' shaqırım jol bir adımnan baslanadı g'oy Ma'mbet Sadıqovich. Bizin' a'sirimiz kosmoslıq a'sir. Qoldan keletug'ın na'rsege nege qorqa beremiz" yamasa "u'yrekke ju'ziwdin' qajeti joq, Joldas Jamalovich" h't.b.

P.Tilegenovtın' "Ko'len'ke" ("Hu'jdan") degen at penen teatr saxnasında oynalg'an ("İnsan ta'g'diyri") pesaları bu'gingi ku'nin' en' aktual problemalarına qurıl'g'an "Ko'len'ke" jaslardıń bekkem semya bolıwı ma'selesine arnal'g'an.

Bul eki pesanın' mazmunına uqsas waqıya son'g'ı jılları ko'plegen shıg'armalarda su'wretlenip ju'r. Biraq P.Tilegenov o'mir shınılıg'ın o'zinshe, basqalardan o'zgeshe su'wretlegen.

"Ko'len'ke" pesanın' syujeti tiykarınan bir balanın' anası bolg'an student kelinshek Ja'miyla ta'g'diri alıng'an.

Ja'miylanın' kewli de ju'regide taza. Ol ku'yewi A'dilbekti su'yedi. Onın' niyeti h'adal turmıs h'a'm jaqsı u'y bolıw. Biraq onın' niyetin A'dilbek buzadı. Ol sawda xızmetkeri jen'il minezli Za'wreni alıp Ja'miylanı emiziwli balası menen taslap ketedi. Ja'miyla o'z xojalıg'ın buzg'ısı, balasın tiri jetim etkisi kelmey A'dilbektin' izinen Za'wrenin' u'yine de baradı. Og'an jalınadı da. Biraq jen'il minezlikke berilgen A'dilbek onın' so'zine qulaq aspaydı.

Ja'miyla turmıs qıyınshılıg'ı aldında beldi bekkem buwadı. Og'an A'dilbektin' apasın' sin'lisi pensioner h'ayal Ayxan, Ja'miyla menen bir mektepte oqıg'an, dissertatsiya jaqlap ju'rgen texnikumnın' mug'allimi Sabırlar ruwxıy ja'rdem beredi. Na'tiyjede Ja'miyla institutı tamalaydı. Avtor Ja'miyla ta'g'dirindegi bul momentler arqalı adamlardıń doslıq h'a'm gumanistik qa'siyetlerinin' geypara belgilerin ashadı. Shınında da bizin' elimizde ta'g'diyrin' mashaqatına jolıqqan adamlarğa doslıq qolın sozıwshılar ko'p g'oyş

Ja'miyla A'dilbektin' eteginen jılamsırap jabısa bermeydi. Oqıwın pitkeredi, balasın asıraydı. O'z kewlin bildirgen Sabırğa qosılıwğa meyil beredi. Usı sheshim h'a'm ta'wekelshilik Ja'miylanın' bu'gingi ku'nın' h'aqıyqıy adamı da'rejesine ko'terip tur.

A'dilbek Za'wre, Ka'rim bular qılıqları biri-birine jaqın, iplas islerdi do'retiwshi adamlar. A'dilbek Ja'miylanı taslap, jalg'an nazi menen jigittin' janın alatug'ın ma'kkar h'ayal Za'wrege u'ylenedi. Za'wrenin' kewlin xoshlaw ushın h'aq kewilli jigit, qurılıs masteri Ju'giniske o'tirik qag'azlarğa qol qoydırıp mut du'nya tabadı. Ju'ginistin' u'stinen qılmısli is qozg'alg'anda onı "otqa iyterip" jibermekshi boladı. Shig'armanın' aqırında barlıq ma'slikten ayırılıp Ja'miylag'a jalınıp, kemshiligin keshiriwdi o'tinip keledi. Biraq onın' bul tilegin Ja'miyla qabil etpeydi. Onı islegen qılmısları ushın militsiya alıp ketedi.

Shınında da bizin' ja'miyetimizde A'dilbek qsag'an "esabın tawıp eki asap" ju'rgenlerge orın bolmawı kerek. Bular erteme keshpe o'mirden orın taba almay qan'g'ıp militsiyalırdın' aldına tu'sip ketedi. A'dilbek obrazın' tiykarı bizin' ja'miyetimizde ornap atırğ'an usı shınlıqtın' kishkene ko'rinişi.

Pesadag'ı Ayxan kewli ken' analardıń wa'kili. Ol A'dilbekke jaqın. Sonın' anasın' sin'lisi bolıwına qaramastan naduris islerine qarsı shıg'adı h'a'm Ja'miylag'a ja'rdem beredi. Biraq mına epizodtag'ı dialoglardın' Ayxannın' xarakterine jaylasıwına gu'manlanasan'.

"Ayxan: Sabır balam, Ja'miylanı jaqsı ko'resen' be?

Sabır: Awa, men onı su'yemen.

Ayxan: Onda nege ju'regin'di ashpaysan? Ashıp-ashıp aytpaysan"

Bizin'she sonshelli saldamlı, kewili bay ana o'zinin' inisinin' h'ayalı h'aqqında jas adam menen bu'ytıp so'ylespeydi. A'llette bul azg'ana bolsa da o'mirdin' reallıg'ınan shetleniwshilik.

Dramadag'ı Ju'ginis penen Totı kewili de, isi de h'aq adamlar. Ju'ginisti A'dilbek qa'telestiredi. Biraq ja'miyetshilik onın' h'aq qa'teligin keshiredi.

Ulıwma alg'anda bul drama avtordın' belgili tabısların' biri. Al "İnsan ta'g'diyrı" dramasında tiykarınan bizin' o'mirimizdi qorg'awshı militsiya xızmetkerlerinin' jinayatlı islerge qarsı gu'resi kartinaları su'wretlenedi.

Dramada militsiya leytenantı Sadiq Orazov militsiya kapitani Axmet Abdullaev h'a'm militsiya mayori Batır Saburovlarđın' h'a'reketleri syujettin' tiykarın du'zedi.

Syujette dramatism ju'da' ku'shli. Syujetke tiykar bolg'an waqıya birden "Oktyabr ko'shesindegi 23-sanlı jaydan adam o'ligi tabılıwdan...zatlar tanılıwdan..." militsiya mayori Saburovtın' isti izertlewı ushın operativ gruppa du'ziwınen baslanadı. Pesanın' qah'armanları usı dramalıq situatsiyanı sheshiwge qatnasına qaray shıg'armada h'a'reket etedi.

Bul mashaqatlı isti sheshiwge qatnasına qaray militsiya xızmetkerlerinin' jeke xarakterleri ashıladı. Sadiq Orazov jas h'a'm kishi ofitser bolıwına qaramastan saldamlı, h'a'r bir kishkene faktke h'a'r ta'repleme na'zer taslap qılmısli isti real sheshiwge tanıtıwın militsioner.

Al, kapitan Axmet Abdullaev bolsa iske asıg'ıslaw qatnas jasaytug'ın, real faktlerge onshama tallaw jasay almaytug'ın, qarawındag'ı xızmetkerlerine orınsız qatal, tez peyil jigit.

Mayor Batır Saburov bolsa teren' oyshıl, operativ, biraq ko'regen, faktlerdi jan-jaqlı tallap u'yrenetug'ın, istin' durıs sheshiliwine janı qumar kisi.

Ko'riwshi usı u'sh tu'rli xarakterdegi militsiya xızmetkerlerin' qarap otırıp eger h'a'r qanday da qılmısli is Sadiq penen Batır qusag'an adamlardıń qolına tu'sse onda o'zinin' real sheshiwin tawıp, jazıqlılar jazalanadı. Al Axmet qusag'an adamlardıń u'stinen qolına tu'sse onda jazıqsızlar jazag'a duwshar bolıp, qılmıs islegenler ken' du'nyanı kere adımlap h'aq adamlardıń u'stinen ku'lip ju're berer eken da' dep oylaydı. Biraq shig'armanın' aqırındag'ı avtordın' Axmet Abdullaev h'aqqındag'ı sheshimine narazı bolasan'. İsti sonshelli bılğ'astırıwına qaramastan og'an "qa'telikti moyınlawda adamgershilik" dep Saburov ta'repinen keshirim beriledi. Bizin'she adam ta'g'diyrin tuppa-tuwra, tikkeley sheshetug'ın zan' organlarında Axmet Abdullaev qusag'an adamlarğa orın bolmawı kerek. Eger ol da real, jazasın alg'anda pesanın' ideyası ja'ne de ku'sheyer edi.

Pesadag'ı Sa'rsen h'aq, biraq qıyınshılıqqa qarsı gu'rese almaytug'ın adam. Og'an kapitan Abdullaev zorlaw jolı menen islemegen qılmısın isledi dep moyınlatıwğa urındı. Ol bunday qıyınshılıq aldında a'zzilik etedi. Eger leytenant Orazovtın' ku'shli h'a'reketi bolmag'an da shın ma'nisindegi ayıpkerler tabılмай, qılmısli is ashılмай qalar edi.

Avtor Sa'rsen obrazın jasaw arqalı bizin' o'mirimizde usınday printsipsiz adamlar bolmawı kerek. Adam ba'rqulla shınlıq, h'aqıyqatlıq ushın gu'resiw kerek. Sonda g'ana o'mirimizdin' qubılısları anıqlanadı dep aytpaqshı boladı. Avtordın' bul obrazi quwatlawğa turarlıq.

Pesadag'ı Na'zigul, Ma'direyim-shın ma'nisindegi jaqsı adamlar emes. Bular ekewine aqsha, altın, o'li du'nya h'a'mme na'rseden: ar-namıstan da, adamgershilikten de, h'u'jdannan da artıq. Bular ekewi du'nya ushın to'seklerin h'aramlaydı. Pesanın' aqırında bul ekewi de a'shkara boladı. Avtor bul eki jaman adamnın' a'shkara bolıwın ko'rsetiw arqalı bizin' o'mirimizdin' shınlıg'ın ko'rsetken. Avtor bul eki jaman adamnın' a'shkara bolıwın

ko'rsetiw arqali bizin' ja'miyetimizde kimde-kim qilmis islese, ol erteli-kesh usi Na'zigu'l menen Ma'direyimdey bolip a'shkara boladi.

Son'gi jillari P.Tilegenov, A.Ismaylov degen avtor menen birge "Analar" pesasin jazdi. Bul pesada K.S.Stanislavskiy atindagi qaraqalpaq ma'mleketlik muzikalı drama h'a'm komediya teatrının' saxnasında qoyildi. Shig'arma jergilikli kritikada B.Tursinov.na'pisqawlıqtı, h'aram niyetlilikke a'shkaralaw ushin turmıstı su'wretlewdir utimli gıltin tapqan ("A'miwda'rya" N8, 1977) shig'arma sıpatında jaqsı bah'alandı.

Al onın' "Bir tragediya izinen" dep atalg'an dramalıq shig'armanın' stsenariyası tiykarında teleko'rsetiwge qoyılıp 1983-jılı Tashkentte O'zbekstan televideniesi arqalı ko'rsetildi.

A'l'bette, bulardın' barlıg'ı dramaturgtın' do'retiwshiliginin' o'rlep, o'sip baratırğ'anın ko'rsetetug'ın qubılıs.

P.Tilegenovtın' dramaların' barlıg'ıda janrı jag'ınan muzikalı dramalar. Sonlıqtan pesanın' tekstlerine qosıqlar kirgizilgen.

Onın' u'stine muzikalı dramada qosıq P.Tilegenovtın' islegenindey dramanın' qa'legen jerine berile bermewi kerek. Al qah'armanın' ishki jan-seziminde, qanday da bir qayg'ılı ma yaki quwanışlı ma ku'shli tolqıw payda bolg'an waqıtta, qah'armanın' ku'yinishin yaki su'yinishin qosıqtan basqa na'rse bayanlay almaytug'ın waqıtta beriliwi kerek. Muzikalı dramadag'ı qosıqtın' usınday realistlik tiykarı bar. Avtor o'z dramalarında qosıqlardıń beriliw orınların' bunday realistlik tiykarlarına diqqat awdarmay-aq keltire beredi. A'l'bette, bul avtorıń ele janrdın' o'zine ta'n sırtın jetik o'zlestiriwdegi elewli kemshiliklerinin' biri.

Usınday geypara kemshiliklerine qaramastan P.Tilegenov uzaq h'a'm mashaqatlı izleniwshiliklerden keyin o'z talantının' ornın dramadan taptı. Ol bir qatar ta'wir dramalıq shig'armalar do'retip bu'gingi dramaturgiyamızdın' tariyxınan orın aldı.

Uliwmalastırıp aytqanda, dramaturgiya tarawında P.Tilegenovtın' ornı o'z aldına. Ol dramaturgiyanın' rawajlanıwına o'zinin' salmaqlı u'lesin qosqan ko'rkem so'z ustası.

T.ҚАЙЫПБЕРГЕНОВ ДО'РЕТІВШІЛІГІ.

J9basi

1. Jazıyshınıń dәsl3pk8 p49zalıq shıra4mala4ı.

2. T.Қа6ıpb34g3n9v5ıң «Қа4ақалпақ дәs5anı»49manı хаққında(s67j358, 9b4az jasalıy sh3b34l8g8 5.b.)

3. Jazıyshınıń s9ıfı dәy84d3g8 49manla4ı.

T.Қа6ıpb34g3n9v XX әs84d8ı b3lg8l8 jazıyshısı. Ol өз8n8ı көp ғана dә435p3l348 m3n3n қа4ақалпақ әd3b86a5ında ылk3n 8z қалdı4dı. Оның 9ch34kl348, gy448ı1348, 49manla4ı m8l186 kә4k3m p49zamızdı ba6ı5ıyda ылk3n 49l 96nadı.

T.Қа6ıpb34g3n9v 1929-jılı 7-ma6da K3g36l8 4a69nıııı a6mafında d86xan s3m6asında 57yıldı.

B9lajaқ jazıyshı 3l3 aылдаfı m3k53p53 9қыp jy4g3n yaқы5la4ında-aқ, z8643k хәм көp 9қыyды қәl3657fın, қ7n5lı 9қыyshı b9ldı. K368n X9j3l8 p3dag9g8kalıq 7ch3l8sh3s8nd3 9қыp, өз aылında m7fall8m b9ldı.

1950-jılı T.Қа6ıpb34g3n9v Қа4ақалпақ Mәml3k35l8k P3dag9g8kalıq lns58575ıııı 47s 58l8 хәм әd3b86a5ı bәl8m8n3 9қыyға 5ys3d8. Tap 7sı yaқы55an 9nıı әd3b86a5қа a4alasıyı baslandı. Ol әd3b86a5 p3n3n jazıyshı sha6ı4la4 m3n3n 5anısp, b7la4dan alfan хәм өз8 574mıs5a ba6қаfan 5әs84l348n қ9sıққа a6landı4ıp jaza basladı. Оның 3ı dәsl3pk8 gy448ı хәм 9ch34kl348 "Bl9kn95 sә6l36d8" d3g3n 59plamında basılıp shıқ5ı. Оның хәz84g3 sh3k3m "S3k435a4", "M7fall8mg3 4axm35", "S7yıq 5amshı", "Y6kısız 5ynl34" p9v3s5l348, "Қа4ақалпақ қızı", "Қа4ақалпақ дәs5anı", "Kөzd8ı қа4ashıfı", "Қа4ақалпақнама" dә435p3l34, s9nda6-aқ fә43zs8zl8k dәy848n3 5868sl8 "O dyn6afa a5ama xa5la4", "Қәlb8mn8ı қам7sı", "T74k86nama" хәм 5afı басқа dә435p3l348 хәz84g8 қа4ақалпақ p49zasınıı b7nnan біla6 da 4aıajlanıyında ылk3n әxm8635k3 863 b9lıp 5abıladı.

Jazıyshı өз dә4358ysh8l8g8n8ı dәsl3pk8 jılla4ında p93z86a m3n3n sh7fıllanfan b9lsa, 1955-jılla4ға k3l8p p49za jan4ına jyз b74dı. Usı jılı 9nıı "P9ch5al9n k3lg3nd3" a5lı gy448ı8 b848nsh8 435 ja4ıq kә4d8. Ol қа4ақалпақ p49zasının 4aıajlandı4ıyda қ9sқан ыл3s8 7shın B34daқ a5ındafı R3sp7bl8kalıq, Xamza a5ındafı Özb3ks5an Mәml3k35l8k sı6lıqla4ına m86asa4 b9ldı. B7nnan басқа 9l 1980-jılı T.Қа6ıpb34g3n9v5ıı "Қа4ақалпақ дәs5anı" 548l9g86ası 7shın b74ınfı aıqamnıı mәml3k35l8k sı6lıfınıı, "Қа4ақалпақнама" 49man-3ss8s8 7shın M.Қashfa486 a5ındafı j34 jyzl8k (O45a !z86a) халıqla4ı әd3b86a5shıla4ına b348l357fın sı6lıққа m86asa4 b9ldı. Әlb3553, 9nıı dә4358ysh8l8g8n8ı ma6da-shy6d3s8n3 sh3k3m 59қ5ay kı6ın. Оның dә435p3l348nd3 p9v3s5l34 ылk3n 94ın 575adı. Mәs3l3n, 1950-jılı ja4ıққа shıққан "S3k435a4", 1958-jılı jә486alanfan "M7fall8mg3 4axm35" p9v3s5l348 қа4ақалпақ p9v3s5 jan4ın 4aıajlandı4ıyda b3lg8l8 94ınfa 863.

K368ng8 jilla4ı jazıyshınıñ "S7yık 5amshı", "Y6kısız 5ynl34", "Tənxə öz8h3 məl8m sı4", "Qa4a dəp534" də435p3l348 ja4ıq kə4d8. Onıñ 3h dəsł3pk8 "S3k435a4" a5lı p9v3s58nd3 74ıs dəy848 xaqı6qa5lıfı !6am74a5, Gylə6sha, Qalba6, E4ba6 9b4azla4ı a4qalı sh3b34 syý435l3n3d8. "M7fall8mg3 4axm35" p9v3s58nd3 balala4 574mısı syý435l3n3d8. Shıfa4manıñ bas qa4a4manla4ı T74dım74a5, M3hı8m74a5 9b4azla4ı xalıq5ı saýa5landı4ıy, afa45ıyshılıq məs3l3l348 m3n3n 58kk3l36 ba6lanıslı. Jazıyshınıñ 1960-jılla4ı ja4ıqqa shıqqan "S9Hfı xýj8m", "Qa4aqałpaq kızı" 49manla4ı m8l86 p49zamızda qa4a4man xa4ak5348n8n8h 3v9l5s86asın syý435l3yđ3 əxm8635k3 863 b9lfan shıfa4mala4 qa5a4ına k843d8.

"S9Hfı xýj8m" a5lı 49manda Qa4aqałpaqs5anda ayıl x9jalıfın k9ll3k58vl3s5848y məs3l3l348 sөz 358l3d8. B7l nə4s3 49mandafı J863m74a5, !65jan, S34k3ba6, Jəlm3n, !6xan 9b4azla4ı a4qalı b348l3d8. R9mandafı ba4lıq ýaqı6a b84 ayıldın mash5abına jəml3ng3n. Shıfa4manıñ 586ka4fı 8d36ası ayıldafı jaña dyz8m m3n3n gөn3 dyz8mn8h gy43s8 syý435l3y.

Jazıyshınıñ "Qa4aqałpaq kızı" 49manı qa4a4man xa4ak5348nd3g8 ps8x9l9g8zmd8 syý435l3yđ3 ylk3n j358sk3nl8k b9lıp 3saplanadı. Shıfa4madafı ba4lıq ýaqı6a J7magyl 9b4azı a4qalı ashıp b348l3d8. B7nda qa4aqałpaq kızınıñ x7kıqsızlıfın, 53hs8zl8k өm84d3n 34k8nl8kk3 7m5ılıyındafı basıp ө5k3n azaplı j9lı jyđə 8s3n8ml8 5y4d3 syý435l3ng3n, s9nda6-aq Zə48pba6, Dy6s3nba6, Q75ımba6, T74ımb35, !653n m9lla 9b4azla4ı 9kıyshınıñ dıqqa5ın öz8n3 5a45adı. 60-jılla4dın 3k8nsh8 6a4ımınan baslap "Qa4aqałpaq dəs5anı" 548l9g86ası jazıla basladı. T48l9g86a 70-jılla4dın 3k8nsh8 6a4ımında jazıp p85k348ld8. R9man 47s, özb3k, qazaq, 5y4km3n 58l348n3 aydaıldı. T48l9g86afa b74ınfı !yqamnıñ məml3k35l8k sı6lıfı b348l8y8 9nıñ ylk3n də435p3 3k3nl8g8n3n d343k b343d8. B7l də435p3n8 8z345l3yđ3 qa4aqałpaq əd3b86a5ıshı alımla4ı m3n3n b84g3 özb3k 8l8mpazı P.Sh34m7xamm3d9v, 94ıs 8l8mpazı Z96a K3d48na, T.Dabıd9va xəm 5afı baskala4 8z345l3y j7mısla4ın alıp ba4dı. R9man ysh k85ap5an 8ba4a5 b9lıp "Maman b86" əpsanası, "Baxı5sızla4", "Ty8n8ks8zl34" d3g3n bөл8ml34d3n 574adı. T48l9g86ada qa4aqałpaq xalqınıñ XVIII əs84d3g8 574mısı 5a486xı6 fak5l34 586ka4ında kə4k3m 58ld3 ashıp b348lg3n. R9mannıñ b848nsh8 k85abında 586ka4fı 94a6 XVIII əs84d3g8 qa4aqałpaq ba5ı4ı Maman b86d86 5a486xı6 xə43k358 574adı. 1743-jılı avg7s55a qa4aqałpaq 3lsh8l348 pa5sha R9ss86asına q9sılıy n86358nd3 P3534b74gqa ba4adı. B7l 3lsh8l34d8 jas Maman baska4ıp ba4adı. R9mannıñ s67j358 jyđə көp planlı. S67j3558h 586ka4fı j9lı Maman b86 ə584apında 4aýajlansa, 9nıñ g36pa4a 5a4aýla4ı !bılqa6ı4, M74a5 sha6ıq, !manlıq, I4ısq7l b86, Es3ng3ld8, !6fa4a b86 x.5.baskala4dın xə43k35l348 m3n3n 5ıfız ba6lanıslı. B84aq, 9la4dın xəmm3s8 Maman b86 9b4azınıñ ə584apında b9lıp ө53d8. T48l9g86anıñ 3k8nsh8 k85abı- "Baxı5sızla4" 49manı. B7l 49mannıñ s67j358 586ka4ında XVIII-XIX əs84d3g8 qa4aqałpaqla4dın X86ya xanınıñ q9l as5ına 59lıq ө58y8 574adı. R9manda !6d9s b86, Es3ng3ld8 b86, Tө43m74a5 s7ypı, M7xamm3d Əm8n xan, M7xamm3d Rax8m, B3g8s, Mı4jıq, Q7ma4, I4za, Tө43, E4naza4, Kynx9ja x.5.b. 5a486x5a b9lfan adamlar ba4. R9mannıñ ysh8nsh8 k85abı- "Ty8n8ks8zl34" 586ka4ınan Mı4jıq p3n3n Q7ma4dan 57yılfan bala E4naza4dın öz xalqınıñ basshısı b9lıp, X86ya xanlığı z7lmlıfına qa4sı alıp ba4fan gy43sl348n syý435l3yğ3 a4nalfan. R9manda E4naza4 alakөz, E4naza4 k3n3g3s, B34daq sha6ı4, Za4lıq, Janfazi, Qa4aq7m, Q75lı x9ja, Q7ma4 ana, Sa6ıpnaza4, Rəyshan, Gylz86ba, T3h3l, Qəll8b3k, G3nj3m74a5 sı6aqlı 9b4azla4 b348lg3n. E4naza4 alakөz 9b4azı əd3b86a5ımız 5a486xında Maman b86, !6d9s baba 8sl348n dayam 358ysh8 öz xalqınıñ fə43zs8zl8g8 7shın gy43s alıp ba4fan ba5ı4 5a486xı6 adam 9b4azı b9lıp 5abiladı.

"Maman b86 əpsanası" 49man 548l9g86asınıñ b848nsh8 k85abı. B7l 49manda qa4aqałpaqla4dın өm848n8h Jañadə46a b96ındafı dəy848 xəm X943zmğ3 kesh8p k3l8y8, jən3 b7l j34d3g8 dəsł3pk8 k7nl348 syý435l3n3d8. R9manda qa4aqałpaqla4dın R9ss86afa 34k8n q9sılıy 7shın gy43sl348n3 k3h 94ım b348lg3n. Jaña də46a b96ında jasap a5ı4fan qa4aqałpaqla4dın Qazaqla4dın k8sh8 jyz8n8h xanı !bılqa6ı4dın q9l as5ında b9ladı. !bılqa6ı4 baqlay xəm baska4ıy 7shın 9la4dın ys58n3 Fa6ıp d3g3n k8s8n8 6a4ım xan 358p q96adı. Qa4aqałpaqla4 !bılqa6ı4fa көp salfı45la4 5өl3p azapla4 kə43d8. Qa4aqałpaq 74yıla4ınıñ basshı b86l348 b7l azap5an q75ılıyđın j9lla4ın 8zl3s5843 basla6dı. Ola4 B7xa4a xanlığının q9l as5ına xəm baska jaqla4fa 5a4ap k35k3n qa4aqałpaqla4dı b84l3s5848p kyshl8 xalıq b9lıyđı maqs35 353d8.

"Baxı5sızla4" 49manı. Jazıyşınıñ "Baxı5sızla4" 49manı "Qa4aqałpaq dəs5anı" d3p a5aıfan 548l9g86anıñ 3k8nsh8 k85abı. B7nda 586ka4ınan qa4aqałpaq xalqınıñ XIX əs84d8ñ b848nsh8 6a4ımında s86as86-jəm8635l8k əm84 syü435l3n3d8. R9man s67j358n8ñ 94a6ında xalqımızdıñ 5a486xındañı b3lg8l8 adam-!6d9s b86 574adı. B7l adam 57y4alı 5a486xımızda 3k8 5y4l8 5y8n8k ba4. B848ngsh8s8, xalıq ma6danında !6d9s b86 xəmə3l 7shın 3k8 8n8s8 B3g8s p3n3n Mı4jıq5ı əl5848p, ja'yız adam sıp5ında syü435l3n3d8. !l XIX əs84d3 jasaıan xalqımızdıñ a5aqlı sha6ı4ı B34dağ öz8n8ñ "l6d9s b86" shıfa4masında !6d9s5ı xəmə3lpa4az b84aq mə5l8g8, ba5ıllıfı ba4 adam sıp5ında syü435l36d8.

T.Qa6ıpb34g3n9v "Baxı5sızla4" 49manınıñ 586ka4ın döz8yü3 bğg8ng8 5a486x 8l8m8n8ñ j358sk3nl8kl348n3 sy63n3d8 xəmə shıfa4manıñ s67j358n q74ıyda, qaıa4manla4 9b4azın jasaıda av594 ylk3n xızms5 a5ka4adı.

R9mannıñ s67j358. Qa4aqałpaqla4dıñ XIX əs84d8ñ b848nsh8 6a4ımındañı bas b86 !6d9s X86ya xanlıfına sy63n8p qa4aqałpaq xanlıfın döz8yüsh8 b9ladı. Ol öz maqs58n əm3lg3 ası4ıy 7shın X86ya xanlıfına ba4ınsha ja4anadı. B84aq Q9ñı4a5 qalasınıñ xəkm8m8 Tə43m74a5 s7yıpı X86ya xanlıfınan fə43zs8z Q9ñı4a5 xəkm8ml8g8n döz8yüsh8 b9ladı. Eld8ñ 8sh8nd3g8 3k8 basshı 945asında qa4ama-qa4sılıq shıfadı. !6d9s5ıñ 3k8 8n8s8 B3g8s p3n3n Mı4jıq Tə43m74a5 s7yıpı 5ə3p8n3 ə53d8. X86yadan xan k3l8p !6d9s5ı q9llaıan b9lıp Tə43m74a5 s7yıpı ləshk34l348n3 qa4sı 74ısla4 jy4g8z3d8. Usı 74ıs5a !6d9s 8n8l348 B3g8s p3n3n Mı4jıq əl5843d8. !6d9s b7nnan k368nd3 qa4aqałpaq b86l348n b848k5848p fə43zs8z məml3k35 döz8yüsh8 b9ladı. B84aq b86l34 b848kp36d8. B7l !6d9s5ıñ əl8y8n3 alıp k3l3d8.

R9mandarı baslı qaıa4manla4 9b4azla4ı. R9man s67j358n8ñ 94a6ında 574a57fın baslı qaıa4manla4 !6d9s b86, Tə43m74a5 s7yıpı, B3g8s, Mı4jıq, Q7ma4 ana x.5.b.

!6d9s ba4ınsha 96shıl, öz xalqınıñ 5əfd848n 5343ñn3n 96la6 ala57fın adam. Ol öz8n8ñ b84 əylad b74ın jasaıan Mamanb86d8ñ ("Maman b86 əpsanası" 49mannıñ baslı qaıa4manı) R9ss86afa q9sılıp fə43zs8z məml3k35 döz8yü xəqkındañı 8d36ası əm3lg3 aspaıannan k368n X86ya xanlıfına sy63n8p fə43zs8z qa4aqałpaq məml3k358n döz8yüsh8 b9ldı. Ol öz8n8ñ b7l 96ın əm3lg3 ası4ıy 7shın X86ya xanlıfına ba4ınsha jaıfınadı. B84aq xan 9nı alda6dı. Ol qala salıy, 3g8n 3g8y məd3n86a5ın 4aıajlandı4adı. "M84əyb35 kün8" d3g3n xalıq b848nsh8 kün8n 96lap shıfa4dı. Salıq jı6naıan xalqına j3k kə48n8yüsh8 kıladı, ab496ın 5əg3d8. Qa4aqałpaq 74ıy basıla4ıda !6d9s5ıñ a65qanına jy4m36d8. Nə586j3d3 !6d9s Xanfa kə5348l8s basla6d. B84aq j3ñ8l8p qalıp öz8 əl8mg3 g48p5a4 b9ladı.

R9mandarı B3g8s xəmə Mı4jıq 9b4azla4ı mazm7nı b96ınsha b848-b848n3 jaqın. Ek3y8 d3 !6d9s b86d8ñ 57yısқан 8n8l348. Ek3y8d3 añqaıy xəmə əj35. Q9ñı4a5 b868 Q75lım74a5 lınax5ıñ səz8n3 348p öz8n8ñ 57yısқан aıası !6d9sqa qa4sı shıfadı, xəmə 9nıñ q9lınan əl3d8.

Tə43m74a5 s7yıpı 9b4azı b848nsh8 s7m: X86l3k34 xəmə 5akabı4 adamnıñ 9b4azı. Ol Q9ñı4a5 xanlıfın döz8yü a4qalı öz8n8ñ q9lında xalıq b86l8g8n 7slap 574fısı k3l3d8. Ol b7l maqs58n əm3lg3 ası4ıy 7shın sada xəmə aq kək843k adamladı alda6dı. B3g8s58 öz8n8ñ əsk34l348n3 basshı 358p q96adı xəmə b7l a4qalı 57yısқан aıası !6d9s p3n3n 9nı a4azlası4adı. B84aq B3g8s əlg3nd3 9nıñ əl8m8n3 kı6lanba6dı. O4nına !65m74a5 kızıl b3558 ap-aısa5 əsk34 bası 358p 5a6ınla6dı. Ol Mı4jıqqa a6aıın sy6d843d8. Qa4aqałpaq kızla4ın Q94asan b96la4ına a5la4fa ay48s3 alma6dı. T3k !6d9s5ıñ fə43zs8z Qa4aqałpaq məml3k358n döz8yü xəqkındañı 8d36asına qa4sı shıqқанı qaladı. Tə43m74a5 s7yıpı 9b4azı 7sında6 p49g43sk3 qa4sı shıfıp, 3ld8ñ a4asına ala ayızlıq salıp jy4357fın adamnıñ 58p8k 9b4azı.

Q7ma4 ana 9b4azı b7l jazıyşınıñ ylk3n 5abısı. Ol ba4ınsha aqıllı, ba4ınsha 7kıplı xa6al. Xəmm3 jası ylk3n, jası k8sh8n8 sı6la6 aladı. Ol a5aqlı Es3ng3ld8 m3x43mn8ñ kıızı. Qa6naıası m3n3n Ky63y8 Mı4jıq5ıñ a4asında, Tə43m74a5 s7yıpı m3n3n !6d9s5ıñ a4asındañı ala ayızlıqla4fa da qa4ama6dı. Xəmm3s8n d3 öz 94nı m3n3n sı6la6dı. Əz8n8ñ xa6allıq a4-namısın xəmm3 j34d3 d3 q94fa6 aladı. R9manda Maman, O4ınba6 b86l34 9b4azla4ıda, 47s 7s5ası (N8k8f949v 9b4azıda əd3y84 5əy84 jasalın).

"Tys8n8ks8zl34" 49manı. Jazıyşınıñ "Tys8n8ks8zl34" 49manı "Qa4aqałpaq dəs5anı" 548l9g86asınıñ ysh8nsh8 k85abı. B7l 49man 586ka4ınan a5ı 5a486x5a əpsana b9lın adam E4naza4

alakəzd8n 8m848n xəmə 9l jasanan dəy84d3g8 qa4aqalpaq xalqının 5a486xın sy435l3y3 a4nalfan. Qəl3mk3sh b7l 49mannıñ 586ka4ına E4naza4 alakəzd8n 8m848n3 ba6lanıslı 5a486xı6 fak5l34d8 aladı xəmə 8z d3 6adınan (kə4k3m 96ınan) dəy84 z7lmlıfın xəmə baslı qa4a4manla4 8m848n 59l1k5ı4y maqs358nd3 kəp 8ana xə8d8s3l34d8 q9sadı.

R9mannıñ mazm7nı. R9manda E4naza4dın jaña j8g85 b9la baslanan dəy848n3n baslap, xalıq kə5348l8s8n8n basshısı b9lıp, kə5348l8ssh8l34 ıdı4ap, j3ñ8l8sk3 7shı4ap, E4naza4dın 8l8sm8n3 g848p5a4 b9l1yına sh3k3mg8 jyda kəp jıllıq yaqı6a sy435l3n3d8. E4naza4 alakəz b7l-"Baxı5sızla4" 49manında ı6d9s5ıñ 8n8s8 Mı4jıq p3n3n k3l8n8 Q7ma4dan 57yılfan bala. Ol jasinan-aq aqıllı, s8zg3 sh3sh3n, 8m84 q7bılısla4ın: 8z8nsh3 sh3sh3 ala57fın ba5ı4, j8g85 b9ladı. Gy43sl34g3 5ys3d8 xəmə palıyanla4dı j3ñ3d8. ıpası, 8m84l8k j9ldasın, ayıllasla4ın qə84l36d8. S67j35k3 586ka4 b9lfan yaqı6a d8sl3p E4naza4 alakəz ə584apla4ında 4aıajlanıp ba4ıp k368n qa4aqalpaq ayılla4ı, X86ya xanı, Qa4aq7m 86shan (Q75lı q9ja), O43nb74g x.5.b. ə584apında 4aıajlanadı. B7l 49man s67j358n8n kəp shınlıfın kə4s353d8. E4naza4 Maman b86 m3n3n ı6d9s baba 8d36alıq 586ka4ın salfan qa4aqalpaq xalqın dyz8y 7shın gy43s apa4ıp 47s pa5shalıfınan jə4d3m s94amakshı b9ladı. E4naza4 alakəzg3 8z8n8n b868k 8d36asın əm3lg3 ası4yda Qa4aq7m 86shan, Janfanı 5843 xəmə basqala4 k3s3n5 b343d8. E4naza4 5y4km3n, qazaq ara68nl34d3n jə4d3m alıp, 8z xalqın jəm13p xanlıq dyz3d8. M8l1358 qazaq Za4l1k d3g3nd8 xan 358p sa6lap 8z bas y8z84 b9ladı. X86ya xanlıfı b7l jas xanlıqqa qa4sı əsk3486 xyj8m 353d8. Gy43s53 jas xanlıq j3ñ8l3d8.

Baslı qa4a4man. R9mannıñ baslı qa4a4manla4ı E4naza4 alakəz, Qa4aq7m 86shan, Janfazi a5843, M8xa6l9v, T3ñ3l, Qəl18b3k x.5.b.

E4naza4 alakəz 8z xalqın j9qa4ı 8d36ala4ra baslaıyslı, xalqının 843zs8zl8g8 7shın gy43s alıp ba4fan adam. Ol b84 s8zl8, ba5ı4, 5apqı4 xəmə palıyan. 8z xalqının aldıñfı adamların b848k5843d8, q9ñsı xalıqla4dan jə4d3m aladı, aldıñfı adamların y643n3d8. S8658p 843zs8z qa4aqalpaq m8l1358n dyz3d8. K3yl8 s9nsh3l18 k3ñ, 8z xan b9lma6 xanlıqla4 945asındadı b84l8k58 aqlay maqs358nd3 qazaq xalqının yək8l8 Za4l1k 5843n8 xan 358p sa6la6dı. Onıñ k3yl8 xaq. Xəmm3n8 8z8nd36 xadal k3y8l18 adamlar d3p a5a6dı. B84aq 9fan Qa4aq7m 86shan, Janfazi 5843, Sh9ñk1 x.5.b. sa5qınlıq 353d8. Ol 8l8m b8l8m y643ns8n d3p b84qa5a4 qa4aqalpaq balaların (T3ñ3l, Qəl18b3k) R9ss86ara j8b343d8. B84aq, ba5ı4 aıqaıy, 34 g8d3k d3g3nd36 8z ayıllası Sh9ñk1nıñ q9lınan qaza 5abadı.

Qa4aq7m 86shan (Ty4k86 ax7n) xə43k358 "Baxı5sızla4" 49manında baslansada, "Tys8n8ks8zl34" 49manında jyda a6kınlasadı. Ol b848nsh8 jə8d8g86 xəmə 3k8 jyzl8 adam. K343k j348nd3 74ıla4 m3n3n d3 sh348k b9lıp k353 b343d8. Ol E4naza4dı b84 n3sh3 m8453b3 alda6dı. B84 maqs358 X86ya xanlıfınan s9l a4qalı 8slamnıñ ys53ml8g8n saqlay. X86ya xanlıfı q74amına xəmə qa4aqalpaqla4 a4asında 47sla4dın 5əs848n 85k34m3y.

Za4l1k 5843 xəmə3ld8 sy6357fın b84aq aqılı sa6ızlay adam. Ol Xan b9lsa da Xanlıq5ı j8nl8 jy4g8z3 alma6dı. ı! Janfazi 5843 jala5a6 adam. Ol 8z8n 47s pa5shasın 5843p8nd3g8 qa4aqalpaqla4 m3n3n 58l3kl3s l13k36 s7l5anıñ adamı 358p kə4s353d8, b84aq shın mən8s8nd3 X86ya xanlıfına xız35 358p jy4g3n qa4aqalpaqla4dın m8p8n3 sa5qınlıq 35k3n adam.

M8xa6l9v k3yl8 d9slıqqa sadıq əd3y84 aqıllı adam. Ol E4naza4ra xəmə 9nıñ 8d36asına xy4m35 p3n3n qa4a6dı. T3ñ3l m3n3n Qəl18b3k58 O43nb74qa b8l8m d843j3s8n kə5348y maqs358nd3 3458p k353d8.

T3ñ3l xəmə Qəl18b3k 8l8m m3n3n b8l8mn8n ja6ına, aldıñfı 3l134 m8d3n86a5ın y643n8yg3 qə8d3m q96fan 5alaplı jasladaıñ yək8l8. B84aq 9la4dın 8s8 k3l8sp36d8. R7s-5y4k 74ısına a4alasıp 3k3y8d3 qa6fılı xə8d8s3l34g3 7shı4a6dı.

Jazıyshınıñ s9ñfı 49manla4ı. T.Qa6ıpb34g3n9v a5aklı FQa4aqalpaq dəs5anı" 548l9g86asınan k368n "Kəzd8n qa4ashıfı" 49manın, "Qa4aqalpaqnama" 49man-3ss3s8n jazdı.

Jazıyshınıñ "Kəzd8n qa4ashıfı" d3p a5alfan 49manı 5a486xımızda "57balaıyslılıq jılla4ı" d3p a5alfan dəy84 shınlıfınan alıñfan. R9mannıñ baslı qa4a4manla4ı Dəyl359v xəmə S34jan9vla4. Dəyl359v s9vx9zdın jaña d843k59ı, al S34jan9v b9lsa 3sk8 d843k594ı.

Dəyl359v dəs13p s9vx9zfa ʔək8l b9l1p k3ld8. Ol 43sp7bl8ka kəl3m8nd3g8 məj8l8s53 s9vx9z k3msh8l8kl348n a65adı. K368n ʔz8n 7sı s9vx9zfa d843k594 358p j8b343d8. Ol 3nd8 q9sıp jazıy1a4fa, j14ıp j3yşh8l34g3 qa4sı gy43s alıp ba4adı xəmə j3h8sk3 348s3d8.

S34jan9v s9vx9zdıh b74ınfı d843k594ı. Ol pax5anı sa5ıp alıy a4qalı 94ınl6dı . ʔz8n8h ə584apına j34m3nl34d8, jala5a6la4dı j16na6dı. S9vx9zdıh jaña d843k594ı Dəyl359vqa da jamanlıq 96la6dı. B84aq q9lınan k3lm36d8.

Talan5lı xəmə sh3b34 jazıyşınıh "Qa4aqalpaqnama" 49man-3ss3s8 byg8ng8 kəp m8ll35l8 əd3b86a5ınıh j9qa4ı kə4k3ml8k xəmə 8d36alıq 5alabınan 57yfan.

!v594 49manda m8fl34d8, əpsanala4dı, l8g3ndala4dı, d8dak58kalıq p8k84l34d8 av594dıh ʔm848 m3n3n də435p3s8n8h 3v9l675s86asına ba6lanıslı 574mıslıq ma5348alla4dı a4alas5ı4ıp syy435l36d8.

!v594dıh 57yfan 3l8 9nıh ʔzg3sh3l8g8, xalıq danışpanlıfı, jaksılıq p3n3n jamanlıq, əd3b86 də4358yşh8l8k58h ps8x9l9g86ası, m8ll86l8k p3n3n 8n534na5s89nallıq, adam xəmə ʔm84, adam xəmə jəm8635, m86n35 p3n3n adam, dəs5y4 xəmə jañashılıq, jan4 xəmə s67j35, m8ll35l34 5əfd848 xəmə 9nıh 7llyma adamza5 5əfd848 m3n3n ba6lanıslı 5.b. 96-p8k84l348 av594dıh ʔm848 m3n3n j3k3 5v94ch3s5v9l1q 3v9l675s86asına ba6lanıslı syy435l3n3d8.

S9nıh m3n3n b84g3 b7l shıfa4ma ʔz8n3 5ən xəmə m8ll86 ʔzg3sh3l8kk3 863. B848nsh8d3n, av594dıh j3k3 5v94ch3s5v9l1q 3v9l675s86ası m3n3n b84g3 43sp7bl8kamızdaı kə4k3m 96dıh ʔs8y8n b343d8, 3k8nsh8d3n, m8ll86 f9lk194l1q ma5348alla4dı pa6dalanıyı b7l 49mannıh ʔz8n3 5ən xəmə m8ll86 ʔzg3sh3l8g8n kə4s35357fın baslı fak594la4dıh b848 b9l1p 3saplanadı. !v594 ʔz8n8h j3k3 ʔm848n3, də435p3s8n3, ʔz8 ʔsk3n jəm8635l8k ʔm84g3 5ən m3m7a4l1q 3l3m3n5l34d8 d3 shıfa4mafa 94ınlı k84g8zg3n.

T.Qa6ıpb34g3n9v kəp sanlı p7bl85s8s58kalıq maqalala4dı jazıp 9la4da byg8ng8 kynn8h 3h zə4y4l8 məs3l3l348n q9zrap a5ı4.

İ.Y7SUPOV DO'RETİWSHİLİGİ

1. İ.Yusupovtın' qaraqalpaq poeziyasında tutqan ornı h'aqqında.

2. İ.Yusupovtın' lirikası

3. Shayırdın' liro-epikalıq poeziyası.

İbrayım Yusupov ko'pshilikke ken' ma'lim shayırların' biri. Ol 1929-jılı Shımbay rayonının' Azat awılında tuwılǵ'an. A'debiyatqa h'a'wesligi mektepte oqıp ju'rǵen jıllarınan-aq baslang'an, diywalı gazetalarg'a qosıqları basılıp turg'an.

İ.Yusupov 1949-jılı Qaraqalpaq ma'mleketlik pedagogikalıq institutın' qaraqalpaq tili h'a'm a'debiyatı fakultetin tamamlap, 1961-jılǵ'a shekem usı institutta mug'allım bolıp isleydi. 1961-jıldan 1965-jıllar aralıǵında "A'miwda'rya" jurnalın' bas redaktori, ilim izertlew institutında xızmetker boladı. 1965-jıldan baslap Qaraqalpaqstan Jazıwshılar Awqamın basqaradı. 1980-jıldan baslap "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetasının' redaktori, Respublikalıq Milliy qa'diriyatlar h'a'm ruwxıy ma'deniyat orayı baslıǵı h't.b.

A'debiyatımızdın', a'sirese, poeziyanın' jetilisiwi h'a'm ko'rkemlik jaqtan ba'lentlikke ko'teriliwinde onın' talantlı wa'kili İbrayım Yusupovtın' og'ada u'lken ornı bar. İbrayım Yusupov a'debiyatımızǵ'a Ullı Watandarlıq urıstan son'ǵı jılları keldi. Shayırdın' ayrıqsha pafosqa tolı ken' lapızlı lirikası, oyshıl, obrazlı, filosofiyalıq shıǵarmaları, ulıwma poeziyası, epikalıq shıǵarmaları oqıwshılar ja'miyetshiligi ta'repine jaqsı bah'alandı. Onın' shıǵarmaları orıs, o'zbek, qazaq, h'a'm t.b. tillerge awdarılǵ'an.

İ.Yusupovtın' qaraqalpaq a'debiyatında poema janrın rawajlandırıwǵa qosqan u'lesi salmaqlı. Shayırdın' birinshi poeması "Joldas mug'allım" 1949-jılı jazıldı. Bul poema onın' shayırlıq jolın belgilewshi shıǵarması edi. Sonnan bergi da'wirde "Akatsiya gu'llegen jerde", "Aktrisanın' ig'balı", "Eski fontan ertegi", "Gilemshi h'ayal h'aqqında h'aqıyqatlıq", "Dala a'rmanları", "Tumaris", "Poseydonnın' g'a'zebi", "Bu'lbil uyası", "Ma'melek oy" t.b. shıǵarmaları belgili.

İ.Yusupov "Qaraqalpaqstang'a miyneti sin'gen ko'rkem g'ayratkeri" h'a'm "Qaraqalpaqstan h'a'm O'zbekstan xalıq shayı", Respublikalıq Berdaq atındagı sıylıqtın' laureatı. A'debiyatı rawajlandırıwdagı miyneti ushın h'u'kimetimiz ta'repinen orden h'a'm medallar menen sıylıqlandı. İ.Yusupovtın' "Seydan g'arrın' gewishi" atlı gu'rrin'i qaraqalpaq a'debiyatında en' jaqsı gu'rrin'lerden esaplanadı. Da'slepki kolxozlasıw da'wirlerinin' kishkene g'ana bir epizodın su'wretleytug'ın bul shıǵarma 1956-jılı jazıldı. Bul waqıtları A'.Shamuratov ta'repinen jazılǵ'an "Qırıq qız" pesasın qayta shıǵıp tamashago'ylerge usındı. Teren' ma'nili yumorg'a tolı "O'mirbek laqqı" komediyası u'lken tabısqa iye boldı. Son'ǵı jılları "İskender patshanın' tu'si" pesası saxnalastırıldı. A'debiyatımızdın' tariyxında birinshi ma'rtebe "A'jiniyaz" operasının' librettosın jazdı...

İ.Yusupov- qaraqalpaq a'debiyatın o'zinin' ko'p g'ana awdarmaları menen bayıtqan shayır. Pushkin, Lermontov, Gete, Shekspir, Mayakovskiy h't.b. shayırlardıń ayırım shıǵarmaları menen qaraqalpaq oqıwshıların tanıstırıwda u'iken xızmeti bar.

Lirikası. İbrayım Yusupov lirik shayır sıpatında jaqsı belgili. Onın' do'retpesinin' negizgi o'zegi bolǵan lirikanın' tematikasının' o'zinshellik belgilerin an'law ushın "Ku'nshıǵıs jolawshısına" (1956) qosıǵı xarakterli shıǵarma. Bunda ol tuwǵan jerinin' bay ta'biyatı, en' tiykargısı miymandos, miynetkesh xalqı h'aqqında jırlaydı. Tuwǵan jeri, xalqı menen maqtanıw h'esh qashanda h'esh bir shayır ushın jat emes, bul da'stu'rli jol:

O'z elinin' bir mu'yeshin aralap,
Ju'reginde ma'n'gi saqlap ketiwge,
Ku'n shıǵısqa sapar shekken azamat,
Asıq dostım bizin' jaqqa jetiwge.

Shayırdın' lirikasının' tematikasını tuwılǵan jeri, onın' buringı h'a'm h'a'zirgi tariyxı menen baylanıslı.

İ.Yusupovtın' "Ana tilime" qosıǵı o'zinin' mazmunı jag'nan uzaq tariyxı eske tu'siretug'in shıǵarma. Bunda patrioliq maqtanısh sezimi filosofiyalıq oyshılıq penen jetkerilgen:

Jıraw seni ba'ygı atınday baplag'an,
Sheshen seni jawda shıntlap taplag'an,
Alpamıslar uran etip urısta,
Berdaq seni quran etip saplag'an.

Ana tilim sen baspadan ayırmam,
Sen turg'anda men a'dewir shayıрман,
Sonsha qatal su'rginlerde jog'almay,
Bul ku'nlerge jetkenin'e qayılman.

İ.Yusupovtın' "Alatawdan esken samal", "Arashan" qosıqları menen birge, Qazaqstan tuwralı shıǵarmalarında da poetikalıq jan'alıqlar jaqsı seziledi. Ol Qırǵızstandı: "Jarlarına jas qırannın' pa'rwazın berip, Toqtag'uldın' qart qıyalın terbegen u'lke" dep su'wretleydi, al onın' Za'wlim alatawın "Gu'zektegi jılqışday quntıyıp, aq qalpıǵın basıp kiygen shın'ların'" dep ol tawlı jerdin' sulıw ko'rinislerin beriwge umtıladı.

İ.Yusupovtın' Qırǵızstan h'aqqında jazılǵan qosıqların son'gı jılları do'regen "Qırǵızlarg'a", "Men su'yemen, su'yemen qırǵızdın' Ala tawın", "Narın" shıǵarmaların a'dewir tolıqtıra tu'sedi. Bularda shın ju'rekten ayılǵan, ko'rkemlikke o'tken kewil sırı bar, bu'kpelemey berilgen ıssı ju'rek tolıqını bar.

Du'nya ju'zindegi h'aq niyetli adamzattın' doslıǵın jırlaw, olardıń quwanışı menen qayǵısına ortaqlasıw adamlar ushın jat emes. Bul temag'a arnalǵan shayırdın' qosıqları poeziyamızdın' tematikasın ken'eytti. İ.Yusupovtın' "Shıbıǵı sınsa shınardıń" degen qosıǵının' ku'shi mine usında.

Poemaları. İbrayım Yusupovtın' en' da'slepki menen "Joldas mug'allım" poemasınıń baslap, son'gı jazılǵan poemalarına shekem onın' izleniwshiligin, tematikalıq jaqtan h'a'r tu'rılıǵın bayqawǵa boladı.

"Gilemshi h'ayal h'aqqında h'aqıyqatlıq" poemasında tu'rkmén h'ayal-qızlarının' awır ta'g'dirin su'wretlenip, on sawsaqtan o'neri to'gilgen bul a'jayıp adamlardıń qayǵılı o'mirin sheberlik penen ashadı.

Tu'rkmén qızın yawmıt sa'rdarı h'ayal u'stine aladı, qolınan o'neri tamg'an kelinshek qızlı boladı, o'zinin' o'nerin qızına o'tkeredi. Olar toqıǵan gilem dan'qı pu'tkil shıǵısqa an'ız bolıp taraydı, bug'an Xiywa xanı ashıq boladı. Xan qızdın' o'zine emes, o'nerine ashıq. Qız xan sarayına aldırılardı. Xan saltanatlı ushın gilem toqıwdan ol bas tartadı. O'ytkeni, ol toqıǵan gilem, biylewshilerdin' baq talas h'a'm du'nya toplaw ushın esapsız qırǵın jawgershiligine sebep boldı. Qız zindang'a taslanadı.

Do'ndi gilem geyde tawıs pa'rindey,
Aspandag'ı ayqulaqtay qubıldı,
Geyde gilem Feruzanın' gu'lindey,
Sulıwlıqtın' bar sheginen shıǵındı.
Ha'r ku'ni bir kirpik ıshqı otınday,
Zer shashag'ı jalın bolıp lawladı,
Ga' g'ıjladı seksewıldın' shog'ınday,
Ga' tandırday ushqın shashıp lawladı.

Shıǵarmadag'ı xalıq poeziyasının' romantikalıq ruwxı, til sheberligi jaqsı sin'gen, gilemshi h'ayaldın' tu'rkmén aydımında o'zinin' tuwǵan obasın eske tu'siriwlerin, gilemshi h'ayaldın' awır miynetin shayır romantikalıq ko'terin'kilik penen jırlaydı, onın' ko'z tartqan nag'ısı janlandırılardı:

O'zim tanlap qılshıq tarttım tu'bitten,
O'zim iyirip belli jandı qıynadım,
Kestelerin kewlimdegi u'mittin',
Sheshhek atqan sha'meninen jıynadım.

Sarı boyaw-kewlimdegi qayǵı-mun',
Qara boyaw-tag'dirimnin' gu'wası,
Jasıl boyaw-a'rmanları jaslıqtın',
Qızıl boyaw-ju'regimnen jarası.

Haqıyqatında da, xalıqtı tu'siniginde usılayınsha ayılardı, avtor usı tu'sinikti poetikalıq formada ug'imlı jetkerdi. "Gilemshi h'ayal h'aqqında h'aqıyqatlıq" shıǵarması doslıq h'aqqında, tag'dirles xalıqlardıń o'tken o'miri h'a'm bu'gingisi h'aqqında, jazılǵan shıǵarma boldı.

"Dala a'rmanları" (1964) poemamızdın' tabıslarınan esaplang'an poema bolıp tabıladı. Poemada U'stirtti bag'ındırıwshı adamlardıń qah'armanlıq miyneti jırlanadı. Taydın' izin qırıq jıl saqlag'an taqır, qıran ushsa qanatı, tulpar shapsa doynag'ın ku'ydirgen jaziya, mun'lı namag'a shertken mayalış, dala ju'yrigi-jayranlar o'sken kenlik oqıwshınıń ko'z aldınan birli-bir o'tip jatadı.

Poema avtordın' dala tuwralı oyları menen ashıladı:

Ken' dalada erkin sayranlap jalg'ız,
Sen tuwralı oylaw-men ushın peshe,
"Dala oy tuwdırmas adamda" dese,
Janım, bul jalg'an ga'p isenbe h'a'rgez.
Kewlimde bul jerdin' h'a'r bir putası,
Qosıq, oylap atırg'anday ko'riner,
Eski Bedewlinin' tas da'rwazası,
Tu'ksiyip tariyxıy oylarg'a shu'mir.

Oqıwshınıń aldında eski tariyxıy o'tmishtin' waqıyaları avtorlıq qıyal menen sa'wlelenedi. Durısında da h'esh kimnen qorqıp, etegin jıymag'an dala, ko'p a'sirlik tariyxıy h'a'diysenin' janlı guwası. Talay jawıngerler bul dalag'a saltanat penen sap tartıp keldi, biraq olardıń janı dalada qaldı, shayır aytqanıday-aq "Qa'y Qısrav bası bul jerde qanlı meste jatıl pushayman etken..."

O'rshil oydnıń jolında qurban bolıp, dalanın' sıyqırılı tilin tapqan, jasırın sıırıp ashqan, onı xalıq iygiligine aylandırıwda tınbay izlengen, ta'biyatqa ashıq bolg'an Mariyanın' tag'diri oqıwshınıń sezimine ku'shli ta'sir etedi.

Poemanın' qah'armanı Mariya bizin' da'wirimizdin' ko'p sanlı romantik, o'rshil, oyshıl, adamlardınnıń en' abzallarınin' biri. Avtor su'wretlegen bul orınlarg'a biz qalıwsız isenemiz, shayırdın' onı yoshlı qatarlar menen jırlawında da qızdın' orshel oyına teren' su'ysiniwshilik bar.

"Tumaris"- qah'armanlıq temadag'ı poemalardıń qatarına kiredi. (1970-jılı jazılga'n). O'z xalqınıń o'tken tariyxı, an'ız h'ikayaları shayır ushın og'ada bay material beredi. O'tkendi su'wretlew shayırg'a bu'ginginin' ullılıg'ı jetkeriw ushın kerek. Ha'r bir xalıqtın' o'tmishinde an'ızg'a aylang'an qah'armanlıq waqıyalar ko'p. Usılardıń biri- qaraqalpaqlardıń ata-babaları esaplang'an massagetlerdin' h'ayal patshası Tumaris tuwralı qah'armanlıq h'a'diyse. İ.Yusupovtın' "Tumaris" poemasında sol h'ayal patshanın' o'z jeri, o'z qa'wimlerinin' erkinligi ushın ja'h'a'nger Kirge qarsı ma'rtlik sawashı sa'wlelendiredi.

Poemanı tallaw jasamay aq, poemada avtordın' oylaw masshtabınıń teren'ligin aytıw jetkilikli. An'ız erlikti su'wretlewdegi sheberligin shayırdın' dramalıq payıtlardı ashıp beriwdegi mu'mkinshilikligin ko'remiz. Oqıwshınıń ko'z aldında an'ızg'a aylang'an batır ana Tumaris obrazı turadı:

Jolbarıstın' jaw bu'yregın,
Julıp jegen g'aybar ku'shin,
Qas batırdın' bas su'yegin,
Zeren etip, qımız ishken.
Sen emes pe, eldin' kegin,
Keskinlesip alıp o'skenş
Asqar, mu'yiz ay astında,
Kim ko'rkin'di sag'ınbag'an,
O'giz suwdın' jag'asında,
Kim ku'shin'e tabınbag'an

"Aktrisanın' ıg'balı" poeması. İ.Yusupovtın' poemalarınin' ishinde en' "Aktrisanın' ıg'balı" do'retpesi a'h'miyetli orındı iyeleydi.

"Aktrisanın' ıg'balı"- ma'deniyat h'aqqında onın' u'lken bir tarawı teatr, qaraqalpaqtın' birinshi akterları h'aqqında jazılga'n shıg'arma bolg'anlıqtan poemada su'wretlengen barlıq h'a'siyseler, keshirmeler usı ma'selenin' a'tırapında boladı. Avtor teatr ko'rkem o'nerinin' qaraqalpaq miynetkeshleri arasında da'slepki ma'deniyat gu'lin jayın, urqan jayıwshı, onın' ko'pshiliktin' sana-sezimi oyatıp, h'aqıyqat joldı tutınıwına ja'rdemlesiwın sa'wlelendiren. Poemanın' tiykırı etip birinshi qaraqalpaq dramaturglerinin' biri A'bdiraman O'tepovtın' obrazı menen tanıstradı.

Shıg'armada avtor teren' ma'nili xalıqlıq ug'ımlardı orınlı tu'rde qah'armanın' minezin ashıwda durıs paydalana biledi: "Qız kewili aq sandıq", "Da'stu'r zan emes o'zi zan", "Birewler talıdan da tikenek izler" h't.b. Yamasa shayır ta'repinen keltirilgen mınanday qatarlarda tawıp ayılga'n pikirler ekenligi so'zsiz.

Sonday ju'rekler bar, du'nyada biraq,
Ku'shli ag'ıstan da ziyatıraq,
Olar su'ye g'oysa, h'u'kimi o'ktem,
Olar ku'ye g'oysa, shıdamı bekkem.

İ.Yusupov bunnan keyin "Qaraqalpaq xalqında so'z", "Bu'lbu'l uyası", "Poseydonnıń g'a'zebi", "Ma'melek oy" degen poemalardı jazdı.

Juwmaqlap aytqanda İ.Yusupov qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıwına u'lken do'retiwshilik u'les qosıp kiyatırg'an so'z sheberinin' biri.

T.MA'TMURATOV DO'RETİŶSHİLİGİ

1. Shayırdın' o'mir jolı.

2. Lirikalıq shıg'armaları

3. Liro-epikalıq shıg'armaları.

T.Ma'tmuratov XX a'sirdegi qaraqalpaq poeziyasına 60-jıllradın' ekinshi yarımnan baslap keldi. Onın' qosıqlarındaǵı ku'shli lirizm, teren' filosofiya birden h'a'mmenin' dıqqatın o'zine tartadı.

Bul du'nyada kereksiz zat joq,
Ko'p kerekli zatlarǵa at joq,
Kereksiz zat bolmag'anlıqtan,
Mına Adam kosmosqa shıqqan,
Ko'kirek degen a'lemn de ken',
Kereksiz zat og'an kemde-kem.

Shayırdın' qosıqlarında , ko'binese usınday ku'shli lirizm h'a'm teren' filosofiya qarısıp ketken.

Shayıır 1939-jılı 1-sentyabrde Qarao'zek rayonında tuwılǵ'an. Awillık mektepti pitkeren son' Tashkent Ma'mleketlik universitetinın' jurnalistika fakultetinde oqıydı. 1963-jılı tamamlaaydı. Keyin "Jas Leninshi"(Ha'zirgi "Qaraqalpaqstan jasları"), "Sovet Qaraqalpaqstan"(h'a'zirgi "Erkin Qaraqalpaqstan") gazetalarında isleydi.Qaraqalpaqstan televidenie h'a'm radio esittiriw ma'mleketlik komitetinde "A'debiy esittiriwler" bo'liminın' baslıǵı, "A'miwda'rya" jurnalında poeziya bo'liminın' baslıǵı, juwaplı xatker, bas redaktordın' ornınbasarı lawazımlarında isleydi. 1984-jılı tosattan qaytı boladı.

Ol azg'ana o'mirinin' ishinde "Aq terek pe ko'k terek?", (1964), "Lirika" (1966), "Go'zzallıq oyandı"(1970), "Aysa'nem" (1973), "Ashılısıw" (1977), "Arzıw sha'meni" (1983), "Jaqsılıq sarayı" (1988), "Juldızlar janar" (1989) sıyaqlı qosıqlar toplamın baspandan shıǵardı.

T.Ma'tmuratov Qaraqalpaqstan jaslar awqamı sıylıǵı, Berdaq atındag'ı Ma'mleketlik sıylıǵı , "O'zbekstan respublikasına miyneti singen ma'deniyat xızmetkeri" h'u'rmetli ataqları berildi.

Ol a'debiyatımızǵa 60-jılları "O, qanday a'jayıp" degen qosıǵı menen keldi. Bunnan keyin T.Ma'tmuratovtın' qosıqları birden a'debiy ja'ma'a'tshılıktin dıqqatın o'zine tarttı. Onın qosıqlarındaǵı filosofiyalıq teren'lik, so'z saplawdag'ı sheberlik poeziyag'a u'lken talant iyesinin' kelip atırǵanlıǵın xabarladı.Ol joqarı optimistlik ruwx penen qosıqlar, poemalar do'rete basladı.

Du'nyadag'ı jaqsılıq penen jamanlıqtın gu'resi, go'zzallıq penen akmakshılıq onın' lirikasınıń tiykarg'ı teması boldı.Shayırlıq du'nyasın o'zgeshe bir ko'z qarasta tu'sindiredi:

Shayırlıqta bolmas qag'ıyda,
Shayırlıqtı h'esh Kim u'yretpes,
Ko'kirekte bolmasa ko'zin',
Tanıw qıyın qosıq du'nyasın.
Poeziyada o'mir qubılısları tuwralı teren' oyları, sın bah'ası beriledi.
Zamannın' adamların,
Hesh Kim kelip julqımas,
Sonda da oyaw ba'ri,
Ha'rgiz tınıp-tınshımas.

T.Ma'tmuratov lirikasınıń tematikası h'a'r qıylı. Lirikalıq qosıqları qaraqalpaq lirikasınıń da'stu'riy formasında jazılǵ'an. Ol o'zinin' bir qatar zamanlasları M.Seytniyazov, D.Aytmuratov, K.Raxmanov h't.b sıyaqlı lirikada jan'a forma izleniwshilikke onsha berilmedi. Biraq shayırdın h'a'r qanday oylawındag'ı ılırizm menen teren' filosofiya onın' qaraqalpaq milliy poeziyasının da'stu'rinde do'retilgen qosıqlarına mas tu'sedi. Sonday-aq onın' do'retiwshiliginde muxalles, to'rtlik, ta'rip, tolg'aw, elegiya, bes qatarlı, altı qatarlı qosıqlar, publitsistikalıq qosıqlar, tonikalıq qosıq, ba'yit formaları da gezlesedi.

Shayıır qaysı temada , qanday formada jazsa da, filosofiyalıq teren'ligi menen onın shıǵ'armaları oqıwshını o'zine tartadı.

Kitaptı tın'lasam, aqıl bol , deydi,
O'mirdi tın'lasam, ga'pim mol, deydi,
O'zimdi tın'lasam, o'zimshil bolma,
Adamg'a bawırman, jaqın bol, deydi-
At ornında eshek jatıp,
Hesh waqıtta tulpar bolmas,
Qansha ta'rbiya qılsan' da,
Sawısqannan sun'qar bolmas.

T.Ma'tmuratov 60-70-jıllar qaraqalpaq lirikasınıń jan'a formalar menen bayıttı, milliy da'stu'rlerdi ja'h'a'n poeziyasının' da'stu'rleri mene birlestire alg'an shayıır.

Shayırdın' "Perizat", "Aysa'nem", "Urıs da'rtleri", "Jaqsı adamnın' ju'regi", "Menin' juldızım", "Sadıqlıq", "G'arrının' a'n'gimesi" poemaları bar.

"Jaqsı adamnın' ju'regi", "Juldızım menin" poemaları qaraqalpaq a'debiyatında jan'a bag'dar-shıǵ'armada realistlik waqıya menen mifologiyalıq, fantastikalıq waqıyalardıń sintezinen do'retilgen. Sol arqalı du'nyalıq u'lken problemalardı ko'teredi.

"Jaqsı adamnın' ju'regi" poeması –dramalıq shıǵ'arma. Syujetke tiykar etip alıń'an waqıya bes saxnag'a (kartınag'a) bo'lingen. Qah'armanlardın' dialogına qurılǵan. Saxna ko'rinişi avtor ta'repinen bayanlanadı. Avtor so'zi dramalıq Remark formasında berilgen. Bular dramalıq shıǵ'armag'a ta'n belgiler. Poemada avtomobil avariyasınan o'lgen, biraq ju'regi islep turg'an jaqsı adamnın' ju'regin donor sıpatında paydalanıp jaman, pa's qılıqlı, qılmıshı adamg'a ornatiwǵa jaqsı adamnın' buring'ı okıwshısı, medsestra qarsı boladı. Poemadag'ı bul waqıya real turmıstan alıń'an. Biraq o'lgen adamnın' saw ju'regin ekinshi adamg'a salıw, onın' o'mirin tiklew aqıbeti jinayatqa alıp keliwi mu'mkin. Poemada u'lken gumanistlik ma'sele ko'terilgen.

"Juldızım menin'" poeması realistlik-mifologiyalik syujetke qurılǵ'an. Poemag'a real qah'armanlar menen birge mifologiyalıq qah'armanlar qatnasadı. Biraq bul mifologiyalıq qah'armanlar avtor fantaziyasınan do'retilgen. Olar du'nya a'debiyatındag'ı mifologiyalıq obrazlar emes. İлимпazlar atom h'a'm yadro quralların oylap tabadı. Olar o'zlerinin' h'adal miynetlerinin' jemisi pu'tkil adamzattı nıpqırt etiwge qaratılǵ'anlıǵ'ın tu'singennen keyin olardıń ko'zlerine mifologiyalıq figuralar elesleydi. (A'beshiy Rux). Shayır Adamzat du'nyasındag'ı tragediyanı beredi.

"Juldızım menin'" poeması shayır qaytıstı bolǵ'an son' 1988-jılı "A'miwda'rya" jurnalının' 5-sanında ja'riyalandı. Poemanın' qah'armanları birinshi Adam, ekinshi Adam, Eynshteyn, Stsillara, Saks, birinshi alaman, ekinshi alaman, u'shinshi alaman, xalayıq sıyaqlı realistlik qah'armanlar h'am aza, so'yleytug'ın jer, Feniks sıyaqlı miflik qah'armanlardan ibarat.

Biraq bunda saxnanı tu'sindiretug'ın bayanlawlar, waqıyalardı ko'rinishlerge bo'liwler, avtor so'zinin' (Remark) qawsırmada beriliwi qusag'an da'slepki poemanın dramalıq tiline ta'n bolǵ'an belgiler joq. Shıǵ'armanın tilindegi dramalıq qa'siyetler qah'armanlardın' dialoglarında ko'rinedi.

Poemanın qısqasha syujeti: shıǵ'arma qaxarmanlarınin' biri –birinshi Adam glubostın' aldında turıp jer ta'g'diri h'aqqında oylanadı. Onın' yadına glubostı qa'dirlegen ustazı, insaniyat ta'g'diri sıyaqlı ma'seleler tu'sedi. Sol waqıtta sazanın' sestı keledi:

Du'nyada basqasha suwqabaqlar bar,
Jer sharın oyınshıq etkisi keler,
Stadion etip a'lemdi olar,
Jerdi domalatıp tipksis keler.

Yadro urısın boldırmaw ushın,
Jer sharının' xalqı shıqsın gu'reske,
Jer sharın oyınshıq qıldırmaw ushın,
Du'nya tenteklerin taqap mu'yeshke!

Ekinshi Adam o'z elim, o'z u'yim, o'z baylıǵ'ım Aman bolsa boldıdegen pikirde boladı. Sonda 1-adam og'an:

Sendeyler ju'da' az, biren'-saran' bar,
Amanlıqtı tiler, gu'respes biraq,
Senin'dey biyparwa, biyg'am adamlar,
Ja'miyet ma'pinen jasaydı jıraq.-dep juwap beredi.

Poemanın' qah'armanları Birinshi Adam, ekinshi Adam, Ana jer ta'g'diri bugingi o'mir h'aqqında uzaq tartısıp otıradı. Usı waqıtta bulardıń so'zine Saza aralasadı. Ol o'z so'zinin' aqırında:

Jol ashıp alın'lar, aqıl zeyinge,
Jan'asha adamsız bar siz de h'u'jdan,
Ha'zir so'z beremen Eynshteynge,
A'rwag'ı oyandı g'awırlın'ızdan,
Qorıqpay ornın'ızban turın'lar bekkem,

Qa'ne Eynshteyn, jalǵ'ız o'zin' be?-
deydi. Eynshteyn Sazanın' ja'rdemi menen o'zinin' o'mirinin' trgediyasın: Gitlerdin' sebebinen wataınan ayırılǵ'anın, olarg'a qarsı h'a'reket etip ju'rip atom bombasın abaysızda sog'ıp alg'anın aytadı.

Birinshi Adam, ekinshi Adam, Ana-jer, Saza, Quyash o'z-ara du'nyada urıs otın o'shiriw tuwralı so'ylesedi. Quyash adamzatqa qarata bılay deydi:

Adamzat anası ta'shwishin sheger,
Jer altın juldızım menin' o'z balam,
Adamzat meh'rin to'kpese eger,
Jansfız planeta bolar muzalag'an.
Jer qa'wip astında.. bar usı bir ga'p,
Ko'zler korgen na'rse bola ma an'ız?
Qa'wipli quraldlar do'reldi mın'lap,
Olar qural emes, a'jeldur nag'ız.

Saza, Birinshi h'a'm ekinshi Adam qaytadan paraxatshılıq ma'selesine tartısqa tu'sedi. Endi syujetke jer ju'zindegi paraxatshılıqtı, doslıqtı saqlaw ushın gu'resiwshi birinshi , ekinshi, u'shinshi alamanlar aralasadı. Eynshteyndi u'llı Watan urısı da'wirindegi Amerikanın' prezidenti Ruzveltke xat jazıwǵ'a ma'jburlaygen fizik Stsillara, Ruezveltin' jaqın dostı h'a'm isenimli Adamı Sakste o'zlerinin' atom, yadro bombaların shıǵ'arıwǵ'a u'les qosqanına o'kinedi.

Du'nyada paraxatshılıqtın' h'u'kim su'riwinen jamanlıq ta'reptarı A'beshiy ruwx qorqınıshqa tu'sedi. Og'an pu'tkil xalayıq qarsı shıǵ'adı. Endi du'nya a'debiyatındag'ı ma'n'gi o'mirdin' tımsalı-miflik qah'arman Feniks bular h'aqqında o'z oyların ortag' ataslaydı h'a'm poemadag'ı ma'selenin' sheshimin beriledi:

Adamlar, adamlar ju'rmen'ler nalıp,
Men o'mir ma'n'gilie ekenin bildim,
Men o'mir qusıman otlarg' ajanıp,
Ku'l boldım, ku'l boldım, qayta tirildim.

Nurlı gu'l taqıyım bar menin' basımda,
Jurtqa bergim keler men de barımdı,

Ushib baratirip gu'l qushag'imda,
Jaqtirip baraman a'tiraplarimdi.

O'lim menen o'mirdin' gu'resi ma'n'gi tirishiliktin' simvolı Fenikstin' tilinen berilip, adamzat o'mirinin' ma'n'gilik ekeni aytiladı.

KEN'ESBAY RAXMANOV DO'RETIWShILİGİ (1942-2004)

1. Shayırdın' o'miri h'aqqında.

2. Poeziyası.

3. Prozalıq shıg'armaları.

4. Dramaları.

Shayır, jazıwshı, dramaturg h'a'm jurnalist Ken'esbay Raxmanov 1942 –jılı 18-sentyabrde Kegeyli rayonının' "Jalpaq jap" awıl ken'esinde tuwılǵ'an. O'z awılındag'ı orta mektepti pitkerip, eki jıl awıl xojalıǵında jumıs isleydi. 1961-jılı h'a'zirgi A'jiniyaz atındag'ı pedinstitutqa oqıwǵ'a tu'sedi. 1969-jılı institutı pitkerge son' Kaarqalpaqstan radiotelevideniesinde da'slep redaktor, u'lken redaktor, son' bas redaktor bolıp isleydi. 1978-jıldan baslap S.xojaniyazov atındag'ı jas tamashago'ylar teatrının' a'debiy bo'liminin' baslıǵ'ı boladı. 1981-1989-jılları "A'miwda'rya" jurnalının' poeziya bo'liminin' baslıǵ'ı, son'ıraǵ No'kis teleradio orayı direktorının' orınbasarı, Qaraqalpaqstan Jazıwshılar awqamının' korkem a'debiyatı na'siyatlaw byurosının' direktorı boldı.

Onın' en' da'slepki qosıǵ'ı "Tawıq" 1958-jılı "Jetkinshek" gazetasında ja'riyalandı. 1972-jıldan Jazıwshılar awqamının' ag'zası.

K.Raxmanov-lirik shayır.

Poemaları. Shayırdın' "Bult h'a'm quyash", "Jambasqala", "Sen h'aqqında qosıq", "Ba'h'a'r h'a'm g'arrılar", "Tan' ashıǵ'ı", "Qardag'ı iz", "Sho'l da'stanı", "Jasasın paraxatshılıq", "Tazadan kelgen oqıwshı" poemaları bar.

"Tazadan kelegn oqıwshı" poeması balalar turmısınan alıp jazılǵ'an. Waqıya Batır degen balanın' tilinen bayanlanadı. Awıl mektebi. Ko'pshilik oqıwshılar 3-4 shaqırım jerden qatnap oqıydı. U'sh aylıq jazǵ'ı dem alıs tamamlanıp, sentyabr ayının' basında mektepte oqıw baslanadı. Batır oqıytug'ın klassqa Kamal Orazov degen tazadan oqıwshı keledi. Ol mektep kitapxanasında qızıqlı kitaplardıń joq ekenligin ayıp, kitapxanashıǵ'a eskertiw jasaydı. Ol burın qalada jasag'an, a'kesinin' kolxozǵ'a direktor etip tayınlanıwına baylanıslı awıǵ'a ko'ship kelgen. Oqıwshılarg'a kitap oqıwǵ'a ma'sla'h'a't beredi. Kamal barlıq pa'nlerden jaqsı oqıw menen birge, ja'miyetlik jumıslarg'a da aktiv qatnasadı.

"Qardag'ı iz" poemasında Ullı Watandarlıq urıs jıllarındag'ı bir awılǵa ju'z Bergen qayǵ'ılı waqıya su'wretlenedi. Jumısqa jaramlı adamlardıń ko'shiligi frontqa ketip qalǵ'an, kolxoz jumısınan' awırmanlıǵ'ı kempir-g'arrılardıń, h'ayal-qızlardıń, mektep oqıwshılarının' moynına tu'sedi. Awıl adamlarının' sirkesi suw ko'termeydi. Awıl adamları awır qıyınshılıqlarg'a shıdap, h'a'r Kim o'zine tapsırılǵan jumısları menen ba'nt, mektepte de oqıw ju'rgizilip atır. Wris waqtındag'ı mektep turmısı ken' su'yaretlenedi. Waqıya Sa'rsennin' tilinen bayanlanadı. Sa'rsen sharwanın balası, a'kesi frontqa ketip, kolxozdın' bir pada malı og'an qaladı. Og'an awıldag'ı iqon'sılas dostısı Mina'j ja'rdemlesedi.

"Sho'l da'stanı" poeması a'yyemgi Ellikqala dalasın bag'ı-bostang' aaylandırǵ'an insanlarg'a bag'ishlag'an.

Poemada Adam menen ta'biyat arasındag'ı baylanıs jırlanadı. Shayırdın' sheberligi sonda, sonsha waqıtlardan beri men'irew bolıp atırǵ'na sho'listanlıqqa ziban endiredi:

Men-Sho'lmen. Tan'layım tamshıǵ' ainkar,

Giyag'a oranıp jatqım keledi.

Ana-jer namısı bawırımıdı untar,

Ka'n da'tyası bolıp aqqım keledi.

Men-Sho'lmen, Neshshe a'sir dawıllar jolın,

Uyıtqıp ko'mip, ta'n'dir menen tirestim,

Bir esitsem dedim, tın'lasam dedim,

Sın'ǵırlasıp aqqan suwlarıdın' sestin.

Poema a'skeriy xızmettegi soldat Batırdın' o'z su'yiklisi Raximag'a jollag'an xatı menen baslanıp, og'an jazǵ'an Raximanın' juwabı menen tamamlanadı. Bir ja'ma'a't xojalıǵında ko'p jıllardan berli paxtashılıq brigadasın basqaratug'ın Nurman da qasına bes jigıt alıp jer o'zlestiriwshiler qatarında Ellikqalag'a keledi.

Nurman jaslayınan turmıs qıyınshılıqların bastan keshirgen. Ullı Watandarlıq urısqa qatnasıp, to'rt jıl boyı jawıp turgan oq astında ju'rip, h'a'r ta'repleme shınıqqan jigıt. Sho'lda gezlesken qıyınshılıqlarg'a shıdam bere almay Onın joldaslarınan bir qayıp ketedi. Basqaları diydilegen ma'qsetine jetip, jan'a rayon h'a'm onın orayı bolǵ'an bostan qalasın tikleydi.

Prozası. Onın' "Ayrılıq qosıǵ'ı", "no'ser", "O'mir h'a'm o'lim", "Aqıbet" sıyaqlı prozalıq shıg'armaları bar.

"No'ser" povestinde sa'tsız shıqqan muh'abbat ta'riyplenedi. Pedinstitutı pitkerge Aatajan diplom menen qosa jumısqa jollama alıp, o'z rayonına keledi, biraq awılındag'ı imektepte jumıs ornı bolmay, uzaq tu'pkirdegi awıldag'ı mektepte islewge ma'jbu'r boladı. Mektep direktorı Esmurza og'an g'amxorlık etedi. O'z u'yinen bir bo'lme beredi h'a'm o'z u'yin ko'shirip a'keliyage mashına tawıp beredi. Anası bug'na qarsı shıǵ'adı. Jolda qayıp kiyatırıp shofer menen ja'njellesip qaladı. Shofer onın' basına temir menen urıp, esten tandırıp, Aatajandı jolǵ'a taslap ketedi. Aatajan rayon orayındag'ı iemlewxanag' atu'sedi. O'zin emlep atırgan Ayjan deegen qızdı jaqsı ko'rip qaladı. Ayjan mektep direktorının' qızı, shoferdin' baldızı boladı. Sonlıqtan, ol shoferdi keshiredi. Aatajan Ayjang'a u'ylenbekshi boladı, ol da kelisim beredi. aqırında ba'ri basqasha bolıp shıǵ'adı. Ayjan

sol emlewxana shıpkakerinin' Oynası bolıp shıg'adı. Sonda barıp Atajan o'z nadanlıg'ına o'kinedi. Ma'zi kewil kotenıwdın' aqıbetinen ju'kli bolıp qalg'an a'yjan ayı ku'ni tolg'an no'serli jawınlı tu'ninde u'yinen shıg'ıp ketip, qula du'zde, qalın' bu'ktin' arasına barıp ko'z jaradı...u'sh ku'nnen beri joytıp, izlep ju'rigen adamlar Ayjannın' da, onın' balasınıń da o'lip atırǵanının' u'stinen shıg'adı.

"O'mir h'a'm o'lim" povestinde waqıya Tillaxannın o'z o'tmishin eske tu'siriwi arqalı beriledi. Tillaxannın' jaslıq da'yairi qayg'ı, h'a'siretketoli edi, o lesin biler-bilmes na'reste shag'ında urısqa ketke a'kesinen "qaraqag'az" keledi, son'ınan anası da qaytı boladı. Orta mektepti ptkergen son', institutqa kiredi. Birge oqıp atırǵan dosları og'an ja'rdem beredi. Ol institutag'ı mug'allimi Toxtar Yakupov penen jasırın baylanıs jasadı. Kandidatlıq dissertatsiya jaqlaw ushın Tashkentke ketken Toxtar qaytı boladı. Bunnan keyin Tillaxan instituttag'ı oqıwın qoyıp, kitapxanag'ı ajumasqa kiredi. Toxtardan h'a'mledar bolıp qalg'na Tillaxan ul tuwadı, birak basqalarg'a bildirmew ma'ksetinde balasın tuwıw u'yine taslap ketedi. Aradan azg'ana waqt o'tkennen keyin studentler otırspasında tanısıp qalg'an awıl xojalıq texnikumında oqıytug'ın Elmurat Xojamuratov degen jigikte turmısqa shıg'adı.

Texnikumdı pitkergennen keyin elmurat kolxozda agronom bolıp isleydi. Tillaxan awıldag'ı mektepte baslawısh klasstın' mug'allimi boladı. Olar ju'da' sıylasıqlı boladı. Balaları erjetip, o'z aldına shan'araq ko'teredi. Son'g'ı waqıtları Tillaxannın' o'zine den sawlıg'ı to'menlep baratırǵanday seziledi, awqatqa ishteyi bolmaydı. jazılmastay awırıwǵa tap boldım ba dep Tillaxan rayon orayındag'ı emlewxananın' shıpkakerine barıp korinedi. h'a'm onın' ken'esi menen tekseriwden o'tedi. Tekseriw juwmag'ında keseli anıqlanadı. No'kistegi onkologiyalıq emlewxanag'a jiberiledi. Tillaxandı ko'zden o'tkerip bolǵan emlewxananın' bo'lim baslıg'ı meditsina ilimlerinin' kandidatı Tilewbay Saparovich onda h'esh bir awırıwdın' joqlıg'ın aytadı. Tilewbay tun'g'ish perzenti edi, bunnın' anıg'ına jetse de, onın' o'zine de, basqag'a da bildirmeydi. Tillaxan ekinshi reet shıpkerge ko'rineyin dep onın' u'yin barg'asında, mashina avariyasınan qaytı bolǵan Tilewbay Keshe jerlengen eken, suwıq xabardı topa-toristan esitken Tillaxan ishke Kire almay-aq h'aldan ketip qulap, tun'g'ish perzentinin' bosag'asında ma'ngige ko'z jkmadı.

"Ayralıq qosıg'ı" povesti bas personaj Qurbaniyazdın' tilinen bayanlanadı. Radio esittiriw kompaniyasınıń ko'rkemlik jaqtan basshısı Qurbaniyaz o'zinin' jumıs ornına kelgende tayarlıq ko'riw zalına jıynalıp otırǵan bir toapr h'ayallardıń (ba'ri de artistler) tartısınıń u'stinen shıg'adı. Olar Keshe radiodan berilegn Qurbaniyazdın' h'ayalınin' aytqan qosıg'ı jo'ninde ga'p qozg'ap otır edi. birew atqarıwshının xawazınin' ba'lent, namasınin' jag'ımlı ekenligin moyınlasa, ekinshisinin' so'zinde qızg'anısh sezimleri bar edi. Kurbanıyaz tun'g'ish perzentinin' mektepke da'slepki qa'dem atlag'na quwanışlı ku'ninde h'ayalı Altınaydın' aytqan qosıg'ın plenkaǵa jazıp alıp, radiog'a tapsırǵna edi, sol qosıq efir arqalı beriledi. Qurbaniyaz ka'sipleslerine bul qosıqtın' do'reliw tariyxın aytadı.

Awılǵa orta mektepti pitkerip shıqqan Qurbaniyaz No'kiske kelip, kiriw imtihanların tapsırıp, institutqa kiredi. A'kesinin' uyg'arıwı menen quda tu'sıp, atastırǵan qızı Xanım da onın' ma'sla'h'ati menen institutqa kiredi. Skripka boyınsha biletug'ın bolǵnalıqtan institut basshıları h'a'weskerler do'geregine sholkemlestiriwdi Qurbaniyazg'a tapsırǵan. Talantlılardı tabıw qıyın boladı. Bir ku'ni koridorda baratırǵan Qurbaniyaz auditoriyalardan birinde qosıq aytqan qızdın' h'awazın esitedi. Kosıq ta qızdın' sag'ınıshı, arızıw a'rmanları, muh'abbatı, ornı tolmas ayralıq sezimleri menen tolı:

Sag'ınıshımdı shashsam ken' dalalarg'a,
Alistan diydarın' ko'riner zorg'a,
Ba'h'a'r kelbetlerin' toqır saylarda,
Ko'zlerim jollarda kelermekensen"?...

Tawlarg'a minemen bultlar ko'shkende ,
A'rman qushaqladı tal gu'wildeskende,
A'ynegimdi shertip samal eskende,
Ko'zlerim jolın'da kelermekensen"?...

Kel dep jelibireydi ko'k oramalım,
Seni izlep tabar sa'h'a'r samalım,
Tu'nlerde ku'temen, kel intizarım,
Ko'zlerim jolın'da kelermekensen"?...

Qosıqtı aytqan u'shinshi kurstın' studentkası Altınay Yusupova eken. Qurbaniyaz onın' menen gezlesip, qansha jalınıp, u'gitlegen menen jan'ag'ı aytqan qosıg'ın qaytıp aytpaydı, h'a'weskerler do'geregine de qatnaspaydı. Aqırında Altınayoqıwın taslap awılına ketip qaladı. Qurbaniyazdı onın ushın ayıplaydı. Oqıwdan shıg'aradı. Qurbaniyazdın' tabanlılıq penen islewiniń na'tiyjesinde ba'rıanıqlanadı. Fakultet dekanı Ja'limbetov h'ayalın taslap, Altınaydı h'ayallıqqa almaqshı boladı. Ol jumıstan alınadı. Qurbaniyaz da, Altınay da qaytadan oqıwın dawam etedi. Xanım Qurbaniyaz benen Altınaydın baylanısı bar dep gu'manlanıp, basqa jigikte turmısqa shıg'ıp ketedi. Altınay Qurbaniyazg'a o'zinin' o'tmishin aytıp beredi. Da'wirxan menen Altınay bir mekiepie oqıydı, ol onnan bir klass joqarı edi. Ekewi bir-birin su'yıp qaladı. Biraq urıs bulardıń baxtına kesent etedi. Da'wirxan a'skerlikke ketip, qa'ytıp kelmeydi. Altınaydın aytqan qosıg'ı o'zinin' su'yiklisi Da'wirxang'a arnalıp, sag'ınısh , ayralıq azabı qıynag'na waqta eriksiz esine tu'sedi. Biraq ko'pshilik aldında aytıp ko'rmege. Da'wirxan jas shayır, mektepte oqıp ju'rigen jılları qosıqları gazetalarda ja'riyalang'an. Da'wirxannın a'skerlikke ketip baratırǵanda berip ketken qol jazbaların h'a'm su'wretin Altınay ele saqlap ju'r eken. Sonnı Qurbaniyaz jazıwshılar ma'kemesine aparıp tapsıradı. Da'wirxannın qosıqları su'yareti menen a'debiy jurnalda basılıp shıg'adı. Qurbaniyaz benen Altınaydın' qatnasınıń izi muh'abbatqa aylanadı h'am ekewi qosıladı.

"Aqibet" romani. Romandag'ı waqıyalar bas personaj Taspolat h'a'm Ulperi a'tırapın ja'mlengen. Taspolat u'lken sawda birlespesinin' baslıg'ı, qaladag'ı barlıq du'kanlar, sawda orınları, skladdar sonın' qaramag'ında. Ko'p jıllar boyı sawda ma'kemesinin' baslıg'ı bolıp islep kiyatırǵalıqtan basshılardıń ko'pshılıgine tanıs. Menmen, qara basının' h'azlıgı, ma'pi ushın xalıq mu'lkin ısırap etedi, o'zi menen turmay basqalardı da o'z jinayatına sherik etedi. Taspolattın' h'ayalı Ulperi u'yindegi jiynalg'an mal du'nyanın', tegin puldın ma'sliginen h'esh jerde islemeydi, sonda da ku'yew iolsız h'esh na'rs eisley almaydı. Barlıq na'rsenin' tetigi aqsha degen pikirde boladı. Ol jalg'ız balası Nurpolattın' ta'rbiyasına durısı itibar bermeydi. Tayın du'nyanın', mol puldın' ortasında o'sken Nurpolat ata-anasının' tapqan pulına ma'siredi. Ap-an'at kirgen oqıwın da taslap ketedi. "Tu'n juodızları" dep atalg'na jinayat toparının' h'a'reketine aralısqı qaladı. Ata-anasınan, u'yinen, o'z jurtınan bezip, Mamonttın' jeteginde ketken Nurpolat kavkazda, Kislovodskiyde onın' qolınan o'ltiriledi. O'zinin' de, o'mirlik joldasınan' da g'a'rremlik penen h'aramlıqqa tolı turmıs jolının' h'a'siretli aqibetlerge alıp kelgenin an'lag'na Ulperi o'zi shan'arag'ına ot qoyadı. Ol o'zi menen turmay ku'yewi Taspolattın' qol astında isleytug'ın Sherniyazdı da joldan shıǵaradı. O'zinin' ku'ni ushın Sherniyaz Ulperini Oynas tutadı, onın' menen turmay perzenti menen qosa h'ayalınan ajırasadı, o'zinin' qarawındag'ı du'kanshı qızg'a u'ylenedi. O'zinin' h'am Taspolattın' qılmısın jasırıw ushın du'kang'a ot beredi. biraq qutıla lamaydı, jumısı tekserilip, moynına ko'p pul tu'sedi, basqa da qılmısları da a'shkaralanadı.

Draması. K.Raxmanovtın' "Kelin", "O du'nyag'a mira't", "Eglengen ba'h'a'r", "Tog'ız ton'qıldaq , bir shin'kildek", "Jaralı ju'rekler", "Laqqılar emlewzanada", "Injiqtın muh'abbatı" sıyaqlı pesalar ıbar. Og'an "Kelin", "O du'nyag'a mira't" pesaları ushın Berdaq atındag'ı ma'mleketlik sıylıq berildi.

"Laqqılar emlewzanada " komediyasında bir palatadag'ı bes biytaptın' ta'g'diri su'wretlenedi. Olardıń minez-qulqı h'a'r tu'rli bolg'anınday nawqasları da h'a'r qıylı. Kolxozdın' brigadiri Palım mashinasın aydap kiyatırıp, nasıbayın tu'kirejaq bolg'anında joldın shetindegi stolbag'a du'gisip, mashinası awdarıladı, ayag'ı sınadı. Da'wen bolsa Sum qıyalı buzıq h'ayaldın' h'a' onın' sheriginin' soqqısınan bası jarılǵ'an, Nurman araq dep kislotı ishıp jibergen. Doxodbay traktorın izyeykeshke awdarıp jaraqatlang'an. Alpamıs to'belesten qolın sındırıp aladı.

"Tog'ız ton'qıldaq, bir shin'kildek" komediyası usı attag'ı xalıq ertegi tiykarında jazılǵ'an.

"Eglengen ba'h'a'r" pesası u'sh aktli, bes kartinalı muzikalı drama. Pesa qah'armanları Arıslanbay, Ziyada, Saltanat, Artıqbay, Sabır. Arıslanbay bir topar mexanizatorlar menen tın' jerlerdi o'zlestiriwge ketedi. Sonsha uzaqta ju'rse de Ziyada menen xat alısqı turadı. Bunı brigada aspazı Sabır iske asıradı. Ziyadanın' a'kesi nawqaslı bolg'nalıqtan og'an shıpkar jigit bekitilgen edi. Arıslanbay traktorshı bolg'anlıqtan Saltanat qızın og'an mu'na'sip ko'rmeıdi. Unatpasa da artıqbayg'a turmısqa shıǵıwıg'a ma'jbub'leydi. Bug'an qayılshılıq bermegen Ziyada u'yinen shıǵınıp, o'zinin' anasın izlep ketedi. Xızmette ju'rgende aydap kiyatırǵ'an traktorı qulap, astında qalıp qoyǵ'an Arıslanbaydın' o'miri qa'wip astında qaladı. Emlewzanada uzaq jatıp sawalıp shıqqan Arıslanbay sho'listandag'ı brigadasına kelip, jerge shigit sewip, paxta egisin baslaydı. Ziyada Arıslanbaydı izlep keledi h'a'm turaqlı tu'rde brigadada islep qaladı. Son'ınan qızın izlep kelegn Saltanat Ziyada menen Arıslanbaydın' qosılıwına a'kesinin irza ekenligin aytadı. Olardı brigada ag'zaları qutlıqlaydı.

"O du'nyag'a mira't" atlı eki bo'limli, bes kartinalı prolog h'a'm epilogtan ibarat tragikomediya "Aqibet" romanının' syujeti tiykarında jazılǵ'an.

"Kelin" komediyasında paxtashılıq kolxozlarında bolıp o'tken waqıya qızıqlı su'wretlengen. Darımbet degen paxtakesh g'arrı h'awlı Ulbiyke kempir menen oylasıp, institutu pitkereyin dep turg'na balası Zarımbetti keliwden u'ylendiriw ushın Da'wjan degen adamnın er jetip otırǵna qazına quda tu'sip qaytadı, biraq balası bunana xabarı bolaydı. Bolajaq kelinin' qalın' malı da ko'pke tu'sedi, u'yine kelip esaplap ko'rip, bunı to'lewge xojalıg'ının' jag'dayı ko'termeytug'ınına anıq ko'zi jetken Darımbet g'arrı h'am kempiri abırıwıg'a tu'sedi. Zarımbet o'zi menen birge institutu pitkerip shıqqan bir qız benen u'yine keledi. G'arrı menen kempir bug'an quwanadı. A'dep olar kelinin' qılıqların ersi ko'redi. Ulbiyke kempir ayırım o'sekshilerdin' so'zine erip kelinine urısaı. Zarımbet kolxozda agronom, Ayshaxan sport bo'limin basqaradı. Bir ku'nleri Ayshaxannın' a'kesi Sabır Axmetovich u'yine keledi. Darımbet g'arrı o'zinin' qudası menen tanısıp quwanadı. Urısta mayor Sabır Axmetov komandirlik etken rotada kishi serjant Narımbet a'skeri yxızmette boladı.

"Injiqtın' muh'abbatı" komediyasında Qudıyar g'arrı jası qırqqa jaqınlap qalsa da ele u'ylene almay ju'rgen balası G'arrıbaydın' obrazı su'wretlengen. Ol balası G'arrıbaydı qolınan jeteklep, h'a'tte geyde moynına jip salıp ta u'ylendiriw ma'qsetinde qızlardın' u'y ine alıp baradı. Biraq uyalshaq, injiq G'arrıbay a'kesinin' aytqanına ju'rmeıdi. Sog'an qarap G'arrıbaydı sırttan qarag'an Adam onın' ebi joq dep oylaydı. Biraq onın' qolınan u'y jumıslarının' barlıg'ı keledi. bir ku'ni qoradag' ibuwaz sıyrı tuwa almay qıynaladı. Bunı ko'rgen Qudıyar mal shıpkarın izlep ketedi. G'arrıbay sıyrıg'a qarap qaladı. Usı waqıtları birinshi ko'riwge barg'an qızı Gu'misaydın' anası Ziyada kelip "bizin' qızdı ne qıldın', almasan' bir juwabın Ber" deydi. G'arrıbay Gu'misayg'a u'ylenbeytug'ın aytadı. Kempir ketkennen keyin Ayjamal, Rısu'ı degen qızlar G'arrıbaydı izlep keledi, olar da og'an qosılıwıg'a tamedar bolıp ju'rgen eken, sebebi a'kesinin' ma'jbub'lewi menen olardı da ayttırıp barg'an edi. Unatpaytug'ın tu's bildirgen G'arrıbay olardı da u'yine qaytaradı.

Ko'p tolg'aqtan keyin qızıl sıyrı buzaw tuwadı. Usı waqıtları Qudıyar g'arrı Aysholpan degen qızdı ertip keledi, ol usı awılǵa jaqında kelegn mal dorigeri eken, Sıyırdın' aman-saw bosang'anın bilgen Qudıyar g'arrı da, Aysholpan da quwanadı. Birinshi ko'riwden-aq G'arrıbay menen !ysholpan bir-biri menen til tabısıp so'ylesip kete beredi. Muh'abbattın' ne ekenin usı waqıtka deyin bilmey ju'rgen G'arrıbay "usı qız mende muh'abbat payda qıldı, Aysholpansız endi jasay almayman" deydi. Aysholpan da onı unatıp, ekewi turmıs quradı.

G'arrıbaydın' quwanışının' u'stine quwanış qosıladı, onın' konkrusqa jibergen awıl qurılısı boyınsha joybarı birinshi orıng'a h'em aqshalay sıylıqqa miyasar boladı.

Shayır, prozaik h'a'm dramaturg K.Raxmanov qaraqalpaq a'debiyatında o'lmes shıǵarmalar jaratıp, onın rawajlanıwında salmaqılı wles qosti.

Sh. SEYTOV DO'RETIWShİLİGİ. (1937-1996)

1. O'mir jolı.

2. A'debiy do'retiwshiligi.

3. Lirikası.

4. Prozası.

Sh.Seytov 1937-jılı 16-martta no'kiste tuwılǵan. Ol da'slep Moskvadag'ı M.Gorkiy atındag'ı a'debiyat institutın pitkeredi. Son'ınan Qaraqalpaq ma'mleketlik universitetin pitkeren. "A'miwda'rya" jurnalın redaktıyasında, televedine h'a'm radio esittiriw komitetinde, Qaraqalpaqstan" baspasında, Qaraqalpaqstan ASSR Jazıwshılar awqamında jumıs isleydi. 1970-jıldan baslap buring'ya Awqam jazıwshılar sholkeminin' ag'zası.

Ol a'debiyat maydanına "Soqpag'ım menin' qaydasan?" (1966) degen toplamı menen jar salıp kelgen shayır. Onın "U'shpelek" (1964), "Tawlardan saza" (1970), Jolpar" (1988) qosıqlar toplamı, Qashqın", "Ko'p edi tırnalar" (1969), "Ig'bal soqpaqları" romanı (1975), "Xalqabad" (1978, 1981, 1989) roman-tetralogiyası, "Shırashılar" romanı, "Isine tirkelip tigilsin" povesti (1986), "Jamanshıǵ'anaqtag'ı Aqtuba" romanı (1992) baspadan shıqtı.

POEZIYASI. Sh.Seytovtın "Da'rbent" poemasında xalıqlar ortasındaǵı urıslardı eske tusiriw arqalı paraxatshılıq so'zine ulken ma'ni beredi.

PROZASI. Sh.Seytov o'zinin' a'debiy do'retiwshiligin poeziyadan baslaydı. Onın poeziyasında prozaizm basım bolsa, prozasında lirizm ku'shli. Ol gumanistik problemalardı ko'rkem so'z kestelerinde sheber bere alg'an shayır h'a'm jazıwshı.

A'sirese, Sh.Seytov ko'pshilikke jazıwshı sıpatında tanılǵan. Ol prozadag'ı o'z soqpag'ın aytarlıqtay shıǵıwıwlar-gu'rın'ler jazıp u'yreniw mektebinen «o'tpey-aq», povestler do'retiw menen baslag'an. Ol tez waqıt ishinde «Ko'p edi ketken tırnalar», «Qashqın», povestleri menen jazıwshılıq talantın ko'rsete aldı. Bul povestler onın tun'g'ısh ta'jiriybeleri bolıwına qaramastan sa'tli shıqtı. Bul eki povesttin' ideyası, ko'rkemlik qasıyetleri h'aqqında Z.S.Kedrina, M.Parxomenko, M.K.Nurmuxammedov, S.Axmetov, Z.Nasrullaeva, J.Narimbetovlar unamla pikirler aytadı.

Jazıwshı jetpisinshi jıllarg'a kelip birotala romanlar do'retiw jolına o'tip, da'slep «Ig'bal soqpaqları», son'ınan «Xalqabad» roman tetralogiyasın, «Shırashılar», «Jamanshıǵ'anaqtag'ı Aqtuba» romanların jazadı. Olardıń ideya-tematikalıq bag'darlardı, janrlıq qa'sıyetleri, syujetlik-kompozitsiyalıq qurılısı bir-birin qaytalamaydı, h'a'r biri o'z aldına qaytalanbas ko'rkem du'nyalar esaplanadı.

Jazıwshı Sh.Seytovtın "Ig'bal soqpaqları" romanı 1975-jılı baspadan shıqqan edi. Ol qaraqalpaq prozasında da'slepki lıro-psixologiyalıq roman sıpatında a'debiyatshı ilimpazlar ta'repinen unamli bah'alandı.

"Ig'bal soqpaqları" avtordın "u'lken" prozadag'ı da'slepki ta'jiriybesi. Sog'an qaramastan, roman Sh.Seytovtı ko'p qırılı talant iyesi,

sheber jazıwshı sıpatında tanıttı. Sh.Seytov tek g'ana ku'shli shayırılıq talant iyesi bolıp qalmastan, adam jan du'nyasın teren' sezinetug'ın psixolog, so'z benen su'wret salatug'ın xudojnik. Romanda qah'armanlardın belgili bir ma'writtegi ishki tolǵanısları menen terbenisleri, kewil keshirmeleri "poeziya tili" menen beriledi. Qah'armanlar tilindegi poeziyalıq ırǵaq, ku'shli lirizm tezden oqıwshı sezimin biylep aladı.

Roman xat penen ashılıp, xat penen tamamlanadı. Ona jaslardıń muh'abbetten, ka'sipten, qullası o'mirden o'z ornın tabıwdag'ı qıyınshılıqları, mashaqatlı jolları su'wretlenip, waqıya qah'armanın awızeki gu'rın'ı formasında birinshi betten bayanlanadı.

Shıǵarma da'slepki betlerinde Ma'qset qarapayım shayır ta'biyatlı bir jigit sıpatında ko'rinedi. Lekin ol o'z a'tırapındag'ı waqıyalardı gu'zetip baradı. Turmıstag'ı a'dalatsızlıqlarǵa, nah'aqlıqqa qarsı shıǵadı, olar tuwralı terenirek oylap, juwmak shıǵarıwǵa h'a'reket etedi. Joraları menen h'aytlap ketip qarawındag'ı mallardıń joıtılıp ketiwi, Maltabar menen Pınazaraovtın Haytmurat g'arrıǵa qırsıǵıp Ma'qsetti qamap taslawı onın o'mirinde u'lken burılıs jasaydı. Qarawındag'ı mallardı da qaytıp alıp qoyadı. Bul tosınnan bolǵan waqıyalar Ma'qsettin' o'mirin astın-u'stin qıladı. Qamaqtan azat etilgeni qarawındag'ı mallardı alıp qoyadı. Tap sol waqıtta Muratta Ma'qsetti o'z menen alıp ketiwge keledi. Ma'qsettin' o'mirindegi adasıwlar usınnan keyin baslanadı. Qalag'a kelgennen son'g'ı ku'nleri zerikerli boladı. Da'slepki ku'nleri jumıs tappay sandaladı. Restorang'a shveytsar bolıp kiredi. Ol jerde de talabı ju'rispeydi. Awillaslarınan esitken ga'pine shıdamay restorandı ta'rk etedi. Keyin qurılısqa jumısqa o'tedi. O'mirdegi ornın tapqanday boladı. Degen menen bug'an da ishley kewli tolmaytug'ın edi. Ta'g'dirdin' tu'rli-tu'rli taqıwmetine tap bolǵan Ma'qsettin' ar-sarı shıǵadı. Ta'g'dir taynapır taslardı talayına talmay zın'g'itar edi. Murattın u'yleniw toyınan xabarsız qalıp dayısının o'kpelewı, onın ju'zine qaray almay ju'rgende Maltabardın tap bolıwı, o'z na'psi ushın Miyrigu'ldin "a'jag'asiman" dep tanıstırıwı, tag'ı da bunın menen turmay iplas iske qol urıwı, Dilaramg'a doslasqanda jen'gesinin' Maltabar menen qashıp ketiwi, so'ytıp ju'rgende Nazlının tap bolıwı, dayısının jaqsı niyet penen baslag'na isleri Ma'qsettin' janın jegidey jeydi. Aldında eki jol bar. Biri-jaylawg'a qaytıw, ekinshisi-Dilaram menen qalıw. Kewli, ju'regi ken'islikti ku'segen Ma'qset jaylawg'a qaytıwǵa bel baylaydı. Keyingi waqıtları o'mirindegi awdarısapaqlar, tosınnan bolǵan jag'daylar, waqıyalar na'tiyjesinde Ma'qsettin' xarakterinde printsipial o'zgerisler ju'z beredi. Ata ka'sibine bolǵan sadıqlıq, Nazlıg'a bolǵan muh'abbet Ma'qsetti tuwılǵan ata ma'kanına baslaydı. Sh.Seytov qaxarmannın' o'z ka'sibine, o'z su'ygenine qayta oralıwın su'wretlew arqalı insannın tuwılǵan jerge, ata ma'kang'a muh'abbetin ulıǵılaydı. Insannın o'mirdegi ornın, baxtın onın ka'siptegi, muh'abbetegi ornı menen belgileydi.

¹ Алламбергенов К. Ығбал жағысы. "Әмиўдәрья", 1989,

Avtor Miyrigu'l menen Nazlı h'a'm Dilaramların' obrazların bir-birine qarama-qarsı qoyıp su'wretleydi. Olardın' ishki du'nyasın sa'wlelendiriwde kontrastlıq usıldan sheber paydalanadı. Misalı, Miyrigu'l waqıtsha h'a'zlikti go'zlep iplas joldan ju'rse, Nazlı h'a'm Dilaram o'mirdegi insan ornın joqarı qoyadı, o'mirdin' ullılıg'ın teren' tu'sinedi. A'sirese, Dilaram obrazında o'mirden o'z ornın tappay dag'dırg'an adamnın' ta'g'diri tipiklestirilip beriledi.

«**Xalqabad**» roman-tetralogiyası tematikalıq jaqtan o'z-ara uqsas bolg'an M.Sholoxovtın' «Ashılǵ'an tın'», T.Qayıpbergenovtın' «Son'g'ı h'u'jim» romanların qaytalamaydı. Ondag'ı jan'ashılıq tek qah'armanlar obrazın do'retiwdegi ko'rkem psixologizmnın' o'tkirliginde emes, al roman jan'asha ideyalıq-estetikalıq sıpatı, su'wretlenip otırǵ'an jıllardıń tariyxıy shınlıg'ın teren' ashıp beriwı, milliy sıpatlarınń basımılıg'ı, qayta qurıw ruwxın teren' sin'irgenligi menen pu'tkilley ajralıp turadı. Romanda jazıwshının' ja'miyettegi siyasiy gu'resler h'aqqında, yaqı qah'armanlar h'aqqında unamlı yamasa unamsız pozitsiyası ko'rinbeydi. Waqıyaların' rawajlanıwı menen da'wirge ta'n belgiler, qah'armanların' obrazı, olar arasındag'ı qarama-qarsılıqlar ko'rıne baslaydı. «Shırashılar» romanında qah'arman xarakterin jaratıwda qah'ramannın' eske tu'siriwleri menen ko'z aldına elesletiwleri baslı orıng'a shıqsa, «Iǵ'bal soqpaqları» lirikalıq sıpatların' basımılıg'ı, romantikalıq ko'terin'kiligi menen o'zgeshelenedi. Al "Jamanshıǵ'anaqtag'ı Aqtuba" romanında avtor xarakterler jaratıwda ko'rkem detal h'a'm dialoglar, poliologlardan sheber paydalang'an.

Jazıwshının' "**Xalqabad**" romanı da'slep "A'miwda'rya" jurnalında, keyin qayta islenip kitap h'alında baspadan shıqtı. Roman "Shar buzıw" (1978), "Mashaqatlı asırımlar" (1981), "O'rdek qırg'ınnan son'" h'a'm "Atlan shap" (1989) dep atalg'an to'rt kitaptan ibarat. Kitapta XX a'sirdin' eliw- inshi jıllarına deyingi waqıyalar su'wretlendi.

"**Shar buzıw**" kitabında 20-30-jıllardag'ı ullı burılıs da'wirine tiyisli qıyan-kesti waqıyalar, "**Mashaqatlı asırımlar**"da qolǵ'a kirgizgen jen'isti bekkemlew ushın gu'resler, o'lip baratırǵ'an ja'miyet wa'killerinin' son'g'ı tal qarmawları, bul jan'a joldag'ı adasıwlar, jeke menshiklik sananın' ja'miyetlik sanag'a aylanıwın su'wretlew jazıwshının' dıqqat orayında turadı. Ushınshi h'am to'rtinshi kitaplarında da'slepki "romanlardag'ı qah'armanlar, personajlar sanasının' o'siw evolyutsiyası, gu'resleri, ta'shwishleri, ta'g'dirleri zaman ta'g'diyri menen baylanısta sa'wlelenedi, zaman bulardı, bular zamandı rawajlandırıp baradı, atalar estafetasın balaları alıp, ilgerilewın dawam etedi. Bul tema da'slep rus jazıwshısı M.Sholoxovtın' "Ashılǵ'an tın'" romanında sa'wlelendiriledi.

Jazıwshı "**O'rdek qırg'ınnan son'"** dep atalg'an romanında Stalinlik repressiya jıllarının qorqınıshlı h'aqıyqatlıg'ın ken' planda su'wretlep beredi. Bir jag'ınan urıs qa'wpi, ekinshi ta'repten qorqınıshlı repressiyalar el ag'aların tolǵ'andıradı. Eldegi h'ukim surgen siyasat el basshıları Qunnazır, Bazarbay, Sayımbetlerdi de bir-birine isenbeytug'ın da'rejege alıp keledi. Bul da'wir qurbanı bolg'an qarapayım miynetkesh Bazarbay qılıy obrazı oqıwshıda kwshlı ta'sir qaldıradı. Qansha azap shekse de h'u'jdansızlıqqa barmag'an jazıqsız repressiya qurbanı. Turaqlılıg'ı, qaysarlıg'ına, tuwrı so'zliligine bola qamaqtan azat etilgen Bazarbay o'z ar-namısın qorg'aydı. Semyasının' ar-namısın ayaq astı etkeni ushın kimdi ayıplarıń bilmey sarsıladı. "...ne ushın h'ayalımı o'ltiremen, aqırı, ol mag'an jaqsılıq isleymen dep, ta'nin jallawg'a shekem bardı g'o!... Bunın' a'dep Sa'metin o'ltiriw kerek edi!... Bunday namısınan janın, ma'pin artıq qoyatug'ın, qorqaq, na'ma'rt o'letizina ko'p, bulardı o'ltirip ushılıg'ına jete almaysan"! Amanlıqtan kegimdi qaytarsam shu'kir!...(348-bet)-dep oylanadı.

Da'wir siyasatının' qurbanı bolg'an Bazarbaydın' tragediyası h'aqında avtor h'esh na'rse aytpaydı: onı ya qaralamaydı, ya aqlamaydı. Su'wretlengen waqıya h'aqqında avtor pozitsiyası anıq ko'rinbeydi. Biraq Bazarbay oqıwshıda qanxor emes, al o'z ar-namısın qorg'ag'an obraz sıpatında ta'sir qaldıradı. Bar iseniminen ayırılıp, h'u'jdan buyrıg'ı menen o'z kegin aladı. Bul jag'ınan Bazarbay obrazı "Jamanshıǵ'anaqtag'ı Aqtuba" romanındag'ı Biybiraba obrazına jaqın keledi. Nızam o'z ku'shin jog'altıp, insan ma'plerin qorg'ay almag'anlıqtan ar-namısı taptalg'an Biybiraba o'z dushpanlarınan o'zi o'sh alıwg'a kirisedi. Pu'tkil o'mirin ku'lge aylandırǵ'an Temirxandı o'ltirip, Berdashtan o'sh alıwg'a barg'anda onın' o'zin atıp o'ltiredi.

30-jıllardag'ı massalıq repressiyanın' ashshı h'aqıyqatlıg'ın su'wretleytug'ın "**Xalqabad**" tetralogiyasının' "O'rdek qırg'ınnan son'" kitabı "Quyırıq plan"ının' orınlanıwı h'aqqında berilgen raport penen juwmaqıladı. Romandag'ı Guljan, Bazarbay, Aqto're, Jamal sot, Amanlıq obrazları repressiya da'wirinin' tipik wa'killeri.

Jamal sotınń obrazı repressiya jıllarında xalıqtı basqarg'an el basshısı. Onın' qarmag'ına ilingen ne bir azamatlar xalıq dushpanı retinde atılıp ketedi. O'zinin' kewilindegisin orınlamag'an adamdı ayamaydı. Xalıqtın' ta'g'dirin oynashıq etken Jamal sot watan gedayı bolıp jasadı. "Xalıq dushpanı" etip neshe u'ylerdi qan'ratqan, xalıqtın' ko'zin qorqıtqan Jamal sot xalıq g'a'zebine ushiraydı, o'z jazasın aladı.

Tetralogiyanın' "**Atlanshap**" dep atalg'an to'rtinshi kitabında "Jaksılıq" kolxozi miynetkeshlerinin' Ullı Watandarlıq urıs jıllarındag'ı turmıs menen tanısamız. Bul romanda jazıwshı kolhoz baslıg'ı Ma'diyardıń seyması, h'ayalı Aysultan, onın' balası Da'niyar menen kelinı Aqjarqın, sonday-aq Sayımbet, Guljan, Asqarbay, Eshbaydın' ta'g'dirlerii su'wretlenedi. Romanda barlıg'ı eki juzden aslam qaxarmanlar qatnasadı.

"**Jamanshıǵ'anaqtag'ı Aqtuba**" romanı jarıqqa shıǵ'ıwdan-aq ja'miyetshilikte u'lken shawqım ko'terildi. Geyparalar bul do'retpesi ushın jazıwshını ayıplasa, al ayırımları romandı 90-jıllar qaraqalpaq prozasının' a'jayıp tabısı sıpatında ko'rsetedi. Roman h'aqqında bunday pikirlerdin' ju'zege keliwi ta'biyiy na'rse. Tubalawshılıq jıllarındag'ı adamzattın' xorlang'an, namısı ayaq astı etilgen turmısı barınsha ashıp taslanadı. Bul shıǵ'armag'a deyin qaraqalpaq prozasında bunday taqılettegi shıǵ'armalar do'retilmegen edi.

Roman negizinen No'kistegi Qızketken kanalı boyında jaylasqan Aqtuba elatındag'ı waqıyalar su'wretlenedi. Aqtuba elatı a'dewir tolısıp, xalıqtın' ko'beyiwine qaramastan, h'a'r kim h'a'r jaqtan jiynalg'anlıqtan jaylar plansız salınıp, on'lı basshılıq etetug'ın h'u'kimeti de joq. Barı-jog'ı bir unıvermag, voenkomatın' eski imaratı jaylasqan bul elattın' en' bardamlı, awqatlı adamı A'mirxan usı unıvermagtın' baslıg'ı. Ol perzentsizligi sebepli da'slepki h'ayalınan ajirasıp, qıysıq ko'shege kirip ketedi. Aqshanın' puwına ma'sirip, shalqıydı. Obal-sawap, ar-namıs degendi umıtıp, h'ayal-qızların' ar-namısın ayaq astı etedi. Sulıw qız-jawanlardı satıwshı etip, solardıń arqasında sawdasın ju'rgizip otıradı. Onın' o'z printsipi bar. Romannın' ko'rkemlik qunı da A'mirxan

xarakterinin' jaratılıwı menen baylanıslı. A'mirxan h'ayal-qızlardın' ar-namısın ayaq astı etip bilg'awshı, h'a'dden tıs jawız iplas adam. Basqalardıñ ta'g'diri og'an bir pul.

Jalg'an siyasat h'u'kim su'rgen sotsial ortalıq xalıqtı milliy isenimnen ayırıp, ne bir h'a'melparaz, jawız, jalataylardı "ta'rbiyalap" shıg'aradı. Romanda olardıñ tipik obrazı jaratıl'gan. Bul-A'mirxan obrazı Ol qaladagı univermagtın' baslıg'ı, u'ikenlerge so'zi o'timli, du'kandagı o'timli zatların o'z paydasına astırtın satıp, bos du'kang'a ot berip, basqalarg'a jala jawıp qamatıp jiberetug'in jawız adam. Trest baslıq ların, qa'legen"jarılqag'an" adamın tiyisli jerine so'zin o'tkerip jumıs tan o'zgerte aladı. Kewlindegisin mashaqatsız, aqsha ku'shi menen iske asıra dı. Aybo'rektin' ar-namısın xorlag'anda sol A'mirxan. Bul ushın Aybo'rek ku'yewi ekewi onnan o'sh alıw waqtın ku'tip jasaydı. A'mirxannın' esiginde qulı boladı. Barlıq iplashlıqlarına, xorlıqlarına shıdap jasaydı. Son'ında bul islerin A'mirxannın' o'zine qaytarıp isleydi. Du'kan o'rtenip, jumıssız qalg'an Jerdash h'ayalı Aybo'rektin' arqasında minzavodqa jumısqa kiredi. A'mirxannan o'zı ushın h'ayalın' iplashlıqlarında keshiredi. Barlıg'ına ko'nedi. Tek onnan o'shin alsa boldı. Jas biygu'na qız Biybirabannın' ta'g'dirin ba'skege tigip, jalg'ız balasın o'zi menen "baja" bolıwg'a ko'ndiredi. Biybirabannı aldap ko'l boyına alıp barg'anda Berdashtın' o'zin qız balta menen shawıp o'ltiredi. A'mirxan bul ba'sekede jen'ilip h'a'm balasınan, h'a'm du'nyasınan ayırıladı. Jerdash betine h'esh kim jel bolıp tiymegen A'mirxannın' bar pulın reketirlardıñ ja'rdeminde aladı.

Romanda oraydan basqarıwdag'ı jiberilgen qa'telikler, adamlarg'a h'aywanlarsha qaraw, ma'mleket mu'likin tonawshılık, paraxorlıq, urlıq, zorlıq-zombılıq, jalataylıq, menmenlik, bassınıwshılıq h'a'wıj alsa, ekinshi jag'ınan usı iplashlıqlarg'a eti o'lip ketken, ma'n'gu'rlik, sadalıq, soqır sezim bir-birine qarsı qoyıp su'wretlengen.

"Isine tirkelip tigilsin" povesti de "Jamanıshg'anaqtag'ı Aqtuba" romanı menen tematikası jag'ınan wnles. Onda militsiya xızmetkerlerinin' turmısındag'ı tubalawshılıq da'wirindegi unamsız h'a'reketler swwretlenedi. Povesttin' bas personajı A'bilqasım Maxmudov. Ol jaslayınan a'kesinen jetim qalg'an son', onı Jomartqan "g'amxorlıqqa" aladı. Onı mektepte oqıp atır dep dizimnen otkizedi de o'zinin' malların baqıtırıp qoyadı. Jomartqan bunnı menen turmay jas balag'a "domalak arza" jazdırıp, adamlardı jumıstan shıg'aradı. O'zi usınday jol menen mektep direktorı boladı. Mektep partasında otırmag'an A'bilqasım'g'a attestat a'kelip beredi. Endi og'an diplom kerek. Jomartqan bug'an da ja'rdem beredi. A'bilqasım dı No'kistegi ot-jem skladın'ın' baslıg'ı Qa'liyge beredi. Bunday Adam og'an juda' za'rur. Qa'liy onı awıl xojalıq tekniukumına kirgizedi, endi og'an jallanba miynet etiwge tuwra keledi. Ol Qa'liydin' urlap alg'an ot-jemlerin bazarda satadı. Qılmsı ustine onı OBXSS xızmetkeri Nazar uslaydı. Qa'liy a'piwayı adamlardan emes, joqarıda ag'aları bar. Haq niyetli militsiya xızmetkeri Nazardı "mın' manat para aldı" dep jala jawıp qamatıp jiberedi. Og'an bul o'tirik tilxattı A'bilqasım beredi. MVDnıñ ministri A'bilqasım dı "jaqsı kadr" ekenligin bilip, tekniukum pitkeriwden onı jumısqa aladı. Ol jumısqa kiriwden Jana tapsırma-tiriyek satıwshılardı tutıp beriw wazıypasın aladı. Bul tapsırmanı orınlawda o'lgen adamlardıñ altın tisin qoparıp, sonın' esabınan bayıp otır'ganlardı da, tiriyek satıwshılardı da tutadı, b iraq bul adamlardıñ MVD xızmetkerleri menen baylanıslı ekenligin, olardıñ payda sherigi ekenligin bilmeydi. Na'tiyjede o'zi xak niyetli Nazardı qalay qamatıp jibergen bolsa, o'zi de tap sonday metod penen qamalıp ketedi. Povest A'bilqasımın'ın' kwndeligi formasında beriledi. Jazıwshı kundeliktin jazılıw stilin, tilin, qaxarmannın' oyların o'zine ta'n muqamda asha bilgen.

"Shirashılar" romanında psixologizm basım bolıp, onda turmıs shınlıg'ı ken' epikalıq masshtabta alınıp, qah'armannın' elesletiwleri h'a'm eske tu'siriwleri menen konkret sol qah'armanlar h'a'reket etetug'in sharayat parallel qoyıp su'wretlenedi.

Bas qah'arman Esjan g'arrı o'mirinen tan'lap aling'an bir aqshamlıq waqıya romannın' syujetlik o'zegin quraydı. Ol kishkene g'ana, bar bolg'anı jeti u'yli qaraqalpaq awılında jasaydı. Son'g'ılıg'ında jawgershilik sebepli awıl da tek eki xojalıq g'ana qaladı. Romanda ja'miyettegi o'zgerislerden uzaqta, biyta'rep jasap atır'gan Esjan g'arrrın'ın' revolyutsiyalıq h'a'reketlerge aralasıwı qızıqlı bayanlanadı.

Esjan g'arrı o'zine ta'n xarakterge iye. Ol sadalıg'ı menen aq ko'kirekligi basım, qarapayım awıl adamı. Onın' o'mirdin' ma'nisi, mazmunı h'aqqında o'z tu'sinigi, filosofiyası bar. Ku'ndelikli turmıstın' g'alma-g'alı, o'z mashqalası menen tınısh jasawdı qa'leydi. Og'an basqa h'esh na'rse kerek emes. Ha'r ku'ni mal-h'alga, qora - qopsıg'a qaraw, jaz bolsa egin-teginge qaraw, qıs tu'sip muz qataman degenshe h'a'r ku'ni keshte da'ryada kemeler qayırlap qalmaw ushın shıra jag'ıw-onnı ku'ndelikli talabı, turmıslıq mashqalası. Shirashılıq etkeni ushın xojeyinnen azın-awlaq pul aladı. Sog'an qa'na h'a't etip jasay beredi.

Sh.Seytov qaraqalpaq a'debiyatın'ın' tuwısqan xalıqlar a'debiyatı ullı klassik a'debiyatı h'a'm ja'h'a'n a'debiyatı u'lgilerin qaraqalpaq tiline awdaradı. Ol N.A.Nekrasov, A.S.Pushkin, M.Yu.Lermontov, L.N.Tolstoy, S.Ayniy, A.Matchannın' shıg'armaları menen qaraqalpaq oqıwshıların tanıstradı. O'z gezeginde jazıwshın'ın' shıg'armaları rus, o'zbek, tatar, qazaq tillerine awdarıl'gan.

1990-JILL!RD!FI K!R!K!LP!K POEZ□YaSI.

(Jan4la4 b8bl8og4af86as□. □d36al□k-53ma58kal□k 5allaŷ)

1.Fə43zs8zl8k dəŷ848nd3g8 қа4ақалпақ p93z86as□n□h 8d36al□k-53ma58kal□k barda4la4□.

2.Fə43zs8zl8k dəŷ848nd3g8 қа4ақалпақ p93z86as□n□h jan4l□k өзg3sh3l8kl348.

Қа4ақалпақ p93z86as□ 90-j□lla4fa k3l8p өз8n8h 4əh-bə43h18g8, syŷ435l3ŷ ma6dan□n□h k3h36g3nl8g8, f94ma xəm mazm7n□n□h jañalanfanl□f□, kə4k3m 9b4az ja4a5□ŷd□h jañasha 7s□lla4□, 8nsand□ xə4 5ə43pl3m3 y643n8ŷ, 9n□h 47ŷx□6 8sk34l8g8 5al□n□ p93z86an□h 586ka4f□ s□pa5l□ b3lg8s8, kə4k3ml8k 586ka4□na a6nald□.

P93z86a-b7l өз8n8h nəz8kl8g8, kə4k3ml8g8, s3z8m5all□f□, ə5k84l8g8 m3n3n ba4l□k ŷaq□55a kə4k3m əd3b86a55□h jan4la4□ 8sh8nd3 3h 5əs84sh3h jan4 b9l□p k3ld8. Əs843s3,

қаақалпақ халқының 47-жыл өмірінде, дүниесінде 575 астам 94-жыл 3к3н18г8 дәйізі. P93z86an-ның жән3 б84 өзінші318г8 91 әд3б86а55-нің басқа жан4ла4-на қаағанда да әд3б86а55-нің басқа жан4ла4-на қаағанда да жәм863558н 47-жыл өзінші көб843к с8н848р, 9н ақын-ақ сәйлі313нд43д8. Ондай б9л-п а5-4ған өзг348с134г3 53з843к үн қ9сад.

Қаақалпақ әд3б86а5-с9н-нің 8ш8нд3 әхм863518 жан4 б9лған p93z86am-з әс843с3 90-жылда әд3-84 j358sk3н18kk3 348с58, j9қа4 8д36ал кә4к3м18г8 м3н3н д-ққа5қа м86аса4 p93z86al-қ ш-ға4мала4 jaz-ld. B74-ннан қәл3м 534б358р к86а5-4ған sha6-4ла4-м-з б3н3н б84 қа5а4да өзінші318г8 ба4 өзінші 5ән хаяз s3z81357-н 574м-сқа б3лс3н3 а4алас-йш 5алан51ла4 p93z86am-зд-нің көл3м8н ғана көб3658р қ96мас5ан 9н жаңа 53ма, жаңа кә4к3м б96а-йла4 м3н3н d3 ба6-55. Хәз84г8 заман-ның 818м86 53хн8кал-қ дәй84 3к3н18г8 б3лг818. Дәй84д8н б71 өзг348с1348 кә4к3м 5v94ch3с5v9ға қанда6 б9лмас-н 5әс84 jasama6 қал-й-мүмк8н 3м3с. Хә4 қ-6л- жаңал-қла4, дәй84д8н жаңал-қла4 3н ald- м3н3н б8з8н заманласла4-м-зд-нің сана-s3z8м1348нд3 кө48н3д8. !, кә4к3м әд3б86а55- адам5ан-й d3p б86ка4ға а65паған, ө65к3н8 адам әд3б86а55-ның 94а6л-қ 57лғас. Дәй84 5алаб-на, йақ-5 5алаб-на j7йap б348й йақ-5 p49б13мас-на а4алас-й қашанда б9лса p93z86an-ның бас барда4 б9л-п к3лд8, б7ннан б-ла6 да с9ла6 б9ла б343д8. D3м3к p93z86ada б74-ннан ба4 жақс-дәс5-й4134д8, 53нд3н5с86ала4д- к3нн3н 4а-йайланд-4-й м3н3н б84г3, sha6-4ла4-м-з p93z86an-ның 5-й, с581, с-й43513й қ74алла4- жағ-нан жаңал-ққа 7м5-лмай- мүмк8н 3м3с. Дүн6ал-қ әд3б86а55-ның 3н б3лг818 йәк818 U915 U365м3н б-ла6 d3p jazad: "Sha6-4л-қ d3г3н8м8з 76қас, 4ғақ, әл3 б84 нә4с3н8 6амаса әл3 б843-йд8 9ла6 d3p б-ла6 d3p кө534м313-йд3 jәд8гө618к p3н3н мақ5а-йда 3м3с, үлк3н-к8ш8 адamlа4 өм848н8н өзіндіг8 sha6-4л-қ, а4-х-йjdann-ның үн8 жан дүн6ас-ның 5-н-с". Talan51- sha6-4ла4 p93z86an- 7с-ла6-нша 5-с8нг3н, б8з8н хәз84г8 sha6-4ла4-м-зд-нің ald-нда даңқ- жа6-лған sh-ф-с sha6-4ла4-н-ның 94-с p93z86as- м3н3н ба5-с5-ның p49г43с8v sha6-4ла4-н-ның Әж8н86аз б3н3н B34дақ5-ның, !6apб34г3н м3н3н !bbazd-нің жақс- үлг81348 ба4. Eg34d3 өзінші sh3к3мг8 p93z86a б7лақла4-нан қан-п 8shp3с3 3г34д3 қаақалпақ p93z86as-нда адам жан-ның 3н нәз8к s3z8м1348н ба4л-қ ға64- нағ-с м3н3н f819с9f86ал-қ 5343н18к53 б343 алмаса, Әж8н86аз-Әж8н86аз б9лмас, өз йақ5-н-ның әжа6-п с-4ла4-н хал-қ5-ның а4з-й-әман- адамза5л-қ а4-х-йdan- м3н3н j-4ла6 алмаса хал-қ B34дақ5- жалғ-з-нда6 қәд8413м3с 3д8.²

Қаақалпақ p93z86as- да көп әс8418к 3н жақс- дәс5-й41348н хәз84г8 к-н1348 d3 жаңа j9lla4 м3н3н 8з13н8йш818к p3н3н 4а-йайланд-4-п 95-4. Он-ның 53ма58кал-қ d8apaz9н- жәм863518к 574м-с5-ның 4а-йайлан-й- м3н3н ба4ған са6-н к3н368р mazm7н- ба6-п, f94mas- 5-й413н8р ба4мақ5а. B8z с9нғ- j-lla4дағ- p93z86am-з хаққ-нда p8к84 j-й4853д8 3к3нб8з 9н-ның 53ма58кал-қ кә4к3м18к барда4ла4-н б3лг813-йд3 .Y7с7p9v, T.Қаб719v, J.-збасқан9v, K.Ка48м9v, Sh.!6ap9v, N.Tө43ш9va, B.G3нj3м74а59v, O.Сә5ба3v х.5.б. 5әж8486б318 sha6-4ла4-м-зд-нің дә4358йш818к 8ск3418г8н3, өзг3ш318г8н3 д-ққа5 б348й8м8з к343к.

O.Сә5ба3v қаақалпақ p93z86as-нда өз ш-ға4мала4- м3н3н хәз84г8 p93z86ada өз 94н-на 863 sha6-4ла4д-ның б848. Он-ның жан- s3zg84, p8к841348 ө5к84, с9н-ның м3н3н қа5а4 53к ғана қ91 7ш-, үс58458н 8д36ала4дағ- ш-ға4мала4д- jazbas5ан, 7л-йма 8нсан-6л-қ 945ақ мәс313134 57й4ал- көб843к jazad. Он-ның 1998-j-л "Е4к8н Қаақалпақс5ан" gaz35as-н-ның (N69, 11-867н) б351348нд3г8 қ9с-қла4 д-й4к8н8нд3 sha6-4д-ның p8к84 дүн6ас-н-ның б84 қанша өск3н18г8н3н d343к б343д8. Sha6-4д-ның 7с- қ9с-қла4 д-й4к8н8нд3г8 "Jan 5әс18м 3534д3" d3г3н дә435п3с8нд3г8 сал-с5-4-йла4 м3н3н хә4 қ-6л- 53н3й134 жан 585843418к дә43j3г3 863, 9ла4д-ның жәм863518к mazm7н-, 574м-с-л-қ әхм86358 d3 5343н. M-сал-:

Jan 5әс18м 3534д3 ja4al- қ7лан,
Илағ-н б84 868ск3п жалap өл3д8,
Шаға4ға х3ш нә4с3 5appaған j-лан,
S9нғ- d3md3 өзін 94ap өл3д8.
...-65134 өл8м58г8н 5асла6д- а-йлақ,

² Ахметов С. Талантқа талап. Нөкис, 1986.

Қағайың 1 өлсд8 95 к8б8 лаўлап,
Таў қала6 өл348н б8лм3д8м б84ақ,
V7lkanla4 s7yññp, s7lap өл3д8.
Өлс3 s76м4қ қ7s өз-өз8н бұ48р,
Қасқ4 а6ға қа4ар өл34м8sh 7lñp,
!!, adam бә48н3 shñdap өл3д8.³

B7l дәй84д3г8 jas sha64la4ñmñzdññ дө4358yñsh8l8g8nd3 p93z86anññ 96shñl f8l9s9f86alñқ 5y48 көб843k дө4358ld8. Onñ б8z P.Dabñl9v5ññ "Саўал", "Lә6l8 к8б8 d9lansa dñн6a", "Gyl34 хәм јақсñ adamla4" а5lñ қ9sñқла4ñ mñsalñнда кө48y8m8zg3 б9ladñ. B7l қ9sñқла4ñнда sha64ñ јақсñ, jaman, 5өfd84 5ақазала4ñ, dñн6anññ қәс8635l348 sñ6aқlñ mәs3l3l34g3 f8l9s9f86alñқ қ9zғайла4 saladñ. Ol:

B843yñl34g3 jas б343s3ññ 5өп-5өy84,
!!, 9la4dan 8z қалдñma 3l3yñl8,
B843yñl34 az jasa4, n3 d3g3ññ аyñ4,
B84aқ халñқ қәlb8ñд3 8sm8 бөл8yñl8.
Dñн6a-n3 7shññ б7la6 қñlñans9ññ ja45ñ.⁴
d3p саўал қ96adñ, хәм 9ған j7yap 8zl36d8.

1990-jñlla4dññ 945ala4ñnan baslap, 2000-jñlla4dafñ p93z86a, 7lñyñma қа4ақалпақ әд3b86a5ñññ әд3y84 4aўajlanған jan4ñ б9ldñ. !!, қа4ақалпақ әд3b86a5ñ көп m8l35l8 әд3b86a55a6-aқ өз 5әj8486b3s8n3, көп 7зақ jñllñқ 5a486xñ6 дәs5y48n3 863 әд3b86a5 sñpa5ñнда 5anñldñ. Хә4 б84 әд3b86a5 өз8н8ññ б74ññfñ дәs5y48n 4aўajlandñ4a 95ñ4ñp 59lñsadñ, al k3msh8l8g8n3ñ j7yñмақ jasa6dñ, јақсñ baslamala4ññ j358l8s5843d8. Әд3b86a5ñmñzdññ б7l дәй84 8sh8nd3g8 j358sk3ñl8kl348n8ñ 586ka4ñ 7sñнда б9ldñ.

Ө663mg8 yақñ5la4dan baslap-aқ, p93z86a б3lg8l8 б84 jәм863558ñ, дәй84д8ñ, m8l3558ñ, халñқ5ññ мәp8ñ қ94ғаған, 9ññ jñ4laған. P93z86a 8ñsanla4dññ sanasñna sadñқlñқ5ñ, mә45l8k58, yа5an sy68yñsh8l8k58 s8ñд848yñsh8 қ74al sñpa5ñнда қ9llanñlған.

Хәз84g8 p93z86anñ 3g34d3 8d36a-53ma58kalñқ јақ5an қа4asñ4ғанда 9ñññ 5a486xñnan 57yñlған j34, yа5an хаққñнда jazñlған дө435p3l34 б3lg8l8 94ññ 863l36d8.

Қа4ақалпақ әд3b86a5ñнда б84az yақñ5la4dan б34l8 қәl3m 534b358p к86a5ñ4ған sha64la4ñmñzdññ б848 N.Әm359v. Ol өз дө4358yñsh8l8g8nd3 хә4 қñ6lñ 53ma58kala4ға ба6lanñslñ қ9sñқла4 дө4358p, к3ñ jәм8635sh8l8g8m8zg3 yzl8ks8z jә486alanñp к3l8nb3k53. Onññ "ñ6man jyñl8 қа4ақалпағñm" қ9sñfñнда 57yñlған j348nd3g8 хә4 б84 j358sk3ñl8k58, 9ñdafñ jasap a5ñ4ған халñқла4dññ аyñzb84sh8l8g8ñ, m86mands9lñfññ, ха6al-қñzla4dññ gөzzallñfññ, 9la4dññ х3sh б84 халñққа 7sama657fññ өзg3sh3l8kl348ñ 5өm3nd3g8 қа5a4la4 a4қалñ syñ435l36d8:

J8g85l34d8 кө4s3m к3yñl8m 59ladñ,
Қñz-jaўanññ көzd8ñ 95ññ aladñ,
B84 аyñz söz8ññ m8648ñ қанadñ,
ñ6man jyñl8 3ls3ñ, қа4ақалпағñm.

M96 б34m36 5a45sañ jyк58ñ аyñ4ññ,
S3ñ a4қалñ өзg3 m8l35, baўñ4ñm,
Қәlb8md3g8 95ñ jalññ, хәy848m,
D8ñ-8slam 86manñm, қа4ақалпағñm.

Eld3 n3 б84 sha6ñ4, alñm, dana ба4,
Pa54895 8ñsanla4 7llññ sanala4,

³ Сәтбаев О. Жан тәслим етерде. Еркин Қарақалпақстан газетасы ә*х, Қу*, әә-июнь.

⁴ Дабылов П. Саўал. "Әмиудәрйя", 1997, №1-2

Қаақалпақ халқын дүңба 5ән ала4,
Өзл8g8д8 j96□5па, қаақалпағ□м.⁵

Хәз84g8 дәй84д3 қаақалпақ p93z86as□нда өз қ9s□қла4□ m3n3n 5ан□l□p k86a5□4ған
sha6□4□m□z Z.X9jan86az9v b9l□p, 9n□H дә4358йsh8l8g8nd3 57й□lған j34 53mas□ көб843k
j□4lanad□. М□sal□: "Қ9H□4a5□m" қ9s□f□n ал□p қа4a6□қ:

Үs58458md3 !na Қ76ash sh7flas□,
Саp хаяда a45a4 d86хан 5алйас□,
Хә4 g86a, хә4 5as□, ө5m8sh гыйас□,
Т7йған 3ла5□ma k3l8H мә4хama5,
К3H бай□4, m86mand9s 3l8m Қ9H□4a5.

J348 хас□l гайха4, ба6l□f□-m□H-san,
Janfa sh□pa баf□sh, 5aй□нда j7йсан.
J8g85-қ□zla4□ ба4, p8dәk34 d86хан,
M86йas□n 5a5□p кө4, m8sl8 pal-naba5,
Fә43zs8z d86a4□m, Fәz86n3 Қ9H□4a5.⁶

Хәз84g8 p93z86ada өз sh□fa4mala4□ m3n3n b3lg8l8 a7d859486as□ ба4
sha6□4la4□m□zd□H b848 O.Sә5ba3v. Ol өз sh□fa4mala4□нда 7s5azla4□nan ү643ng3n8n 3l3 d3
j358l8s5848p, 9la4dan өзg3sh343k өз s58l8 b96□nsha j□4la6d□. М□sal□: □.Y7s7p9v 5a: "Dala-
s5ad89n, Қ76ash-95l□ 59p, Ba5□s g948z9n5қа z□Hf□d□, әn3" 5.b. d3p jazad□. !l, O.Sә5ba3v
b7nda6 кө48n8sl34d8 jән3 d3 janland□4a 95□4□p, өз 7s5az□nan басқаша4ақ p9358kal□қ j7ймақ
sh□fa4ad□:

O5l□ Sha4 қ7la6d□ shög3d8 □m□45,
S9nda da bas□lmas 9n□H хәй848.
"M3n8H dalam" d368p 34k3l35s3 j745,
E48p k353 jazla4 9n□H бай□4□.⁷

P.Dab□l9v 5a byg8ng8 күнд3 өз8n8H қ9s□қла4□ m3n3n jәм8635sh8l8g8m8zg3 5ан□l□p
k86a5□4ған sha6□4la4□m□zdan. Он□H "Халқ□m m3n3n мақ5анаман" а5l□ қ9s□f□ йа5ан
sy68йsh8l8k 47йх□нда jaz□lған.

Fә43zs8zl8k53n k368ng8 j□lla4□ 57й□lған j34, йа5ан хаққ□нда jaz□lған sh□fa4mala4 az
b9lmaған m3n3n 9la4d□H кө4k3ml8k sanas□ 5343H 96lan□yд□ 5alap 353d8. □d36a d74□s,
қә53l8k j9қ, ал s9l jaks□ 8d36an□ j35k348yд3 b8z8H sha6□4la4□m□zd□H a6□4□m
sh□fa4mala4□нда 59z□y□ j35k3n 53H3y134, 58l ja4l□l□f□, қ74□ b9s sөzl8l8k j868 7sh□4a6d□.

B7la4dan басқа йа5ан, 57й□lған j34 53mas□na ба6lan□sl□ N.Xәм86d7lla3va "X9j3l8",
J.Xәl8la3v "Өzb3ks5ан m3n8H әz8z йа5ан□m", !.Ө53n86az9va "S8zg3 5әj8m ana j34",
!.Қа6□pnaza49v "Қаақалпағ□m", M.T74□mb359va "Қаақалпақс5ан□m m3n8H", "Йа5ан" d3g3n
x.5.b. қ9s□қла4d□ а5ар ө58йг3 b9lad□. B7l қ9s□қла4d□H a6□4□mla4□na 59қ5al□p ө5s3k:

Zә4y4 3m3s al5□n z348H,
M□s□4 shәxә4 57йған j348m,
K8nd8g8mn8H қан□ 5amған
Өz8z мәkan-хy4 X9j3l8m.⁸

U.!5ajan9v5a p93z86am□zda b84az йақ□5la4dan b348 қәл3m 534b358p k86a5□4ған
sha6□4la4□m□zd□H b848. Он□H дә4358йsh8l8g8nd3 Fә43zs8zl8k 53mas□ басқа sha6□4la4ға
7sama657f□n, өз8n3 5ән s58l m3n3n j□4lanad□. Әs843s3, sha6□4d□H "Shadl□қ көp84" d3p
a5alған қ9s□f□нда b7l 34k8nl8k58H хәmm3m8z 7sh□n қәd84l8 3k3nl8g8n, 9n□H қәd848n3 j358p,
babala4□m□zd□H ә4man 35k3n b7l j9l□ хәmm3m8zg3 үlk3n жаңал□қ хәм қ7йан□sh ал□p
k3lg3nl8g8n 5әs84l8 сәйl3l3nd843 алған:

⁵ Әметов Н. "Иман жүзлі елим-қарақалпағым". "Әмиүдәрйя", 1999, №5-6

⁶ Хожаниязов З. "Қоңыратым", "Әмиүдәрйя", 2001, №2.

⁷ Сәтбаев О. "Ерин Қарақалпақстан", 1998.

⁸ Хамийдаева Н. "Хожели", "Қарақалпақстан жаслары", 2000, 8-март.

E4k8nl8k samal□ үлк3md3 3s8p,
Қ7sla4 қана5 қаға4 жаһал□қ d3s8p,
Pү5k8l xal□қ қ7яана4 k3ү8l8 өс8p,
B7l көр84 халқ□mn□ң shadl□қ көр848.
Жақ□n j9ld□ bas□p өс8p al□s5an,
N3 danala4 bas□n sha6қар nal□sқан.
Қ□6alla4□m қ□6al қ7ү□p ja4□sқан,
B7l көр84 халқ□m□zd□ң ә4man көр848.⁹

B8z söz 358p 95□4ған 53ma p93z86am□zға 3nd8 k848p k86a5□4ған jas 5alan5 863l348n8ң dө4358үsh8l8g8nd3 d3 b3lg8l8 94□nd□ 863l3d8. Ola4 da өз8n3 5ән j9l m3n3n b9l□p a5□4ған өзg348sl34d8, 4aяajlan□yla4d□ j□4laйға хә43k35 3558. Ola4dan J.B3g8m9v "Shadl□f□m-Fә43zs8zl8g8m", Z.D8l3k33va "M7s5aқ□l-l□қ хакқ□нда қ9s□қ", Z.S7l5an9va, B.Ө53pb34g3n9va х.5.b. la4d□ң a5la4□n кө4s358p өс8ү 94□nl□.

1990-j□lla4da kynd3l8kl8 baspasөz b35l348nd3 a4naй қ9s□қla4□ jydө көр jә486alan□p ba4d□. Хә4 қ□6l□ m343k3l4g3, ash□l□yla4ға, 3sk3 5үс848үg3 ba6lan□sl□ қ9s□қla4. B7l 53madar□ қ9s□қla4d□ b74□nnan қәл3m 534b358p k86a5□4ған sha6□4la4□mz da, 945a b7ү□n үәk8ll348 d3, jas 5alan5 863l348 d3 өzl348n8ң 5әk84a4lanbas s58l8nd3 b348үg3 хә43k35 3558. Әs843s3, jasla4 7s5azla4□na a4nap қ9s□қla4 dө43558. M□sal□, X.Dәйл35naza49v "Sha6□4d□ң 5ax5□" қ9s□f□нда B34daқ babam□zd□ң 3s53l8g8n3 a4na6d□:

B84ada4la4 my4әja5 ә6l34m3n 8szg3,
Bә4sh3n8 ba4 35k3n хак5□ b8l34s8z,
M8sl8 әpsanada6 9қ□lm□sh b8zg3
Xanla4 sy48p ө5k3n 5ax5□ b8l34s8z.¹⁰

B.Қа6□pnaza49v p93z86am□zd□ң k3ks3 b7ү□n үәk8l8 s□pa5□нда b3lg8l8. On□ң da B34daқ sha6□4ға a4nap jaz□lған қ9s□қla4□ jә486aland□. M□sal□:

Sax4ada sa64aған bylb8ld36,
B9lmasa da қ9na4ға gyl8ң,
Xal□қ m7ң□na үн қ9s5□ң b84d36
Қәd848ңd8 b8l3d8 3l8ң.¹¹
B.S365a3v5a Sh.S3659v5□ 7s5az d3p b8l8p 9ған a4nap қ9s□қla4 dө43558.
Pә4үaz-asқа4 sh□ң, k3үl8 g84b8һs8z,
S7ңқа4da6 қана5□n қақ5□ da k3558,
Әd3b86a5 сағas□нда b84 j7ld□z,
Ja4қ 358p jas□нда6 ақ5□ da k3558.

"Даңғ□l 3m3s 3k3n "Irbal s9қpaғ□",-
B7nda көр sy4n8kk3n мақс35-m74a5la4..."
"lza5l□f□n аңsap j7ү□4a4 "Қashқ□n"

Қәlb8m қан j□la6d□ 9қ□ған са6□n".¹²
Қ9s□қ 7s□la6 daйam 358p Sh.S3659v5□ң dө435k3n хә4 b84 sh□ға4mas□n sh7үмаққа k84g8z8p, 9la4ға av594 өз8nsh3 5aлқ□ jasa6d□.

□.Y7s7p9vқа a4nap 5өm3nd3g8 қа5a4la4d□ dө4353d8:
Jas үак5□ңnan 5alan5□ңа 5ab□n□p,
Қ9s□f□ңd□ 8zl3p jy4d8m сағ□n□p,
O6da j9қ5a қала қ96sa 5ap□l□p,
Ush□p қ7үanaman ә4man ba d36m3n.

⁹ Атажанов У. "Шадлық көпири". "Еркин Қарақалпақстан", 1999, 28-август, №103.

¹⁰ Дәулетназаров Х. Шайырдың тахты. "Еркин Қарақалпақстан", 1998, №150-151, 19-декабрь.

¹¹ Сонда

¹² Сейтаев Б. Бир жұлдыз жарқ етип акты да кетти. "Қарақалпақстан жаслары", 1999.

Jan□ jaska j35p8s j8g8558H jas□,
Na□shl□ қ9s□f□H, jyz8k58H қас□,
!□s5an көз 5a45□p 574a4 sh7flas□,
Sөнb3s j7ld□z b9l□p jansaH-dә d36m3n.

Ta□ da 1990-j□lla4da□ baspasez b35l348nd3 jә486alanfan қ9s□қla4fa nәz34 sala57f□n b9lsaq 9nda xә4 қ□6l□ ba64amla4fa, мәys8ml34d8H k848p k3l8y8n3 ba6lan□sl□ k848p k3lg3n мәys8mg3 a4nap, m□sal□ "Bәxә4", "Jaz k3ld8", "Қ□s" x.5.b. s□6aқl□ қ9s□қla4 K9ns58575s86a, 8-ma45, jaHa j□l x.5.b. ba64amla4fa ba6lan□sl□ қ9s□қla4 7s□ ba64amla4 jaқ□nlaфannan baslap gaz35a b35l348nd3 көpl3p jә486alana basla6d□. B7nda6 қ9s□қla4d□ a6□4□m 8l8mpazla4 "b76□45pa b96□nsha jaz□lfan қ9s□қla4" d3p қа4a6d□. B8zl34 b7nda6 қ9s□қla4d□ a4naй қ9s□қla4□ d3p ald□қ.

Us□ ba64amla4fa ba6lan□sl□ baspasezd3 b84 n3sh3 қ9s□қla4 jә486alanad□. M□sal□, T.Қab7l9v "Naй4□z k3ld8", S.M3Hl8ba3v "Naй4□z□m", "Naй4□zfa k3l8H", !.N74□mb359va "K3y18m8zd8 x9shlap k3l" x.5.b. 7s□fan 7saфan b84 n3sh3 қ9s□қla4 dә4358ld8. B7l қ9s□қla4d□H 8sh8nd3 G.N74l3p3s9van□H Naй4□z ba64am□na a4nap jazfan "JaHa күn8H mybә43k xalқ□m" қ9s□f□ a64□қsha 94□nd□ 863l36d8.

"Kөk кө6l3g8H" m7z36d3 ba6an ә6l34 dә45l348H,
"Xal□қ d7shpan□" a5ald□ xalқ□m d3g3n мә45l348H.
Naй4□z d3g3n күнд8 aHsap myk8l3nd8 58l348H,
Byg8n қansha a65saH a4z□4, janl□ 5a486x гәpl348H.¹³

B7l dәy84d3g8 gaz35a-j74nal b35l348nd3 sha6□4la4□m□z anas□na, қ□z□na, d9s5□s□na, әk3s8n3, balas□na a4nap 5a b84az қ9s□қla4 dә43558. M□sal□ Қ.Қ9s3k33v "lnajan□m", T.Қ9s□mb359va "Balama", J.Әbd8na6□m9v "lnajan" (!nam B34d8m74a5 қ□z□ Sән3mgyl8H 3s5l38g8n3 a4na6man), M.T3m84b3k9v "Saф□nd□m" (Dyn6adan 3453 k35k3n d9s5□m P9la5қа a4na6man), S.Dәy135m74a59va "Bax□5gylg3" (g47ppalas d9s5□m), S.M3Hl8ba3v "Әk3m3" x.5.b.

XX әс84d8H 80-j□lla4□nda қа4aқалпақ p93z86as□ 4aйajlan□yд□H jaHa басқ□shla4□n 863l3d8. L848kada a64□қsha өз8nsh3l8kl34d8H b848 l848kal□қ қаxa4mand□ ja4a5□y, 9n□ 9қ□yш□n□H көzқа4as□nda сәy13l3nd848y мәs3l3s8 574d□. L848kal□қ қаxa4mand□ 574m□s5□H b3lg8l8 b84 қа6naй□5la4□nda 9n□H xa4ak5348nd3g8 anaй 6amasa m□naй a6□4mash□l□қla4d□ ash□y a4қal□ jasald□. B7l dәy84d3g8 l848kada k3H 5a4alfan dәs5y4 қ9s□қla4fa a5ama қ96maй. Eg34 70-j□lla4fa sh3k3mg8 l848kash□l□f□m□zda 53k 5ә45l8k, s3g8zl8kl34g3 a5ama қ96ma657f□n b9lsa, көp фana sha6□4la4 7s□la6 қ9s□қ jazd□. Әlb3553, b7l қ9s□ққа a6da4 5aba almaфanl□қ5an 3m3s, al өз 96□n 3m8n-34k8n b348y, 9n□ 9қ□yш□n□H қala6 қab□llaй□n өз8n3 қald□4y n86358n3n k3l8p sh□ққан 80-j□lla4da□ қа4aқалпақ l848kas□n a4naйl□ 8z345l3g3n 8l8mpaz Қ.О4az□mb359v b7l dәy84d3g8 l848kaфа 5өm3nd3g8sh3 баxa b343d8. "Sha6□4la4□m□zd□H dә4358yш8l8g8, b3ls3nd8l8g8 xәm өзg3sh3l8kl348 a45□p ba4d□. D9gma58zmn3n, xaq□6қа5l□қ5□ b96ap кө4s358yд3n қ75□l□y p495s3ss8 k3Hn3n 3n ja6d□. L848kal□қ sh□fa4mala4da көb843k g7man8s5l8k көzқа4asla4 3l3 d3 kyshl843k 4aйajlana baslad□, sha6□4la4□m□z өз j9l□na, s□z□y 7s□l□na 863 b9l□y□na кө4k3ml8k 8zl3n8yш8l8kk3 d□ққа5 күsh36d8. Xal□қ5□H xaq□6қ□6 кө4k3m 5a486x□na, 574m□s□ m3n3n мәd3n86a5□na қ□z□f□yш□l□қ a455□, s95s8all□қ xәm 7l□yма adamza5l□қ mashқalala4d□: jaқs□l□қ xәm jamanl□қ өm84 xәm өl8m, әd3p-8k4aml□l□қ xәm 47yх□6 mashқalala4d□ сөz 358y basl□ 94□nd□ 863l36d8".¹⁴

B7l p8k84 90-j□lla4dan k368ng8 p93z86afa da 5ән. Xә4 b84 dәy84d8H p93z86as□ өз8n8H jaHa әyladla4□na 863 b9ld□. 80-j□lla4da jas sha6□4la4 s□pa5□nda 5an□lfan Ә.Ө53pb34g3n9v, X.Dәy135naza49v, M.J7manaza9va, N.Tә43sh9va, S.□b4ag8m9v, J.□zbaskan9v, B.G3nj3m74a59v, M.B34d83vla4 өzl348n8H b84 n3sh3 59plamla4□n baspadan sh□fa4□p, 5әs84l8 қ9s□қla4□ m3n3n

¹³ Нурлеспесова Г. Жаңа күнің мүбәрек халқым. Еркін Қарақалпақстан, 21-март, 1998, №35

¹⁴ Оразымбетов Қ.

xal□kqa 5an□la baslad□. 90-j□lla4d□□ p93z86as□n□□ 4aǵajlan□y□na 7s□ sha6□4la4□m□z әd3y84 y13s k9s5□. Jas sha6□4la4d□□ әxm863518 5ә43p8 s9nda, jaǵasha j9l 8zl3p jәm863553g8 a6□4□m k7b□□sla4d□ jydә 5әs8418 358p syǵ435136d8. B84-b848n 5әk8a4a4lama657f□n өз s58l1348n3 863.

90-j□lla4dan k368n b7l sha6□4la4□m□zd□□ dә4358y8l8g8 3l3 d3 4aǵajland□, m9l 5әj8486b3g3 863 b9ld□ xәm әzl348n8□ 34k8n p8k84l348 m3n3n kәzg3 5ys58. S9HF□ dәy84d3g8 p93z86afa nәz34 sal□p qa4a657f□n b9lsaq sh□f□s p93z86as□n□□ 7s□l□nda k9s□k jaz□y dәs5y4g3 a6lanfan□n kә43m8z. Xә553 a6□4□m sha6□4la4□m□z 574aql□ 5y4d3 sh□f□s p93z86as□n□□ f94mas□n өз dә4358y8l8g8n3 3ng8z8p a5□4. B7fan m□sal s□pa5□nda Ә.Ә53pb34g3n9v, T.J863m74a59v, N.Tә43sh9va, G.E4nash3va x.5.b. kә4s358y8m8z mymk8n. Әd3b86a5□m□zda sh□f□s p93z86a dәs5y4l348n 4aǵajland□4yda a6k□n kәzg3 5aslanfan sha6□4 Ә.Ә53pb34g3n9v. P49f.K.Mәmb359v b7l sha6□4d□□ dә4358y8l8g8n b□la6□nsha baǵala6d□: "Әb8lqas□m n3g8z8n3n fәzz3l xәm m7xammasla4 jazad□. B7l jan4d□ 9l s9nsh3l18 m3hg34g3n. Әzb3k sha6□4□ E.Vax8d9v xәz84g8 әzb3k әd3b86a5□nda "Jasl□k d86yān□n" al□p k848p klass8kal□k әd3b86a5 dәs5y48n3 qansh3l18 sad□kl□k kә4s35k3n b9lsa, Әb8lqas□mn□□ qa4aqalpaq әd3b86a5□ndaf□ 94n□ da 5ap s9nsh3l18"¹⁵ d3p a5ap kә4s353d8.

Ә.Ә53pb34g3n9v dә4358y8l8g8nd3 m7xamm3s, qas□6da, fәzz3lg3 m7xamm3s ba6laǵy, m7s8azad ylg8l348nd3g8 k9s□kla4 ba4.

Ә.Ә53pb34g3n9v5□□ qa4aqalpaq xal□n□□ saz әspab□ k9b□z xaqk□nda jazfan m7xamm3s8 ba4. B7l m7xamm3s58□ j9qa4□daf□ a65□p ә5k3n m7xamm3s53n f94mas□ jaf□nan a6□4mash□l□f□ ba4. Yafn□6 9l a-a-a-a-a, b-b-b-a-a ylg8s8nd3 k3lg3n. M□sal□:

!65sh□ qәn3, qa4aqalpaq 5a486x□n□□ 5a4□m□sa□?

B7l әl3md8 59lfand□4fan s□4l□ m7za jan□m□sa□?

Ya ja4l□n□□ ba6 q9l□nda k35k3n m7hl□ 6a4□m□sa□?

Daǵy□nnan a6lana6□n qa65qan fazda6 faq□ldafan,

S3n 59lfasa□ kәk843k53 b84 ә4manl□ 95 96nafan.

Sh7ymaq5□□ k368ng8 3k8 qa5a4□n 574□s□ m3n3n 43d8f d3s3k 53 b9lad□. S3b3b8 b7l 3k8 qa5a4 xә4 sh7ymaq5□□ k36n8nd3 qa65alan□p k3lg3n. Sha6□4d□□ b7l m7xamm3s8n8□ b84 a6□4mash□l□f□ s9nda, xә4 b84 sh7ymaq "!65sh□ qәn3" 43d8f8 m3n3n baslanad□. K9s□k sh3b34 jaz□lfan. On□ bas□nan a6af□na 9k□fan□m□z da q9b□zd□□ "qa65qan fazda6 faq□ldafan" daǵy□s□ q7la□m□zda 3s858lg3nd36 b9lad□.

Sha6□4d□□ b7nnan basqa m7xamm3s8 7s□ j9qa4□daf□ f94mas□nda jaz□lfan "Taba almaspan" m7xamm3s8 ba4. B7l m7xamm3s "Gәzzal 6a4" 9b4az□n ja4a5□ysh□ m7xamm3s b9l□p 5ab□lad□.

Xәz84g8 dәy84d3 d3 fәzz3l 5y4l8 53ma58kada jaz□lad□. S9la6 3k3n, Ә.Ә53pb34g3n9v5a m7xabba55an basqa 53mada, mәs3l3n, 7s5azla4□na a4nalfan fәzz3l1348 d3 ba4. Oma4 Xa66am, Xaf□z Sh34az86, Әl8sh34 Naǵa6□, □mәm8dd8n Nas8m86, Mash4ab, Z3b8n8sa, B34daq x.5.b. xaqk□nda fәzz3l134 jazfan.

Ә.Ә53pb34g3n9v5□□ fәzz3l1348n 53ma58kas□ jaf□nan 5әm3nd3g8d36 ysh 5y4g3 bәl8y8g3 b9lad□.

1. Us5azla4□na a4nalfan fәzz3l1348.

2. M7xabba5 xaqk□nda fәzz3l1348.

3. Dyn6afa kәzqa4as□nan dә43g3n fәzz3l1348 xәm f8l9s9f86al□k fәzz3l1348.

Ә.Ә53pb34g3n9v5□□ "D36m3n m3n" qas□6das□ ba4. B7l qas□6da p93z86a әl3m8n8□ 34k3s8 b9lfan, py5k8l dyn6an□ 5858435k3n sha6□4la4 xaqk□nda sәz 353d8.

Ba649n-p93z86a d36m3n m3n,

P7shk8n-al5□n 5ax5□-5aj□ d36m3n m3n.

Naǵa6□ q9l j35p3s j7ld□z□ b9lsa,

Jәm86-jy43g8-jan□ d36m3n m3n.

Yamasa:

¹⁵ Мәмбетов К. Наўайы хәм қарақалпақ әдебияты. Нөкис, 1995.

Ҳа66ам-р93з86а 53н53к балас□,
Sh95а-shəʔk358-jan□ d36m3n m3n.
B34дақ-j□45□қ ү6d3 57ʔ□lfan bax5□,
Ҳәм 8nka4□, 8n58za4□ d36m3n m3n.

Sh□f□s dəs5y4l348n8h b848-fəzz3lg3 m7xamm3s ba6laʔ. Ə.Ə53pb34g3n9v əz8n3 7s5az b8lg3n b3s sha6□4d□h: X9ja !xm35 Yassaʔ86, Ҳaf□z Sh34az86, Əl8sh34 Naʔa6□, Nas8m86, !6az86l34d8h fəzz3ll348n3 m7xamm3s ba6laran. B74□nf□ қа4ақалпақ р93з86ас□нда fəzz3lg3 m7xamm3s ba6laʔ 7sh□4aspa6d□. 1917-j□ldan k368n əzb3k, 5əj8k, əz34ba6jan xal□қla4□ р93з86ас□нда 7sh□4asa57f□n 3d8. Қа4ақалпақ р93з86ас□нда b7l dəs5y4d8 b848nsh8l34d3n baslaran-Ə.Ə53pb34g3n9v.

Fəzz3lg3 m7xamm3s ba6laʔd□h өз 7s□lla4□ ба4. Fəzz3ld8h хә4 бә6858n3 586ka4lan□p m7xamm3s jazfanda m7xamm3s58h ba4l□қ 5alab□ 94□nlan□ʔ□ k343k. "Fəzz3ld8h b848nsh8 bә6858n8h f94mas□ -a-a b9l□p k3l357f□n□ b3lg8l8. M7xamm3s58h d3 f94mas□ s9nda6, 6aʔn□6 9l a-a-a-a-a. B7nnan b3lg8l8, fəzz3ld8h b848nsh8 bә6858n8h қас□na қ9s□la57f□n үsh қа5a4 қ9s□қ s9l fəzz3lg3 f94mas□ jaʔ□nan da, mazm7n□ хәм mən8s8 jaʔ□nan da b84d36 b9l□p k3l8p, 5amamlanfan 96d□ b8ld848y8 k343k. !l 3k8nsh8 sh7ymaqqa k3l357f□n b9lsaq, fəzz3ld8h 3k8nsh8 bә6858n8h f94mas□ b-a. B7l bә68558h ald□na қ9sa57f□n үsh қа5a4d□h f94mas□ 3k8nsh8 bә68558h b848nsh8 қа5a4□n□h f94mas□na 7қsaʔ□ k343k"¹⁶ S9la6 358p, fəzz3lg3 m7xamm3s ba6laran sha6□4 fəzz3ld8h av594□n□h dө4358ysh8l8g8 m3n3n əz8n8h dө4358ysh8l8g8n ba6lan□s5□4ad□. B7l əlb3553 sha6□4dan sh3b34l8k58 5alap 35357f□nl□f□ b3lg8l8. Fəzz3lg3 m7xamm3s ba6laʔd□h k368ng8 sh7ymaq4a□ da 3k8nsh8 sh7ymaq5aʔda6 daʔam 358p k353 b343d8.

Ə.Ə53pb34g3n9v əz8n3 7s5az 3saplaran b3s sha6□4d□h fəzz3l8n3 m7xamm3s ba6laran. Sha6□4 b7l 57y4al□ b□la6 d36d8: "P93z86a əl3m8nd3 py5k8l dyn6an□ 5858435k3n X9ja !xm35 Yassaʔ86, Ҳaf□z Sh34az86, Ҳəz8435 Naʔa6□, Nas8m86 хәм əz8m8zd8h a4daқl□ sha6□4□m□z □.Y7s7p9v5□h fəzz3ll348n3 m7xamm3sl34 ba6laʔd□ k3yl8m3 5y68p 3d8m, m8n3, 7s□ ə4man□m as□p, 7s5azfa 5ys848p 95□4man"¹⁷

1. X9ja !xm35 Yassaʔ86-XI əs84d3 jasarān b3lg8l8 s7f8s5 sha6□4.

2. Ҳaf□z Sh34az86-XIII-XIV əs84d3 jasarān pa4s□-5əj8k klass8g8, py5k8l dyn6a əd3b86a5□nda fəzz3l jan4□n□h dañq□n sh□fa4fan sөz sh3b348.

3. Ҳəz84358 Naʔa6□-əzb3k əd3b86 58l8n3 586ka4 sal□ysh□ sha6□4.

4. Nas8m86 945a əs84l34d3g8 əz34ba6jan əd3b86a5□n□h kө4n3kl8 yək8ll348n8h b848.

5. □.Y7s7p9v-хəz84g8 р93з86ам□z yək8l8.

Ə.Ə53pb34g3n9v 7s□nda6 7ll□ 8nsanla4d□h fəzz3ll348n3 m7xamm3s ba6lap, 9la4d□h dө4358ysh8l8g8 m3n3n əz8n8h dө4358ysh8l8g8n ba6lan□s5□4a alfan.

□.Y7s7p9v5□h "Bəxə4 хәм s3n" fəzz3l8n3 m7xamm3s ba6laran. Fəzz3ld8h b848nsh8 bən58 5өm3nd3g8sh3:

Ya4 96an jaz 76қ□dan 5añ səxə4 b9l□p қald□,

Jən3 Əm8y b96□nda nəybəxə4 b9l□p қald□.¹⁸

Fəzz3ld8h b848nsh8 bә6858 shə45l8 5y4d3 -a-a f94mas□nda k3lg3n. !l m7xamm3s58h b848nsh8 sh7ymar□ -a-a-a-a-a. S9nl□қ5an 7s□ bә68558h ald□na қ9s□la57f□n үsh қа5a4 da j9қа4□daʔda6 b9lad□. Yaʔn□6:

Қ□s ө58p jən3 қа655an j□lfa, sa6la4 59l□p қald□,

Gyl8 əl3m gyl jam□l□p, shəm3nn3n 9h□p қald□,

J7ld□zla4 əll3 қashan mөл58ld3p sөн8p қald□,

Jən3 Əm8y b96□na nəybəxə4 b9l□p қald□.¹⁹

¹⁶ Өтепбергенов Ә. Сыр сандығы ашылмаған сырлы жәхән мендедур. Н, 1994.

¹⁷ Юсупов И. Таңдамалы шығармаларының еки томлығы. 2-том. Н, 1992, 158-бет.

¹⁸ Өтепбергенов Ә. Сыр сандығы ашылмаған сырлы жәхән мендедур. Нөкис, 1994

¹⁹ Юсупов И. Таңдамалы шығармаларының еки томлығы. 2-том. Нөкис, 1992, 158-бет.

Dəs5y4d3g8d36 fəzz3ld8h 3k8nsh8 bə6858 b-a f94mas□nda b9la m7xamm3s53 -b-b-b-b-a.
S9nl□k5an □.Y7s7p9v5□h

Ja4□kl□k ə5shək shaq□4d□, aŷ□l s□45□nda aqsham,

B8zg3 ŷəd3l8 a6□nda bəxə4 b9l□p qald□.²⁰

B7l bə68558h ald□na k9s□la57f□n ŷsh qa5a4 7s□ bə68558h b848nsh8 qa5a4□n□h
f94mas□nda k3l3d8.

K3mp84 k76ash 94□nfə ma6sala4 86n3 shan□shqan,

!k 5343k, kək 5343g8h bŷ48l8p bə458k ashqan,

Ja4□kl□k ə5shək shaq□4d□ aŷ□l s□45□nda aqsham,

B8zg3 ŷəd3l8 ŷaf□nda bəxə4 b9l□p qald□.

B7nnan k368ng8 sh7ŷmaq4 da 7s□nda6 bafda4da daŷam 353d8. B7l □.Y7s7p9v5□h
fəzz3l8n3 ba6laran m7xamm3s8 j9ka4□ də43j3d3 sə5l8 sh□kqan.

S9n□h m3n3n b84g3 Ə.Ə53pb34g3n9v Naŷa6□n□h b84 n3sh3 fəzz3l348n3 m7xamm3sl34
ba6laran. Ola4dan "K3l3d8", "Ən3 kə48h", "B9lmafa6", "B8zd8", "Nə6l368n", "Maŷan 8nan" x.5.b.
fəzz3l348n3 m7xamm3sl34 ba6laran.

Sha6□4 Ə.Ə53pb34g3n9v j9ka4□da f□la4dan baska X9ja !xm35 Yassaŷ86d8h "K□lsaŷ",
Xaf□z Sh34az86d8h "Ə6l3", □mam8dd8n Nas8m86d8h "M3nd3d74" fəzz3l348n3 m7xamm3sl34
ba6laran.

Ə.Ə53pb34g3n9v sh□f□s sha6□4la4□n□h xə4 k□6l□ jan4da f□ sh□fa4mala4□nan ŷ643n8p,
9la4d□ qa4aqa1paq p93z86as□na al□p k3l8ŷg3 7m5□l□ŷsh□ sha6□4 3k3nl8g8n b8l3m8z. Xə553k8,
9l j9ka4□da a65□p ə5k3n l848ka ŷlg8l348n3n baska m7s5azad f94mas□nda da b84 k9s□k jazfān.

S9hf□ dəŷ84d3 qa4aqa1paq əd3b86a5□nda sh□f□s p93z86as□ dəs5y4l348nd3 k3h3n3n
5a4ka1fan, l848kal□k b84 qansha k74amal□ xə m mashaka5l□ j9l□ b9lfan fəzz3l, 47ba6□ b96□nsha
qəl3m 534b358p k86a5□4fan sha6□4la4d□h b848 Tŷ4km3nba6 J863m74a59v. T.J863m74a59v j3k3
əz s58l8n3 baska1a4fa 7samaŷan əz8n3 5ən səz saplaŷ 7s□lla4□na 863 b9lfan kə4k3m p8k84l3ŷ
dŷn6as□, k9s□kla4□n□h 8shk8 5əb86a5□ baska1a4d□k8n3 7sama657f□n sha6□4. Sha6□4d□h
1995-j□l□ bas□l□p sh□kqan "Ush□4a55□m b84 gəzzald□"...a5l□ fəzz3l34 59plam□ 7s□
a65qanla4□m□zd□h dəl8l8 s□pa5□nda kəzg3 5aslanad□.

El8ŷ 5ə45 fəzz3ld3n 574a57f□n b7l 59plam T.J863m74a59v5□h fəzz3l jan4□nda f□ dəs3pk8
5ab□s□. Sha6□4d□h fəzz3l348nd3 ash□kl□k saŷdas□ j□4lanad□, 6a4 □sh□k də458n3 m7p5ala
b9lfan, 6a4 j9l□nda kəd3m k96fan 8nsann□h l848kal□k 9b4az□ ja4a5□lad□. Gəzzal 6a4fa □n5□k
b9lfan sh□n ash□k jŷ43g8nd3g8 də45l8 s3z8ml34 5343h kə4k3ml8l8k p3n3n sh3b34 sŷŷ435l3n3d8
xəm 9k□ŷsh□n□h jŷ43g8n3n b86□k5□6a4 jaŷlap alad□:

Jŷ43k d3g3n s3z8m5al, nəz8k b9lad□,

K3ŷ8l d3g3n g36d3 k3h, jaz□k b9lad□.

Dŷn6an□ b8n6a5 35k3n qa65a jasa45□p,

□nsann□h aq□l-96□ 9z□k b9lad□.

Jŷ43k nəp3s8n3 d3m b348p n74 k76fan,

Məld84 s3z8m əm84g3 az□k b9lad□.

K9pall□k kə4s358ŷ jŷ43k58 ja4ala4,

K□zd□h k3ŷ8l8 k□zda6 s□z□k b9lad□.²¹

Sha6□4d□h b84 qa5a4 fəzz3l348, 47ba6□la4□nda dŷn6ada f□ b9l□p a5□4fan k7b□l□sla4fa,
b7l əm84d8h qa4ama-qa4s□l□kla4□na, b7l jaq5□ dŷn6an□h əja6□p gəzzall□kla4□na xəm
5əsh8ŷ8shl348n3 f8l9s9f86al□k 96 j7ŷ□45□p, b7l dŷn6an□h 8nsann□h kəz8 596mas əja6□p
gəzzall□f□ 5343h f8l9s9f86al□k j7ŷmaq4la m3n3n sh3b34 sŷŷ435l3n3d8.

Xəz84g8 p93z86am□z jaŷasha j9lda əz8n8h 4aŷajlan□ŷ□n daŷam 35p3k53. Elm8zd3g8
574m□s5□h ba4l□k 5a4aŷla4□nda f□ jaŷal□kla4 əd3b86a5□m□zfa jaŷa s□pa5la4d□ al□p k3ld8.

²⁰ Юсупов И. Танламалы шығармаларының еки томлығы. 2-том. Нөкис, 1992, 158-бет.

²¹ Жийемуратов Т. Ғәзәл. "Қарақалпақстан жаслары", 2002, №47.

Қазақалпақ p93z86as□n□ң 4aǵajlan□ǵ□nda 57ǵ□sқан xal□qla4d□ң әd3b86a5□ m3n3n өз-
a4a ba6lan□s□, 3h ald□ m3n3n Sh□r□s xām Ba5□s kә4k3m f94mala4□n□ң 5әj8486b3l348n
өzls5848ǵ b848nsh8 g3z3k53 әxm8635l8 94□nfa 863.

Қазақалпақ әd3b86a5□, s9n□ң 8sh8nd3 p93z86an□ң 4aǵajlan□ǵ□, b7l 3l8m8zd8h s86as86-
3k9n9m8kal□қ 4aǵajlan□ǵ□n□ң nә586j3s8 b9l□p 5ab□lad□. El8m8zd3g8 7ll□ jaһal□qla4 9n□ң
mazm7n□n қ74ad□. S9n□ң m3n3n b84g3, қазақалпақ p93z86as□n□ң 5ab□sla4□ 9n□ң 3l3 d3
b9lsa s3z8l34l8 dә43j3d3g8 k3msh8l8kl348n j9ққа sh□fa4ma6d□.

G'A'REZSIZLIK DA'YİRİNDEGI POEMALARDIN' JANRLIQ O'ZGESHELİKLERI

1.G'a'rezsizlik da'wirindegi liro-epikalıq poemalardıń rawajlanıw bag'darları (ideya-tematikalıq o'zgesheligi, ko'rkemlik, janrlıq qa'siyetleri)

2.Lirikalıq, liro-epikalıq, nasırıy poemalardıń janrlıq qa'siyetleri, rawajlanıwı)

G'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq a'debiyatın ideyalıq, tematikalıq jaqtan bayıtıwda liro-epikalıq shıǵarmalar da ayırıqsha orın tutadı. Olarda tiykarınan, watan, g'a'rezsizlik teması, muxabbat, adamdagı qa'na'a't, ashko'zlik, na'psiqawlıq qa'siyetler, ekologiyalıq mashqalalar, Aral problemsı, qaraqalpaqlardıń o'tken tariyxıy jolın su'wretlew baslı tema bolıp esaplanadı. Bul da'wirde liro-epika janrında burınnan qa'lem terbetip kiyatırǵan I.Yusupov, B.Qayıpnazarov, J.İzbasqanov, K.Karimov, O.Sa'tbaev, N.To'reshova, K.Seytov, O.Sa'rsenbaev, I.Qurbanbaev, A'.O'tepbergenovlar qatarına jas, talantlı shayırlar B.Genjemuratov, Sh.Payzullaeva, X.Da'wletnazarov, I.Tilewova, Serjanov, Ernashevalar kelip qosıldı. Olardıń liro-epikalıq shıǵarmalarınń ideya-tematikalıq bag'darı da, ko'rkemlik h'a'm janrlıq qa'siyetleri de h'a'r qıylı. Derlik ko'pshilik poemalar a'debiy sın ta'repinen o'zinin' ılayıq bah'asın da aldı.

Bul da'wirde do'regen poemalardıń ishinde B.Genjemuratovtın' "Mo'dexannın' Shin jipegindegi bitigi" poeması a'debiy protsesstegi ayırıqsha qubılıs sıpatında joqargı bah'alandı. Poema-bu'ginnin' da'stanı. Yadro poligonlarınan ideologiya poligonları ku'shli bu'gingi du'nyadagı aqidaparastlarga, o'z watanlarına qarsı qol ko'tergenlerge tınısh ellerge ıritki jasawshılarga qarata jazılǵan shıǵarma. Watan, jurt ullılıǵın jırlaw-poemanın' tiykarǵı ideyalıq bag'darı.

Bul poema "Qaraqalpaqstan jasları" gazetasının' 2000-jıl 37 (7066) sanında ja'riyalang'an edi. Keyin poema talantlı shayır Rustem Musurmanning' awdarmasında "Markaziy Osië madaniyatı" gazetasının' 2001-jılǵı №28 (100) sanında o'zbek tilinde ja'riyalanadı. Ko'p o'tpey-aq O'zbekstan xalıq shayı "O'zbekstan h'awazı" gazetasının' bas redaktori A'zim Suyunnın' poema tuwralı "Ha, Watan h'aqida shunday eziladi" maqalası "Markaziy Osië madaniyatı" gazetasınan (2001-jıl №28 (101)) shıǵadı. Maqala qaraqalpaq tiline awdarılıp "Awa, Watan h'aqında jazıw usılay boladı" degen at penen "Qaraqalpaqstan jasları" gazetasının' 16-avgust 2001-jılǵı №33 sanında ja'riyalandı. Xat formasında jazılǵan bul maqala da avtordın' poemanı oqip bolǵannan keyingi ishki terbenisleri, tolǵanıwları anıq seziledi: "Qa'lbimdegi ku'sh, kewildegi nur, ju'rektegi sezim, a'ne usı watan, alaqanday jer, bir qısım topıraq tu'siniklerinen alındı. Hey, usı bir tu'sikti insannın' ju'reginen suwırıp alıp ko'rshi, ol h'esh kimgе aylanbay qaladı. Quwatı, kerek bolsa es-aqılı jog'aladı. Demek, insandı o'mirde uslap turıwshı ku'sh onın' ayaqları tiyip turg'an jeti qat jer".

O.Sa'tbaevtın' 1992-jıl "Qaraqalpaqstan" baspası ta'repinen shıǵarılǵan "Ay sıǵalaydı" qosıqlar toplanına "Gu'ldirsın" poeması da ja'riyalandı. Poema negizinen xalıq arasında ken'nen tanıs Gu'ldirsın h'aqqındagı an'ız tiykarında jazıladı. Avtor an'ızlıq syujetli real shınıq penen sheber baylanıstıra alg'an. A'debiyatımızda bunday usıllardıń ta'jiriyebeli shayır I.Yusupovtın' "Tumaris", "Ma'n'gi bulaq", "Poseydonnıń g'a'zebi", "Ana ju'regi", "O'miri-zaya juldız", "Peri mingen at" shıǵarmalarında realistlik do'retpede quramalı u'lgileri paydalanılǵan. Shayır O.Sa'tbaev eski tariyxıy an'ız a'n'gimelerge jan'asha mazmun beredi. Elinen, tuwǵan jerinen ayırılǵan tek mong'ol shah'zadası a'dil jaza berip qoymastan, ta'biyat ta na'let aytağı. Poema g'a'rezsizlik da'wiri a'debiy sınında ideyalıq, ko'rkemlik qa'siyetlerinin' ayırıqshalıǵı menen joqarı bah'a alağı. A'debiyat sınıshısı J.Esenov poemanın' syujetlik kompozitsiyalıq qurılısın tallay otırıp, shayırdın' poemadagı ko'rkemlik izlenislerine ayırıqsha itibar beredi: "Poemada shayır waqıya quwıwshılıqqa, ko'p so'zlikke orın bermesten qah'armanın' ishki keshirmelerin lirikalıq usılda ashıp beriwge ayırıqsha diqqat awdarg'an. Shıǵarmada qah'armanlardın' so'zleri, dialogları, qısqa o'tkir, obrazlı qatarlar arqalı berilgen, onda shayır basqa da qosıqlardagıday teren' oy tuwdıratug'ın da'l kartinalıq ko'rinisler ko'p. Shayır ta'biyatta bolıp atırǵan jag'daylarga baylanıslı janlandırıp so'ylete bilgen.

Shayır O.Sa'rsenbaevtın' "Gu'n' bala" (1992), "Samanbaydın' balları" (1990) poemaları da a'debiy sında o'zinin' unamlı bah'asın aldı. Bul shıǵarmalar turmıslıq waqıyalar menen konfliktlerdi, adam xarakterlerin sa'wlelendiriwi jag'ınan h'a'r tu'rılıǵı, kewilge qonımlı, teren' lirikalıq terbenisleri, pa'k adamgershilikti joqarı qoyıwı, qorshag'an ortalıǵımızdı ko'zdin' qarashıǵınday qa'sterlewi, bu'gingi a'wladlarımızdın' orınlı baslamaların – initsiativasın ko'termelewi jag'ınan h'a'zirgi qaraqalpaq poeziyasına belgili u'les bolıp qosıldı²². Sınshı J.Esenov "Gu'n' bala" poemasında da'wir shınıǵın, qah'arman obrazların jaratıwda qollanılǵan kompozitsiyalıq usıllardıń ko'p tu'rılıǵın, shıǵarmanın' janrlıq o'zgeshelerin durıs belgileydi.

"Gu'n' bala" poemasında siyasiy ja'miyetlik awdarıspaqlardıń ılaysanında qılmsıqa zorlıq penen ma'jbu'riy qol urg'an xalıq arasında "Gu'n' bala" atanıp ketken bir aq ko'kirek insannın' shım-shıtırıq ta'g'diri og'ada teren' liriko-psixologiyalıq h'alatta ashıp beriledi. Poemada Gu'n' balanın', pu'tkil el-xalıqtın' ta'g'dirine baylanıslı waqıyalar sol bas qah'armanın' tilinen onın' ishki keshirmeleri h'a'm psihologiyalıq h'alatları retinde og'ada janlandırılıp, oqıwshılardı o'zine tartımlı etip su'wretlenedi. Shayır waqıyalar h'a'm konfliktlerdin'

²² Есенов Ж. Тағы бир талант "Танылған тулғалар" Нөкис. "Қарақалпақстан" 2001-жыл. 81-бет.

man'ızın birden ashıp taslamastan poema kompozitsiyasın qatıp qalg'an būring'ı tayar izbe-iz xronologiyalıq tu'rde qurmay, onı qah'armanın' ishki psixologiyalıq jag'dayları: oy-pikirleri h'a'm sezimleri menen birte-birte elesler, gu'birli monologlar, awızsha gu'r'in'ler arqalı ashadı²³.

Al, avtordin "Samanbaydın' balları" poeması h'aqqında "negizinen balalarg'a arnalıp, biraz qıyalıy syujetlerge qurılǵ'an bolsa da, ondag'ı ko'tergen ma'seleler; ta'biyat h'a'm insan, insannın' aqıl h'a'm parasatının' u'stemliligi h'a'm isshen'ligi, ko'pshilik qah'arman obrazların' h'adalıylıǵ'ı, miyrim-sha'pa'a'tlı ulıwma ja'miyet ushın za'ru'rli ag'la qa'siyetler h'a'm olardı qa'lem iyesi oqıwshılarg'a qonımlı syujetler h'a'reketsheń dialoglar arqalı biraz sheber su'wretlegen"²⁴ dep jazadı.

90-jılları qaraqalpaq a'debiyatında İ.Yusupov, O'.Sa'rsenbaev, A'.O'tepbergenov, B.Qayıpnazarov, O.Sa'tbaev, İ.Qurbanbaev, J.Serjanov, P.Qosekeev, R.Ernasheva, J.Dilmuratov, G.İbragimova, A.A'bdimuratov, X.Seytov, B.Genjemuratovlardın' bir qansha liro-epikalıq poemaları do'retildi. Olardıń tematikalıq bag'darı, ko'rکمlik da'rejesi, janrlıq qa'siyetleri h'a'r qıylı.

G'a'rezsizlik da'wirindegi poemalarda ulıwma insaniylıq problemalar, gumanistik qa'siyetlerdi ulıǵ'law tiykarg'ı orında turadı. İnsandag'ı insan h'a'm qanaat, jaqsılıq h'a'm jamanlıq, na'psiqawlıq arasındag'ı gu'res h'a'm konflikt shayırlar do'retiwshiliginde tu'rlish sheshimin tabadı. Bul problema İ.Yusupovtın' "Ma'melek oy", A'.O'tepbergenovtın' "Ha'siretli qanlı jol", J.Dilmuratovtın' "Baxıt qusı", O.Sa'tbaevtın' "Qanaat h'a'm ashko'zlik h'aqqında", G.İbragimovannın' "Jaqsılıq et-da'ryag'a tasla" poemalarında sa'wlelendi.

1990-jılı "A'miwda'rya" jurnalının' №8 sanında ja'riyalang'an İ.Yusupovtın' "Ma'melek oy" poeması bul da'wirdegi qaraqalpaq poemashılıǵ'ınan u'lken tabısı bolıp esaplanadı. Poemada lirikalıq sheginisler, obrazlı detallar, dialoglar sheber qollanılǵ'an. Shıǵ'arma tog'ız bo'limnen turadı. Birinshi bo'lim na'psi h'a'm qa'na'a't h'aqqında shayırdın' oylarına du'nya h'a'm adam arasındag'ı dialoglarga qurılǵ'an.

Bazda toyıp qara muzg'a,
Bazda da'rya ag'ar dizden,
G'a'rezlik bar aramızda,
Biz-du'nyadan, du'nya-bizden,
...Adam aytar, mensiz-nesen"?
O'li du'nyasan' ma'zi sen,
Men sag'an ma'ni bermesem,
Altın qımbat bolmas jezden.
Du'nya aytar; mensiz kimsen"?
Tabınıwshım h'a'm bendemsen',
Qızıǵ'ına tu'sip ko'r sen,
Ar-uyatın' keter ju'zden!

U'shinshi bo'limdegi xudojniktin' salǵ'an su'wreti-obrazlı detal. Shıǵ'armadag'ı eki syujetlik liniya-usı detal tiykarında kelip shıǵ'adı. Bul su'wrette tuwılǵ'an jer ta'biyatı sızılǵ'an.

Poemag'a ta'n o'zgesheliklerdin' biri – lirikalıq qa'siyetlerdin' basımlıǵ'ı. Og'an qarag'anda epikalıq bayanlaw tarlaw shen'berge iye. Degen menen bunnan lirikalıq poema degen juwmaq kelip shıqpaydı. "Ma'melek oy" – liro-epikalıq poema. Poema usınday o'zgeshelikleri menen h'a'zirgi da'wir a'debiyatının' rawajlanıwında ayrıqsha orın tutadı.

A'.O'tepbergenovtın' "Ha'siretli qanlı jol" poeması da na'psi h'a'm qa'na'a't ma'selesin ortag'a qoyadı. Poemag'a h'a'dislerden qa'na'a't h'aqqında ga'pler epigraf etip alınadı. "Eger adam balasına bir oypat tolı altın berilse de, ol ba'ri bir ekinshi bir sonday ma'kandı arzuw qıladı. Ol da berilse u'shinshisin kewli ku'sep qaladı. İnsan ko'zin tek g'ana topıraq toydıra aladı. Alla ta'wbe etken bendesinin' ta'wbesin qabıl etedi, a'l'bette". Bul epigraya shıǵ'armanın' ideyası menen tig'ız baylanısqan.

Poema "Pul'ga payg'ambar satqan adamlar" h'a'm "Allada esap bar, alla jan'ılmas" dep atalg'an eki bo'limnen turadı. Birinshi bo'limde na'psin tiya almay beyishten quwılǵ'an Hawa Ene h'a'm Adam atadan, İsa payg'ambardı satqan, Yaxudag'a shekemgi adamzat shejiresindegi na'psiqawlıqlar h'a'm onın' aqibeti izbe-iz bayanlanadı. Al, ekinshi bo'limde xalıq arasındag'ı Iskender tuwralı an'ız syujetke tiykar etip alınadı. Iskender o'lgennen keyin onın' puxarası ol jatqan jerge atın aytıp baqıradı h'a'm Iskenderden saza keledi. Shıǵ'armadag'ı bunnan keyingi waqıyalar Iskenderdin' tilinen bayanlanadı. O'zinin' Shasuar atlı wa'ziri, Kir patsha, Qarun bay h'aqqında a'n'gimelerdi beriw arqalı na'psiqawlıqtın' aqibetin ko'rsetedi.

A'psana tiykarında jazılǵ'an O.Sa'tbaevtın' poemasınıń syujeti a'piwayı. Onda ashko'z sawdagerdin' ulının' obrazi do'retilgen. Waqıya ashko'zlik sebepli diywanag'a aylanıp, el aralap zarlanıp ju'rgen adamnın' h'alın su'wretlewden baslanadı. Shinında ol Bag'dadtın' ayıwlı sawdagerinin' ulı. A'wmet bag'ıp, isi on'ına aylanǵ'an jigitte bir ku'ni da'rwish dus keledi, og'an tu'ye baqıradı. Bir ku'nleri ol ko'miwlı g'a'ziyennin' da'regin aytadı h'a'm 40 tu'ye berse, sol g'a'ziyenni ko'rsetetug'inlıǵ'ın sha'rt etedi. Jigittin' qayılshılıǵ'ı menen barg'annan keyin, du'nyag'a ko'zi toymag'an jigiti wa'desinen tayıp, aqırında da'rwishtegi barlıq du'nya menen qosa qobdiyshanı da alıp qaladı. Qobdiyshanı ashıp, sırın u'yrenedi. Shep qabag'ına su'rtip ko'zi soqır bolıp qaladı. Du'nyag'a ko'zi toymag'an jigittin' seksen tu'yesin ka'rwan tartıp da'rwish Bag'dadqa jo'neydi.

J.Dilmuratovtın' "Baxıt qusı" atlı ertek tiykarında balalarg'a arnap jazılǵ'an poeması da usınday xarakterge iye. Waqıya balalardıń tolǵ'amına sa'ykes, sheber tabılǵ'an qatarlar bayanlanadı. Syujeti a'piwayı, biraq u'lken mazmunga iye. Kemtarlıqta jasag'an jigittin' basına bir ku'nleri baxıt qusı qonadı. Baxıt qusı jigitti alıp uship g'a'ziyneli u'n'girge alıp baradı h'a'm jigitke:

... Bolǵ'an ko'pten sen qarıydar,

²³ Сонда 82-бет.

²⁴ Ж.Есенов. Танылған тулғалар. Нөкіс. "Қарақалпақстан" 1992, 67-бет.

Usı jerde mol olja bar,
Al sen keregin'di onnan,
İsin' kele bersin on'ınan,
Biraq ta bar bir ken'esim,
So'zime jaqsılap tu'sin,
Tek bayıwdı oylay berme,
İnsandı umıtip ju'rme? – deydi.

Lekin jigit kereginen ziyat alıp, u'yine jete almay jolda talıp, qustan ja'rdem sorag'anda “ashko'zlik adamg'a payda bermesin” aytıp qus uship ketedi. Sol waqıtta altın ten'geler de ko'zden g'ayıp boladı. Poema syujettin' tartımlı, tilinin' sheberligi menen o'zgeshelenedi. Ondag'ı qosıq qatarları juplasıp uyqasqan h'a'm bul o'zgeshe bir ırg'aqtı payda etip tur.

G.İbragimovannın’ “Jaqsılıq et-da'ryag'a tasla” poeması da balalar a'debiyatına qosılğ'an jan'alıqlardan. Poema h'ind xalıq an'ızı tiykarında jazıladi. Shomılıwg'a barg'an shah'zada suwg'a ıg'ıp ketedi. O'rden kiyatırg'an bo'reneni qarmap alıp, dawıldan qashqan torg'ay, jawınnan qashqan tıshqan u'shewi pana tabadı. Bunı da'rya boyında shopan sırtqa shıg'aradı. Keterinde tıshqan bir tal murtın, torg'ay bir pa'rin julıp beredi. Al, shaxzada til ushinan wa'de etip ketedi. Shopan bir ku'nleri olardı sınag'ısı keledi. Sonda tıshqan da, torg'ay da o'z wa'desinde turadı. Al, shah'zada aldına barg'an shopandı mise tutpay, jaqsılıqqa jamanlıq etedi. Dar astında turg'an shopan h'acıyqatlıqtı xalıqqa a'shkara etedi h'a'm barlıq xalıqtı baslap xandı taxttan awdaradı. Ornına shopan patsha bolıp, elde a'dillik h'u'kim su'redi.

G'a'rezsizlik da'wiri a'debiyatında xalıq an'ızları h'a'm ertekleri tiykarında jazılğ'an poemalar birqansha. Olardan Qosekeevtin' “Wa'liy g'arri h'aqqında ertek”, “Daw, aydarh'a, jalmawız kempir h'a'm qara qustı jen'gen bala” (2001, 94-97-betler), X.Seytovtin' “Qos qa'bir” h'aqqında Fazıl qusshının' an'ızı (poemadan u'zindi, “A'miwda'rya” 2002, №1, 6-9-betler), O.Sa'tbaevtin' “Gu'ldirsın” poemaları bar.

X.Seytovtin' poemasınan u'zindi ja'riyalang'anlıqtan og'an teoriyalıq analiz belgili bir juwmaqlı pikirler aytıw bizin'she an'sat bolmasa kerek. Al, O.Sa'tbaevtin' “Gu'ldirsın” poemasın aldın'g'ı paragrafta analizlegenlikten og'an toqtamadıq.

Jollıbay İsmetovtin' “Aqquılar” qosıqlar toplamına kirgizilgen “Baxıt shabandozları” atlı tariyxıy poeması kolxoz baslıg'ı Mirzamurat Abdullaevqa arnap jazıladi. Shıg'arma belgili bir syujet a'tırapına qurılmağ'an. Qandayda kolxozdın' du'ziliw tariyxının' ta'riypine usap ketedi. Kolxoz baslıg'ı Mirzamurat Abdullaevtin' waqtındag'ı islengen isler ta'riyplep beriledi. Turmıstın' kem-kem jaqsılanıp barıwı, jan'alıqlar aytiladı. Bulardın' h'a'mmesi Abdullaev ta'repinen islengendey ko'rinedi. Shıg'arma tariyxıy poemadan go're ta'riyp-arnaw qosıqlarına usap ketedi.

Sunday-aq bul da'wirde O'.Sa'rsenbaevtin' “Ko'k jiyek” (“A'miwda'rya” 1998, №1-2), “O'mir tolg'anısıları” (“Qaraqalpaqstan jasları” 1996, 25-yanvar), B.Qayıpnazarov “Lala” (“A'miwda'rya” 1991, №10), Q.Ernazarovtin' “Debdiw” (“A'miwda'rya”, 1991 №10), S.Embergenov “Ashıqlıq da'pteri” (“A'miwda'rya”, 1996, №7-8), O.Serjanov “Sin'lime xat” (“Aral” jurnalı 1993, №1, 46, 50-betler), “İqlas fontamas” (“A'miwda'rya” 2000, №5, 45-49 bet) h'a'm tag'ı basqa bir qansha poemalar do'retildi.

G'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq poemaları ideyalıq, tematikalıq, ko'rkemlik, janrlıq o'zgeshelikleri boyınsha aldın'g'ı da'wir a'debiyatınan o'zgeshelenedi. Bul waqıttag'ı poemalardın' ko'pshiliginde insanıy pazıyletler problema da'rejesine ko'terilgen gumanistik ideyalar ulıg'laydı.

G'a'rezsizlik da'wir a'debiyatında lıro-epikalıq poemalar menen birge lirikalıq, dramalıq, nasırıy poemalarda do'retilip, a'debiyattın' janrlıq jaqtan bayıwında salmaqlı orın tuttı. A'debiy protsesste X.Da'wletnazarov, “Qaraqalpaq bayazı”, “İyesiz jurt”, N.To'reshovanın' “Qızım-aw”, B.Genjemuratovtin' “Suw peri”, lirikalıq poemaları, N.To'reshovanın' “Tutqın”, O.Sa'tbaevtin' “Aral da'rtleri”, B.İmanovtin' “O'lip baratırg'an jarımjan Aral h'aqqında”, J.İzbasqanovtin' “Kamal”, K.Karimovtin' “Umit qalg'an ay” dramalıq poemaları, X.Da'wletnazarovtin' “Xosh qal jaslıg'ım”, N.Tilewovannın' “Ju'rek jarası”, Sh.Payzullaevtin' “Quyash atawı” nasırıy poemaları payda boldı.

Poemalardın' janrlıq qa'siyetlerine bola, geyparalarında epik bayanlaw sezilmeydi, onda shıg'armanın' lirikalıq qah'armanın' turmis waqıyaları, qubılıslarınan alg'an ta'sirleniwleri, ku'shli sezim-tuyg'ıları, qa'lb keshirmeleri sa'wlelense, dramalıq poemalarda turmis qarama-qarsılıqları dialoglar arqalı birinshi plang'a shıg'arıladi. Al, nasırıy poemalar – qaraqalpaq a'debiyatı tariyxındag'ı jan'a qubılıs. Bul janrlıq qa'siyetlerdi qollanıw arqalı shayırlar sezimlerde tek qosıq qatarlarında g'ana emes, al qara so'z arqalı da jetkeriw mu'mkinligin da'liylleydi. Lekin nasırıy poemada shayırdı waqıyalarındın' izbe-iz su'wretleniwi emes, al sol waqıyalarğa bola qah'arman qa'lbında tuwılğ'an ruwxıy keshirmeler – dramalar, oylar, tuyg'ılar sa'wlesi qızıqtıradi. Turmista sa'wlelendiriwi jag'ınan poeziyada poema jetekshilik roldi atqaradı. Rus h'a'm o'zbek a'debiyatında nasırıy poemalardın' a'jayıp u'lgileri bar. Olar N.V.Gogoldin' “O'li janlar”, Maksim Gorkiydin' “Dawılpaq qus h'aqında jr”, “Sun'qar qosıg'ı”, Sh.Rashidovtin' “Kashmir qosıg'ı” h'a'm Aman Matjannın' “Twg'on” shıg'armaları bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq poemashılıg'ında lirikalıq h'a'm dramalıq poemalardın' a'jayıp u'lgileri 90-jıllarg'a shekemgi da'wir a'debiyatında bar. Olardag'ı janrlıq, ko'rkemlik o'zgeshelikleri a'debiyatında o'z bah'asın alg'an. Bul da'wirdegi qaraqalpaq poemashılıg'ında X.Da'wletnazarovtin' “Qaraqalpaq bayazı” h'a'm “İyesiz jurt” poemaları da salmaqlı orın tutadı. X.Da'wletnazarovtin' shayırlıq ta'jiriybeleri sonı ko'rsetedi, shayırdı do'retiwshiliginde ko'binese xalıqlıq poeziya da'stu'rlerine umtılw, xalıq shayırlarınan da'stu'rlerin dawam ettiriw ayqın seziledi. Shayırdın' “Qaraqalpaq bayazı” poeması bul pikirimizdin' da'liyli bola aladı. Poemada pu'tin qaraqalpaqlar shejiresi bitilgen. Lıro-epikalıq janrdı lirikalıq bag'ıttı ku'sheytiw, lirikalıq su'wretlewde o'zine epikalıq xarakter beriwge umtılw X.Da'wletnazarovtin' “Qaraqalpaq bayazı” poemasına ta'n.

“Qaraqalpaq bayazı” poemasında a'dettegi poemalardıń da'stu'riy jolı menen rawajlandırılutug'ın belgili syujetlik bag'dar joq. Shayır qıyalı, ishki tolq'anısları, keshirmeleri menen qaraqalpaq xalqının ta'g'diri, o'tmishi h'aqqındag'ı oyları beriledi.

“Qaraqalpaq bayazı” shıg'armasında lirikalıq su'wretlew menen shayırlıq tolq'anıs birinshi planda turadı.

Shayırdın “İyesiz jurt” poemasında iyesiz qalg'an ma'kang'a bolg'an lirikalıq qah'armanlardın' sezim-tuyg'ılarına qurıl'g'an. Ta'biyattın' bir bo'legi bolg'an insannın' watang'a bolg'an sezimlerin, ta'biyattın' basqa bo'lekleri (quslar, h'aywanlar, terekler) menen qatar qoyadı. Bular tuwg'an jer timsalları.

Poema lirikalıq qah'armannın' tuwg'an jerin, o'tken ku'nleri h'aqqındag'ı oylarınan baslanadı. Awıldan qalag'a ko'ship, qan'ırap qalg'an u'y, iyesiz qalg'an jurt, bag'lar – watan atlı kiyeli jer h'aqqındag'ı tolq'anıs poemannın' negizgi syujetlik jelisin quraydı. Bul jerde o'tken balalıg'ı da'wir shayır ko'z aldınan bir-bir o'tedi.

N.To'reshovanın' “Qızım-aw” poeması da lirikalıq poema. Bul poemada da lirikalıq qah'armannın' jeke ta'g'dirine baylanışlı tolq'anısları, qayg'ırıwları sa'wlelengen. O'mirde joldasın tabıwda aljasqanın kesh an'lag'an Yusup joldan shıqqan h'ayalınnıń qolında qalg'an qızınnıń ta'g'dirin oylap qıynaladı.

G'a'rezsizli da'wir a'debiyatınnıń janrlıq jaqtan tu'rlewin de, rawajlanıyında dramalıq poemalar salmaqlı orın tutadı. Dramalıq poemalarda ja'miyettin', jeke ta'g'dir menen ja'miyet arasındag'ı keskin konfliktlerden kelip shıqqan ruwxıy dag'darısar, ishki keshirmelerdin' o'tkirlesiwı o'z sa'wlesin tapqan. Bul da'wirde tiykarınan O.Sa'tbaevtın' “Aral da'rtleri”, B.İmanovtın' “O'lip baratır'g'an jarımjan Aral h'aqında”, J.İzbasqanovtın' “Qamal”, N.To'reshovanın' “Tutqın” atlı dramalıq poemaları ja'riyalandı. Olarda elimizdegı ekologiyalıq jag'daylar, h'ayal-qızlardın' problemalar so'z boladı. Bul shıg'armalar ko'rکمlik izleniwshiligi, ideyanı ashıp beriwdegı qollanıl'g'an usılları menen bir-birinen pariқ қілады.

A'debiyat ıqlasbentleri proza degende ko'binese qara so'z benen jazıl'g'an shıg'armalardı g'ana tu'sinedi, al lirika degende, qosıq qatarları arqalı jazıl'g'an shıg'armalardı tu'sinedi. Haqıyqatında epikalıq shıg'armalar qosıq penen de, qara so'z benen de, al lirika qara so'z h'a'm qosıq qatarları arqalı da jazıla beriwı mu'mkin eken. Bul jerde en' bashısı lirikalıq janrdın' bashı qa'siyetlerin (ishki sezimler, tuyg'ılar, ruwxıy tolq'anıslardı) beriwde. Bunın' a'jayıp u'lgileri M.Gorkiy, A.Qadiri, G'.Gulom, Sabır Abdulla, Said Axmad, Shokir Sulayman, Hamza, Chulpon, Komil Yashin, İ.G'afurov, Muxammed Yusup do'retiwshiliginde ko'riwimizge boladı.

Bul formanın' qaraqalpaq a'debiyatına shayır X.Da'wletnazarov 80-jılları alıp kiredi. Shayırdıg'ı nasırıy qosıqları menen birge “A'lwıdag'ı muh'abbat... Xosh qal jaslıg'ım” poeması qaraqalpaq poeziyasın janrlıq jaqtan rawajlandırıwda salmaqlı u'les qostı. Biz, usı da'wirge shekem a'debiyatımızda proza tilinde ayırım lirikalıq qa'siyetlerdin' beriliwin lıro-psixologiyalıq povestlerde ushıratqan bolsaq, X.Da'wletnazarov qah'armannın' ishki sezimlerin, kewil keshirmelerin, tolq'anısların poetikalıq qaytalawlar, ritorikalıq oborotlar arqalı payda bolg'an ritmli qara so'zlerde beriledi. Poemadag'ı kishi epizodlıq waqıyalar qah'armannın' kewil keshirmeleri menen suwg'arıl'g'an. Ondag'ı waqıyalarındın' bayanlanıwı prozalıq shıg'armalardan a'dewir pariқ etedi. Bul jag'ınan X.Da'wletnazarovtın' “A'lwıdag'ı muh'abbat... Xosh qal jaslıg'ım” poeması janrdın' rawajlanıwında jan'a stillik bag'dar payda etip, o'zine ta'n janrlıq qa'siyetleri menen g'a'rezsizlik da'wir poeziyasındag'ı ayırıqsha qubılıs bolıp tabıladı.

Sonday-aq, bul forma N.Tilewova, Sh.Payzullaevalardıń poemalarında qollanıladı. Bul shayıralar nasırıy formanı o'zgeshe usılda isletedi. Poemalarda nasır menen poeziya aralas keledi. Sonday-aq, N.Tilewovanın' “Ju'rek jarası” poeması sa'tlı shıqqanın aytıw kerek. Al, Sh.Payzullaevanın' poemasında poeziyag'a qarag'anda novellalıq (prozalıq) sıpat basım. Shayırlar bul formanı qollanıwda usınday o'zgeshelikleri menen o'z stiline iye.

Juwmaqlap aytqanda, bul da'wir poemashılıg'ı o'zinin' janrlıq ra'n'ba-ra'n'ligi, ko'rکمlik, stillik izlenisleri menen g'a'rezsizlik da'wir a'debiyatın mazmun h'a'm formalıq jaqtan bayıtıwg'a salmaqlı orın iyeleydi.

1990-JILLARDAG'I QARAQALPAQ A'DEBİY SINI. JANRDIN' RAWAJLANIW JOLLARI

1.1990-jıllardag'ı poeziya sını

2.Ko'rکم proza a'debiy sınınnıń bah'alawında

3.1990-jıllardag'ı dramaturgiya sını

XX a'sirdin' 90-jıllarındag'ı qaraqalpaq a'debiy sınına baylanışlı da aytıwg'a boladı. O'ytkeni tap usı jıllardag'ı retsenziyalar negizinen belgili a'debiyat sınsılıarı h'a'm a'debiyat izertlewshileri bolg'an Q.Sultanov, Q.Baynıyazov, B.Qa'limbetov, K.Allambergenov h't.b. menen birge J.Esenov, Q.Orazımbetov, P.Nurjanov, Z.Bekbergenova h't.b. sıyaqlı a'debiy estetikalıq oy menen a'debiyat ilimine sa'l keyinirek aktiv aralasıp atır'g'an qa'lem iyeleri ta'repinen burınnan qa'lemi isilg'an h'a'm jas buwındag'ı shayırlar bolıp esaplang'an İ.Yusupov, T.Jumamuratov, X.Seytov, B.Qayıpnazarov, M.Seytniyazov, T.Ma'tmuratov, Sh.Seytov, T.Sa'rsenbaev, K.Raxmanov, J.İzbasqanov, X.Da'wletnazarov, A'.O'tepbergenov, M.Jumanazarova, N.To'reshova, Sh.Ayapov, O.Sa'tbaev, M.Berdievlardın' jan'a toplamlarına yamasa olardıń ayırım iri ko'lemli jeke lirikalıq, lıro-epikalıq shıg'armalarına arnap jazıladı.

Marh'um talantlı sınsılı-a'debiyatshılardıń biri Qa'limbet Sultanov 70-jıllardan berli a'debiy o'mirdegı janku'yer sınsılıardıń biri. Onın' 90-jılları da İ.Yusupov, B.Qayıpnazarov, K.Raxmanov, T.Sa'rsenbaev sıyaqlı belgili shayırlardıń do'retpeleri tuwralı retsenziyaları ja'riyalanadı. Q.Sultanov shayır İ.Yusupovtın' "Begligin'di buzba sen" toplamına jazg'an retsenziyasında, ondag'ı qosıqlardıń ideyalıq-tematikalıq o'zgesheliklerine toqtay kelip mınaday qatarlardı keltiredi:

Jılan jalag'anday du'kanlar kepti,
İygen jelinlerdi suw alıp ketti.
Jumıs qaldı, aytıs bazarı qızdı,

Birew joybarlasa, birewler sızdı...

Haqiqatında da-bul jan'a da'wirdin' poeziyası edi, bul ja'riyalıqtın' son'ı basqa bir muqamlarg'a do'nip, "da'wirdin', zamannın' ga'rdishi" basqa tamanlarga qaray do'nip baratırǵan waqıttın' ko'rinişi ekenin tu'sinemiz. Sınshı-a'debiyatshı shayırdın' jan'a toplamına pikir aytarda en' aldı menen usıǵan itibar bergen. Sonday-aq retsenziyada shayırdın' "Alıs Malayziya keshelerinde..." atlı qosıqlar du'rkinine de ayırıqsha toqtap, sol jerdegi "qızǵanıspıy ittey ırıldaspastan" jasap atırǵan ta'rtip-intizam menen bizin' minez-qulqımız arasındagı parqqa ser saladı.

Marh'um talantlı sınshı-a'debiyatshılardıń biri Qa'limbet Sultanov 70-jıllardan berli a'debiy o'mirdegi janku'yer sınshılardıń biri. Onın' 90-jılları da İ.Yusupov, B.Qayıpnazarov, K.Raxmanov, T.Sa'rsenbaev sıyaqlı belgili shayırlardıń do'retpeleri tuwralı retsenziyaları ja'riyalanadı. Q.Sultanov shayıır İ.Yusupovtın' "Begligin'di buzba sen" toplamına jazǵan retsenziyasında, ondagı qosıqlardıń ideyalıq-tematikalıq o'zgesheliklerine toqtay kelip minaday qatarlardı keltiredi:

Jılan jalag'anday du'kanlar kepti,
İygen jelinlerdi suw alıp ketti.
Jumıs qaldı, aytıs bazarı qızdı,
Birew joybarlasa, birewler sızdı...

Haqiqatında da-bul jan'a da'wirdin' poeziyası edi, bul ja'riyalıqtın' son'ı basqa bir muqamlarg'a do'nip, "da'wirdin', zamannın' ga'rdishi" basqa tamanlarga qaray do'nip baratırǵan waqıttın' ko'rinişi ekenin tu'sinemiz. Sınshı-a'debiyatshı shayırdın' jan'a toplamına pikir aytarda en' aldı menen usıǵan itibar bergen. Sonday-aq retsenziyada shayırdın' "Alıs Malayziya keshelerinde..." atlı qosıqlar du'rkinine de ayırıqsha toqtap, sol jerdegi "qızǵanıspıy ittey ırıldaspastan" jasap atırǵan ta'rtip-intizam menen bizin' minez-qulqımız arasındagı parqqa ser saladı.

Lekin, talantlı sınshının' barlıq miynetleri menen retsenziyalarının' sapası birdey emes. Atap aytqanda onın' B.Qayıpnazarov poeziyasına arnap jazǵan bir maqalasındagı pikirler ornılı bolıp, onda shayıır do'retpelerindegi "gu'l'din' ulıwmalasqan poetik obrazi durıs so'z etilgen."²⁵ Biraq ondagı prolog yamasa kiris bo'liminin' orınsız sozılıp ketiwin aytıpanda da, shayıır poeziyasınan birde-bir qatar keltirilmegeni aytilg'an pikirlerge zıyan berip, ulıwma a'debiy sını miynetin' kompozitsiyasında a'bigerlendirip tur.

Al a'debiyatshı Yu.Paxratdinovtın' shayıır K.Raxmanovtın' toplamına arnalg'an retsenziyasında onda jaslıq da'wirdin' jırlanıwı jeterli misallar menen tallang'an.²⁶ Negizinen ondagı a'debiy sını pikirler Q.Sultanovtın' joqarıdagı so'z etken retsenziyasındagı oylar menen sa'ykes keledi h'a'm Yu.Paxratdinov o'zine qa'legen bir temanı toplamnan bo'lip alıp tallawı da - bul sindagı o'zinshe bir usıl bolıp ko'rinedi h'a'm onın' utımlı ta'repleri de bar.

90-jıllarda do'retilgen qısqa retsenziyalıq a'debiy sını u'lgileri retinde J.İzbasqanovtın' saylandı do'retpelerinin' eki tomlıǵı h'aqqında Q.Orazımbetovtın' "Pikirler ag'ımına sıǵasqan lirika" ("Erkin Qaraqalpaqstan", 5-oktyabr, 2000 j.), X.Da'wletnazarovtın' tomları h'aqqında A.Murtazaevtın' "Muh'abbatsız da'rt da'rt emes" ("Qaraqalpaqstan jasları", 5-sentyabr, 1996 j.), N.A'metovtın' "Ig'bal" toplamı h'aqqında K.Qurambaev, K.Allambergenovlardın' birlikte jazǵan "Sıylıqqa mu'na'sip kitap" ("Erkin Qaraqalpaqstan", 5-oktyabr, 2000 j.), usı toplam jo'ninde J.Esenovtın' "Watanshıl, ko'kiregi namalı talant" ("Ustaz", 23-mart, 2000j.), O.Sa'tbaevtın' "Jarılıs" atlı kitabı h'aqqında J.Esenovtın' "Jarılıstan tuwılǵan qosıqlar" ("Qaraqalpaqstan jasları", 24-aprel, 1993 j.), Z.Bekbergenovannın' talantlı u'sh shayıır J.O'teniyazov, O.Sa'tbaev, H.O'temuratovlardın' tun'g'ish tomları h'aqqında "Bir buwattan u'sh gu'l" ("Qaraqalpaqstan jasları") h't.b. atap o'tiw h'a'm olardıń ayırım momentlerin de belgilew maqsetke muwapıq. Olardan talantlı jas sınshılardıń biri Q.Orazımbetov lirik shayıır J.İzbasqanovtın' ta'biyat lirikasınıń sırların, onda kishkene bir detallar arqalı psixologiyalıq parallelizm usılında do'retilgen pikir h'a'm obrazlardı ("Bul jaqta ko'ldin', sho'ldin', shıraylı h'a'mmesi de, h'a'tteki tuwǵan jerdin' unaydı h'a'tresi de"), belgili a'debiyatshı A.Murtazaev bolsa talantlı qa'lem iyesi X.Da'wletnazarovtın' muh'abbat lirikasını da'stu'riy klassikalıq u'lgiler menen de salıstırıp, olardagı da'wir du'mpiwinen tuwılǵan oylardı, teren' lirizmdı ("İyesiz jurt" poeması h't.b.), xalıqlıqtın' o'zgeshe usıllar menen de sa'wlelengenin ashadı.

K.Qurambaev h'a'm K.Allambergenovlar shayırdın' biri N.A'metov do'retpelerindegi tuwılǵan jer teması shayırdın' filosofiyalıq, gumanistik pikirlerine dıqqat awdaradı.

J.Esenov shayıır O.Sa'tbaevtın' "Jarılıs" toplamın (1993) da sa'tli tallap, onın' poeziyasındagı obrazlılıqtı, teren' oyılıqtı, kartinalıq ko'rinishlerdin' de baylıǵın ornılı ko'rsetken.

90-jıllardagı ayırım retsenziyalıq maqalalar "problemalıq retsenziya" da'rejesine ko'terile alıwı menen de sıpatlanadı. Usı ko'zqarastan talantlı a'debiyatshı Q.Bayniyazovtın' "Allanı umıtpayıq",²⁷ jas sınshılardan Z.Bekbergenovannın' "Xalıq shayırdın' bah'alı miyrası"²⁸ maqalapların ayırıqsha moyınlaw kerek. Olarda Q.Bayniyazov shayıır A.O'tepbergenovtın' "Allandı umıtpa" da'stanının' o'zgeshelikleri menen shayırdın' liro-epikalıq janrg'a qosqan jan'alıqların, ken' tu'rde tallaydı.

90-jıllardagı a'debiy sınıımızdın' sıpatlı o'zgeshelikleri h'aqqında so'z etkende onın' retsenziyalıq formasının' talantlı jas shayırlarımızdı ko'pshilikke tanıtıwǵa ayırıqsha xızmet etip atırǵanın, yag'niy olardıń publitsistikalıq, u'git-na'siyatlıq (propagandalıq) qa'siyetin de ayırıqsha belgilep o'tiw kerek. Eger biz usı jıllardagı baspa so'z betlerine qarasaq B.Qa'limbetov o'z retsenziyalarında Sh.Ayapov,²⁹ M.Berdiyev, O.Sa'baev,

²⁵ Султанов Қ. Кеўил хэм жүректің поэзиясы. "Еркин Қарақалпақстан", 9-февраль, 1999.

²⁶ Пахратдинов Ю. Жасларға жүрегі жақын инсан. "Қарақалпақстан жаслары", 21-март, 1996.

²⁷ Байниязов Қ. Алланы ұмытпайық. "Әмиўдәрья", 1997, №12, 104-108 бб.

²⁸ Бекбергенова З. Халық шайырының бахалы миyrасы. "Қарақалпақстан жаслары", 1-август, 1996.

²⁹ Қалимбетов Б. Шайырлық лапыз. "Әмиўдәрья", 1990, №8, 94-96 бб.

J.O'teniyazov, R.Ayapbergenov³⁰ siyaqli jas shayirlardin' sinshi a'debiyatshi P.Nurjanov o'z ka'siplesi, sinshi Q.Orazimbetovtin',³¹ Z.Bekbergeova jas shayir h'a'm prozaiklerden J.O'teniyazov, O.Sa'tbaev, H.O'temuratovanin' professor J.Qayirbaev Tursinbay A'bdijbarovtin'³² tun'g'ish tabislarin qutliqlap, olardi ko'pshilikke xabarlawg'a asig'adi, o'zleri sezgen kemshilikler h'aqqinda da so'z etedi. Haqiqatinda da bulardin' ko'pshiliginin' atlari h'a'mmege biraz waqitlardan-aq tanis bolip, tap h'a'zirgi payitlari olardin' qa'lemleri biraz ısılip qalg'an dewge de boladi. Sonliqtan sinshilarimizdin', talant ushqinlarin ko're alıwı, a'debiy estetikalıq oydin' aldın boljay alıwshılıq qa'siyeti ushın en' jaqsı na'rselerdin' biri ekeni maqullaytug'in qubılıs.

XX a'sirdin' 90-jıllarındag'ı qaraqalpaq a'debiy sinında do'retilgen "tvorchestvolıq portret" lerdin' jag'dayına, teoriyalıq h'a'm a'meliy na'zer menen de qarar bolsaq, onda usı tarawdag'ı biraz izlenisler h'a'm ayırım kemshilikler de belgili boladı. A'lbette, a'debiy sinnın', ulıwma ko'rkem a'debiyattın' da qa'legen tarawında h'a'mme waqıtları birden tabısqa erisiw kete beriw, sol janrdın' talaplarında birden men'gerip, ko'pshilik deydingen shig'a bilıwde qıyın.

belgili sinshi marh'um Q.Sultanov bir qısqa portretinde³⁴ K.Raxmanov poeziyasın shag'ın h'a'm o'tmili etip so'z etedi, al sinshi Q.Orazimbetov³⁵ portretlik-retsenziya sıpatına iye do'retpeinde jas shayır M.Berdievtin' qosıqların ju'da berilip tallap, ondag'ı "sıg'asqan oy ag'ımların, teren' pikirlewlerdi, shayırdın' oylaw shen'berinin' a'dewir ken'ligin", simvoliko-metaforalıq, astarlıq qa'siyetlerdi, qosıq qurılısındag'ı jan'alıqlardı da durıs tallaydı. Ol jas shayırdın' "Son'g'ı oq" atlı poemasına da ornınli pikirler h'a'm eskertiwler aytadı.

Poeziyadag'ı bunday qa'siyetlerdi, qo'sıq qurılısındag'ı jan'alıqlardı ko're alıwshılıq a'debiyatshi-sinshılar Q.Orazimbetov, H.O'temuratova, P.Nurjanov, B.Genjemuratov, Z.Bekbergenovalardin' portretlik maqalalarına da ta'n. P.Nurjanov o'z portret maqalalarının' birin' "izertlewin ku'tip turg'an do'retiwshilik iyesi"³⁶ dep ataydı h'a'm onda balalar shayırı X.Saparovtin' do'retiwshilik tulg'ası jaratıladı. Jas a'debiyatshılar ta'repinen do'regen bunday portretlik sin miynetler qısqa ko'lemlı bolsa da quwatlawg'a tuwra keledi. P.Nurjanovtin' "Shayırdın' ishki erkinligi h'aqqında oylar"³⁷ degen maqalasındag'ı M.Jumanazarovanın' poeziyası h'aqqında pikirleri de qızıg'arlı h'a'm ta'sirli shıqqan.

A'debiy sin portret do'retiwdegi en' jaqsı sıpatlardı akademik J.Bazarbaevtin' shayıır İ.Yusupov h'aqqında,³⁸ belgili a'debiyatshi alım, marh'um K.Ma'mbetovtin' xalıq shayırı T.Jumamuratov³⁹ tuwralı portretlik miynetlerinen ko'riwge boladı.

K.Ma'mbetovtin' shayıır T.Jumamuratov h'aqqında do'retken portretlik maqalasında a'debiyatshi-sinshi shayırdın' o'mirine baylanisli ko'plegen faktlerdi keltiredi de, negizgi ma'seleni onın' satiriklik shayırlıq psixologiyasın ashıwg'a, onın' xalıq tili, awızeki xalıq poeziyasının' bay ulgilerin o'zlestiriwine sheber uyqas, ornınli giperbola h'a'm jarasımli o'tirik o'sek, qa'siyetlerin ashıwg'a qaratadı.

Atap aytqanda professional sinshi J.Narimbetovtin' ataqlı shayıır İ.Yusupovqa arnalg'an tvorchestvolıq portret tu'rindegi do'retpesi de⁴⁰ tap usınday arnaw qosıg'ı menen juwmaqlang'an. Biraq, tilekke qarsı bul sinshının' ulıwma do'retiwshiligi moyınlansa da⁴¹, tap usı portretlik do'retpeni K.Ma'mbetovtin' maqalası menen qatar qoyıw qıyın. Sebebi, onda burınnan belgili ul'ken talant iyesi tuwralı jan'a pikir joq, h'a'tteki a'jayıp so'z zergeri İ.Yusupovtay ullı insannın' son'g'ı da'wirleri do'regen, biraq ele pikir ayıulmag'an qosıqları tallanbag'an.

Kerisinshe bunda bizge belgili, aq soqpaq bolıp ul'gergen bag'darlamadag'ı h'a'm sabaqlıq ja'ne xrestomatiyalardag'ı pikirler h'a'm tallawlar qaytalap berilgen. En' baslısı bul a'debiy sin portret do'retpeinde g'a'rezsizlik ideologiyasının', h'a'tteki ja'miyetti qayta qurıwdın' da ruwxı ko'rinbeydi. Al, bul maqala-portrette: "O'zinin' en' jaqsı do'retpelerinde İ.Yusupov "peshanasın baxıt quyası su'ygen, ig'bal kesası okeanday lipildep tolıp turg'an da'wletli eldin' a'jayıp h'a'm ta'sirli obrazın jasadı..."-degen siyaqli tek bizin' o'mirimizdi ko'termelep, maqtap ko'rsetiwshi so'zler menen shekleledi. Sinshının' o'z maqalasının' atın "Sah'ra gu'li" dep qoyıwı da joqaridag'ı pikirlerine logikalıq jaqtan pu'tkilley qarsı. Sebebi sonday maqtawlı, "...ig'bal kesası okeanday lipildep turg'an da'wletli el "qalayınsha "Sah'ra" boladı?! Sonday-aq usı tema yamasa "at-aydar" İ.Sag'ıytovtin' ataqlı Berdaq shayıır h'aqqında jazg'an "Sah'ra bu'lbili" atlı monografiyasın da esletip, sog'an eliklewdey bolıp ko'rinip tur. ...Bul at h'a'm tema Berdaq ja'ne ol o'mir su'rgen zaman ushın qonımli h'a'm jarasımli. Tanıl'g'an sinshi a'debiyatshi a'debiy sin maydanındag'ı sheberlik, jan'ashılıq ushın gu'rese otırıp ma'selenin' usı ta'replerin de eskermegeni ashındıradı. Solay etip, bir tutas a'debiy sin portretlik do'retpeinin' usınday kemshilikleri onın' son'ındag'ı sinshi-a'debiyatshının' poeziyalıq qatarları menen logikalıq jaqtan baylanıspaydı. Al qosıq jeke, dara h'alında jaman emes...

Poeziyanın' miynetkesh h'a'm jan ku'yer sinshılarının' biri T.Ma'mbetniyazov ta 90-jılları İ.Yusupov, T.Qabulov, N.To'reshova, T.Sa'rsenbaevlardın' do'retiwshilik tulg'aların ashıp беретug'in a'debiy sin portretler ja'riyaladı. Bul a'debiy sin do'retpeler de en' jaqsı unamli ta'repleri: temaların' a'h'miyetliliginen baslap sol obektlerge pafoslı qatnası, talantlı do'retiwshilerdi durıs tanıy alıwı, ayırımlarının' ken' ko'lemliligi menen diqqatqa ılayıq.

³⁰ Қалымбетов Б. Ой толғауына салғанда... "Әміўдәрья", 1991, №5, 89-94 бб.

³¹ Нуржанов П. Шайыр сезиминиң шәшмесин изертлеп... "Еркин Қарақалпақстан", 14-август, 1993.

³² Бекбергенова З. Бир буўаттан үш гүл. "Қарақалпақстан жаслары", ==

³³ Қайырбаев Ж. Турсынбайдың туңғыш топламы. "Қарақалпақстан жаслары", 16-июль, 1998.

³⁴ Султанов Қ. К.Рахмановтың поэзиясы. "Қарақалпақстан жаслары", 1997, 10-июль.

³⁵ Оразымбетов Қ. Поэзияның сырлы дүнясы. "Еркин Қарақалпақстан", 1993, 27-февраль.

³⁶ Нуржанов П. Изертлеўин күтип турған дәретийүшлик ийеси. "Еркин Қарақалпақстан", 2000, 24-октябрь.

³⁷ Нуржанов П. Шайырдың ишки еркинлиги ҳақында ойлар. "Қарақалпақстан жаслары", 1998, 5-март.

³⁸ Базарбаев Ж. Сөзи мухабатқа, мухабаты қосыққа айланған шайыр. "Еркин Қарақалпақстан", 1999, 29-апрель.

³⁹ Мәмбетов К. Сөз зергері Тилеўберген... "Еркин Қарақалпақстан", 1995, 28-декабрь.

⁴⁰ Нарымбетов Ж. Сахра бұлбили. "Еркин Қарақалпақстан", 1999, 1-июль.

⁴¹ Есенов Ж. Танылған әдебиятшы-сыншы. "Қарақалпақстан жаслары", 1997, 17-апрель, х.т.б.

Talantlı h'a'm aktiv sinshılardıń biri P.Nurjanovtıń J.İzbasqanovqa arnalg'an maqalasında durıs pikirler aytilg'an. "Kewil ten'izinin' merwertleri" degen qosıqlar du'rkininin' o'zgesheligi ondag'ı mediativlik oydn' baslı orındı iyelewi...Shayırdın'...qosıqlarının' h'a'r birinde salmaqılı oy-sezimlerdin' bir-birine o'tlesip, qarısıp ketiwinen payda bolg'an ag'la tuyg'ılar ta'n. Olardı oqıwshıg'a jetkeriwidin' o'zinshe jolı bar. Bunda realistlik, romantikalıq, mifologiyalıq sıpatlar bir-biri menen birigip ketip, shayır ideyasın jariqqa shıg'arıwg'a xızmet etedi.⁴²

Eger biz usı pikirlerdi J.İzbasqanovtıń "Saylandı shıg'armaları" (bir tomlıq, No'kis, "Qaraqalpaqstan", 2000.) menen salıstırıp qarasaq, olar shınlıqqa say, orınlı aytilg'an.

Al T.Ma'mbetniyazovtıń talantlı shayırlar T.Sa'rsenbaev,⁴³ N.To'reshovalar⁴⁴ do'retiwshiligine arnalg'an a'debiy sinshılıq portret-maqalalarında usı qa'lem iyelerinin' a'debiy do'retiwshilik tulg'aları jeterli da'rejedegi poeziyalıq tekst misalları menen ashılq'an.

T.Ma'mbetniyazov "Qosıqları kewillerdi terbeydi" tvorchestvolıq portretinde shayır N.To'reshovanın' poeziyası h'aqqında ken' tu'rde so'z etedi. Avtor, bul portrette shayır tvorchestvosının' rawajlanıw evolyutsiyasını durıs ko'rsetip bere alg'an.

Onn' J.Dilmuratovtıń 70 jıllıg'ına baylanışlı jazılq'an tvorchestvolıq portret maqalasında⁴⁵ usınday en' jaqsı qa'siyetler bar. Avtor portretlik maqalada sinshı shayır tvorchestvosın shag'ın tu'rde ju'da' durıs h'a'm ta'sirli, oy salarlıqtay etip sıpatlap bere alg'an. Portret maqalanın' atı da zatına say qoyılq'an. Negizinde usınday alıstan o'zine shaqırıp turatug'ın at-temalardıń o'zi sol do'retpelerdin' h'a'r ta'repleme sheberlik sırlarının' biri. Q.Sultanov ta maqalanın' atamasın tallap otırg'an shayırdın' poetikalıq qatarların' birinen alg'an.

Biz joqarıda J.Bazarbaev, K.Ma'mbetovlardın' tvorchestvolıq portret tu'rindagi do'retpelerinin' geypara esselik sıpatları h'aqqında aytqan edik. Og'an uqsas h'a'm basqashalaw o'zgesheliklerdi A'.Paxratdinovtıń xalıq shayırı Abbaz Dabilov h'aqqındag'ı esse-portretinen de⁴⁶ ko'riwimizge boladı. Maqala a'debiyatshı-ilimpazdın' balalıq jıllarınan-aq Abbaz shayırdın' qıssaxanlıq o'nerindagi sheberligin esselik usılda yadqa tu'siriwge arnalg'an. Bılayınsha qarag'anda ol jurnalistika menen publitsistikanın' u'lgisi sıyaqlı bolıp ko'rinedi. Mısalı, ataqlı shayır İ.Yusupov sinshı menen o'z gu'rrińinde "esse" tuwralı usınday pikir aytqan eken.⁴⁷ Biraq bizin' oyımızsha barlıq esselerdi de bulayınsha bir so'z benen bah'alaw qıyn. Bul pikirimizdi A'.Paxratdinovtıń Abbaz shayır h'aqqında "esse-portreti" ayqınlastırg'anday boladı. Sebebi onda xalıq shayırının' qıssaxanlıq o'neri konkret syujet detallar, janlı h'a'reketler, dialoglar h'a'm jetkilikli fakt ja'ne a'debiy tekstlik materiallar menen tiykarlı tu'rde ashılq'an. "Esse"ni yadqa tu'siriw waqıyaları negizine qurılса da, bunda Abbazdın' qıssaxanlıq sheberligin a'debiy estetikalıq jaqtan bah'alaw anıq sezilip tur.

Sonlıqtan usıg'an uqsas do'retpelerdi a'debiy sinnın' janrlıq ko'p tu'rılıginiń bir ko'rinisi "esse-portret" dep esaplasa boladı.

Jeke shayırlar h'aqqındag'ı do'retiwshilik portretler bazda olardıń poeziya sinnın' belgili bir mashqalaların', ayırım ma'selelerinin' a'tirapına da qurılıwı mu'mkin. Bunday maqalalardı "problemalıq portretler" yamasa sha'rtlı tu'rde "portret-shtrixlar" dep ataydı. Mısalı, Ayapbergen,⁴⁸ Abbaz shayırlar⁴⁹ h'a'm T.Ma'muratov⁵⁰ h'aqqındag'ı ja'riyalang'an maqalalar usınday sıpatqa iye. Olardan birinde talant iyesinin' filosofiyalıq ko'zqarası, sotsiologiyalıq ma'selesinin', ekinshisinde shayır tilinin' shireliliği, sheberligi, u'shinshisinde shayır do'retiwshiliginiń tematikalıq bag'dardag'ı o'zgesheligi u'yrenilip, ulıwma a'debiy sin portret do'retiwdi ja'ne de tu'rlandıredi. Olardıń mazmunın konkret tallap otırmay-aq, a'l'bette, bul da a'debiy sındag'ı unamlı qubılıs bolıp tabıladı. Sebebi ol a'debiy sındı belgili bir qatıp qalg'an tar keste, tar qalıptan qutqarıp, onnıń tu'rleniwine, konkretlikke, az da bolsa jan'alıqqa qaray baslaydı.

Geypara a'debiy sin portretler geyde belgili bir u'lken-u'lken qospalı, ko'plegen janrlardı o'z ishine qamtıytug'ın talant iyelerinin' tek g'ana poeziyag'a, shayırshılıqqa tiyisli ta'repin alıp so'z etiwı mu'mkin. Mısalı, ko'pshilik oqıwshı qa'wimi Sh.Seytovtı u'lken h'a'm talantlı prozashı sıpatında tanıydı. Onnıń poeziyasındag'ı jan'ashılıq h'a'm ideyalıq batılıq, tematikalıq ko'ptu'rlik, formalıq izlenislerdi a'piwayı oqıwshılar g'ana emes, al son'g'ı jas a'wladlar bile bermewine ko'p sebepler bar. J.Esenovtıń maqalası usı maqsetlerdi h'a'm olardı ashıp beriwge tu'rkti salg'anı menen unamlı.

XX a'sirdegi qaraqalpaq poeziyasında o'zine ılayıq salmaqılı ornı bar shayır M.Seytniyazovtı shınında da "Shınlıqtı shın'lag'an shayır"⁵¹ yamasa "Oyshıl h'a'm h'aqıyqatshıl shayır"⁵² dep ataw usı dara tulg'anın' du'nyataniwshılıg'ı menen onnıń tvorchestvolıq psixologiyasına, poetikalıq stiline, jeke a'dep-ikramlıq minez-qulıq belgilerine de ju'da' tuwrı keledi.

90-jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiy sinnında sotsial a'dep-ikramlıq h'a'm a'debiy tvorchestvolıq ma'selelerdin' de ortag'a qoyılıwı bizin' milliy a'debiy estetikalıq oyımız benen ulıwma xalqımızdın' ko'rkemlik h'a'm ilimiy teoriyalıq du'nya taniwshılıq da'rejesin mazmun h'a'm formalar jag'ınan, poetikalıq stiller ko'zqarasınan ja'ne de biyiklerge qaray ko'terip kiyatır. Lekin geyde jan'alıg'ı joq, ko'pshiliktin' sezimlerin selt etkize de almaytug'ın

⁴² Нуржанов П. "Лирика-мениң өмірім, пүтін барлығым". "Устаз", 2000, 12-октябрь.

⁴³ Мәмбетниязов Т. Шайыр шабыўылға шықса... "Әмиўдәрья", 1990, №7, 104-109 бб.

⁴⁴ Мәмбетниязов Т. Қосықлары кеўилерди тербейди. "Әмиўдәрья", 1998, №5, 83-91 бб.

⁴⁵ Султанов Қ. "Айдың көлде уштың ғаз болып..." "Әмиўдәрья", 1998, №

⁴⁶ Пахратдинов Ә. Аббаздың алтын ғәзийнеси. "Әмиўдәрья", 1991, №2, 103-111 бб.

⁴⁷ Шайыр менен сәўбет. "Қарақалпақстан жаслары", 2002, 24-ноябрь.

⁴⁸ Байниязов Қ. Аяпберген шайыр атеист болған ба? "Әмиўдәрья", 1990, №7, 102-103 бб.

⁴⁹ Есенов Ж. Тилинен пал таман шайыр. "Еркин Қарақалпақстан", 1998, 25-август.

⁵⁰ Ешниязова Ә. Төлепберген Мәтмуратовтың Ана-Ұятан темасын ашыудағы шайырлық өзгешелігі. "Әмиўдәрья", 1995, №7-9, 111-112 бб.

⁵¹ Пиржанов С. Шынлықты шынлаған шайыр. "Совет Қарақалпақстаны", 1991, 14-февраль.

⁵² Есенов Ж. Ойшыл хәм хақықатшыл шайыр. "Еркин Қарақалпақстан", 1995, 21-январь.

портрет типіндегі жу'да' қысқа мақалалар ямаса ұсығ'ан ұқсас на'рселерді жиі ұшыратамыз. Анығ'ирағ'ы жас илимпазлар D.Paxratdinovtin' "I.Yusupov-a'sirimizdin' klassik shayırı" ("A'miwda'rya", 1999, №4, 58-59 bb.), I.Pirnazarovtin' "A'bdiqadir shayırdın' do'retiwshiligi tuwralı jan'a ko'zqaraslar" ("A'miwda'rya", 2000, №2, 99-100 bb.) атл мақалаларында ұсындай кемшіліктер у'стем.

Ba'lkim, bunday tek g'ana faktologiyalıq akademiyalıq basılıм-jurnallar ushın ma'lim da'rejede kerek shıg'ar. Degen menen belgili, ataqlı shayırlar tuwralı burınnan ma'lim faktlerді qaytalawdın' ne za'ru'rligi bar?! Tilekke qarsı bunday кемшіліктер, jan'alıqtın' yamasa a'debiy sinshılıq, a'debiy ilimiy tallawdın' jetispewshiligi ta'jiriybeli sinshı T.Ma'betniyazovtin' "Xalıqtın' so'yler tiline aylang'an shayır" ("Erkin Qaraqalpaqstan", 16-iyul, 1998) degen maqalasına da ta'n. Onda A.Dabilovtin' 100 jıllıq yubileyine arnalıp g'ana jazılğ'an mapazbazlıq anıq sezilip tur. Portretlik maqalada burın bizge mektep sabaqlıqları арқалы da ma'lim faktlerdin' g'ana qaytalanıwı ko'pshilikti qanaatlandırmaydı.

Joqarıdag'ı ko'pshilik a'debiy sin portretlik do'retpeler shayırlarımızdın' belgili sa'nelik merelerine, sonday-aq bazılarının' belgili bir sıyıqlarǵ'a usınılwına baylanıslı jazılğ'an. Sol sebepli olardıń barlıǵı da, derlik, obektiv yamasa initsiativalı sin emes, al bastan aqırına maqtaw xarakterine qurıladı. Bul a'debiy sinnin' bir ta'replemeliligine alıp kelmekte.

A'llette ko'rkem a'debiy protsessı h'a'reketke keltiriwshi baslı ku'sh-bul jeke do'retiwshilik iyeleri, jeke jazıwshi-shayırlar, dramaturgler h'a'm a'debiyatshı-sınshılar bolıp esaplanadı. A'debiyat, a'debiy da'wirler mudamı bir qansha jeke do'retiwshi ku'shlerdin' jedel h'a'reketi арқалы ju'zege shıǵıp alg'a talpınadı, rawajlanıw shın'larına qaray qanat qomlaydı.

Haqıyqatında XX a'sirdegi qaraqalpaq a'debiyatında poeziya menen qatar, proza h'a'm dramaturgiya tarawları da rawajlanıwın dawam etti. 90-jıllardag'ı a'debiy sırda, olardıń da do'retiwshi wa'killeri qa'lemge iliniwi orınlı na'rse. Solardan ko'rsetilgen waqıt ishinde prozashılardan Sh.Aytmatov, T.Qayıpbergenov, J.Saparov, K.Ma'mbetov, A.A'liev, G.Esemuratova, O'.Xojaniyazov, dramaturg-jazıwshılardan J.Aymurzaev, S.Xojaniyazov, T.Allanazarov, a'debiyatshı-sınshılardan N.Da'wqaraev, M.Nurmuh'ammedov, S.Axmetov, tvorchestvosı bir neshe janrlardı da o'z ishine qamtıǵ'an S.Ma'jiytov, K.Ma'mbetov, S.Bah'adırova sıyaqlı u'lken u'lken ko'rkem so'z h'a'm ilim iyeleri a'debiy sırda o'z aldına tvorchestvolıq portret sıpatında so'z etilgen, belgili da'rejede olardıń tvorchestvolıq kebeti ko'rsetip berilgen.

XX a'sirdegi du'nya klassikasına salmaqlı u'les qosqan qırǵ'ız jazıwshısı Sh.Aytmatov h'aqqında, ataqlı jazıwshının' o'zinshelikleri yamasa onıń bizge bergen sabaqları tuwralı professorlar Q.Kamalov⁵³, Q.Sultanov⁵⁴, jazıwshi-jurnalist h'a'm ilimpaz S.Sadıqovlar⁵⁵ maqalalarında aytıladı. Bul sinshı-a'debiyatshı h'a'm alimlardın' ustaz prozashı, u'lken filosof-psixolog so'z sheberinin' o'zgeshelikleri h'aqqında do'retken miynetlerinin' h'a'r qıylıǵı, mu'mkinshiliginshе bir-birine uqsamawı qızıqlı h'a'm bah'alı.

Belgili a'debiyatshı-sınshı Q.Kamalov u'lken ustaz jazıwshı Sh.Aytmatov tuwralı pikirlerine ayrıqsha a'debiy teoriyalıq h'a'm ilimiy sotsiologiyalıq, filologiyalıq salmaq ju'klep jazǵ'an. Problemalıq portret maqalada a'debiyatshı-sınshı, ko'rkem so'z sheberi do'retken obrazlardag'ı teren' filosofiyalıq, ayrıqsha gumanistik qa'siyetlerge a'h'miyet beriwı a'debiy sırda u'lgili qa'siyet. Avtor h'a'r bir jeke-jeke do'retpeler tuwralı qısqa-qısqa, tujirimlı oyların juwmaqlastırıwlar арқалы adam, insan ta'g'dirin sa'wlelendiriw ma'selesinde u'lken jazıwshının' jarqın kelbetin bizin' ko'z aldımızǵ'a ayqın sa'wlelendire alg'an.

Sh.Aytmatov h'aqqında jaqsı pikirler aytkan a'debiyatshı sinshılardıń biri Qa'limbet Sultanov boldı. Ol o'z maqalasında qısqa bolsa da tujirimlı, jiynaqlastırılǵ'an oyları арқалы u'li ko'rkem so'z zergerinin' ulıwma bir tutas tvorchestvolıq kelbetin ko'z aldımızǵ'a keltire alamız. Mısalı: "A'debiy qah'arman h'aqqında buring'ı qatıp qalǵ'an rejelerdi durıs jolǵ'a salǵ'an M.A'wezov, M.Aybek, T.Qayıpbergenov, a'sirese, Sh.Aytmatov bolıp esaplanadı"⁵⁶.

Ilimpaz h'a'm jazıwshı S.Sadıqov o'z maqalasında negizinen Sh.Aytmatovtin' "Ja'miyla" povestinin' a'tırıpında pikir ju'ritedi. Sonın' menen birge ol jazıwshının' ulıwma tutas kelbeti tuwralı fakt h'a'm pikirlerin de keltirgenlikten bul maqala retsenziyalıq shen'berden shıǵıp, a'debiy sinshılıq portretlik do'retpe sıpatına iye bolǵ'an.

90-jıllardag'ı gazeta-jurnal betlerinde ja'riyalang'an a'debiy sinshılıq portret do'retpeler ishinde Q.Kamalovtin' u'lken jazıwshı-prozashı T.Qayıpbergenovtin' do'retiwshilik tulgasına arnalǵ'an miynet⁵⁷ diqqatqa ılayıq. Ol qısqasha bolıwına qaramastan XX a'sir prozamızdag'ı "Ka'rwın bası"nın⁵⁸ dara kelbetin qaraqalpaq prozasının' rawajlanıw jolı menen g'ana emes, al Orta Aziya a'debiyatları menen, o'mir, ja'miyetlik da'wirlerdin' o'z-ara almasıw protsessleri menen de tig'ız baylanıstırıp h'a'm salıstırıp asha biliwi menen bah'alı. A'debiyatshı sinshının' izleniwshiligi, teoriyalıq sawatlılıǵı, ta'jiriybeliligi jazıwshının' do'retiwshilik evolyutsiyası, jeke do'retpeleri h'aqqında aytqan pikirlerinde ayqın ko'rinedi.

90-jıllardag'ı do'retilgen ko'plegen portretlik do'retpeler G.Esemuratovannın' tvorchestvosına tiyisli. Jazıwshı G'.Seytnazarov⁵⁹, professor J.Qayırbayev⁶⁰ belgili a'debiyatshı-jazıwshı S.Bah'adırova⁶¹ h'a'm solardıń izine ergen son'g'ı buwın a'debiyatshı-sınshılar M.Bekbergenova⁶², Zıyada Bekbergenova⁶³, S.Ba'wetdinovalar⁶⁴

⁵³ Камалов Қ. Ш. Айтматов дәретіушилигинде адам тәғдири. "Әмиўдәрья", 2000, №5, 84-85 бб.

⁵⁴ Султанов Қ. Шеберликтің жалыны. "Әмиўдәрья", 1998, №6, 105-107 бб.

⁵⁵ Садықов С. Жаслық хәмм мухаббат жыршысы. "Қарақалпақстан жаслары", 1998, 24-декабрь.

⁵⁶ Султанов Қ. Шеберликтің жалыны. "Әмиўдәрья", 1998, №6, 105-107 бб.

⁵⁷ Камалов Қ. Жазыўшы дәретіушилигиниң өзгешелиги хақында. "Еркин Қарақалпақстан", 1998, 19-октябрь.

⁵⁸ Камалов Қ. Қарўан басы. Нөкис, "Қарақалпақстан", 1983.

⁵⁹ Сейтнзаров Ғ. Қарызларыңды өтеп үлгер, Гүлайша! "Әмиўдәрья", 1990, №7, 110-111 бб.

⁶⁰ Қайырбаев Ж., Есболғанов Ж. Г. Есемуратованы повестлерин оқығанда... "Қарақалпақстан жаслары", 1997, 30-январь.

⁶¹ Бахадырова С. Жазыўшы Г. Есемуратова 60 жаста. "Жас Ленинши", 1990, 10-апрель.

⁶² Бекбергенова М. Турмыс шынлығын сүўрелеген көркем сөз шебері. "Әмиўдәрья", 2000, №3, 46-47 бб.

h'ayal-qız jazıwshılardıń biri Gu'laysha Esemuratova tuwralı jaqsı pikirler ja'riyalang'an. Olardan jazıwshı G'.Seytnazarov o'z qa'lemlesinin' o'zgesheliklerin' ko'rsetiwshi waqıya-detallardan utımlı paydalanadı, faktlik misallardı da orınlı keltiredi.

Sunday-aq bul a'debiyat janku'yerlerinin' durıs aytqanıday G.Esemuratova "...qah'armanlarınan' ishki sezimlerin ta'biyat ko'rınisleri menen sheber baylanıstıradı h'a'm adamlarınan' keskin kelbetin jasawda o'zine ta'n ayırıqshılıqları menen ko'zge taslanadı"⁶⁵. Bul M.Bekbergenovanın' "Jazıwshının' ...povestleri teren' sotsiallıq ma'nige iye ku'shli shig'armalar"⁶⁶, -degen pikirleri menen ushlasadı. M.Bekbergenovanın' jazıwshı tulg'asına arnalg'an maqalasında onın' pu'tkil tvorchestvosın basqa da xalıqlar a'debiyatı h'a'm milliy a'debiyatımızdın' usıg'an uqsas qubılısları menen salıstırıp bah'a beriw arqalı olardıń olardıń o'zinsheliklerin' ko'rsete biliwi a'debiyatshı-sınshının' metodikalıq sheberlikke umtılwın ko'rsetip tur.

K.Ma'mbetov o'z qa'lemlesi Abat A'liev do'retiwshiligin bir tutas bah'alay kelip, onın' povestlerinin' artıqmashılıqların, a'debiyatshı dostı Q.Kamalovtın' pikirlerin keltiriw arqalı da'liylleydi.⁶⁷ A.A'liev bolsa jazıwshı X.Saparov prozasının' tariyxıylıg'ına ondag'ı faktlerdin' baylıg'ına ayırıqsha itibar bergен.⁶⁸

A'debiyatshı-sınshı Q.Sultanovtın' talantlı prozası O'.Xojaniyazov h'aqqında a'debiyat sını portretinde de onın' jurnalist-jazıwshılıq qa'bileti bay mag'lıwmatlar h'a'm jaqsı da'liyller menen ko'rsetilgen.

A'debiyatshı-sınshı J.Esenovtın' qospalı talant iyesi K.Ma'mbetovtın' eliw h'a'm alpis jıllıq merelerine arnalg'an portretlik maqalalarında⁶⁹ talantın onın' ilimiy iskerligi menen ko'rkem tvorchestvosı orınlı tu'rde qosıp alıp tallanadı. Haqıyqatında da K.Ma'mbetovtın' son'g'ı waqıtları do'retken "Hu'jdan", "Posqan el", "Bozataw", "Tu'rktan" atlı ko'lemli romanları menen povestlerindegi tabıslardı, a'sirese onın' iri tariyxıy do'retpelerindegi tariyxıy ko'rkem ashılıqlardı talant iyesinin' tvorchestvolıq psixologiyasına ta'n bolg'an ilimiy pikirlew menen ko'rkemlik obrazlı oydın' sintezin tu'sinbey turıp, ulıwma usı ilimpaz-jazıwshının' do'retiwshiligin tutas, tolıq bah'alaw qıyın. Sol sebepli de J.Esenov o'zinin' da'slepki maqalasın ekinshisinde ja'ne qayta islep jetilistiriw, da'slepki portrettegi o'mirbayanlıq h'a'm basqa da qurg'aq faktlerden biraz shetlep, iri tulg'alı ilimpaz-jazıwshının' tvorchestvolıq kelbetin ja'ne de anıg'ıraq ashadı.

90-jıllardag'ı qaraqalpak a'debiyat sınınnın' tvorchestvolıq (do'retiwshilik) portretlerinde prozashılar menen qatar alım-sınshılardıń da tulg'aları sa'wlelengen. Bular S.Bah'adırova, Q.Bayniyazov, J.Esenov h'a'm H.O'temuratovalardıń qa'lemine tiyisli. Olarda N.Da'wqaraev, M.Nurmuh'ammedov, S.Ah'metov, K.Xudaybergenov, J.Narimbetov sıyaqlı marh'um sinshi-a'debiyatshılardıń kelbeti tu'rlişe usıllarda, h'a'r qıylı aspektte ashıp beriledi. Sonlıqtan da bul a'debiyat sını portretlerdin' bazı birewlerinin' taza ilimiy sıpatları basım, al geyparaları ilim menen a'debiyat sınınnın' kesispesinde do'regen, ayırımları ku'shli publitsistikalıq ruwxta jazıl'g'an, ja'ne birewleri estelik-esse tu'rinde ja'riyalang'an. Atap aytqanda Q.Bayniyazov tun'g'ısh akademik tuwralı bir neshe portret maqalalar ja'riyaladı⁷⁰ h'a'm olar bir-birine uqsamawı h'a'm birinshisi ekinshisin ta'kirarlamawı menen bah'alı. Sunday-aq xalqımızdın' a'debiyat iliminin' tun'g'ısh u'lken tarlanı N.Da'wqaraevtın' tvorchestvolıq kelbetine arnalg'an S.Bah'adırova⁷¹, Q.Bayniyazov⁷², J.Esenov⁷³lardın' maqalaları h'a'r qıylı waqıtları bir gazetanın' betlerinde ja'riyalandı. Biraq olar bir-birin ta'kirarlamaydı h'a'm jazılıw stili jag'ınan da daralanıp, o'zgeshelenip turadı. Atap ko'rsetkende olardan S.Bah'adırova ko'birek ilimiy publitsistikalıq stilge su'yense, al Q.Bayniyazov o'z jan'alıqların tariyxıy taza arxivlik h'u'jjetlerge tiykarlaydı. J.Esenov ilimpaz a'debiyatshı ayırıqsha ilimiy-teoriyalıq bag'ıtta so'z etip, onın' ilimiy sistemasında g'ı izertlew usılın teren' ashıp ko'rsetiwge ayırıqsha kewil bo'ledi. Q.Bayniyazov o'zinin' akademik M.Nurmuh'ammedov tuwralı balalar gazetasında g'ı ja'riyalang'an maqalasında jas o'spirimlerin' tu'sinik du'nyasın, xabarları h'a'm oy-pikirlerdi qabıllaw o'zgesheliklerin' esapqa alıp alımın o'mir jolına baylanıslı qızıqlı faktlerdi keltiredi. Sunday-aq onın' "Tan' qalarlıq talant" do'retpesi de faktlerge baylıg'ı menen dıqqatı o'zine qaratadı.

Usınday qa'siyetlerge bola alım sinshi ta'repinen N.Da'wqaraev, S.Ma'jiytov, M.Nurmuh'ammedovlardın' jarqın kelbeti sheber jaratıladı.

A'debiyatshı-sınshı, belgili ilimpazlardın' biri S.Bah'adırova da ataqlı alım-a'debiyatshı N.Da'wqaraevtın' ilim maydanında g'ı o'shpes, sawlatlı tulg'asın da'stu'riy stilde anıq, naqma-naq tu'rde anıq ashadı.⁷⁴ Al, sinshi-a'debiyatshı J.Esenov o'z izleniwshilikleri na'tiyjesinde a'debiyat sinshılıq portret do'retiwde h'a'r qıylı usıllardı qollanadı. Ol akademik M.Nurmuh'ammedovtın' o'zine de h'a'r qıylı tamannan a'debiyat-sınshılıq, ilimiy qatnas jasap, ga'de a'debiyatshı-alım kelbetin ilimiy-publitsistikalıq, akademiyalıq stilge jaqın usılda ashıp bergisi kelse,⁷⁵ al ja'ne bir do'retpesinde alım tulg'asın "estelik-esse" tu'rinde so'z etip, onın' tvorchestvolıq, minez-qulıq h'a'm ulıwma insaniylik ruwxıy sıpatların da sa'wlelendire alg'an.

⁶³ Бекбергенова З. Жаслықтан жетілген талант. "Қарақалпақстан жаслары", 2000, 23-март.

⁶⁴ Бәйетдинова З. Жазыушы шығармаларында дәуір шынылығы. "Еркін Қарақалпақстан", 2000, 22-июнь.

⁶⁵ "Қарақалпақстан жаслары", 1997, 30-январь.

⁶⁶ Бекбергенова М. Турмыс шынығын сүйрелеген көркем сөз шебері. "Әмиўдәрья", 2000, №3, 46-бет.

⁶⁷ Мәмбетов К. Мийнеткеш жазыушы. "Әмиўдәрья", 1990, №11, 118-122 бб.

⁶⁸ Әлиев А. Узақ бахытлы өмір. "Еркін Қарақалпақстан", 1999, 29-июль.

⁶⁹ Есенов Ж. Әдебиятымыздың мийнеткеші. "Еркін Қарақалпақстан", 1990, 15-май. Ири тулғалы илимпаз-жазыушы. "Еркін Қарақалпақстан", 2000, 29-апрель.

⁷⁰ Байниязов Қ. Академиктің өмір жолы. "Жеткіншек", 1989, 22-апрель; Академиктің ураны. "Совет Қарақалпақстаны", 1990, 6-январь; Таң қаларлық талант. "Әмиўдәрья", 2000, №2, 43-45 бб.

⁷¹ Бахадырова С. Әдебияттануы илиминің атасы. "Еркін Қарақалпақстан", 1995, 14-январь.

⁷² Байниязов Қ. Мен Саркөзде туыпқанман. "Еркін Қарақалпақстан", 1995, 2-май.

⁷³ Есенов Ж. Илимпаздың изертлеу ұсылы хақында. "Еркін Қарақалпақстан", 1995, 7-февраль.

⁷⁴ Бахадырова С. Әдебияттануы илиминің атасы...

⁷⁵ Есенов Ж. Академик-критик. "Жас Ленинші", 1990, январь; Академик-сыншы. "Еркін Қарақалпақстан", 1995, 7-январь; Туңғыш академикті есеп... "Еркін Қарақалпақстан", 1999, 25-сентябрь; Тунгич академикни эслаб. "Аму тонги", 2000, 27-февраль.

Сінші J.Esenov илим h'a'm сін майданındaг'ı о'з устазları S.Axmetov, J.Narimbetov⁷⁶, K.Xudaybergenov⁷⁷ h'aqında a'debiy-sınshılıq портретlerinde de bir neshe ta'sirli usıl h'a'm жанrlıq-stillik ko'p tu'rılıкті ko'rsetedi. Avtor bir портретlik маqалasın ko'birek илимий-академиялық usılda jazsa, al sol сінші, a'debiyatshı ilimpaz S.Axmetov h'aqındaг'ı маqалasın K.Ma'mbetov penen dialog⁷⁸ tu'rinde qurılг'an. Ol о'з ustazı S.Axmetov tuwralı bir neshe "estelik-esseler" de ja'riyalap, onın' do'retiwshilik, илимий h'a'm сінshılıq kelbetine, ulıwma insaniyılıq sıpatlarına joqarı bah'a beredi.

Jas сінshılardıń, a'debiyat ilimindegi jan'a talqın wa'killerinin' biri H.O'temuratovanın' a'debiyatın' basqa da ma'seleleri h'a'm prozasındaг'ı sıyaqlı S.Bah'adrovanın' do'retiwshiligine arналg'an miynetinde de sında jan'alıqqa umtılw, ayırıqsha bir pafos anıq seziledi.⁷⁹ Onda alımnın' "Folklor i karakalpakskeya proza" degen miyneti tallansa da, al maqalada onın' ulıwma tvorchestvosına tiyisli faktler de orınlı keltiriledi.

S.Sadıqovtın' сінші J.Narimbetov h'aqındaг'ı портретlik маqалasındaг'ı pikirler ele jarlı bolıw menen birge, faktler tek g'ana qurg'aq xabarlawg'a qurılıp, a'debiyatshının' birde-bir miyneti qısqa bolsa da tallanbag'an. Al, J.Esenovtın' usı сінші h'aqında портретinde orınlı tu'rde onın' saldamlı miyneti "Karakalpakskey roman" (Tashkent, 1974) durıs tallap⁸⁰ o'tilip, basqa da miynetlerine sholıw berilip, J.Narimbetovtın' ilimpaz-sınshılıq kelbeti jeterli ashılг'an.

Jas сінші Z.Bekbergenovanın' poeziya сінshısı T.Ma'mbetniyazovtın' do'retiwshilik tulg'asına arналg'an сінshılıq портрет маqалasında a'debiyatshının' xızmetlerin ko'rsetiwshi faktlerdi qurg'aq bayanlaw, kitaplarına, toplamlarına berilgen ta'sirsiz annotatsiyalar basım.⁸¹ Ol akademiyalıq илимий ko'zqaraslardan durıs bolsa da, ol maqala a'debiy sın da'rejesine ko'terile almag'an. Al, Z.Bekbergenovanın' shayır I.Yusupovtın' a'debiy сінshılıq kelbetine arналg'an maqalası⁸² biraz ta'sirli shıqqan, a'debiyatımız ushın jan'a a'debiy илимий sistemag'a qurılг'an. Ol tap usı bag'ıtta J.Esenovtın' de shayırdın' a'debiy сінshılıq do'retiwshiligine arналg'an pikirlerin⁸³ qaytalamay o'z oyların durıs ortag'a salг'an.

Son'g'ı da'wirde anaw yaki minaw so'z sheberinin' a'debiy сінshılıq ko'zqarasların da tallap bah'a beriw arqalı olardıń do'retiwshilik tulg'aların ja'ne de tolıg'ıraq ashıw da'stu'rge aylandı. Usınday a'debiy estetikalıq-sınshılıq bag'darda сіннің izertlewshisi sıpatında da J.Esenov bir neshe miynetler ja'riyalap⁸⁴, Abaydın⁸⁵, Aybektin⁸⁶, T.Qayıpbergenovtın⁸⁷, Sh.Aytmatovtın⁸⁸, M.A'wezovtın⁸⁹, S.Muqanovtın⁹⁰ a'debiy илимий ko'zqaraslarına qısqasha tallawlar jasaydı. Jeke "jazıwshi-sınshı"larg'a arналg'an bul miynetlerdi belgili bir a'debiy teoriyalıq problemag'a arналg'an "maqalalar tsikli" dep ataw mu'mkin. Du'rkinde (tsiklde) "jazıwshi-sınshı"lıq yamasa "shayırsınshılıq" do'retiwshilik o'zgeshelikleri ashıp berilip, sol arqalı usı a'jayıp talantlı qa'lem iyelerinin' tulg'aları jaratılıp, olardıń ruwxıy du'nyası h'a'm teren' tvorchestvolıq psixologiyasın ashıwshı ja'ne bir gılt tabılг'anday seziledi. "Jazıwshi-sınshı"lıq do'retiwshilik sıpat a'meliy ta'repten bizin' a'debiyatımız ushın janalıq bolmasa da, al ol bizi milliy a'debiyat ilimi h'a'm a'debiy сіннің o'zi ushın jan'a tiptegi ko'zqaras. Ol ele durıs bag'ıtqa tu'sip, jeterli sistemalastrılmag'an.

Qaraqalpaq milliy ko'rkem prozasının h'a'm du'nya a'debiyatının' u'lken wa'killerinin', sonday-aq сінші-a'debiyatshılardıń do'retiwshilik tulg'alarına arналg'an miynetlerdin' de derlik barlıg'ı belgili bir sebep h'a'm yubileylik merekege baylanıslı jazılг'an. Sonlıqtan da olardıń basım ko'pshiliginde ta'repi jetiskenlikler menen tabıslar aytıılıp, olarda publitsistikalıq sıpatlar basım. Degen menen bularda shayırlar h'aqındaг'ı портретlerde a'debiy сіннің qırag'ılıg'ı menen obektivligi ko'rinedi. Jazıwshı G'.Seytnazarov o'z qa'lemlesi G.Esemuratovanın' geypara kemshiliklerin tvorchestvolıq ma'sla'h'a't retinde ko'rsete bilgen. Sonday-aq, J.Qayırbayev h'a'm J.Esbołg'anolvar da usı bag'ıtta qatnas jasap, jazıwshının' geypara povest h'a'm gu'rın'lerin' kemshiliklerin durıs aytqan. Сінші Q.Sultanov O'.Xojaniyazovtın' povestlerinde erkin h'a'm biyg'a'rez muh'abbat seziminin' orınsız tu'rde o'ndiriske "baylap qoyılг'anın durıs eskertken. J.Esenov akademik-sınshı .Nurmuh'ammedovtın' proza tuwralı monografiyalarında qaraqalpaq prozasının' do'retpelerin orınlı-orınsız dizip qaldırmay tallay beriw, olardıń uzaq syujetlik mazmunın ayta beriw sıyaqlı bir ta'replemeliklerdi sıpayı, ma'deniyatlı tu'rde aytadı. Al ol о'з ustazı S.Axmetovtın' bir waqıtları da'wir ideologiyasının' aqıbetinen de, ba'lkim, geypara shayırlardı (M.Seytniyazov, T.Ma'tmuratov) nadurıs sinag'anlıg'ın estelik-esse janrının' talaplarına ılayıq syujetlik waqıyalar menen ashıp ko'rsetip, sol kemshiliklerin сінshının' o'zi de moyınlap du'zetkenin aytadı. Usı arqalı ustaz сінshıdаг'ı ken' ko'kireklik, ma'rtlik, saldamlı aql-parasattı, o'z-o'zine sın ko'zqarastı da belgilep beredi.

Ulıwma alg'anda 90-jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiy sını tvorchestvolıq портретler do'retiw, bul tarawda da ko'p tu'rılık, ko'p formalılıqqa umtılw arqalı sın ma'deniyatın, onın' poetikasın jetilistiriw jolında h'a'reket etti.

Qaraqalpaq prozası 90-jıllardag'ı qaraqalpaq a'debiy сіннің bir qansha retsenziyalıq, a'debiy sholıw, problemalıq (mashqalalıq) teoriyalıq sıpatqa iye maqalalarında ayırım soraw-juwap h'a'm anketalarında, geypara

⁷⁶ Есенов Ж. Танылған сыншы-әдебиетші. "Қарақалпақстан жаслары", 1997, 17-апрель.

⁷⁷ Есенов Ж. Ол хақықат сыншы болды. "Қарақалпақстан жаслары", 2000, 10-август.

⁷⁸ Есенов Ж., Мәмбетов К. Зәбердес критик, белгилі илмпаз. "Әміўдәрйя", 1988, №12; Есенов Ж., Мәмбетов К. Әдил хәм талапшаң сыншы. "Профессор С.Ахметов. "Билим", 1998.

⁷⁹ Өтемуратова Х. Қарақалпақ илиминің Тумарисы. "Жас Ленинши", 1991, 21-февраль.

⁸⁰ Есенов Ж. Танылған сыншы-әдебиетші. "Қарақалпақстан жаслары", 1997, 17-апрель.

⁸¹ Бекбергенова З. Белгилі поэзия сыншысы. "Устаз", 2000, 9-ноябрь.

⁸² Ибрайым Юсупов - әдебиет сыншысы. "Әміўдәрйя", 1999, №5-6, 55-57 бб.

⁸³ Есенов Ж. Шайырдың әдебий эстетикалық талғамы. "Еркин Қарақалпақстан", 1999, 26-январь.

⁸⁴ Есенов Ж. Жазыушылардың әдебий сын дәрегіушилиги. "Әміўдәрйя", 1998, №1-2, 59-62 бб.

⁸⁵ Есенов Ж. Шайырдың әдебий сын көзқарастары. "Қарақалпақстан жаслары", 1995, 16-май.

⁸⁶ Есенов Ж. Әжайып инсан, жазыушы хәм алым. "Еркин Қарақалпақстан", 1995, 11-февраль.

⁸⁷ Есенов Ж. Жазыушының әдебий эстетикалық ойлары. "Қарақалпақстан жаслары", 1999, 29-апрель.

⁸⁸ Есенов Ж. Жазыушының әдебий арзыулары. "Еркин Қарақалпақстан", 2003, 13-декабрь.

⁸⁹ Есенов Ж. Академик-жазыушы Абай хақында. "Еркин Қарақалпақстан", 1995, 1-апрель.

⁹⁰ Есенов Ж. Академик-жазыушының сыншылық ойлары. "Еркин Қарақалпақстан", 2000, 23-ноябрь.

qarama-qarsı pikirge iye a'debiy sın miynetlerde de h'a'r ta'repleme so'z etiledi. A'debiy sınınnıń obektine, prozamızdın en u'lken wa'kili T.Qayıpbergenovtan baslap, Sh.Seytov, K.Ma'mbetov, X.Seytov, J.Saparov, M.Seytniyazov, A.Sadıqov, A.Sultanov, A.A'bdiev, J.A'bdireymov, H.O'temuratova h't.b. proza do'retiwshilerdin bir neshe do'retpeleri alınıdı. Olar san h'a'm sapa jag'ınan h'a'r qıylı.

Jazıwshı T.Qayıpbergenovtın "Qaraqalpaq da'stanı" trilogiyası h'aqqında sol 90-jıllardıń o'zinde birtalay a'debiy sın miynetler ja'riyalandı. Olardan u'lken qa'lem iyesi A.Aripov, Moskvalı sınıshı A.İzyumskiy, M.Tursumuratov, jazıwshı h'a'm shayır, sınıshı da U.Pirjanov, jas qa'lem iyelerinin biri A.A'bdimuratovlar bir qansha miynetler ja'riyalag'an.

Sınıshı H.O'temuratovanın bunnan basqa da gu'rrińler,⁹¹ XX a'sirdegi qaraqalpaq romanına arnalg'an⁹² maqalalarında da anıqlılıq da'l faktler de jetispeydi. Bul kemshilikler ta'jiriybeli sınıshı Q.Sultanovtın ulıwma prozag'a arnalg'an maqalasına da ta'n. Onda J.A'bdireymov, K.Musaev, A'.Qudabaevtın povestleri ju'da sayız h'a'm qısqa, ta'sirsiz tallanadı. Bunday maqalalar a'debiy protsess, ko'pshilik oqıwshılar ushın da h'esh bir payda keltirmeydi.⁹³

Jas sınıshı H.O'temuratovanın proza h'aqqındag'ı qısqa sholiw maqalası sa'tli shıqqan. Onda Sh.Seytovtın "Xalqabad", A.Xalmuratovtın "Ta'g'dirles", S.İsmaylovtn "Ju'rek galaktikası" do'retpelerin qısqa h'a'm ta'sirli, anıq tallap, Sh.Seytov do'retpeşinin altı tu'rli o'zgesheligin ulıwmalastırıp beredi. A.Xalmuratov, S.İsmaylovtn fantastikalıq do'retpeleri h'aqqında da batıl, durıs pikir aytadı, gu'rrińlerdin janr sıpatında artta qalıp atırğ'an a'meliy ma'selelerine durıs ku'yinedi. Qaraqalpaq prozasının bir tutas ulıwma ortaқ болғ'an jeti-segiz tu'rli kemshiliklerin anıq belgileydi. Mısalı: gu'rrińnin artta qalıwı, qah'armanlardın sayızlıg'ı, olardıń aldın-aq kestege (sxemag'a) qurıw, ko'rkem psixologizminin jetispewi, tildegi jarlılıq, onda individuallıqtın joq ekeni, dialektizm, ka'siplik lekiska t.b. ko'rınbewi, qah'armanlardın orınsız ko'p so'zlıligi, bunda gazeta stilinin basımılıg'ı h't.b.

S.Bah'adırova da o'zi shıg'ıp so'ylegen bayanatı negizindegi jurnalda ja'riyarag'an sholiw maqalasında Sh.Seytovtın "Xalqabad", K.Ma'mbetovtın "Hu'jdan", "Posqan el", "Bozataw" romanların bu'gingi prozamızda basım salmaqqa iye ekenligin ayrıqsha belgileydi.

Sh.Seytovtın a'debiy protsesske h'a'm oqıwshılar arasına da 90-jılları nag'ız "ot tu'sirgen" shıg'arması "Jaman shıg'anaktag'ı Aqtuba" boldı. Romannın jurnal yaqi basqa nusqaları ja'riyalanbay-aq birden tompaq kitap tu'rinde jarq ete qalıwıda ko'pshilikti oylandırmay qoymadı. Ja'riyalılıq, qayta qurıw, demokratiya samallarının lebin birden-aq teren' sezgen bul do'retpege oqıwshılar, a'debiy sın da birden tu'sinbewi de zan'lı qubılıs. Ol tuwralı da'slep oqıwshının unamsız pikiri,⁹⁴ a'debiyatshı sınıshının da jazıwshının batıllıg'ın durıs tu'sinip, onı janlı o'mir menen durıs salıstırıp bah'alay almag'an maqalası⁹⁵ ja'riyalandı. Biraq sınıshı J.Esenovtın jazıwshı pozitsiyasın tolıq quwatlaytug'ın. romandı sol jıllardag'ı o'mir, ja'miyetlik qayta jan'alanıw, a'debiy protsess, jeke jazıwshı sheberligi menen durıs ushlatura alg'an o'tkir retsenziyası basılıp shıqtı h'a'm do'retpe mektep bag'darlamaları menen sabaqlıqlarınan da tez orn aldı.

Usıg'an uqsas oylardı jazıwshı h'a'm ilimpaz S.Bah'adırova da aytqan edi.⁹⁶

Joqarıda ko'rsetilgen K.Ma'mbetovtın "Hu'jdan" romanındag'ı ja'miyettin janalanıw ruwxı, onın turmısqa jaqınlıg'ı, a'debiy qah'armanlardın prototipleri, jazıwshı sheberligi h't.b. ma'seleler a'debiyatshı A.Pirnazarovtın retsenziyasında o'z waqtında durıs ayıldı.⁹⁷ A.Pirnazarovtın bul retsenziyasında ko'rkem proza menen a'debiyattag'ı jan'alıqqa umtılıwshılıqtı janlı pafos penen qarsı alıw sezimi ayqın ko'zge taslanadı. Bul qubılıs H.O'temuratovanın K.Ma'mbetovtın "Posqan el" romanı h'aqqında jazg'an maqalasında da⁹⁸ ayrıqsha bah'alanadı.

A'debiyatshı K.Qurambaev shayır h'a'm prozashı A'.O'tepbergenovtın "Dozaq ishinde"⁹⁹, sınıshı J.Esenov jas talant iyesi A.A'bdievtin "Jin-jıpırlar uyası" romanların¹⁰⁰ ideyalıq, estetikalıq, poetikalıq o'zgesheliklerin de sezgen kemshiliklerinde durıs ko'rsetken. Sonday-aq prozashı h'a'm a'debiyatshı A.A'bdievtin S.İsmaylovtn ilimiy-fantastikalıq povest h'a'm romanı h'aqqında,¹⁰¹ A.Sultanovtın "Do'h'met" atlı h'u'jjetli romanı tuwralı a'debiy sın do'retpeleri de tabılıs shıqqan. Biraq onın ilimiy fantastikalıq proza h'aqqındag'ı maqalası¹⁰² talap da'rejesine to'men, talg'amsız h'a'm qısqa ta'sirsiz annotatsiyalarg'a qurılğ'an. Al onı "Ja'miyet h'aqıyqatlıg'ın ashıp" maqalasında M.Nizanovtın "Jat jurttag'ı jeti ku'n" povestinin yumorlıq-fantastikalıq sıpatı h'a'm negizgi problemalardıń nag'ız zamanago'yılgı, qah'arman obrazların isenimligi ju'da ta'sirli mısál-tekstler menen jaqısı ashılğ'an.¹⁰³

Belgili ustaz professorlardın biri, tilshi ilimpaz h'a'm a'debiyat janku'yeri J.Qayırbayevtın bir retsenziyasında son'g'ı jılları ju'da jaqısı tanılıp kiyatırğ'an prozashı J.A'bdireymovtın "Suwdag'ı ay sa'wlesi"

⁹¹ Отемуратова Х. Гүрринди кимлер жазады? "Еркин Қарақалпақстан", 21-январь, 1995.

⁹² Отемуратова Х. XX әсирдегі қарақалпақ романы. "Устаз", 6-январь, 2000.

⁹³ Султанов Қ. Хәзирги қарақалпақ прозасы ҳаққында. "Еркин Қарақалпақстан", 26-январь, 1999.

⁹⁴ Әбдимуратов М. Шайырлар мактап, жазыушылар датлап атырғандай. "Еркин Қарақалпақстан", 10-август, 1993.

⁹⁵ Султанов Қ. Проза ма, яки басқа ма? "Қарақалпақстан жаслары", 7-январь, 1993.

⁹⁶ Бахадырова С. Қайта қурыу хәм көркем әдебият. "Әмиўдәрйя", 1990, №9, 102-бет.

⁹⁷ Пирназаров А. Хўждан менен жазылған "Хўждан". "Еркин Қарақалпақстан", 1991, 25-январь.

⁹⁸ Отемуратова Х. Толғаудан эпопеяға. "Совет Қарақалпақстаны", 13-февраль, 1991.

⁹⁹ Құрамбаев К. Жакын өтмиштин қара дақларын әшкаралаушы роман. "Еркин Қарақалпақстан", 10-октябрь, 1993.

¹⁰⁰ Есенов Ж.-Әбдиев А. Шынлықты айтқан шығарма (диалог). "Қарақалпақстан жаслары", 9-ноябрь, 2000.

¹⁰¹ Әбдиев А. Жас жанр аяққа турып атыр. "Жас Ленинши", 16-июль, 1991; Әбдиев А. Жазыушының үлкен жанрдағы биринши тәжирийбеси. "Қарақалпақстан жаслары", 6-февраль, 1997.

¹⁰² Әбдиев А. Қарақалпақ илимий фантастикасында экология машкаласы. "Әмиўдәрйя", 1994, №10-12, 99-100 бб.

¹⁰³ Әбдиев А. Жәмиет ҳақыйқатлығын ашып... "Қарақалпақстан жаслары", 13-июль, 1995.

povesti ayırıqsha bir estetikalıq talg'am menen tallang'an.¹⁰⁴ Tap usı povest ta'jiriybeli sinshılardıń bir marh'um Q.Sultanovtıń maqalasında da¹⁰⁵ unamlı bah'alang'an edi.

Shıg'armanıń syujetlik mazmunı, qurg'aq bayanlap beriw sıyaqlı kemshilik Abat A'lievtin' jazıwshı J.Saparovtıń "Sultamurat bektin' tarlanı" atlı romanına jazg'an retsenziyasına ta'n. Onda avtor jazıwshı h'a'm a'debiyatshı sıpatında da pikir ju'ritiw kerek edi.¹⁰⁶

I.O'tewlievtin' "Tasta da gu'llegen o'mir" atlı retsenziyasında A.Sadıqovtıń "Tasta da gu'lleydi..." romanıń sotsiallıq aktivligi, qah'armanlarınıń a'dalat jolındaǵı h'a'reketshen'ligi ta'sirli misallar menen qızıqlı, tartımlı tilde tallang'an. Romannan aling'an tekstlik da'liylar ju'da sapalı.

Mine, 90-jıllardag'ı a'debiy sınıımız usınday do'retpelerdin' bar ekenligin ko'pshilikke xabarlap turıwı menen o'z wazıypasın o'tep atır. Haqıyqatında, a'debiy sınıın' tiykarg'ı wazıypası a'debiy protsesstegi jan'alıqlardı ko'pshilikke xabarlaw. Sol sebepli de patriotlarsha h'a'm obektivlik penen de bul da'wirde a'debiy protsess h'aqqında K.Ma'mbetov: "Ha'zirgi a'debiyatımız tepsinip turıp qaldı degenge qosıla almayman. Jan'a izleniwshiler bar. Biraq olardı ta'n aldırıw ushın a'debiy sınıımız asıg'ıp atırg'an joq (tuwra, unamlı ma'nide-Z.A.). Ofitserlerge alıpsha shıqqansha general atag'ın berilmeytug'ını sıyaqlı jazıwshılarg'a da u'ken sın ko'z benen qaralmaqtı"¹⁰⁷-dep ko'rsetedi. Bul obektiv pikir.

G'a'rezsizlikten son'g'ı da'wirde belgili sinshı a'debiyatshı, jazıwshı-shayırlarımızdan T.Allanazarov, Q.Sultanov, Q.Kamalov, S.Allayarov, K.Qurambaev, J.Esenov, O.Sa'tbaev, B.Tursinov, I.O'tewlievtin' jan'a dramalıq shıg'armalardıń saxnalastırılıwı h'aqqında retsenziyalrı, bir neshe a'debiy sinshılıq portretler, dramaturgiyada tvorchestvolıq psixologıyanıń bazi bir ma'seleleri, dramutgiyanın' ishki geypara teoriyalıq h't.b. ma'seleler h'aqqında bir qatar maqalalar ja'riyalandı.

Usıların' ishinde S.Allayarovtıń "Ko'klen batır" dramasınıń do'rewi h'aqqında", Q.Kamalovtıń "Shah'sa'nem-G'a'ripke" berip zeyindi..." degen maqalaları ko'lemliligi, pikirleriniń teren'ligi, materiallardı ken'irek qamtıp alıwı menen, al ekinshisi bolsa teatr menen drama jan'alıg'ına avtorın' pafoslı qatnası, oy-pikirleriniń tıyanaqlılıg'ı h'a'm saldamlılıg'ı menen o'zine tartadı.

S.Allayarov belgili jazıwshı-prozashı, shayır h'a'm dramaturg M.Da'ribaev do'retiwshiliginin' izertlewshisi sıpatında¹⁰⁸ onıń "Ko'klen batır" draması boyınsha da ko'plegen materiallardı toplaı, teren' u'yrenge. Bul maqala sol materiallar tiykarında jazıl'gan bolsa kerek ...Sinshı en' aldı menen Ko'klen batır h'aqqında ko'plegen jazba h'a'm awız eki informatorlıq da'reklerdi pesadag'ı dramalıq obrazlar, syujetlik waqıyalar menen puxta salıstırıp qaraydı. Bul arqalı obrazlardın', syujetlik, detallıq momentlerdin' h'a'm dramaturgtin' tvorchestvolıq qıyalının' o'zgesheliklerin ashadı.

A'debiy sınıımızdın' jedelli janku'yerleriniń biri Q.Kamalovtıń teatr saxnasında A.Begimov h'a'm T.Allanazarovlardın' "G'a'rip-ashıq" pesasınıń qayta qoyılıwına baylanıslı sın maqalası ja'riyalandı.

Sinshın' aytıwınsha pesanın' jan'a qoyılıwında (rejısser B.Baymurzaev) "...syujetinde realistlik bag'dar kusheytilgen".¹⁰⁹ Sonday-aq sinshı pesanın' saxnalastırılıwınıń ko'rkemlik ta'replerine de o'zi teatr qa'nigesi bolmasa da biraz itibarlı pikirler aytqan, aktırlardıń atqarıwshılıq sheberligin de unamlı bah'alag'an.

90-jıllardan son' drama sınıına O.Sa'tbaev qızg'ın aralasadı. Onıń retsenziyası jas dramaturg Q.Xalmuratovtıń "Kewil ko'len'kesi" dep atalg'an jas tamashago'yler teatrında qoyıl'gan pesasına arnalg'an. Retseziyalıq maqalada pesanın' qısqaşa syujetlik mazmunı beriw arqalı Ma'jiyt degen kisinin' ruwxıy morallıq tragediyası ashıp berilgen.

Shayırdın' ja'ne bir retsenziyalıq sın pikiri "Bes ku'nlik du'nyag'a iseniw qıyın..." dep atalıp, ol Q.Ma'tmuratovtıń "Bes ku'nlik du'nya" degen dramasına arnalg'an. Retseziyada shayır-sinshın' pesag'a baylanıslı bir qansha tilek, usınısları berilgen. O.Sa'tbaev pesa konfliktin h'a'm qah'arman obrazın qaynag'an o'mir, turmıs penen teren' salıstırıp, konfliktin' isenimsizligin da'liylleydi, dramaturgke du'zetiwi kerek orınlardı ma'sla'h'a't etedi.¹¹⁰

1991-jıldan baslap No'kiste h'a'm O'zbekstan teatrlarında bir neshe ma'rtebe qoyıl'gan M.Nızanovtıń "Eki du'nyanın' a'weresi" komediyasına baylanıslı baspa so'zde K.Qurambaev h'a'm J.Esenovlardın' eki retsenziyası shıqtı. Komediyanın' teksti avtorın' jeke kitabında da ja'riyalang'an edi. Sonlıqtan da bolsa kerek bul eki a'debiyatshı da pesanın' saxnalıq ta'replerine onsha itibar bermese de, al onıń ko'rkemlik, ideyalıq ta'repine diqqat awdaradı.

Sinshılarımızdın' ko'rsetiwinshe komediyanın' tematikalıq aktualıg'ı menen birge avtor turmıstıg'ı geypara adamlardag'ı na'pisqawlıqtı, toyımsızlıqtı, paraxorlıqtı, ulıwma pasıq ruwxıy a'lamatlardı a'shkaralaw tvorchestvolıq fantaziyaadan o'nimli paydalanıp, tek g'ana, realistlik turmıs detalları emes, al "ga'de sog'an jaqınlastırın'qırıp, arttırıp h'a'm bo'rttırın'kirep, qıyalıy emes, tu's ko'riwshilik...gallyutsinatsiyalıq qubılıslar sıpatında da usıllardı bir-biri menen qarastırıp, sheber sintezlep bergen".¹¹¹

Gazetada u'ken teatrimızdın' saxnasında awdarma pesalardı qoyıw bag'darında dramaturg Ayladur Utaliev ta'repinen qazaq dramaturgi Sutanalı Balg'abaevtıń "Qıyamet erkek" spektakline baylanıslı da retseziyalıq pikiri ja'riyalandı.

¹⁰⁴ Қайырбаев Ж. "Суўдағы ай сәулеси" повести ҳаққында. "Еркин Қарақалпақстан", 29-октябрь, 1996.

¹⁰⁵ Султанов Қ. Ҳәзирги қарақалпақ прозасы ҳаққында. "Еркин Қарақалпақстан", 26-январь, 1999.

¹⁰⁶ Әлиев А. Аксақал жазыушымыдың үлкен табысы. "Қарақалпақстан жаслары", 26-сентябрь, 1996.

¹⁰⁷ Мәмбетов К. Қайта қурыу хәм көркем әдебият. "Әмийүдәрйя", 1991, №1, 88-бет.

¹⁰⁸ Аллаяров С. Мырзағалий Дәрибаевтың творчествосы. Нөкис,...

¹⁰⁹ Камалов Қ. "Шахсәнем-Ғәрипке берип зейинди". "Еркин Қарақалпақстан", 13-февраль, 1993.

¹¹⁰ Сәтбаев О. "Бес күнлик дүнья"ға исениу қыйын. "Еркин Қарақалпақстан", 30-май, 1990.

¹¹¹ Есенов Ж. Тойымсыз инсапсызларды қаралаған комедия. "Қарақалпақстан жаслары", 5-ноябрь, 1998.

En' boshisi bul a'debiy s'n da'rejesine ko'terile almay qalg'an maqalada atalg'an pesag'a a'debiy estetikaliq tallaw birotala joq dese de boladi. Avtor maqalanin' basinda o'zi menen o'zi so'ylesken, o'zi menen o'zi gu'n'engen bul du'nya, muh'abbat h'a'm insan, insan h'a'm meh'ribanliq h'aqqinda uliwma ko'p so'zlilik penen sheklengen. Ol tiptegi lirikaliq sheginis tipindegi prolog qisqa, iqsham h'a'm tallang'an do'retpege tig'iz baylanisli aniq isletilse ornili bolar edi. Al bunda ol uzinnan uzaq, maqalanin' tap yarimina shekem soziliq ketken, son'g'i ga'pler de uliwma faktologiyaliq bayanlawlar menen sheklengen. So'ytip ol o'zinin' a'debiy s'n tallaw minnetin, o'z waziypasin orinlay almag'an. Usi gazetada J.Orazimbetovanin' avtorlig'inda Sh.Bashbekovtin' "Temir qatin" spektakline baylanisli jazilg'an maqalada¹¹² da usinday kemshilik basim h'a'm ol da a'debiy yamasa teatr s'ni da'rejesine ko'terile almag'an.

Biz so'z etip otirg'an j'llar ishinde a'debiy sinimizda ataqli dramaturgler J.Aymurzaev, S.Xojaniyazovlar h'aqqinda h'a'm belgili rejiss'er, akt'er, o'ner izertlewshisi, dramaturg T.Allanazarovtin' do'retiwshiligi tuwrali B.Tursinov, T.Allanazarov, Q.Sultanovlardin' bir qansha unamli do'retiwshilik portret tipindegi maqalalari ja'riyalandi.

O'zi dramaturg h'a'm teatr, dramaturgiya qa'nigesi sipatinda T.Allanazarov o'z eske-tu'siriw formasinda jazg'an maqalasinda S.Xojaniyazovtin' dramaturglikke qosa sazandelik, rejiss'erlik, basshiliq xizmetlerin, onin' minezindeg'i awir salmaqlıqtı, bekkem shıdamdı, o'z ma'pi emes, basqalar da emes, al uliwma ja'miyet, xalıq, ma'mleket ma'pin, da'wirdin' ma'plerin birinshi oring'a qoyiwshılıq sıyaqlı en' ag'la qa'siyetlerin a'piwayı, biraq isenimli, ta'sirli faktler menen ashadı.¹¹³

O'z gezeginde ko'p sanlı jasi kishi sha'h'kirtlerinin' biri h'a'm a'debiyatshı-sınshı sipatında Q.Sultanov o'z maqalasında T.Allanazarovtin' do'retiwshilik tulg'asin ashıw ushin og'an ayırıqsha pafos berip, qızg'ınlıq endiriw maqsetinde de esselik sipatlardan da paydalanıp, portret maqalanı lirikaliq prolog-sheginis penen baslaydı.

Teatr sinshısı sipatında B.Tursinov tag'i da a'debiy jıldın' juwmag'i h'a'm drama da konflikt h'a'm kompozitsiya ma'selesine baylanisli maqalalari ja'riyalandi. Olarda, A.Utalievtin' "Ernazar Alako'z" tragediyasin, Q.Ma'tmuratovtin' "O'mirbek h'a'm tazsha", "A'keli jetimler", B.Baymurzaevtin' "Ba'ddiwa", Polat Aytmuratovtin' "Su'yinshi" pesalarin tallaw'ga tartadı. Maqalada barlıq do'retpeler de joqqa shıg'arıladi. Q.Ma'tmuratovtin' pesalarinın' kemshiliginin' baslı sebebi tuwralı: "O'mirbek h'a'm tazsha" komediyası ko'rkemlik, a'sirese, kompozitsiyalıq jaqtan pa's bolıp shıqqan. Onin' bas sebebinin' biri Q.Ma'tmuratovtin' dramaturgiya janrin teoriyalıq jaqtan bilmegenligi..."¹¹⁴ dep ko'rsetedi. Ja'ne de ol basqa bir maqalasında da Q.Ma'tmuratovtin' "Perzent" ("A'keli jetimler") pesasin tallaw waqtında da..."Q.Ma'tmuratovtin' ayanishli qa'wipli, shiyelenisken konfliktti tapqanı quwanishlı, jetiskenlik. Al sol konflikttegi gu'reslerdi kompozitsiyanın' elementlerine bag'ındıra almag'anı...dramaturgtin' drama teoriyasınan onsha xabarı joqlıg'ın bildiredi"¹¹⁵-dep jazadı.

Negizinde h'a'r qanday dramaturg te, h'a'r bir jazıwshı da teoriya boyınsha tayar qa'lip penen jazbaydı. Eger olay etse, bul do'retpeler tayar qa'lipke tu'sip keteri de so'zsiz. Turmistun' o'zi konflikt, sonin' o'zi kompozitsiya desek arızıydı. Sonlıqtan sinshının' bul pikirleri tiykarsız. Sonday-aq onin' "Ernazar Alako'z" tragediyası h'aqqında aytilg'an pikirlerinde de avtordın' idealının' a'h'miyetine tu'sinbewshilik bar.

Sonlıqtan da, belgili shayır, prozaik h'a'm dramaturgiya belsendisi K.Raxmanov uliwma usı janrdın' a'zziligin moyınlaw menen birge teatr sinshılarına o'z narazılıg'ın jasırmay bılay degen: "Men teatr kritikasına narazıman". Gazeta-jurnallar olardin' qa'te tu'siniklerin u'lken maqala etip basa bermew kerek...Tamashago'ylerge unag'an spektakller olarg'a unamaydı. Adam barmaytug'ın spektakllerdi ko'kke ko'teredi. So'ytip adamlardı shatastırıw'ga urnadı".¹¹⁶

A'l'bette, bul pikirler shınliqqa tiykarlang'an.

Uliwma 90-jıllardag'i dramaturgiya sinının' jag'dayı, usinday xarakterge iye. Olar xalqımızdın' eki teatrında biz negizge alg'an onlag'an j'llar ishinde saxnag'a qoyilg'an pesalardin' tek g'ana sanın, ko'lemin (awdarmalardı aytpay-aq) esapqa alg'anda, poeziya, proza sinına salıstırg'anda da ele talaptan to'men. Bunin' obektiv h'a'm subektiv sebepleri de bar. A'l'bette, bul saxnag'a shıqqan barlıq do'retpelerge sin pikirler ayılıwı sha'rt degendi an'latpaydı. Biraq, jaqsı, unamli do'retpeler erteli-kesh o'z bah'asin aladı.

BİBLİOGRAFIYA LIQ KO'RSETKİSH

1990-2000-jılları gazeta-jurnallarda, qosıqlar toplamında ja'riyalang'an poemalardin' bibliografiyalıq ko'rsetkishi

Qosıqlar toplamı

1. Ayimbetov Q. Aq qag'az. No'kis, A'rman gazetasının' kitapxanası, 1993, 144- bet.
2. A'bdimuratov A. "G'arrı diyxan h'aqqında a'psana" Poema- Ha'zireti diyxan, Qosıqlar toplamı. No'kis. "Qaraqalpaqstan", 2004-jıl.
3. A'metov N. Muh'abbat-jaslıq a'rmanı, No'kis "Qaraqalpaqstan" 1993.
4. Berdiev M. Haqıyqatlıq. No'kis "Qaraqalpaqstan" 1992.
5. Genjemuratov B. Oq qadalg'an ay. No'kis "Qaraqalpaqstan" 1997.
6. Dilmuratov J. Baxıt qusı. No'kis "Qaraqalpaqstan" 1997.
7. Da'wletnazarov X. Xosh qal, jaslıg'im. Nasırıy qosıqlar, poemalar. No'kis, "Qaraqalpaqstan" 1993.

¹¹² Оразымбетова Ж. "Темир қатын" хәм тамашағөй. "Еркин Қарақалпақстан", 1-май, 1990.

¹¹³ Алланазаров Т. Сазенде хәм драматург. "Совет Қарақалпақстаны", 3-ноябрь, 1990.

¹¹⁴ Турсынов Б. Драматургия-89. "Амиўдәрйя", 1990, №6, 91-бет.

¹¹⁵ Турсынов Б. Драматургиямызда конфликт хәм композиция мәселелерине. "Амиўдәрйя", 2000, №1, 90-бет.

¹¹⁶ Худайбергенов Ж.-Рахманов К. Театр, драматургия хәм тамашағөй. "Жас Ленинши", 3-апрель, 1990.

8. Ernasheva R. Silkip Qumay yan'lı o'z qanatın'da. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1996 73-99 bet.
 9. İzbasqanov J. Muxabbat lirası. Qosıqlar h'a'm poemalar. No'kis. "Qaraqalpaqstan" 1992, 138-155 bet.
 10. İzbasqanov J. Men ku'tken ku'n. No'kis "Qaraqalpaqstan" 1993.
 11. İsmetov J. Aqquqlar qosıqlar h'a'm poemalar. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1995, 29-36 bet.
 12. Karimov K. Balalıqtıg'ı ertekler. Qosıqlar, ertekler, awdarmalar, poema. No'kis "Qaraqalpaqstan", 1997, 40-bet.
 13. Qayıpnazarov B. Tan' gu'li. Lirikalıq qosıqlar h'a'm poema. No'kis, 1995.
 14. O'tepbergenov A'. Sır sandıg'ı ashılmag'an sırlı ja'h'a'n mendedur. Qosıqlar h'a'm poema. No'kis "Qaraqalpaqstan" 1994 86-bet.
 15. Pirjanov S. O'mir ag'ısları. Qosıqlar h'a'm poema. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1990, 112-bet.
 16. Pirjanov S. Balalıqtın' bir ku'ni. Qosıqlar h'a'm poema. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1992, 92-bet.
 17. Sa'tbaev O. Ay sıg'alaydı qosıqlar h'a'm poema. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1992, 56-bet.
 18. Sa'rsenbaev O'. Jan'abazar a'psanaları. Qosıqlar h'a'm poema. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1992.
 19. Sarsenbaev O'. Samanbaydın' balaları. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1990 80-bet.
 20. Sa'rsenbaev T. Da'rya menen da'rtlesiw. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1990.
 21. Sa'rsenbaev T. Qosıqlar, balladalar, poemalar. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1995.
 22. Seytov B. Ashılar du'nya. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1990.
 23. Seytmuratov T. Jetimnen jetilgenler. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1991, 96-bet.
 24. Seytov. Da'wir ag'ısı. Qosıqlar h'a'm poemalar. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1997. 112-bet.
 25. Ta'jetdinov J. Jılg'a. Qosıqlar h'a'm poema. Nokis "Qaraqalpaqstan" 1990.
 26. Ta'jibaev A. Tawlar bası dumansız bolmas. Qosıqlar h'a'm poema. Nokis "Qaraqalpaqstan", 2002.
 27. Tilewova N. Aytarım bar... Qosıqlar. Nokis "Qaraqalpaqstan", 1996, 73-bet.
 28. To'reshova N. O'zin'nen. Nokis "Qaraqalpaqstan", 1994, 41-66-bet.
- "Ömiwda'rya" jurnalında jəriyalang'an poemalar
1990-jıl.
1. İ.Yusupov. "Məmelek oy" poema. №8 30-bet.
1991-jıl
 1. Qayıpnazarov B. Lala. Poema №10.
 2. Ernazarov Q. "Debdiw" poema. №10.
 3. Mətmuratov T. "Quyash" poema №11.
1992-jıl
 1. İzbasqanov J. "Qamal" №1.
 2. To'reshova N. "Qızım-aw" №6-7.
1995-jıl
 1. O'tepbergenov Ə. "Həsiretli qanlı jol" №1,2.
 2. Qayıpnazarov B. "Altın ju'zik" №10-12.
1996-jıl
 1. To'reshova N. "Men ushın". №5-6.
 2. Embergenov S. Ashıqlıq dəpteri. №7-8.
 3. Serjanov J. Bulaq h'aqkında ballada. №7-8.
- 1998-jıl
4. Sətbəev O. "Ko'k jiyek". №1-2.
- 2000-jıl
1. Qosekeev P. Wəliy g'arrı h'aqkında ertek. №1. 84-85-bet.
 2. Serjanov J. Iqlas fontamas. №5, 45-49 bet.
 3. İmamov B. O'lip baratırğ'an jarımjan Aral h'aqqında dramalıq poema. 2001 №4, 19-21 bet.
 4. Qosekeev. Dəw, aydarh'a, jalmawız, kempir h'əm qaraqustı jen'gen bala. (ertek-poema). 2001 jıl №4. 94-97bet.
 5. Seytov X. Qos qəbir h'aqkında Fazıl qusshının' an'ızı. (poemadan u'zindi). 2002 6-9 bet.
 6. İbragimova G. Jaqsılıq et-dəryag'a tasla. 2003j. 96-97-bet.
- "Erkin Qaraqalpaqstan"
1. Genjemuratov B. Səlem, demokratiya! (metamorfoza) poemadan u'zindi. 1999.27-mart №37.
 2. To'reshova N. Tutqın. Dramalıq poema. 1993. 11-14-dekabr
 3. Qurbanbaev İ. Aral tolg'awı. 18-noyabr, 2003 №141.
 4. Qurbanbaev İ. Jan'a adam tuwıldı. 11-dekabr, 2001. №119.
- "Qaraqalpaqstan jasları"
1. Sayuaev O. Qanaat h'əm ashko'zlik h'aqkında əpsana. 1996. №32, 6-avgust.
 2. sətbəev O. Aral dərtleri. Dramalıq poema.
 3. Sətbəev O. O'mir tolg'anısları. 25-yanvar, 1996.
 4. Payzullaeva Sh. Quyash atawı nasırıy poema. 2000, 8-mart, №10.
- "Qaraqalpaqstan" jurnalı
1. Genjemuratov B. Mo'dexannın' Qıtay jipegindegi bitigi. 2000.
- "Aral" jurnalı
1. Serjanov J. Sin'lime xat. 1993. №1.46-50 bet.

1. Axmetov S. Qaraqalpaq a'debiyatı. No'kis, 1993.
2. Axmetov S., Sultanov Q. a'debiyatın. No'kis, 1987
3. Axmetov S., Paxratdinov Q., Pirnazarov A. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikası. No'kis, 1988.
4. Axmetov S. Teoriyalıq h'a'm a'debiyat kritikalıq pikirlerdin' teren'ligi ushın. "A'miwdar'ya", 1991, №7.
5. Paxratdinov A'. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikası. No'kis, 19992
6. Shamuratova Z. Qaraqalpaq a'debiyatı. No'kis, 1993.
7. Esenov J. So'z qa'diri. No'kis, 1989.
8. Esenov J., Ma'mbetov K. A'dil h'a'm talapshan' sinshı. "Professor S.Axmetov. "Bilim", 1998."
9. Esenov J. Sinshılardıń sinshısı edi. - "A'miwdar'ya", 1998, №5, 78-81 bb.
10. Esenov J. "Ha'reketkegi estetikanın" geypara ma'seleleri. "A'miwdar'ya", 1985, №8; Esenov J. A'debiyat kritikanızdın' janrlıq ko'p tu'rliligi. "A'miwdar'ya", 1988, №9.
11. Esenov J. Portret monografiyada sheberlik. "A'miwdar'ya", 2000, №2.
12. Esenov J. Sing'a a'dillik, jan'ashılıq kerek. "Erkin Qaraqalpaqstan", 14-mart, 1992.
13. Esenov J. A'debiyatın zamanago'yiligi, sheberligi ushın... "Erkin Qaraqalpaqstan", 16-yanvar, 2003.
14. Esenov J. A'debiyat u'yreniwidin' zamanago'yiligi ushın. "Erkin Qaraqalpaqstan", 27-yanvar, 1998.
15. Esenov J. A'debiyatın jan'alanıw jolında. "A'miwdar'ya", 2003, №2.
16. Sultanov Q. Jan'a da'wirdin' poeziyası. - "Qaraqalpaqstan jasları", 15-fevral, 1996.
17. Sultanov Q. O'mir tolg'anısları. "Qaraqalpaqstan jasları", 24-iyul, 1997.
18. Sultanov Q. Kewil h'a'm ju'rektin' poeziyası. "Erkin Qaraqalpaqstan", 9-fevral, 1999.
19. Paxratdinov Yu. Jaslarg'a ju'regi jaqın insan. "Qaraqalpaqstan jasları", 21-mart, 1996.
20. Esenov J. Jarılstan tuwılǵan qosıqlar. "Qaraqalpaqstan jasları", 24 aprel, 1993.
21. Bayniyazov Q. Allanı umıtpayıq. Sonda...104-bet.
22. Bekbergenova Z. Xalıq shayırının' bah'alı miyrası. "Qaraqalpaqstan jasları", 1-avgust, 1996.
23. Qalimbetov B. Shayırılıq lapız. "A'miwdar'ya", 1990, №8, 94-96 bb.
24. Qalimbetov B. Oy tolg'awına salg'anda... "A'miwdar'ya", 1991, №5, 89-94 bb.
25. Nurjanov P. Shayır seziminin' sha'mshesin izertlep... "Erkin Qaraqalpaqstan", 14-avgust, 1993.
26. Qayırbaev J. Tursınbaydın' tun'g'ish toplanı. "Qaraqalpaqstan jasları", 16-iyul, 1998.
27. Esemuratov G. Poeziyada h'u'jdannın' jırlanıwı. "Qaraqalpaqstan jasları", 1995, 23-mart.
28. Esenov J. Haqıyqatshıl, ruwlı teren' so'z marjanları ushın. "Ustaz", 13-may, 1999.
29. Axmetov S., Orazımbetov Q. A'debiyat ko'shi ma'nzillerge asıqpaqta. "Erkin Qaraqalpaqstan", 7-yanvar, 1995.
30. O'temuratova H. Sen so'nbeysen', poeziya juldızı! "Erkin Qaraqalpaqstan", 20-yanvar, 1999.
31. Genjemuratov B. Poeziya-bul ilah'iy du'nya... "A'miwdar'ya", 1991, №11, 121-125 bb.
32. Ma'mbetniyazov T. Qosıq jazıw an'sat emes. "A'miwdar'ya", 1991, №11, 118-bet.
33. Nurjanov P. Verlibr h'aqqında oylar. "A'miwdar'ya"
34. Ma'mbetniyazov T. Da'wir h'a'm a'debiyat. "Qaraqalpaqstan jasları", 8-oktyabr, 1998.
35. Bayniyazov Q. Poeziyamızda antifashistlik ideyaların' sa'weleniwi. "Qaraqalpaqstan jasları", 2-mart, 1995.
36. Bekbergenova Z. Ha'zirgi poeziyada h'a'zil-da'kke qosıqları. "Erkin Qaraqalpaqstan", 14-noyabr, 1992.
37. Bekbergenova Z. İ.Yusupovtın' "Ayaz qala" h'a'm "Tumaris" shıǵarmalarında folklorlıq syujetler... "A'miwdar'ya", 1994, №7-9, 98-99 bb.
38. Orazımbetov Q. Qosıq-quramalı qubılıs. "A'miwdar'ya", 1992, №10, 86-bet.
39. Jarımbetov Q. Erte da'wirdegi qaraqalpaq lirikası. "A'miwdar'ya", 1999, №14, 77-bet.
40. Esenov J. Jazıwshılardıń tulǵasın sheber ashayıq. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1999, 10-iyun.
41. Sultanov Q. K.Raxmanovtın' poeziyası. "Qaraqalpaqstan jasları", 1997, 10-iyul.
42. Orazımbetov Q. Poeziyanın' sırlı du'gyası. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1993, 27-fevral.
43. Nurjanov P. İzertlewın ku'tip turan dretiwshilik iyesi. "Erkin Qaraqalpaqstan", 2000, 24-oktyabr.
44. Nurjanov P. Shayırdın' ishki erkinligi h'aqqında oylar. "Qaraqalpaqstan jasları", 1998, 5-mart.
45. Bazarbaev J. So'zi muh'abbatqa, muh'abbatı qosıqqa aylang'an shayır. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1999, 29-aprel.
46. Ma'mbetov K. So'z zergeri Tilewbergen... "Erkin Qaraqalpaqstan", 1995, 28-dekabr.
47. Esenov J. Jazıwshılardı tulǵasın sheber ashayıq. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1999, 10-iyun.
48. Narımbetov J. Sah'ra bul'ibili. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1999, 1-iyul.
49. Esenov J. Tanılǵan a'debiyatshı-sınshı. "Qaraqalpaqstan jasları", 1997, 17-aprel, h't.b.
50. Ma'mbetniyazov T. A'debiyatımızdın' jarıq juldızı. "Ustaz", 2000, 16-mart.
51. Esenov J. "Ayrılıqtın' u'yi ku'ygey ilayım!". "Qaraqalpaqstan jasları", 2000, 17-fevral.
52. Nurjanov P. "Lirika-menin' o'mirim, pu'tin barlıǵım". "Ustaz", 2000, 12-oktyabr.
53. Ma'mbetniyazov T. Shayır shabıwılǵa shıqsa... "A'miwdar'ya", 1990, №7, 104-109 bb.
54. Ma'mbetniyazov T. Qosıqları kewilerdi terbeydi. "A'miwdar'ya", 1998, №5, 83-91 bb.

55. Paxratdinov A'. Abbazdin' altın g'a'ziynesi. "A'miwda'rya", 1991, №2, 103-111 bb.
56. Shayır menen sa'wbet. "Qaraqalpaqstan jasları", 2002, 24-noyabr.
57. Bayniyazov Q. Ayapbergen shayır ateist bol'gan ba? "A'miwda'rya", 1990, №7, 102-103 bb.
58. Esenov J. Tilinen pal taman shayır. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1998, 25-avgust.
59. Eshniyazova E. To'lepbergen Ma'tmuratovtin' Ana-Watan temasın ashıwdag'ı shayırılıq o'zgesheligi. "A'miwda'rya", 1995, №7-9, 111-112 bb.
60. Esenov J. Poeziyadan baslang'an jollar. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1997, 2-avgust.
61. Kamalov Q. Sh.Aytmatov do'retiwshiliginde adam ta'g'diri. "A'miwda'rya", 2000, №5, 84-85 bb.
62. Sultanov Q. Sheberliktin' jalını. "A'miwda'rya", 1998, №6, 105-107 bb.
63. Sadıqov S. Jaslıq h'a'mm muh'abbat jırshısı. "Qaraqalpaqstan jasları", 1998, 24-dekabr.
64. Kamalov Q. Jazıwshı do'retiwshiliginin' o'zgesheligi h'aqqında. "Er. Qqstan", 1998, 19-oktyabr.
65. Kamalov Q. Ka'rwan bası. No'kis, "Qaraqalpaqstan", 1983.
66. Seytnazarov G'. Qarızların'dı o'tep u'lger, Gu'laysha! "A'miwda'rya", 1990, №7, 110-111 bb.
67. Qayırbaev J., Esbolg'anov J. G.Esemuratovanın' povestlerin oqıg'anda... "Qaraqalpaqstan jasları", 1997, 30-yanvar.
68. Bah'adırova S. Jazıwshı G.Esemuratova 60 jasta. "Jas Leninshi", 1990, 10-aprel.
69. Bekbergenova M. Turmıs shınılg'ın su'wretlegen ko'rkem so'z sheberi. "A'", 2000, №3, 46-47 bb.
70. Bekbergenova M. Jaslıqtan jetilgen talant. "Qaraqalpaqstan jasları", 2000, 23-mart.
71. Ba'wetdinova S. Jazıwshı shıg'armalarında da'wir shınılg'ı. "Er. Qqstan", 2000, 22-iyun.
72. Bekbergenova M. Turmıs shınılg'ın su'wrelegen ko'rkem so'z sheberi. "A'miwda'rya", 2000, №3, 46-bet.
73. Ma'mbetov K. Miynetkesh jazıwshı. "A'miwda'rya", 1990, №11, 118-122 bb.
74. A'liev A. Uzaq baxıtlı o'mir. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1999, 29-iyul.
75. Sultanov Q. Jaslıq talantın xalıq ushın arnap. "Qaraqalpaqstan jasları", 1996, 14-noyabr.
76. Esenov J. A'debiyatımızdın' miynetkeshi. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1990, 15-may.
77. Bayniyazov Q. Akademiktin' o'mir jolı. "Jetkinshek", 1989, 22-aprel.
78. Bayniyazov Q. Akademiktin' uranı. "Sovet Qaraqalpaqstanı", 1990, 6-yanvar.
79. Bayniyazov Q. Tan' qalarlıq talant. "A'miwda'rya", 2000, №2, 43-45 bb.
80. Bah'adırova S. A'debiyattınw iliminin' atası. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1995, 14-yanvar.
81. Bayniyazov Q. Men Sarko'lda tuwılg'anman. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1995, 2-may.
82. Esenov J. İlimpazdın' izertlew usılı h'aqqında. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1995, 7-fevral.
83. Esenov J. Akademik-kritik. "Jas Leninshi", 1990, yanvar.
84. Esenov J. Akademik-sınshı. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1995, 7-yanvar.
85. Esenov J. Tun'g'ish akademikti eslep... "Erkin Qaraqalpaqstan", 1999, 25-sentyabr.
86. Esenov J. Tungich akademikni eslab. "Amu tongı", 2000, 27-fevral.
87. Esenov J. Ol h'aqıyqat sınıshı boldı. "Qaraqalpaqstan jasları", 2000, 10-avgust.
88. Esenov J., Ma'mbetov K. Za'berdes kritik, belgili ilimpaz. "A'miwda'rya", 1988, №12.
89. Esenov J. Sınshılardıń sınıshısı edi. "A'miwda'rya", 1998, №5, 78-81 bb.
90. Esenov J. Professor-ustaz, abıroylı azamat. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1997, 2-avgust.
91. Esenov J. Ma'rt, ken' ko'kirek insan. "A'miwda'rya", 2000, №6, 101-104 bb.
92. O'temuratova H. Qaraqalpaq iliminin' Tumarısı. "Jas Leninshi", 1991, 21-fevral.
93. Sadıqov S. Jazıwshı-sınshı J.Narimbetov-60 jasta. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1997, 29-mart.
94. Bekbergenova Z. Belgili poeziya sınıshısı. "Ustaz", 2000, 9-noyabr.
95. İbrayım Yusupov - a'debiyat sınıshısı. "A'miwda'rya", 1999, №5-6, 55-57 bb.
96. Esenov J. Shayırdın' a'debiyat estetikalıq talg'amı. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1999, 26-yanvar.
97. Esenov J. Jazıwshılardıń a'debiyat sını do'retiwshiligi. "A'miwda'rya", 1998, №1-2, 59-62 bb.
98. Esenov J. Shayırdın' a'debiyat sını ko'zqarasları. "Qaraqalpaqstan jasları", 1995, 16-may.
99. Esenov J. A'jayıp insan, jazıwshı h'a'm alim. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1995, 11-fevral.
100. Esenov J. Jazıwshının' a'debiyat estetikalıq oyları. "Qaraqalpaqstan jasları", 1999, 29-aprel.
101. Esenov J. Jazıwshının' a'debiyat arızları. "Erkin Qaraqalpaqstan", 2003, 13-dekabr.
102. Esenov J. Akademik-jazıwshı Abay h'aqqında. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1995, 1-aprel.
103. Esenov J. Akademik-jazıwshının' sınıshılıq oyları. "Erkin Qaraqalpaqstan", 2000, 23-noyabr.
104. Esenov J. Ol jazıwshı-shayır da edi. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1997, 27-mart.
105. Aripov A. Qaraqalpaq da'stanı. "Erkin Qaraqalpaqstan", 22-iyun, 1999.
106. A'bdimuratov A', Palwanov B. Jan'a ta'jiriyyede sa'tli qa'dem. "A'miwda'rya", 1999, №4, 56-58 bb.
107. İzyumsıky A. A'debiyattın' teris aynasında ko'ringen watanımız tariyxı. "A'", 1991, №12, 116-bet.
108. Pirjanov U. A'debiyatta shınılıqtın burmalanıwına shek qoyılsın. "Qqstan jasları", 26-yanvar, 1995.
109. Tursımuratov M. "Maman biy a'psanası"ndag'ı tartıslı bir ma'selege. "A'", 1993, №1, 97-bet.
110. Nurjanov P. Tariyxıy romanda waqıt h'a'm ken'islik. "A'miwda'rya", 2000, №6, 110-112 bb.
111. O'temuratova H. Jazıwshı h'a'm stil. "A'miwda'rya", 1998, №5, 82-83 bb.
112. O'temuratova H. Gu'rrińdi kimler jazadı? "Erkin Qaraqalpaqstan", 21-yanvar, 1995.

113. O'temuratova H. XX a'sirdegi qaraqalpaq romanı. "Ustaz", 6-yanvar, 2000.
114. Sultanov Q. Ha'zirgi qaraqalpaq prozası h'aqqında. "Erkin Qaraqalpaqstan", 26-yanvar, 1999.
115. O'temuratova H. Ha'zirgi proza h'aqqında geypara oylar. "A'miwda'rya", 1990, №9, 94-95 bb.
116. Bah'adirova S. Roman-89. "A'miwda'rya", 1990, №6, 82-bet.
117. A'bdimuratov M. Shayırlar maqtap, jazıwshılar datlap atırg'anday. "Er. Qqstan", 10-avgust, 1993.
118. Sultanov Q. Proza ma, yaki basqa ma? "Qaraqalpaqstan jasları", 7-yanvar, 1993.
119. Esenov J. G'a'zep penen jazılǵ'an roman. "Erkin Qaraqalpaqstan", 20-fevral, 1993.
120. Ma'mbetov K. Qayta qurıw h'a'm ko'rkem a'debiyat. "A'miwda'rya", 1991, №1, 85-bet.
121. Bah'adirova S. Qayta qurıw h'a'm ko'rkem a'debiyat. "A'miwda'rya", 1990, №9, 102-bet.
122. Pirnazarov A. Hu'jdan menen jazılǵ'an "Hu'jdan". "Erkin Qaraqalpaqstan", 1991, 25-yanvar.
123. O'temuratova H. Tolǵ'awdan epopeyag'a. "Sovet Qaraqalpaqstanı", 13-fevral, 1991.
124. Qurambaev K. Jaqın o'tmishtin' qara daqların a'shkaralawshı roman. "Er Qqstan", 10-oktyabr, 1993.
125. Esenov J.-A'bdiev A. Shınlıqtı aytqan shıǵ'arma (dialog). "Qqstan jasları", 9-noyabr, 2000.
126. A'bdiev A. Jas janr ayaqqa turıp atır. "Jas Leninshi", 16-iyul, 1991; A'bdiev A. Jazıwshının' u'lken janrdag'ı birinshi ta'jiriyesi. "Qaraqalpaqstan jasları", 6-fevral, 1997.
127. A'bdiev A. Qaraqalpaq ilimiy fantastikasında ekologiya mashqalası. "A'", 1994, №10-12, 99-100 bb.
128. A'bdiev A. Ja'miyet h'aqıyqatlıǵ'ın ashıp... "Qaraqalpaqstan jasları", 13-iyul, 1995.
129. Qayırbayev J. "Suwdag'ı ay sa'wlesi" povesti h'aqqında. "Erkin Qaraqalpaqstan", 29-oktyabr, 1996.
130. Sultanov Q. Ha'zirgi qaraqalpaq prozası h'aqqında. "Erkin Qaraqalpaqstan", 26-yanvar, 1999.
131. A'liev A. Aqsaqal jazıwshımın' u'lken tabısı. "Qaraqalpaqstan jasları", 26-sentyabr, 1996.
132. O'tewliev İ. Tasta da gu'llegen o'mir. "Erkin Qaraqalpaqstan", 25-fevral, 1993.
133. Ma'mbetov K. Qayta qurıw h'a'm ko'rkem a'debiyat. "A'miwda'rya", 1991, №1, 88-bet.
134. Qojıqbaeva Z. Ma'ten Seytniyazovtın' ocherkleri h'aqqında. "A'miwda'rya", 1995, №10-12, 108-109 bb.
135. Saparbaeva H. Memuar janrının' rawajlanıwı. "A'miwda'rya", 1997, №1-2, 109-110 bb.
136. Pirjanov U. K.Ernazarovtın' "saqalı". "Qaraqalpaqstan jasları", 15-iyun, 1995.
137. Sultanov Q. U'mitsizlik-a'lamajuwannın baslanıwı. "A'miwda'rya", 1991, №4, 7-79 bb.
138. Bu'gingi qaraqalpaq a'debiyatı h'a'm da'wir mashqalaları (dialog-sa'wbet). "A'", 1999, №5-6, 46-bet.
139. Allayarov S. Ko'klen batır dramasınıń do'rewi... "A'miwda'rya", 1991, №3, 100-bet.
140. Kamalov Q. "Shah'sa'nem-G'a'ripke berip zeyindi". "Erkin Qaraqalpaqstan", 13-fevral, 1993.
141. Sa'tbaev O. "Kewil ko'len'kesi". "Erkin Qaraqalpaqstan", 25-dekabr, 1991.
142. Sa'tbaev O. "Bes ku'nlik du'nya" g'a iseniw qıyın. "Erkin Qaraqalpaqstan", 30-may, 1990.
143. Esenov J. Toyımsız insapsızlardı qaralag'an komediya. "Qaraqalpaqstan jasları", 5-noyabr, 1998.
144. Qurambaev K. Zamanago'y komediya. "Erkin Qaraqalpaqstan", 21-noyabr, 1998.
145. Utaliev A. Turmıstın' girewi-meh'ir h'a'm muh'abbat. "Erkin Qaraqalpaqstan", 12-dekabr, 1996.
146. Orazımbetova J. "Temir qatın" h'a'm tamashago'y. "Erkin Qaraqalpaqstan", 1-may, 1990.
147. Sultabaev J. Jas talantlar teatrımızdın' bu'gingi h'a'm erten'i. "Qqstan jasları", 16-noyabr, 1995.
148. Tursınov B. Ataqlı dramaturg. "Sovet Qaraqalpaqstanı", 28-avgust, 1990.
149. Sultanov Q. Saxna o'neri h'a'm ilimi ushın tuwılǵ'an adam. "Erkin Qaraqalpaqstan", 20-noyabr, 1991.
150. Tursınov B. Ma'deniyatımızdın' u'lken g'ayratkeri. "Sovet Qaraqalpaqstanı", 3-noyabr, 1990.
151. Allanazarov T. Sazende h'a'm dramaturg. "Sovet Qaraqalpaqstanı", 3-noyabr, 1990.
152. Amanjolov J. Ormı girewli dramaturg. "Erkin Qaraqalpaqstan", 17-yanvar, 1998.
153. Tursınov B. Dramaturgiya-89. "A'miwda'rya", 1990, №6, 91-bet.
154. Tursınov B. Dramaturgiyamızda konflikt h'a'm kompozitsiya ma'selelerine. "A'", 2000, №1, 90-bet.
155. Xudaybergenov J.-Raxmanov K. Teatr, dramaturgiya h'a'm tamashago'y. "Jas Leninshi", 3-aprel, 1990.
156. Xalmuratov Q. Komediya komik aktër, tragediya da... "Qaraqalpaqstan jasları", 5-mart, 1994.
157. Jumag'ulov S. Jas dramaturg h'aqqında... "Qaraqalpaqstan jasları", 19-mart, 1994.
158. Pushkin A.S. O literature. Moskva, 1962, 211 str.
159. Pushkin A.S. Sobr.soch.v shesti tomax. Moskva, 1969, T-6, 212str
160. Belinskiy V.G. Sobr. soch. v trex tomax. M., 1948, T., 1, str.22
161. Egorov B. O masterstvo literaturnoy kritiki. Leningrad, 1980.
162. Bocharov A.G. Janrı literaturno-xudojestvennoy kritiki. M., MGU, 1982.
163. Gusev B.İ. O janrax i stilıyax sovremennoy... kritiki. - Problemy teorii literaturnoy kritiki. M., MGU, 1980.
164. Chuprinin S.İ. Tvorcheskaya individualnost kritika i literaturniy protsess 60-80 gg. Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni doktora filol.nauk v forme doklada. M., 1993.
165. Zashixin E.S. Literaturnaya kritika vtoroy polovini 80-godov: xarakter izlecheniy, tendentsiy. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kand.filol.nauk. M., 1990.
166. Ywldashev B. Wzbek adabiётshunosligi va adabiy tanqidligida uslub va mah'orat muammolari.(60-70 yy.). (Doktorlıq dissertatsiyanın' avtoreferatı). Toshkent, 2000.
167. Belchikov N.F. Puti i naviki literaturovedcheskogo truda. M., 1965, str. 304
168. Dyurishin D. Teoriya sravnitel'nogo izucheniya literatur. M., "Progress", 1979.

- 169. Dima A. Printsipi sravnitel'nogo literaturovedeniya. M., "Progress", 1977.
- 170. Kasimov U. Literaturno-kriticheskie nasledii A. Kaxxora.... Avtoreferat kandidatskoy dissertatsii. M., 1978;
Azimova M. Literaturno-kriticheskie vzglyady K. Yashena. Avtoreferat... Tashkent, 1977.
- 171. Jakov A. Iskusstvo sozdaniya retsenzii. "Literaturnoe obozrenie", 1977, №3.
- 172. Allanazarova Z. A'debiy sin qizg'inli bolsa. "Qaraqalpaqstan jasları", 24-fevral, 2005.
- 173. Allanazarova Z. Ha'zirgi a'debiy sin h'aqqında. "Tezisler toplami", 2004.